

ISSN 2415-881X

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

POLITOLOGY BULLETIN
ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

Issue 93

Випуск 93

2024

Політологічний вісник, Випуск 93 (2024)

Веб-сайт журналу: <http://zpv.knu.ua/>

«Політологічний вісник» — фахове наукове видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Журнал публікує оригінальні, закінчені роботи за результатами досліджень у галузі політології, соціальної теорії, філософії політики, геополітики та глобальних систем сучасного розвитку. Також журнал друкує рецензії на книги у галузях політичної науки, що вийшли друком впродовж останніх двох років.

Аудиторія журналу включає науковців, викладачів, аспірантів, студентів, професіоналів, а також широке коло читачів, які цікавляться сучасними тенденціями розвитку політичних наук.

Формат журналу відповідає міжнародним стандартам. Усі статті проходять обов'язкову процедуру рецензування. До складу міжнародної редколегії видання входять відомі науковці в галузі політичних наук. Наукове видання затверджено як фахове з політичних та філософських наук наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. Політологічний вісник ISSN (Print) 2415-881X категорія «Б» індексується в міжнародній науково-метричній базі даних Index Copernicus, Google Scholar, Наукова періодика України (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського).

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 22690-12590 ПР від 24.04.2017 р.

Адреса редакції: «Політологічний вісник», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, аудиторія 308-А (Кафедра політології), м. Київ, 01601, Україна

Тел.: (+38044) 239 3383

Web: <http://zpv.knu.ua/>

E-mail: mykola.khylko@gmail.com

Рекомендовано до друку вченою радою Філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 4 від 25 листопада 2024 р.).

Усі права застережено. Посилання на матеріали видання під час їх цитування обов'язкові.

Політологічний вісник: збірник наукових праць / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К.: ТОВ «Вадекс», 2024. Вип. 93. 330 с.

Політика рецензування

Усі статті проходять процедуру «сліпого» рецензування незалежними експертами, яких призначає Редколегія з числа фахівців у відповідній науковій галузі. Остаточне рішення щодо публікації чи відхилення статті приймає головний редактор, який керується у своїх діях висновками рецензентів. Подаючи статтю, автори можуть попросити виключити із списку можливих рецензентів не більше двох вчених або двох вищих навчальних закладів. Процедура рецензування може тривати до 4 тижнів, залежно від завантаженості експертів.

Редакція інформує автора про зауваження експертів та рішення про прийняття матеріалу до друку або відмову в публікації. У разі позитивного рішення Редколегії, автор вносить відповідні правки та надсилає до редакції остаточний варіант матеріалу. Виправлений варіант рукопису підписується автором і рецензентами «До друку», і змінам не підлягає. При затвердженні змісту номеру журналу редколегія керується датою надходження останнього варіанту статті.

Науковці, які бажають долучитися до числа рецензентів журналу «Політологічний вісник», повинні мати науковий ступінь у відповідних галузях наук, належний досвід роботи та високу репутацію в академічному світі. Свої резюме можна надсилати на адресу редакції журналу.

Етика публікацій

Журнал «Політологічний вісник» керується етичними нормами, рекомендованими «Комітетом з етики публікацій» / Committee on Publication Ethics (COPE). Ознайомитися із правилами можна на сайті COPE: <http://publicationethics.org>. Окрім того, рекомендуємо ознайомитися із правилами етики публікацій, рекомендованими видавництвом «Elsevier» — Publishing Ethics Resource Kit: <http://www.elsevier.com/editors/perk>.

Автори відповідальні за оригінальність поданих ними рукописів, які не повинні містити плагіату і не повинні бути опубліковані раніше в інших виданнях. Редакція журналу гарантує, що кожен рукопис розглядається неупереджено, незалежно від статі автора, його раси, національності, віросповідання, громадянства тощо.

Politology Bulletin, Issue 93 (2024)

Journal homepage: <http://zpv.knu.ua/>

“Politology Bulletin” is a monthly academic peer-reviewed journal, published by the Taras Shevchenko National University of Kyiv.

The Journal publishes original contributions based on studies in the field of political science, social theory, philosophy of politics, geopolitics and global systems of modern development. The Journal also publishes reviews of books in the fields of political science issued over the past two years.

Audience of the Journal includes academics, lecturers, postgraduates, students, professionals, as well as a wide circle of readers interested in modern trends in the development of political sciences.

The Journal's format corresponds to the international standards. All the articles undergo a peerreview procedure. The International Editorial Board of the Journal includes prominent academics in the corresponding fields of science.

The Journal is approved as a professional academic journal in political and philosophical science by the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 decrete of 17.03. 2020. Politology Bulletin ISSN (Print) 2415-881X category «B» is indexed in an international scientific and methodological database Index Copernicus, Google Scoiar, Scientific periodicals of Ukraine (V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine).

Certificate of registration: KB # 22690-12590 ПП of 24.04.2017.

Editorial Address: “Politology Bulletin,” Taras Shevchenko National University of Kyiv, auditorium 308-A (Department of Political Science), 60 Volodymyrska str., 01601, Kyiv, Ukraine.

Phone: (+38044) 239 3383

Web: <http://zpv.knu.ua/>

E-mail: mykola.khylko@gmail.com.

It is recommended to print the Academic Council of Philosophical Faculty of Taras Shevchenko Kyiv National University (Protocol No. 4 of November 25, 2024).

All rights reserved. Links to the publication materials during their citation are obligatory.

Political Bulletin: Collection of scientific works / Main. ed. Oleh Batrymenko; Kyiv National Taras Shevchenko University. K.: LLC “Vadex”, 2024. Issue 93. 330 p.

Peer Review Policy

All the articles are reviewed through a double-blind peer-review procedure by the independent experts, appointed by the Editorial Board from a number of the well-known experts in the relevant scientific field. The final decision to publish or to decline the paper is made by the Editor-in-Chief, who is guided in his actions by the conclusions of the experts. When submitting the article, the author can request to exclude two scientists or two institutes from the list of possible experts.

Peer review procedure may take up to 4 weeks, depending on the workload of experts. The Editorial Board informs the author of the reviewers' comments and of the decision to accept or to decline the paper.

If the decision is positive, the author makes the appropriate corrections and sends to the editorial board the final version of the paper. This amended version is signed by the author and by the experts to print, and no further changes are allowed. While approving the content of the issue, the Editorial Board takes into account the date of receipt of the final version of the paper.

Researchers, who want to take part in the peer review procedure of the Journal, should have a degree in the relevant scientific fields, the appropriate experience and high reputation in the academic world. Please send your resume to the Editorial Board.

Publication Ethics and Publication Malpractice Statement

"Politology Bulletin" Journal is guided by ethical standards, recommended by the Committee on Publication Ethics. We recommend reading the relevant rules at the COPE official website: [http:// publicationethics.org](http://publicationethics.org). We also recommend to get acquainted with the Publishing Ethics Resource Kit, recommended by the Elsevier: <http://www.elsevier.com/editors/perk>.

The Journal does not tolerate plagiarism; the authors submitting articles affirm that their manuscripts are original and have not been published previously. The Journal's Editorial Board ensures that each manuscript is reviewed impartially, without regard to gender, race, nationality, religion, citizenship, etc. of the author.

Редакція збірника:

Батрименко Олег Володимирович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (головний редактор)

Кирилюк Федір Михайлович, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (заступник головного редактора)

Моджевський Аркадійуш, доктор наук, професор (відділення політичних наук), Гданський університет, Польща (заступник головного редактора)

Хилько Микола Іванович, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (науковий редактор)

Товмаш Дмитро Анатолійович, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (відповідальний секретар)

Редакційна колегія:

Брусиловська Ольга Іллівна, доктор політичних наук, професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

Бйорк-Джеймс Карвіл, доктор філософії, Університет Вандербілта, Нашвілл, США

Девлен Балкан, доктор філософії, старший дослідник, Школа Нормана Патерсона, Оттава, Канада

Кабалуз Фабіан, доктор філософії, професор соціальних наук, Центральний університет наук про освіту, Сантьяго, Чилі

Карина Вівіана Гануза, доктор політичних наук, професор, Національний університет Росаріо, Аргентина

Келлер Ольга Борисівна, доктор історичних наук, професор, Тюбінгенський університет ім. Ебергарда Карла, Тюбінген, ФРН

Луптак Мілан, доктор філософії, доцент Вищої школи економіки, Прага, Чехія

Ляшенко Тетяна Михайлівна, доктор політичних наук, старший науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Україна

Мацієвський Юрій Володимирович, доктор політичних наук, професор, Національний університет «Острозька академія», Україна

Неєр Юрген, доктор політичних наук, професор, Університет Віадріна, Франфурт-на-Одері, ФРН

Неліна Дмитро Васильович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університету імені Тараса Шевченка, Україна

Сторожук Світлана Володимирівна, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Тормахова Анастасія Миколаївна, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Тупиця Олег Леонідович, доктор політичних наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

Фезерстон Майкл, доктор філософії, професор соціальних наук, Центр теорії, культури та суспільства, Лондон, Великобританія

Шевченко Сергій Леонідович, доктор філософських наук, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Україна

Ярослав Філіп Чуб, доктор політичних наук, професор, Інститут європейських студій Варшавського університету, Варшава, Польща

Editorial:

Oleh Batrymenko, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Editor in Chief)

Kyryliuk Fedir, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Deputy Editor)

Modrzejewski Arkadiusz, Dr hab., Professor (Dept. of Political Science), University of Gdansk: Gdansk, Pomeranian, Poland (Deputy Editor)

Mykola Khyloko, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Scientific Editor)

Dmytro Tovmash, PhD in Philosophy, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Executive Secretary)

Editorial Board:

Carina Viviana Ganuza, D. Sc. in Politology, Professor, National University of Rosario, Argentina

Carwill Bjork-James, PhD in Philosophy, Vanderbilt University, Nashville, USA

Olga Brusylowska, D. Sc. in Politology, Professor, Odessa Mechnikov National University, Ukraine

Fabian Cabaluz, D. Sc. in Sociology, Professor, The Metropolitan University of Educational Sciences, Santiago, Chile

Balkan Devlen, PhD in Political Science, Adjunct Research Professor, Norman Paterson School, Ottawa, Canada

Olha Keller, D. Sc. in History, Professor, Eberhard Karls University of Tübingen, Germany

Milan Luptak, PhD in Philosophy, Associate Professor, University of Economics, Prague, Czech Republic

Tetiana Liashenko, D. Sc. in Politology, Senior Researcher, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, National Academy of Sciences of Ukraine

Yuriy Matsiyevsky, D. Sc. in Politology, Professor, The National University of Ostroh Academy, Ukraine

Dmytro Nelipa, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Jurgen Neyer, D. Sc. in Politology, Professor, European University Viadrina, Frankfurt (Oder), Germany

Svitlana Storozhuk, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Oleh Tkach, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Anastasiia Tormakhova, Ph.D., Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Oleh Tupytsia, D. Sc. in Politology, Professor, Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

Mikle Featherstone, D. Sc. in Sociology, Professor, Culture and Society Center, London, United Kingdom

Serhii Shevchenko, D. Sc. in Philosophy, Institute of Philosophy named after H.S.Scovoroda of National Academy of Science of Ukraine

Jaroslav Filip Czub, Dr. Sc. in Politology, Professor, University of Warsaw, Poland

ЗМІСТ

СУСПІЛЬНІ ВИКЛИКИ

- Туренко В. Е., Колотило В. В.* Лексико-семантичний аналіз понять «міграція» і «мобільність»: філософсько-філологічні пошуки 12–22
- Пищик С. В.* Мережева культура як модус масової культури сучасного суспільства 23–35
- Костюк О. В.* Дилема миру і справедливості: міжнародна політика Ватикану в контексті російсько-української війни 36–53
- Колотілова Н. А.* Формальна та неформальна логіка в SPOD та VUCA світах 54–63

СУСПІЛЬСТВО І ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ

- Деркач В. Л.* Соціальні наслідки поширення та розвитку технологій «штучного інтелекту» 64–81
- Кукуруз О. В., Пахомов Р. В.* Допустимі межі застосування штучного інтелекту у відправленні правосуддя: політико-правові аспекти 82–93
- Тарасюк В. М.* Правове регулювання застосування штучного інтелекту в Україні: сучасний стан та перспективи гармонізації з міжнародними стандартами 94–113
- Марко О. В.* Цифровізація та участь громадян у деліберативних процесах 114–123

ВЛАДА & САМОВРЯДУВАННЯ

- Каращук А. М., Каращук М. Г.* Легітимність державної влади в сучасній Україні 124–137
- Матвійчук А. В.* Самоврядування в Україні як інститут взаємодії держави і громадянського суспільства 138–151
- Черниш Я. В.* Взаємозв'язок між місцевим самоврядуванням і демократією в контексті індивідуальної політичної свободи 152–163

<i>Назарчук О. М.</i> Політичні еліти та їхня роль у формуванні громадянського суспільства в Україні	164–183
<i>Шарінов Р. Р.</i> Взаємодія медіа та політичної системи в контексті формування громадської думки	184–196
<i>Куліш Р. Ю.</i> Популізм у політичній комунікації – ознаки та методологія дослідження	197–207

СУСПІЛЬНИЙ ПОСТУП УКРАЇНИ

<i>Солдатенко В. Ф.</i> «Криза», «революція», «громадянська війна» як складові концепту наукового відтворення суспільного поступу України в 1917 – 1920 рр.	208–223
<i>Голденштейн К. О.</i> Героїзм як соціальний феномен: особливості символічного відображення	224–235
<i>Притула О. Л.</i> Система українських військових традицій в період становлення та розвитку	236–252
<i>Каракай С. П.</i> Роль підприємництва в сучасному політичному процесі: концептуальні засади дослідження	253–264
<i>Ткаченко Д. В.</i> Використання концепції європеїзації для аналізу євроінтеграції України	265–274

СВІТОВА ПОЛІТИКА

<i>Хилько М. І., Товмаш Д. А., Ясинська В. С.</i> Екзогенний вплив політики міжнародних організацій на греко-турецькі конфліктні відносини	275–292
<i>Батрименко О. В., Неліпа Д. В., Ткач О. І.</i> Вплив міжнародних організацій на розв'язання міжнародного політичного греко-турецького конфлікту	293–304
<i>Петренко В. В., Лященко І. А., Тукаленко І. А.</i> Політичні режими країн Південного Кавказу	305–318
<i>Сімонов М. А.</i> Ретроспективний аналіз трансформації політичних відносин США та КНР	319–329

Вимоги до публікацій: розташовані на сайті збірника (<http://zpv.knu.ua/>)

CONTENTS

SOCIAL CHALLENGES

- Vitalii Turenko & Volodymyr Kolotylo.* Lexico-semantic analysis of the concepts "migration" and "mobility": philosophical and philological explorations 12–22
- Sofiia Pysychyk.* Network culture as a modus of mass culture in contemporary society 23–35
- Oleksander Kostiuk.* The dilemma of peace and justice: foreign policy of Vatican in the context of the Russian-Ukrainian war 36–53
- Nataliia Kolotilova.* Formal and informal logic in the SPOD and VUCA worlds 54–63

SOCIETY AND DIGITAL TECHNOLOGIES

- Vadym Derkach.* Social implications of the spread and development of artificial intelligence 64–81
- Oksana Kukuruz & Ruslan Pakhomov.* Permissible limits of artificial intelligence use in the administration of justice: political and legal aspects 82–93
- Volodymyr Tarasyuk.* Legal regulation of the use of artificial intelligence in Ukraine: problems and prospects 94–113
- Oleksiy Marko.* Digitalisation and citizen participation in deliberative processes 114–123

GOVERNMENT & SENT-GOVERNMENT

- Andrii Karaschuk & Mykola Karaschuk.* Legitimacy of state power in modern Ukraine 124–137
- Andrii Matviichuk.* Self-government in Ukraine as an institution of interaction between the state and civil society 138–151
- Yaroslav Chernysh.* The relationship between local self-government and democracy in the context of individual political freedom 152–163

<i>Oleksandr Nazarchuk</i> . Political elites and their role in the formation of civil society in Ukraine	164–183
<i>Ruslan Sharipov</i> . Interaction between the media and the political system in the context of developing public opinion	184–196
<i>Roman Kulish</i> . Populism as a communicative phenomenon - the essence and methodology of the study	197–207

SOCIAL PROGRESS OF UKRAINE

<i>Valerii Soldatenko</i> . «Crisis», «revolution», «civil war» as components of the concept of scientific reproduction of the social progress of Ukraine in 1917-1920.	208–223
<i>Kateryna Goldenstein</i> . Heroism as a social phenomenon: features of symbolic reflection	224–235
<i>Prytula Olexandr</i> . The system of ukrainian military traditions in the period of formation and development	236–252
<i>Sergii Karakay</i> . The role of entrepreneurship in the modern political process: conceptual foundations of the study	253–264
<i>Dmytro Tkachenko</i> . Use of the europeanisation concept for the analysis of european integration of Ukraine	265–274

WORLD POLITICS

<i>Mykola Khylyko, Dmytro Tovmash & Victoriia Yasynska</i> . The exogenous influence of international organizations' policies on Greek-Turkish conflictual relations.	275–292
<i>Oleg Batrymenko, Dmytro Nelipa & Oleg Tkach</i> . The influence of international organizations on the resolution of the Greek-Turkish political conflict	293–304
<i>Petrenko Viktoriia, Iryna Liashchenko & Inna Tukalenko</i> . Political regimes of the countries of the South Caucasus	305–318
<i>Mykyta Simonov</i> . Retrospective analysis of the transformation of political relations between the PRC and the USA (1949-2024)	319–329

Autor Guidelines: located on the website of the collection
(<http://zpv.knu.ua/>)

Vitalii Turenko

Doctor of Science in Philosophy, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-0572-9119>

e-mail: vitali_turenko@ukr.net

Volodymyr Kolotylo

Candidate (PhD) in Philosophy, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-7577-8453>

e-mail: kolotylo@knu.ua

LEXICO-SEMANTIC ANALYSIS OF THE CONCEPTS «MIGRATION» AND «MOBILITY»: PHILOSOPHICAL AND PHILOLOGICAL EXPLORATIONS

Abstract

This paper reveals the essence of the lexico-semantic analysis of the concepts «mobility» and «migration,» which represent critical elements in contemporary social discourse. In particular, «mobility» is examined across physical, social, economic, and technological dimensions, reflecting significant changes in social interactions and individual life paths. Simultaneously, the concept of «migration» is analyzed in terms of its historical evolution and socio-cultural significance, focusing on various motivational aspects and forms of relocation.

It is demonstrated that mobility acquires existential meaning in a philosophical-anthropological context, symbolizing an individual's internal search related to self-identification and changes within the social environment. Migration, as a socio-cultural phenomenon, profoundly impacts both social and cultural genesis, contributing to a layered worldview that reflects both the external and internal dynamics of human life.

The study reveals that the concepts of mobility and migration possess multiple meanings, leading to their extensive use across various disciplines, including sociology, anthropology, economics, and philosophy. The article presents

an analysis of works by Western thinkers who interpret mobility as a process of human interaction with social and physical space, emphasizing the ability to overcome limitations and open new perspectives.

Key approaches to studying the concepts of «mobility» and «migration» are analyzed, particularly through comparative and philosophical-anthropological methods. This has uncovered differences in the perception of mobility and migration across cultural traditions, thus expanding the understanding of these phenomena and their roles in the globalized modern society.

Keywords: mobility, migration, lexico-semantic analysis, socio-cultural changes, existential migration, globalization.

Introduction

Mobility and migration are key concepts in contemporary society, reflecting substantial changes across various domains—from social to cultural. The growth of globalization, technological advancements, and increased mobility options have led to continuous shifts in the understanding of these terms, encompassing not only physical movement but also economic, social, and cultural aspects. These phenomena significantly influence individual pathways and social interactions, creating a new rhythm of life where time has become a more valuable resource than money. The need to economize time drives the development of technological solutions that enable both physical and social mobility. Therefore, studying these concepts is crucial for a deeper understanding of modern socio-cultural processes and their impact on everyday life.

A philosophical-anthropological approach to mobility and migration adds a new dimension to understanding these phenomena by focusing on existential aspects of human existence. Mobility transcends being merely a means of physical movement, gaining significance as a part of internal searches for meaning, self-identification, and life values. Considering the breadth and ambiguity of concepts such as «mobility» and «migration,» their exploration reveals not only their meanings in various contexts but also profound shifts in the worldviews of contemporary society.

Extensive research has been conducted on the lexico-semantic analysis of mobility and migration, highlighting the diversity of approaches and applications of these concepts. Scholars focus on the semantic analysis of mobility from sociological, anthropological, economic, and philosophical perspectives, paying special attention to the characteristics of social, physical, and economic mobility. Noteworthy are the works of Western thinkers like G. Simmel and E. Rothacker, who propose viewing mobility as a profound philosophical-anthropological process that uncovers the essence of human existence. Studies also explore the philosophical dimensions of migration, related to the concept of «existential migration» and the interrelationship between the spiritual and material aspects of human life.

Research Methodology

The objective of this article is to perform a comprehensive lexico-semantic analysis of the concepts of «mobility» and «migration» through a philosophical and philological lens, revealing various meanings and interpretations of these terms in contemporary discourse.

The article employs a lexico-semantic analysis method to examine the concepts of «mobility» and «migration,» focusing on their meanings, etymology, and evolution across various cultural-historical contexts. A comparative approach is also applied to juxtapose the philosophical and philological interpretations of these terms in Western and national academic traditions. This comprehensive approach includes an exploration of existential concepts and cultural-philosophical interpretations, enriching the depth of the study.

Research Results

If we begin discussing the lexico-semantic analysis of the concept of “mobility”, it undoubtedly entails a comprehensive study encompassing the term’s meaning, usage variability, and evolution across various contexts, as well as its linguistic connections with other lexical units. This analysis requires consideration of both etymological and contemporary aspects of the term’s functioning across different languages and cultures.

To start, it is worth noting that the term “mobility” originates from the Latin word “mobilitas”, meaning “movement” or “capacity to move”. Its primary definition refers to the ability to change place or state, moving within space or under specific conditions. From “mobilis”, related words such as “mobile” (capable of rapid and easy movement or change) are also derived. In this sense, the concept’s core relates to physical movement in space; however, in the modern context, it has acquired broader meanings and is utilized across various fields, from physics and engineering to sociology and economics.

The concept of “mobility” occupies a significant place in contemporary scholarly discourse, as it reflects crucial aspects of different social phenomena. To understand the full scope of its meanings, we must examine its main applications:

1) Physical mobility: the fundamental meaning of the term refers to an individual’s or object’s ability to move within space. this can include transportation mobility or human movement within a physical space. it also pertains to biological movement capacity, studied in fields such as anatomy, physiology, and medicine.

2) Social mobility: frequently used in sociology, this term describes an individual’s or group’s ability to move between different social classes or statuses. social mobility may be vertical (an increase or decrease in social status) or horizontal (a change in status without a shift in social level). this concept is often associated with issues of social equality, access to education, and economic opportunity.

3) Economic mobility: in economic contexts, mobility refers to workers' ability to transition between sectors of the labor market, regions, or companies. economic mobility can also encompass the movement of capital between industries and markets.

4) Technological mobility: in technology, this term pertains to mobile devices, such as smartphones and tablets, which enable users to stay connected and work from anywhere. mobility here emphasizes the removal of restrictions on activity within geographic space and access to resources through modern technology.

Therefore, "mobility" is a polysemous term, and its various meanings may be applied depending on context. For example, in technology discussions, mobile devices and applications that allow users to stay connected to networks are often referred to. Conversely, sociological studies view mobility as individuals' capacity to alter their social status.

However, in philosophical-anthropological discourse, mobility differs from socio-philosophical or sociological expositions.

In these discourses, mobility is primarily explained by two parameters: transportation; devices (e. g., phones, tablets).

Nevertheless, according to the philosophical-anthropological discourse, human mobility lies not so much in the use of transportation or electronic devices as in the very essence of human nature. Accordingly, mobility is the formation of a new rhythm of human life. Since time, rather than money, has become the primary valuable resource, it must be maximally economized. This need is reflected in the development of technical gadgets and devices that optimize basic processes in daily life. Smartphones and computers hold a special place in the life of a mobile person.

In some cases, movement slows or ceases entirely without these tools (geolocation, navigation, electronic maps with routes). Thus, technology becomes our guide in life, our "right hand". Systems make mobility possible by providing conditions for its cyclical repetition. "In the modern world, movement accumulates similarly to the accumulation of capital — repeated movement or circulation is possible thanks to various interdependent mobility systems" [1, c. 84].

Therefore, in our view, when considering mobility within a philosophical-anthropological context, three additional concepts from Western thinkers become important:

- (1) "route" (G. Simmel);
- (2) "distance" and (3) "situation" (E. Rothacker).

Let us examine each of these in more detail.

Regarding the concept of "route", Simmel's essays on the philosophy of culture reveal an understanding of the process that we now term mobility. A route, as the connection between points A and B and the connection that forms

between them, serves as the foundation for a system. Each of us creates many such connections, and the internet era only accelerates this process. We diversify our interests, expand our knowledge, increase the number of connections, and broaden spheres of influence. This root system is the foundation of any network marketing and, of course, financial pyramids — a concept widely recognized. As a result, the entire planet is now a constantly operating global network, encompassing countless connections — social, physical, cultural, etc. A system is thus formed, covering all aspects of human life and exerting influence on them.

For Rothacker, however, the human being is inherently both a biological and spiritual entity. The spirit pervades the entire human being, creating an internal unity destined for culture. The thinker develops his theory of the successive layers of human existence, which consist of five levels: — the first level: life in general; — the second: plant life (life within me); — the third: the “animal self”, the “animal within us”, driven by sensory desire; — the fourth stage: the “animated, instinctive unconscious”, characterized by our character, tendencies, and habits; — the fifth stage: my own thinking being, my “higher self”, self-awareness, the “I.”

Constant interaction exists between these layers. The lower, more powerful layers form the foundation for the higher ones, which, in turn, add something new. Humanity is the only thinking being that does not merge with its environment but maintains a certain distance from it. In humans, there is a close link between the spiritual and biological elements. However, a person can overcome this connection, creating a distance within themselves, including through existential migration.

Unlike an animal, for which the environment is merely an extension of the world, a human being has an entire world. Rothacker introduced the concept of “situation”. Every living being exists within a certain situation and acts within it. Only an animal is bound to the situation, while a person senses and creates it. A human can transcend their limitations through their mobile nature and discover the perspectives of other people and cultures. When people navigate from one city point to another, they create personal routes filled with meaning. As the researcher notes, personal routes “secretly structure the defining conditions of social life”. Moving within physical and social space, each of us carries memories, anticipations, and various associations [2, p. 96].

Thus, as we see, the philosophical and philological analysis of the concept of “mobility” reveals its polysemy and diverse usage in contemporary discourses. This term has evolved from simply denoting physical movement to a complex concept encompassing social, economic, technological, and cultural phenomena. Such a broad spectrum of meanings makes it a key element in understanding modern society and its transformative processes.

At the same time, in analyzing the lexeme and phenomenon of “migration”, it becomes evident that this word holds significant importance in both scientific

discourse and public consciousness, as it reflects one of the key processes of contemporary globalization and the shifts in the world's demographic landscape.

The word "migration" originates from the Latin *migratio*, derived from the verb *migrare*, which means "to move", "to relocate", or "to change residence". [3, p. 571]. Based on this, the primary meaning of the term includes the processes of people or groups relocating from one place to another, particularly between countries, regions, or continents. In a historical context, migration has always accompanied humanity, dating back to the earliest times when people moved in search of better living conditions. As N. Tsymbal aptly notes, "Migration is a human experience, felt and comprehended by those who wish to realize their own aspirations, and language becomes an inseparable part of this awareness". [4, p. 272].

Accordingly, it logically follows that the semantic field of the concept of "migration" is extremely broad, encompassing various types of movement. In modern scientific studies, the term can denote several different processes: internal migration, where people move within one country, and external or international migration, which involves crossing national borders. Additionally, within the concept of "migration", there is a distinction based on motivation: voluntary migration, where individuals independently decide to relocate, and forced migration, driven by wars, political persecution, or environmental disasters.

An intriguing observation here is that in Ancient Greek, lexemes related to migration processes (immigration/emigration) are rooted not in *πόλις* (*polis*) but in *οἶκος* (*oikos*), which signifies home or land—terms like *μετοικία* and *μετοικισμός* [5, p. 456]. Consequently, in Ancient Greek consciousness, the focus was less on leaving a sociopolitical location and more on leaving the "domestic hearth", the native place, the *topos* where most of life was spent with cherished and close ones.

One fascinating aspect of the lexico-semantic analysis of "migration" is its impact on the linguistic worldview, particularly through the formation of various derivative words and expressions. For instance, "immigration" refers to the arrival of people in a new country for permanent or temporary residence, whereas "emigration" signifies leaving one's native country. These words form a semantic opposition, reflecting different facets of the same relocation process. Conversely, "reemigration" describes migrants returning to their homeland after prolonged residence abroad. All these terms share a common semantic field, as migration is a complex phenomenon with both positive and negative consequences for society as a whole. Migrations exhibit unprecedented characteristics in terms of migration routes, individual migrant profiles, and conditions of isolation/assimilation upon arrival. One of the challenges in understanding migration dynamics is the tendency to view migration as movement between two points (origin and destination) without adequate consideration of what occurs from geographic, temporal, social, psychological, linguistic, and political perspectives. Overlooking any of these aspects provides an incomplete or distorted picture, impeding accurate situation analysis

and sound decision-making in migration policy, including linguistic migration policy [4, p. 277–278].

It is also important to emphasize that migration holds significance in both cultural and political contexts, further broadening its semantic field. In political discourse, migration often becomes a subject of debates and controversies due to various issues it raises in host societies, such as social integration, cultural differences, and migrants' rights. Many countries' political agendas include measures related to migration regulation, controlling migrant flows, and integrating newcomers into society. This reflects the complex social and cultural dynamics linked to relocation processes, which foster the creation of new meanings and contexts for the term's usage.

At the same time, the philosophical approach to analyzing migration, as N. Parkhomenko asserts, entails viewing it as “one of the structural factors influencing both socio-cultural processes (sociogenesis, culturgenesis, civilizational development) and ethno-national processes (ethnogenesis, ethnic history, nation-building). Migration, as a process of spatial relocation driven by climatic, health-related, economic, cultural, demographic, educational, intellectual, religious, technological, ideological, political, military, and other reasons, is understood here as a distinctive ‘spatial’ expression of the socio-cultural and ethno-national reproduction of human communities and societies”. [6, p. 460]

In this context, the term “existential migration”, introduced by Greg Madison, appears quite logically. It describes individuals with an “existential” motivation to travel, differing from economic migration, the simple desire to travel, exile, or types of forced migration. Existential migration is seen as a person's unique attempt to express something fundamental about their existence by leaving their homeland and thereby becoming a foreigner. In addition to the new concept of existential migration, research has proposed a new understanding of home as an interaction; a “sense of home” arises from specific interactions with our environment, potentially occurring anywhere and anytime. This challenges the usual concept of home as a fixed geographic location. This concept questions traditional definitions of both alienation and home itself, encompassing all that represents comfort and homelessness. The implications of this new concept enrich our current understanding of migration. Existential migration calls for a reassessment of the psychological foundations in cultural anthropology, migration studies, refugee studies, intercultural learning, tourism research, and psychotherapy. Madison's work presents the topic clearly and eloquently, highlighting real stories of voluntary migrants [7, p. 240].

In summary, we can note that the lexico-semantic analysis of the concept of “migration” also requires examining its evolution within a historical context. In ancient times, migration was a primary survival tool for human communities, as they moved in search of resources or safer territories. In the modern world, this process has taken on new forms due to political and economic factors, as well as

globalization. With the development of transportation systems, the internet, and global communication networks, migration has transformed into not only a physical process but also an intellectual and cultural one, thereby expanding the semantic field of this term.

Conclusion

The lexico-semantic analysis of the concepts “mobility” and “migration” confirms their polysemy and broad range of meanings, reflecting contemporary socio-cultural transformations. The concept of “mobility” transcends physical movement, encompassing social, economic, and cultural aspects. Modern technologies and the increasing pace of life contribute to the expanded meaning of this concept, making it a symbol of human adaptability and time optimization. Migration, in turn, is a complex phenomenon involving not only physical relocation but also an existential dimension, where environmental change becomes part of personal identity. The study emphasizes the importance of “existential migration”, expanding our understanding of traditional migration processes and opening new dimensions in personal and social interactions.

A deepened understanding of these concepts is crucial for grasping the modern socio-cultural context, as it helps better comprehend global movement and social mobility processes, which affect societal structures and individual life strategies. Recognizing connections between different meanings of mobility and migration allows not only for the expansion of theoretical frameworks for these phenomena but also enables an assessment of their roles in developing personal, economic, and cultural spheres of life. Consequently, further research can support the formation of an integrative approach to studying mobility and migration, reflecting the new challenges and trends of a globalized world.

Список посилань

1. Urry, J. *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first Century*. Cambridge: Polity Press, 1999. 255 p.
2. Certeau, M. de. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press, 1984. 229 p.
3. *A Latin Dictionary*. Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary. Revised, enlarged, and in great part rewritten by Charlton T. Lewis, Ph. D., & Charles Short, LL.D. Oxford: Clarendon Press. 1879. 2019 p.
4. Цимбал Н. Термінологічне забезпечення міграційного дискурсу в українській мові. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 10 (63). С. 268–280.
5. Faculty of Classics, University of Cambridge, & Diggle, J. *The Cambridge Greek Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. 1600 p.

6. Пархоменко Н. Міграційні процеси як філософська проблема: теоретико-методологічні основи дослідження. Молодий вчений. 2018. № 3 (55). С. 457–461.
7. Медісон Г. Existential Migration. Existential Analysis. 2006. Вип. 17 (2). С. 238–260.

References

1. Urry, J. (1999). *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first Century*. Cambridge: Polity Press, 255 p.
2. Certeau, M. de. (1984). *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press, 229 p.
3. A Latin Dictionary (1879). Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary. Revised, enlarged, and in great part rewritten by Charlton T. Lewis, Ph. D., & Charles Short, LL.D. Oxford: Clarendon Press, 2019 p.
4. Tsymbal, N. (2023). Terminological support of migration discourse in the Ukrainian language. *Visnyk nauky ta osvity*, (10)63, 268–280. [in Ukrainian].
5. Faculty of Classics, University of Cambridge, & Diggle, J. (2021). *The Cambridge Greek Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press, 1600 p.
6. Parkhomenko, N. (2018). Migration processes as a philosophical problem: Theoretical and methodological foundations of research. *Molodyi vchenyi*, 3 (55), 457–461. Retrieved from <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4983> [in Ukrainian].
7. Madison, G. (2006). Existential migration. *Existential Analysis*, 17 (2), 238–260.

Туренко Віталій Едуардович

Доктор філософських наук, старший дослідник, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-0572-9119>

e-mail: vitali_turenko@ukr.net

Колотило Володимир Володимирович

Кандидат філософських наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-7577-8453>

e-mail: kolotylo@knu.ua

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «МІГРАЦІЯ» І «МОБІЛЬНІСТЬ»: ФІЛОСОФСЬКО- ФІЛОЛОГІЧНІ ПОШУКИ

Резюме

Розкрито сутність лексико-семантичного аналізу понять «мобільність» і «міграція», що виступають важливими елементами сучасного суспільного дискурсу. Зокрема, термін «мобільність» розглядається у фізичному, соціальному, економічному та технологічному вимірах, відображаючи значні зміни, що стосуються соціальних взаємодій та індивідуальних життєвих маршрутів. Водночас, поняття «міграція» вивчається з погляду його історичної еволюції та соціокультурного значення, зосереджуючись на різних мотиваційних аспектах і варіантах переміщень.

Доведено, що мобільність у філософсько-антропологічному контексті набуває екзистенційного змісту, стаючи символом внутрішніх пошуків людини, пов'язаних із самоідентифікацією та зміною соціального середовища. Зазначено, що міграція як соціокультурний феномен має глибокий вплив на соціогенез та культурогенез, сприяючи формуванню багатозарової картини світу, що відображає як зовнішню, так і внутрішню динаміку людського життя.

Виявлено, що поняття мобільності та міграції мають багатозначний характер, що зумовлює їх широке використання в різних дисциплінах, включаючи соціологію, антропологію, економіку та філософію. У статті представлено аналіз праць західних мислителів, які розглядають мобільність як процес взаємодії людини з соціальним і фізичним простором, акцентуючи на її здатності до подолання обмежень і відкриття нових перспектив.

Проаналізовано ключові підходи до вивчення понять «мобільність» і «міграція», зокрема через компаративний і філософсько-антропологічний підходи. Завдяки цьому вдалося виявити відмінності у сприйнятті мобільності та міграції в різних культурних традиціях, що розширює розуміння цих феноменів і їхню роль у сучасному глобалізованому суспільстві.

Ключові слова: мобільність, міграція, лексико-семантичний аналіз, соціокультурні зміни, екзистенціальна міграція, глобалізація.

Стаття надійшла до редакції 10.09.24

© Туренко В. Е., Колотило В. В., 2024

Пищик Софія Владиславівна

Аспірантка філософського факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0006-4892-6154>

e-mail: sofiavladislavovna14@gmail.com

МЕРЕЖЕВА КУЛЬТУРА ЯК МОДУС МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Резюме

Доведено, що стрімкий розвиток новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема візуальних медіатехнологій, кардинально змінив культурний ландшафт сучасного суспільства. Ці технології створили нові можливості для обміну інформацією та культурними цінностями, водночас породивши ряд соціально-психологічних проблем. Сучасне суспільство функціонує в середовищі, де візуальні образи стають основним засобом комунікації. Вплив так званого «візуального повороту» в культурі, який розпочався в другій половині ХХ століття, продовжує зростати й сьогодні. Завдяки цьому з'явилися нові форми візуальної комунікації, які стали домінуючими у медіапросторі, що вимагає переосмислення традиційних підходів до аналізу культури.

Розкрито, що мережеві технології, такі як соціальні мережі, відеоплатформи і цифрові медіа, істотно впливають на поведінку людей, їхнє сприйняття світу та формування культурних цінностей. Соціальні платформи, зокрема Instagram, YouTube та TikTok, стали ключовими інструментами для створення та поширення візуального контенту, що активно впливає на культурні практики і соціальні процеси. Це викликає зміни в тому, як люди взаємодіють з інформацією, споживають її та формують свої уявлення про реальність. Позитивні аспекти цього процесу включають доступ до широкого спектру інформації та культурних продуктів. Однак, крім позитивних результатів, такі явища, як інформаційне перевантаження та фрагментація контенту, створюють нові виклики для осмислення та структуризації інформації.

Виявлено, що сучасна культура, заснована на візуальних образах, потребує нових форм критичного аналізу, оскільки візуальні медіа суттєво змінюють сприйняття реальності та соціальних норм. Зображення, що активно поширюються через медіаплатформи, здатні формувати соціальні стереотипи, які впливають на індивідуальну та колективну ідентичність. Це вимагає розвитку нових підходів до дослідження візуальної культури та її впливу на суспільство. Наприклад, дослідження показують, що фрагментарність візуальних форм і їхнє постійне оновлення ускладнюють формування єдиного і цілісного уявлення про культуру та суспільні процеси.

Ключові слова: мережева культура, масова культура, візуальні медіа, соціальні мережі, культурні практики, ідентичність, медіаграмотність, інформаційні технології.

Вступ

Стрімкий розвиток новітніх інформаційно-комунікативних технологій, а особливо візуальних медіатехнологій здійснив значний вплив на сучасне суспільство, створюючи як нові можливості, так і відповідні соціально-психологічні проблеми. Адже сучасне суспільство значною мірою організоване навколо образів і візуального контенту. Остання третина XX століття ознаменувалася так званим «візуальним поворотом». Цей період став свідком значного зрушення в способах комунікації і споживання інформації, що відзначилося переважанням саме візуальних форм. Поява нових технологій, таких як відео, комп'ютерна графіка та цифрова фотографія, радикально змінила медіапейзаж. Ці технології дозволили створювати і поширювати візуальний контент з безпрецедентною швидкістю і якістю. Інтернет та соціальні мережі внесли значні зміни в те, як візуальний контент створюється і розповсюджується. Такі платформи як Instagram, YouTube і TikTok, орієнтовані на візуальний контент і значно вплинули на культурні практики. Отже, нині дослідження сучасної людини, її поведінки, трансформації культури не можливі без новітніх технологій. «Антропологічні дослідження посилюються за рахунок використання новітніх технологій, зокрема веб-камер, блогів, соціальних мереж тощо. Це стає невід'ємною частиною сучасного життя» [1, с. 39].

Аналіз останніх публікацій і досліджень важливими для нас стали праці, котрі відображають концептуальні підходи, які в основному були обґрунтовані впродовж XX ст. такими дослідниками, як: Р. Барт, Д. Белл, В. Беньямін, Г. Маркузе, А. Моль, Х. Ортега-і-Гассет, К. Леві-Стросс, Д. Рашкофф та ін. Вони зробили значний внесок у розуміння інформатизації суспільства і мережевої культури, її впливу на буття сучасної людини. Наприклад, Р. Барт розробив концепцію «тексту» як комунікативного простору, де значення не є фіксованим, а залежить від інтерпретацій читача. Зокрема в його роботі «Міфи повсякденного життя» досліджується те, як мас-медіа формують культурні міфи і як це впливає на сприйняття людиною реальності [2].

Д. Белл у працях «Кінець ідеології» та «Настання постіндустріального суспільства» аналізує зміни в економічних і соціальних структурах сучасного суспільства, що також впливають на медіа та інформаційні технології і культуру загалом [3]. Інший вчений В. Беньямін у роботі «Твір мистецтва в епоху його технічної відтворюваності» досліджує як технічне відтворення змінює спосіб сприйняття мистецтва і культури. Його концепція про «ауру» мистецтва має важливе значення для розуміння впливу медіа на сприйняття культурних артефактів [4]. Г. Маркузе також вивчав як сучасне суспільство використовує мас-медіа і культурні продукти для підтримки соціального порядку та контролю [5]. Х. Ортега-і-Гассет досліджував соціальні зміни та культурні феномени, що відбуваються в суспільстві під впливом масової культури та медіа [6]. К. Леві-Стросс зосереджував свою дослідницьку увагу на культурних структурах і міфах, його погляди вплинули на розуміння того, як медіа і культура формують сучасні соціальні структури і комунікацію [7]. Д. Рашкофф вивчав вплив цифрових технологій і медіа на сучасне суспільство, на індивідуальну ідентичність та соціальні процеси [8].

Таким чином всі означені дослідники наголошують, що сучасний техніко-технологічний поступ спричинив значні зміни в культурі. Як наслідок, сьогодні активно використовуються такі поняття, як «інформаційна культура», «кіберкультура», «медіа культура», «мережева культура» тощо. Наприклад, А. Моль для опису культури інформаційного суспільства використовує поняття «мозаїчна культура». На його думку, «у наш час знання генеруються з розрізнених уривків, пов'язаних простими, здебільшого випадковими зв'язками, співзвучністю та асоціацією ідей... Ми будемо називати цю культуру «мозаїчною», бо за своєю сутністю вона є випадковою, складеною з безлічі дотичних фрагментів. Тут немає точок відліку, жодного по-справжньому загального поняття, зате є багато понять, які володіють значною вагомістю (опорні ідеї, ключові слова тощо). Ця культура вже не є основним продуктом університетської освіти, тобто якоїсь раціональної організації; вона — результат перманентного впливу на нас безладного потоку випадкових відомостей, від яких в пам'яті залишаються лише скороминущі враження та уривки ідей» [9, с. 45]

Методи дослідження

Мета статті полягає у здійсненні соціально-філософського аналізу мережевої культури як модусу масової культури сучасного суспільства. Методологія дослідження у цій статті базується на міждисциплінарному підході, що включає соціально-філософський аналіз мережевої культури як модусу масової культури сучасного суспільства. Зокрема, використовуються методи системного аналізу для дослідження впливу візуальних медіа на культурні практики та соціальні процеси, а також порівняльний метод для аналізу змін у комунікативних формах у контексті розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Крім того, застосовується контент-аналіз

для вивчення впливу візуальних образів, поширених через соціальні мережі, на формування ідентичності та соціальних норм. Такий підхід дозволяє розкрити трансформацію сучасної культури під впливом мережевих технологій та їхнього внеску у структурування сучасного інформаційного простору.

Результати дослідження

Нині культура акцентує увагу на зображеннях і візуальних формах, що стало домінуючою рисою комунікації сучасного суспільства. Це сприяє швидким реакціям на події і тенденції, що може впливати на громадську думку та соціальні процеси. Проте, крім суттєвих позитивних зрушень спостерігається й ціла низка деструктивних наслідків як для розвитку особистості, так і для суспільства в цілому. Одним із таких наслідків є візуальна перевантаженість, що спричиняє труднощі в структуризації та осмисленні інформації. Також варто сказати й за фрагментацію і різноманіття. Візуальні форми важко об'єднати в єдину картину, оскільки вони можуть бути дуже різноманітними і фрагментованими. «Надзвичайне розповсюдження образів не може поєднатися в одну єдину картину для споглядання інтелектуала. Візуальна культура прагне знайти шляхи роботи в цій новій (віртуальній) реальності, щоб знайти точки опору в умовах кризи інформації та візуального перевантаження в повсякденному житті» [10, с. 8]. Візуальна культура змінює сприйняття реальності і культурних норм. Наприклад, відображення ідеалів і образів через медіа може впливати на соціальні стандарти і індивідуальну ідентичність. Зазначені наслідки з необхідністю потребують нових форм критичного аналізу, щоб розуміти, як зображення формують культурні уявлення і соціальні стереотипи. Отже, зростання значення візуальних форм комунікації визначають сучасний медіапейзаж, роблячи його складним і багатограним. Цей феномен вимагає нових підходів до аналізу і розуміння культури й комунікації.

Дійсно, сьогодні соціальні мережі, відео платформи та реклама створюють і підтримують візуальний ландшафт, який формує нові сконструйовані фрагментарні уявлення людей про реальність та роль людини в ній. З приводу цього вітчизняна дослідниця А. Тормахова зазначає, що «візуальність та віртуальність стають сьогодні провідними ознаками часу. Можна казати про існування арт-практик і комунікативних медіа-форм, які витісняють звичні класичні мистецтва» [6, с. 102]. Отже, сучасні арт-практики не тільки представляють, але й конструюють реальність, змінюючи способи сприйняття і комунікації. Розвиток цих процесів з необхідністю потребував технічної відтворюваності. Новітні технології, зокрема цифрові, дозволяють масове створення і тиражування образів. Це веде до того, що образи стають частиною індустриального процесу, де їх виробництво і споживання часто орієнтоване на комерційні інтереси. З приводу цього, А. Олексенко зазначає, що «до епохи електрики людина підійшла з великим багажем знань античних, середніх часів, епохи Відродження і емпіричним досвідом століття механіки.

З цього моменту швидкості істотно підвищуються. Енергія як втілення і основна рушійна сила епохи електрики стає доступна все більшій кількості людей, що дозволило будь-якому місцю ставати центром» [11, с. 67]. Відтак, новітні технічні засоби здійснюють швидке масове відтворення образів, що, з одного боку, розширює доступ до культурних продуктів, а з іншого — може зменшити їхню унікальність і цінність. Це продукує виникнення нових форматів медіа контенту, такі як короткі відео, інтерактивні платформи і віртуальна реальність. У наслідок чого, люди стають більше залученими в процес взаємодії з медіа контентом, а не з його споживачами.

Іншим наслідком інформатизації сучасного суспільства є психологічний тиск на маси, адже неперервний потік інформації та образів здійснюють потужний маніпулятивний вплив на свідомість, особливо на молодь, що часто призводить до проблем із самооцінкою і тривожності. Візуальна перенасиченість контентом також може викликати візуальну втомлюваність і зниження здатності концентрувати увагу, а також зменшення якісного сприйняття і запам'ятовування інформації. Ще одним із негативних впливів медіа контенту на особистість є соціальна ізоляція. Дійсно соціальні медіа забезпечують нові способи зв'язку, проте, разом із цим, вони також можуть сприяти соціальній ізоляції, коли люди віддають перевагу віртуальному спілкуванню на противагу реальному.

Для зменшення негативних наслідків впливу на особистість і суспільство в цілому необхідно розробляти та впроваджувати в життя стратегії медіаобізнаності, медіаграмотності, медіакомпетентності. Так, медіаобізнаність включає в себе розуміння основних принципів роботи медіа, їх ролі в суспільстві та впливу на особистість. Це знання про різні типи медіа, їхню функцію, а також можливі маніпуляції і стратегії впливу, які використовуються для формування громадської думки. Дане знання сприяє формуванню медіаімунітету, що розуміється як здатність критично оцінювати медіа-контент і захищати себе від потенційних маніпуляцій та дезінформації. Це означає розпізнавання пропагандистських або рекламних трюків і захист від їхнього впливу на особисті переконання і рішення. А медіаграмотність, у свою чергу, являє собою набір знань і навичок, які дозволяють особистості ефективно споживати, оцінювати та використовувати медіа-контент. Вона включає в себе: аналіз медіа-контенту, що дозволяє розпізнавати джерела інформації, розуміти контекст і оцінювати достовірність інформації. Ще однією важливою складовою медіаграмотності є розуміння медіа-технологій. Тобто, це знання основ функціонування медіа-платформ і технологій, які використовуються для створення і розповсюдження контенту, що стає можливим завдяки критичному мисленню, тобто це вміння як ставити питання, сумніватися в представлених даних, так і шукати підтвердження інформації з різних джерел.

Медіакомпетентність, як важлива складова стратегії (програми) щодо мінімізації негативних наслідків розповсюдження фейків, охоплює вміння не лише споживати, а й створювати медіа-контент. Це, у свою чергу, передбачає існування необхідних компонентів, які, власне, й формують медіакомпетентність. По-перше, це створення контенту, а саме навички в створенні відео, текстів, графіки тощо, що дозволяють особистості ефективно взаємодіяти через медіа-платформи. А, по-друге, це передбачає необхідність у знанні та впровадженні у сферу медіакультури етичних та юридичні аспекти, що пов'язані із створенням і розповсюдженням медіа-контенту. По-третє, необхідними складовими медіакомпетентності є інтерактивність і комунікація, тобто це здатність ефективно взаємодіяти з аудиторією, використовувати соціальні медіа для комунікації і управлінню власною медіа присутністю. Це свідчить проте, що розвиток медіакультури та мережевої культури на особистісному рівні постає важливою складовою життя сучасної людини, адже це дозволяє не тільки споживати медіа-контент з розумінням і критичним підходом, а й активно та ефективно використовувати медіа-технології для особистих і професійних цілей, у процесах комунікації. Знання і навички, що входять у ці три рівні медіаосвіти, допоможуть сформувати інформованих і відповідальних користувачів соціальних мереж.

Отже, зміни в способах сприйняття і взаємодії з образами, які відбуваються в умовах стрімкого розвитку технологій, створюють нові виклики для сучасного суспільства. Важливо вивчати ці тенденції і розвивати стратегії для подолання негативних наслідків, зокрема через освіту, психосоціальну підтримку і розробку нових культурних практик. Адже мережева культура і медіакультура це важливі соціальні виміри, оскільки вони впливають на формування громадської думки, культурних норм і соціальних практик. Взаємодія в соціальних мережах включає не лише споживання контенту, але й активну участь у медійних процесах, таких як створення блогів, участь у соціальних проектах та інших формах онлайн-взаємодії.

Мережева культура постає важливим аспектом посткультури, який відображає і формує сучасне суспільство. Вона характеризується комплексним впливом медіа на всі аспекти життя, зокрема на формування ідентичності, соціальні норми та культурні практики. Основними причинами виникнення та поширення мережевої культури як модусу посткультури, перш за все, постає глобалізація та інформаційний потік. Тому цілком можна припустити, що вона є результатом глобалізації інформаційних технологій, які спричиняють миттєвий доступ до інформації з будь-якої точки світу. Це сприяє поширенню культурних форм, ідей та практик на глобальному рівні, долаючи традиційні культурні бар'єри. Зазначені детермінанти утворили віртуальні простори та соціальні мережі, в яких сучасна людина соціалізується та реалізує свій творчий потенціал і, які виявились тими необхідними, або й навіть рятівними каналами взаємодії

під час Covid-19. Отже, соціальні медіа та віртуальні простори стали основними платформами для самовираження особистості і соціальної комунікації. Вони змінили способи взаємодії людей, дозволяючи створювати нові форми соціальних зв'язків і культурних обмінів. А це, у свою чергу, створило відповідну культуру споживання, адже мережева культура тісно пов'язана з культурою споживання, де медіа контент (фільми, музика, відеоігри тощо) стає частиною повсякденного життя. Також важливою є роль рекламних кампаній і промоцій, які формують споживацькі смаки та уподобання.

Сучасні медіа платформи дозволяють створювати персоналізований контент, що відповідає інтересам і уподобанням окремих осіб. Це впливає на індивідуальну ідентичність та сприйняття культурних цінностей, шляхом створення віртуальних ідентичностей та аватарів. Мережева культура дозволяє людям створювати та підтримувати множинні віртуальні ідентичності, що може мати значний вплив на самоусвідомлення та соціальні взаємодії. Наприклад, невід'ємною ознакою мережевої культури є змішування жанрів і форм. Змішування коміксів, кіно, відеоігор і музики створює нові культурні продукти, які часто важко віднести до конкретних жанрів чи традицій. Формування відповідного ставлення до того чи іншого контенту, його впорядкованість стає можливою завдяки зберігання великої кількості культурних артефактів в цифровому форматі. Це також веде до феноменів ностальгії та ревіталізації старих культурних форм через нові медіа платформи.

Отже, мережева культура не тільки відображає сучасні соціальні та культурні тенденції, але й активно їх формує. Це робить її ключовим елементом посткультури, що впливає на розвиток суспільства в цілому. Характерною ознакою посткультури є зокрема фрагментарність, що свідчить про поділ єдиного спрямованого процесу на окремі частини, що часто є несумісними або суперечливими. Це може відображатися у фрагментарності медійного контенту, культурних тенденцій і навіть у сприйнятті людиною власної ідентичності.

Для посткультури також характерним є відсутність чіткої ціннісної ієрархії. Адже вона визначається розмиттям традиційних цінностей і моральних орієнтирів. У цій ситуації важко визначити, що є «правильним» або «важливим», оскільки культурні норми часто змінюються, і їх не завжди легко вписати в чіткі категорії.

Ще однією ознакою посткультури є деконструктивізм. Він набуває свого обґрунтування у критичній теорії та культурних студіях, заперечуючи існування єдиного, об'єктивного сенсу або істини. Деконструктивізм акцентує на множинності інтерпретацій та можливих протиріччях у текстах і явищах. Як наслідок, відбувається криза креативності. З одного боку, посткультура пропонує безліч нових форм і виразів, але, з іншого — часто критикується

за відсутність інноваційності, коли багато сучасних творчих продуктів є переосмисленням або реміксом вже існуючих ідей.

Також значним чином на розвиток посткультури впливає тотальне проникнення ЗМІ і комп'ютерних технологій. Це впливає на спосіб, яким люди отримують інформацію, взаємодіють і формують свої погляди. ЗМІ і технології також сприяють швидкому поширенню культурних трендів. Ці характеристики свідчать про те, що сучасне суспільство живе в епоху, коли традиційні культурні структури і норми змінюються під впливом нових технологій і соціальних мереж. Як зазначає вітчизняна дослідниця І. Куриленко, «посткультура — це деконструктивістська культура «мовчання» зі своїми неоднозначною мовою і словесними іграми, з метафізичної точки зору вона нічого не може сказати про «кінцеві істини» буття» [12, с. 71]. Сучасне суспільство часто акцентує увагу на нових цінностях, зумовлених соціально-економічними змінами, технологічним прогресом та глобалізацією. Такими орієнтирами часто виступають корисливість та егоїзм, які проявляються в культурі споживання, де особистий успіх і матеріальні досягнення можуть ставитися вище за спільні блага або моральні зобов'язання. Не менш впливовими способами взаємодії сучасної людини зі світом постають влада та гламур, які набирають популярності через медіа і соціальні мережі, де публічний імідж і вплив стають важливішими за інші аспекти життя. Як наслідок, набуває свого розвитку консюмеризм, що полягає у неконтрольованому прагненні до постійного оновлення і придбання нових товарів, споживання та стандартизації і масовізації соціуму. Симуляція і зухвалість, у свою чергу, часто використовуються в мистецтві для привертання уваги або як спосіб провокації, що може як привабити, так і відштовхнути аудиторію.

Ці нові підходи арт-діяльності можуть служити відображенням чи навіть критикою сучасного суспільства, показуючи, як змінилися цінності і як люди сприймають навколишній світ. Хоча такі практики можуть виглядати на перший погляд суперечливими, вони часто вказують на важливі соціальні і культурні трансформації. В даному аспекті І. Куриленко зазначає, що «посткультура характеризується змінами атрибутивних складників: духовного світу людини, зокрема її психіки, менталітету, системи цінностей. Більше того, у такій культурі зникає смисловий детермінуючий центр (суб'єкт), навколо якого й розвивалися сама культура, пізнання, суспільне життя» [12, с. 71].

Отже, розвиток культури на межі ХХ–ХХІ ст. показує, що новітні технології та медіа суттєво впливають на сприйняття людиною світу і це формує нові культурні практики. А саме мережева культура, яка зосереджена на передачі та сприйнятті інформації через різноманітні медіа-канали, наприклад, аудіовізуальні медіа, телебачення, кіно, відео, відеоігри; соціальні мережі та Інтернет; медіатексти, у формі статей, блогів, подкастів, які формують явлення сучасної людини про реальність. Відтак, мережева культура

формує особистість, яка здатна не просто сприймати реальність, а й створює можливості та інструменти для критичної оцінки медіа-контенту, аналізувати та інтегрувати інформацію з різних джерел. Це також вимагає від людини навичок у використанні та розумінні нових медіа-технологій й інформаційно-комунікаційних практик. Мережева культура характеризується тим, що є технократичною, тобто орієнтованою на технології та технічні досягнення. Також вона організовує спільноти, що утворюються в онлайн-просторі, де люди об'єднуються за інтересами, поглядами тощо. Це можуть бути форуми, соціальні мережі або інші платформи для обміну інформацією та підтримки зв'язків. Мережева культура функціонує у симбіозі з традиційними культурними формами. Вони не лише доповнюють, але і часто змінюють уявлення сучасної людини про реальність, впливають на соціалізацію і формування особистості, а також на спосіб сприйняття і передачу знань.

Завдяки цим новим культурним феноменам, людство стало більше взаємопов'язане, інформаційно насичене, але також стикнулося з новими викликами такими, як: інформаційне перевантаження, проблеми конфіденційності та ідентичності.

Висновки

Вплив інформаційних технологій на розвиток культури та сутність людини є надзвичайно важливим і актуальним. Ці технології не лише трансформують світ, але й можуть радикально змінювати саму природу людського буття. Вже нині можна стверджувати, що інформаційні технології і цифрові платформи формують нову реальність, де значна частина життя сучасної людини і діяльності відбувається у віртуальному просторі. Людина може витрачати більше часу у віртуальному середовищі, що впливає на її сприйняття реальності, соціальні відносини та ідентичність. Людина, ставши частиною технологічної системи, може втратити свою унікальність як суб'єкта, здатного на емоції і моральні рішення. Із збільшенням автоматизації і штучного інтелекту, які виконують багато традиційно людських функцій, це питання стає все більш актуальним. Одна з головних загроз, пов'язаних з технологічним прогресом, є потенційна криза культури та людської ідентичності. Технології можуть призвести до знецінення традиційних духовних цінностей, таких як любов, надія і віра. А тому існує ризик, що без належної уваги до гуманістичних аспектів розвитку, технологічний прогрес може призвести до культурного та соціального «апокаліпсису», де людство втратить своє культурне і моральне підґрунтя. Отже, необхідно синтезувати технології і гуманізм для уникнення негативних наслідків. Це потребує розробки та впровадження технологій таким чином, щоб вони доповнювали і збагачували людське життя, а не замінювали його. Це вимагає інтеграції етичних, культурних і гуманістичних принципів у технологічний розвиток. Потрібно активно працювати над формуванням нових етичних норм і культурних практик, над розробкою

нових стандартів для використання біотехнологій, штучного інтелекту і віртуальних середовищ, що, на нашу думку, сприятиме збереженню людської ідентичності, основних моральних і культурних принципів.

Список посилань

1. Hubersky L., Levcheniuk Ye. (2023). The World of Corporate Culture: Ontological, Anthropological and Organizational Models. *Philosophy and Cosmology*, Volume 31, 37–44.
2. Barthes R. (1970). *Mythologies*. Éditions du Seuil. Paris, 247 p.
3. Bell D. (1974). *The Coming of Post Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. Heinemann. 507 p.
4. Benjamin, W. (1980). *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*. Gesammelte Schriften. Frankfurt am Main. Suhrkamp. 291 p.
5. Marcuse, Herbert (1991). *One-dimensional Man. Studies in ideology of advanced industrial society*. London: Routledge.
6. Тормахова А. М. (2020). Візуальні форми комічного в сучасному медіапросторі. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Філософія, Культурологія, Соціологія. Вип. 20. С. 101–106.
7. Lévi-Strauss, C. (1958). *Structural Anthropology*. New York: Inc. Publishers.
8. Rushkoff D. (2010). *Program or be Programmed: Ten Commands for a Digital*. Printed by Book Mobile, USA. 145 p.
9. Moles A. (1967). *Sociodynamics of Culture*. Editions Mouton.
10. Mirzoeff, N. (1998). *What is visual culture*
11. In: N. Mirzoeff, ed. 1998. *The Visual Culture Reader*. London and New York: Rotledge. P. 3–13.
12. Олексенко Р. І. Вплив комунікацій на ціннісні орієнтири особистості. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2015. Вип. 62. С. 65–73.
13. Куриленко І. А. Посткультура / медіакультура / кіберкультура / транскультура / протокультура: аспекти термінологічної семантики. *Культурологія*. 2018. Вип. 60. С. 68–76.

References:

1. Hubersky, L., & Levcheniuk, Ye. (2023). The world of corporate culture: Ontological, anthropological and organizational models. *Philosophy and Cosmology*, 31, 37–44. [in Ukrainian].
2. Barthes, R. (1970). *Mythologies*. Éditions du Seuil, Paris, 247 p.

3. Bell, D. (1974). The coming of post-industrial society. A venture in social forecasting. Heinemann.
4. Benjamin, W. (1980). Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit. Gesammelte Schriften. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 291 p.
5. Marcuse, H. (1991). One-dimensional man: Studies in ideology of advanced industrial society. London: Routledge.
6. Tormakhova, A. M. (2020). Visual forms of the comic in modern media space. Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Filosofiia, Kultura, Sotsiologiia, 20, 101–106. [in Ukrainian].
7. Lévi-Strauss, C. (1958). Structural anthropology. Publishers. New York: Inc.,
8. Rushkoff, D. (2010). Program or be programmed. Ten commands for a digital age. Printed by Book Mobile, USA.
9. Moles, A. (1967). Sociodynamics of culture. Editions Mouton.
10. Mirzoeff, N. (1998). What is visual culture
11. In N. Mirzoeff (Ed.). The visual culture reader. London and New York: Routledge, 3–13.
12. Oleksenko, R. I. (2015). The influence of communication on the value orientations of the individual. Humanitarnyi visnyk ZDIA, 62, 65–73. [in Ukrainian].
13. Kurylenko, I. A. (2018). Post-culture / media culture / cyber culture / trans-culture / proto-culture: Aspects of terminological semantics. Kulturologiia, 60, 68–76. [in Ukrainian].

Sofiia Pyshchyk

Postgraduate Student at the Faculty of Philosophy

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0006-4892-6154>

e-mail: sofiavladislavovna14@gmail.com

NETWORK CULTURE AS A MODUS OF MASS CULTURE IN CONTEMPORARY SOCIETY

Abstract

It has been proven that the rapid development of modern information and communication technologies, particularly visual media technologies, has drastically altered the cultural landscape of contemporary society. These technologies have created new opportunities for the exchange of information and cultural values, while simultaneously generating a range of socio-psychological problems. Contemporary society functions in an environment where visual images have become the primary means of communication. The influence of the so-called “visual turn” in culture, which began in the second half of the 20th century, continues to grow today. As a result, new forms of visual communication have emerged, becoming dominant in the media space, which necessitates a reconsideration of traditional approaches to cultural analysis.

It is revealed that network technologies, such as social media, video platforms, and digital media, significantly affect people’s behavior, their perception of the world, and the formation of cultural values. Social platforms, particularly Instagram, YouTube, and TikTok, have become key tools for the creation and dissemination of visual content, which actively influences cultural practices and social processes. This leads to changes in how people interact with information, consume it, and form their perceptions of reality. Positive aspects of this process include access to a wide range of information and cultural products. However, alongside the positive outcomes, phenomena such as information overload and content fragmentation present new challenges for the comprehension and structuring of information.

It has been found that contemporary culture, based on visual images, requires new forms of critical analysis, as visual media significantly alters the perception of reality and social norms. Images that are widely disseminated through media platforms are capable of shaping social stereotypes that influence both individual and collective identities. This demands the development of new approaches to studying visual culture and its impact on society. For instance, research shows that the fragmentation of visual forms and their constant renewal complicate the formation of a unified and coherent understanding of culture and social processes.

Keywords: network culture, mass culture, visual media, social networks, cultural practices, identity, media literacy, information technologies.

Стаття надійшла до редакції 12.10.24

© Пищик С. В., 2024

Oleksander Kostiuk

Ph. D in Philosophy, Associate Professor, Doctoral Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-1907-6307>

e-mail: sasha0079@gmail.com

THE DILEMMA OF PEACE AND JUSTICE: FOREIGN POLICY OF VATICAN IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Abstract

This study examines Pope Francis' and the Vatican's position on the Russian-Ukrainian war, its impact on international politics, and internal processes in Ukraine. An analysis of Vatican statements regarding the war in Ukraine and reactions from other countries and Ukrainian society has been conducted. The research also aims to clarify Pope Francis' influence on Ukraine's internal political situation. The article's purpose is to investigate the Vatican's influence on the processes and course of the Russian-Ukrainian war, international politics, and Ukraine's domestic policy. The article employs a complex of methods: historical analysis to study the evolution of the Vatican's position (2014–2024), content analysis of Pope Francis' statements, comparative method to juxtapose different parties' positions, systemic approach to examine the Vatican's influence on international and domestic politics of Ukraine, expert evaluation method, and statistical analysis of sociological data. This allowed for a comprehensive study of the Vatican's position's impact on the course of the Russian-Ukrainian war and its perception by the international community. Research period: 2014–2024, focusing on two stages: 2014–2022 (hybrid war and low-intensity conflict); 2022–2024 (full-scale war and expectations of a radical change in the Vatican's position). Key findings: The Vatican does not recognize Russia as an unequivocal aggressor and does not condemn its actions. Pope Francis seeks reconciliation and proposes that the conflicting parties engage in negotiations. The Vatican's position on the Russian-Ukrainian war is based on: Catholic dogma, where evil has no substantial nature; Pope Francis' ideological views (anti-Americanism, Latin American context); the general tendency in the

Catholic Church towards forgiveness, established by John Paul II, and pacifism. The Vatican does not significantly influence world states' decision-making. The Pope's position may influence public opinion in countries with high levels of religiosity. In Ukraine, the Vatican's position lacks unequivocal support from Roman Catholic and Greek Catholic communities and Ukrainian citizens in general. The Vatican's stance on the Russian-Ukrainian war is amorphous as it lacks a clear moral assessment and equates the aggressor with the victim; consequently, criminal actions are condemned, but not their cause (Russia).

Keywords: Vatican, Ukraine, war, international politics, Catholicism.

Introduction

In the 2020s, global politics entered a new phase of intensifying the intensity of interstate interaction by aggressive means. Accordingly, statements regarding international politics are made by both the Vatican and, effectively, the Catholic Church. Catholics have a long history of participation in international and political processes. The Catholic Church has been both an element and a tool of political governance and a direct actor; that is, a subject of political life both at the international and domestic levels. We will not delve into the entire history of either the Catholic Church or the historical events of the 20th century, which was extremely rich in this context. However, we are interested in how exactly the Vatican (universal Catholicism) can influence international politics, political and social institutions of states, and indeed the domestic policies of individual states. Thus, the aim of the research is to determine the correlation and influence of the universal Catholic Church on geopolitical processes and the related internal processes in individual states. It should be noted that the Vatican has its own point of view and position regarding most political, military, and geopolitical conflicts or dialogues occurring in the modern world [1, p. 732]. Therefore, even if we analyze the last two decades, it will be very voluminous material. Therefore, we will focus on the conflict of the highest intensity and scale since World War II, both in terms of casualties and the size of military formations — the Russian-Ukrainian war. The purpose of the article is to clarify how the Vatican influences the processes and course of the Russian-Ukrainian war, international politics, and the internal state policy related to this high-intensity conflict. To achieve the research goal, it is necessary to clarify the essence and intensity of the Vatican statements regarding the Russian-Ukrainian war starting from 2014, and pay particular attention to the statements after the start of full-scale war in 2022. Next, it is necessary to analyze the reasons for the Vatican's position on the issue of the Russian-Ukrainian war, whether there is a dynamic change in the position, and whether these reasons are doctrinal, social, political, or depend on the pontiff's personal ideological preferences. And the last task that leads us to the research goal is to clarify the influence of Vatican international policy on the ways of regulating the Russian-Ukrainian war and its course both at the domestic and international levels, geopolitical processes directly affecting the

course of military operations and related to their conclusion. In fact, we are talking about the national resilience of the Ukrainian state subjected to military aggression, and how the Vatican's position influences the ability of the state and society to resist and recover from the influence of a comprehensive crisis situation, namely war.

Research methods

In the process of writing this article, a complex of scientific research methods was employed. The historical analysis method was used to study the evolution of the Vatican's position on the Russian-Ukrainian war from 2014 to 2024. Content analysis was applied in examining the statements of Pope Francis and official Vatican documents. The comparative method was utilized to juxtapose the positions of the Vatican, Western countries, and Ukrainian society regarding the war. A systems approach allowed for the consideration of the Vatican's position's impact on international politics and Ukraine's internal political situation as interconnected elements. The expert evaluation method was applied in analyzing the reactions of political leaders and experts to the Pope's statements. Statistical analysis was used in examining sociological data on Ukrainians' attitudes towards the Vatican's position. The synthesis of the obtained results allowed for the formulation of conclusions regarding the influence of the Vatican's position on the course of the Russian-Ukrainian war and its perception by the international community.

Results and Discussion

As a matter of fact, during the period which we have defined for the study, namely from 2014 to 2024, there was a series of statements from the pontiff regarding the "confrontation" in Ukraine, as the Vatican defined it until 2022. In particular, such a position is reflected in the Havana Declaration of 2016 by Pope Francis and Patriarch Kirill of the Russian Orthodox Church [2].

The statements and positions of the Vatican concerning the Russian-Ukrainian war can be divided into two parts: these are statements of 2014–2022 and of 2022–2024. Accordingly, the first stage of the Russian-Ukrainian war is characterized by low intensity of conflict and predominantly hybrid forms of aggression, while the second stage involves high intensity and a large-scale war that has come to Europe.

The statements of the first stage are characterized by the use of tolerant language, where one of the states is not recognized as an aggressor, but emphasis is placed on the existence of conflict in Ukraine, from which people suffer due to economic and humanitarian crises. Therefore, the Pope and the Catholic Church, in general, see themselves as mediators who can resolve the conflict according to Christian dogmas and principles [2].

Thus, it is not surprising that Pope Francis held meetings with president putin (2013, 2015, 2019) and made joint statements. The last two meetings took

place after the start of the Russian war against Ukraine in 2014, and accordingly also concerned Ukraine. In fact, we can speak of cooperation between the Russian authoritarian regime and universal Catholicism, namely the Vatican. Because the terminology used by the Holy See corresponds to Russian narratives and positions regarding the war in Ukraine. Firstly, this concerns the non-recognition of Russia as a party to the conflict, and accordingly meetings with Putin — these are meetings of parties not involved in the conflict, but rather as mediators seeking to resolve it. At least, this is the thesis promoted by Russia. Thus, such meetings *de facto* confirmed that the Vatican does not recognize Russia as an aggressor, the cause of the war, or even a party to the conflict. And the Pope himself makes for a positive result his wish is aimed at Putin: “Sincere and great efforts to achieve peace”. And to culminate this whole incomprehensible to Ukrainians position of the Pope, his gift to Putin — a medallion with the image of “angel of peace”, which looks hypocrisy or moral ignorance [3]. Therefore, it is not surprising that Pope Francis is compared with Pius XII, who was accused of ambiguous position on fascism and Nazism. However, in this case it should be noted that Pius XII did not meet with Hitler and did not recognize him as an “angel of peace” and a peacemaker, and Pope Francis for the benefit of peace meets with those who started the war. Moreover, it is no wonder that the world did not expect the slightest precision of the Vatican regarding this painful issue. On that score, American diplomat Kenneth Hackett noted that the Pope “can say more about concern for territorial integrity” [4]. Thus, the pacifism of Pope Francis, condemning the war as an essential evil in any dimension, in fact recognizes those who start wars with peacekeepers and thereby provoke new wars and aggressive policies of states seeking moral or political economic revenge. Pope Francis’s statement about the “fratricidal war” (July 4, 2015) so upset Ukrainian society that during a personal meeting with the Pope, Ukrainian Greek Catholic bishops directly stated that Ukraine “is a victim of Russian military aggression”, and “some media describe the conflict as a “civil war”, and even the Pope himself recently spoke of a “fratricidal conflict”, which does not accurately reflect the reality unfolding in Ukraine today” [5].

In this regard, it is worth noting that the Vatican is a state, and the statements of the Vatican can be considered as the international policy of this state. However, the matter is that this state is quite specific: reinforcement of this state occurs exclusively through migration, as there is celibacy in the clergy of Catholics. The Vatican is actually the governing and central body of the entire universal Catholic Church. Therefore, we cannot separate the position of the Vatican from the position of Catholicism, because the Vatican is actually both a state and the highest body of central authority existing in the Catholic hierarchy.

The second stage is associated with the beginning of a full-scale war of Russia against Ukraine in 2022. At this stage, one should expect a radical change in the Vatican’s position or at least a renewal of the position on the Russian-Ukrainian

war. After all, if we consider the Vatican as a state, it would be possible by analogy to extrapolate the behavior of most Western countries such as the European Union, Canada, the United States of America, Australia and others, who clearly supported Ukraine and condemned the aggression, or rather the war that Russia started against Ukraine. Accordingly, if we are talking about the expectations of Ukrainian society, they have been related to the fact that the Catholic Church recognizes Russia as an aggressor and condemns it as the one who started the war. Of course, this is the position of the public, which does not go into subtleties of the Vatican diplomacy. In fact, thousands, and in 2024 hundreds of thousands of victims of the Russian aggression, dozens of destroyed cities, the aggressive nature of the war by Russia were to contribute to the more unambiguous position of Pope Francis. Instead, we did not see such a cardinal step, but saw the continuation of the policy of reconciliation. The essence of this policy is that the Vatican does not see those who are clearly right and those who are clearly wrong. That is, it does not approach the parties fighting from the position of their assessment as evil and good. In fact, the point is that the real world is imperfect, people are imperfect, they can make mistakes, but they must adhere to Christian teaching. If they have violated it, they should have a chance to correct their mistakes, and accordingly these imperfect people and imperfect states should sit down at the negotiating table and make a mutual compromise. Moreover, mutual forgiveness was clearly expected. Besides that, this tendency of the Catholic Church was laid down in the 20th century by John Paul II, who apologized for many actions of the Catholic Church: from the Crusades to the genocide of certain ethnic groups, colonialism, and more. Researchers count more than 100 such apologies [6; 7, p. 172–183]. Therefore, the approach to the Russian-Ukrainian war has not fundamentally changed, and the words “war”, the “perpetrator of the war”, and the “aggressor” were not mentioned, and there was no concretization that it was specifically Russia.

Instead, Pope Francis made some moves that stirred public opinion in Ukraine. This primarily included the procession in Rome in 2022: a woman of the Ukrainian origin and a woman of the Russian origin together held a cross, which was perceived in Ukraine as equating the victim and the aggressor. Moreover, during the same event, the thesis of “fraternal peoples of Ukraine and Russia” was voiced, which is a Russian propaganda narrative [8]. A similar action was planned for 2023 with children, but the scenario of the event became public knowledge, causing outrage among Ukrainians, and was not implemented [9]. He also prayed for those affected in Ukraine by military actions, but did not specify the cause of these sufferings.

Moreover, when speaking to Russian Catholics in 2023, the Pope mentioned great Russia, the great achievements of Russian artists, rulers of the Russian empire, and in no way condemned the imperialism of the Russians and the war they are

currently supporting [10]. Again, the reaction of the public in Ukraine was sharply negative on this issue.

Even the meeting with the President of Ukraine, Volodymyr Zelensky, did not shed clarity on the Vatican's foreign policy position and directly on the position of the Pope [11]. Thus, there is a perception of Russia and Ukraine as parties to the conflict, making mistakes, and accordingly, they should negotiate with each other to cease hostilities and restore peace. And the blame for the war is placed on both sides. However, the evil in this case is the war itself, and not those who started it. Accordingly, the war must be stopped by any means. However, this is an unacceptable position for Ukrainians, and the President of Ukraine "asked to condemn Russian crimes in Ukraine, as there can be no equality between the victim and the aggressor" [12].

And, of course, one cannot fail to mention the resonant statement by Pope Francis that Ukraine should have the "courage of the white flag" for peaceful negotiations with Russia. It should be noted that the reaction to this statement was sharply negative both from Ukrainians and from the leaders of foreign states that are helping Ukraine defend itself from Russian military aggression. The Pontiff was reminded that both the beginning and the end of the war depend on the decision of President Putin [13]. Accordingly, once again, the Vatican stated that the Pope did not mean what Ukrainians and the leaders of the EU countries heard from him [14].

The reaction of the European leaders was theoretically and practically reasoned, based on considerations of moral duty, justice, humanity, and unambiguity. It was also interesting because it indirectly indicated the influence of the Vatican on the societies of European countries and the West in general, as politicians were not concerned about losing electoral points. This indicated the insignificant influence of the Vatican on the political institutions and organizations of Western countries, and therefore potentially little influence on the national stability of these states.

In particular, the Minister of Foreign Affairs of Poland, Radosław Sikorski, noted, "How about, for balance, calling on Putin to muster the courage and withdraw his army from Ukraine"

[15]. President of Latvia, Edgars Rinkēvičs, entered into a debate from a moral point of view and remarked, "One cannot capitulate to evil. It must be fought and defeated, so that evil raises the white flag and capitulates" [16]. The Minister of Foreign Affairs of Germany, Annalena Baerbock, said that she "did not understand" the Pope's comments and suggested that he should visit Ukraine to see the damage caused by Moscow [17].

From the Ukrainian side, the statements were no less resolute, not only from the political leadership but also from the church hierarchy. The President of Ukraine, when talking about Ukrainian chaplains at the front, noted: "Here is what

the church is — it is with the people, not 2,500 kilometers away, dealing with virtual mediation between those who want to live and those who want to destroy you” [18]. The Ukrainian Greek Catholic Church in its statement noted: “Ukrainians cannot give up, because surrender means death. The intentions of Russia and Putin are clear and straightforward. In Putin’s consciousness, there is no Ukraine, Ukrainian history, language, or independent Ukrainian church life” [19]. “Pope Francis should look at the world realistically and have the courage to negotiate capitulation with Lucifer for the Catholic Church”, sarcastically remarked Andreas Umland, a political analyst at the Stockholm Center for Eastern European Studies [17].

On the one hand, we have already noted that this is a general trend of the second half of the 20th century, which still appeared under the rule of John Paul II, and now it can be called a policy of apology. Another reason may be the Latin American origin of the current pope (Argentina) and strong anti-American sentiment in the countries of the region. This aspect is important precisely because Ukraine is perceived as not just an ally, but a puppet of the United States, and therefore Ukraine is not considered as an independent force. From this point of view, not Ukraine and Russia are fighting, but the United States are fighting Russia over Ukraine. The foreign policy of the United States in the Latin American region is perceived as a manifestation of imperialism. It should be mentioned that in the 50–80s of the 20th century there was a mass movement of left forces, which were widely supported by the public. Even now we can call frankly socialist and anti-American countries which are Bolivia, Cuba and Venezuela. During the armed struggle of the left forces on their side became Catholic priests who again are a factor affecting the current Pope, as he grew up in such a cultural environment. It should not be forgotten that it was in Argentina that Ernesto Che Guevara was born and raised, who together with Fidel Castro were the embodiment of the revolution in all Latin America. Therefore, it is quite probable that the attitude to the Russian-Ukrainian war on the part of the Catholic Church is now not unambiguous, in the sense of supporting Ukraine’s position, since Ukraine is perceived as a puppet of the United States, who have the image of a country that professes colonial foreign policy. And accordingly, if you support Ukraine in this paradigm, then you support American imperialism. On the other hand, one must take into consideration that the decision not to support Ukraine may be influenced by the internal church situation within Catholicism itself, namely that the majority of Catholic parishioners live not in developed Western countries, but in developing countries. If the Vatican unequivocally supports a country associated with Western dominance and imperialism, it may go against public opinion prevailing in developing countries, particularly in Africa, Asia, and Latin America.

Another factor that may influence the Vatican’s position is dogmatics and religious doctrines. It may appear that contemporary Catholicism upholds the basic position expressed by St. Augustine regarding the nature of good and evil. Namely,

that there is no substantial evil, only good. Evil is a deficiency of good; it is the absence of good. If the void where good has vanished is filled with good again, evil disappears [20, p. 36]. From this perspective, it correlates with the position that there are no essentially evil people; they become so. For example, they become dictators simply because they lack good, or lack pastoral guidance, or because someone offended them, or they have faced difficult life circumstances. Accordingly, one must strike for the souls of these people and not immediately condemn them, but engage in dialogue with them, understand them, in order to lead them towards good. It is perhaps within this paradigm that the Vatican's foreign policy position regarding the Russian-Ukrainian war fits clearly. Consequently, they perceive Putin not as unequivocal evil. They hope that complex circumstances have led to the existing absence of good. For instance, "unjust international policies from the West" towards Russia have forced him to act in such ways.

However, if this is the case from a doctrinal standpoint, then it is unclear why Ukraine is being accused. Essentially, one must either acknowledge Russian propaganda and believe that Ukrainians have been committing military crimes against Russian-speaking individuals for the past 30 years or... there is no other alternative. For this doctrinal scheme to work, it must be also acknowledged that both Russia and Ukraine, along with the Ukrainian leadership, are evil, and therefore they must come to terms and choose the path of good. Since their evil is essentially generated by the fact that they have found themselves in difficult circumstances, such as geopolitical ones.

It should be noted that in Catholicism, there exists the theory of a just war, which clearly defines which country is the aggressor and which country is the victim [21, p. 28]. Here, war is actually seen as a tool, not just an evil, as recognized by the current Pope. Thus, war can be just. War can be just in cases when a country defends itself from external aggression, when a country defends its way of life, its right to belief, in this case, the Christian faith. However, it is evident that this very concept is not currently dominant, and in principle, it is not used by the higher clergy of Catholicism.

And of course, the Vatican's inclination towards a principled pacifist position should be noted, where any war is recognized as evil [22, p. 158]. Accordingly, the cause or purpose of the war is not important. More precisely, the moral judgment of war as evil does not depend on this. That is, even if a war is fought to eliminate evil (totalitarian dictator, human rights violations, genocide), it is evil, not a tool that uses good.

So, what is the reason for such a foreign policy position of the Vatican

It seems that it is a combination of all these factors: understanding of good and evil from the perspective of St. Augustine, the ideological position of the Pope, related to his origin from Argentina (leftist views and anti-Americanism as a worldview), and also it is a general tendency of the Catholic Church after the Second

Vatican Council, aimed at reconciliation, forgiveness, and a path not to make new mistakes for which future popes will have to apologize. Therefore, if you take a clear, unambiguous position, it can be recognized as either correct or incorrect. Perhaps, this is the main argument why such a position cannot be expressed, as the likelihood of errors increases. Instead, if your position is “above the situation”, and you only present yourself as a mediator, indicating that everyone can be wrong, and everyone should strive for peace because both sides are imperfect, then you find yourself in an ideal situation where you cannot be accused of immoral wrongdoings.

Our next task is to find out how all this affects political institutions, organizations, international politics, and the domestic political situation in Ukraine. Actually, the Vatican’s foreign policy position does not directly influence the decisions of the world states: neither Western nor developing countries. The Vatican is not an influential player that changes international politics; rather, it uses international politics to benefit its believers in certain regions. This is partially related to its vague and amorphous position on different events, for example, in China or in other countries when there is no direct condemnation of a political regime or a political action. Again, this is partially done to benefit its religious community, so to speak, for development in promising markets. World states see this situation and do not perceive the Vatican as a truly equal partner with whom political negotiations can be conducted that could lead to specific results. Because the entire foreign policy position of the Vatican is “you will achieve no concrete results with us because we try to be above the situation, and we accept nothing: no decisions, to avoid mistakes, and to avoid being accused of cooperation with fascism, xenophobia, anti-Semitism, and so on.” In fact, this attitude of states towards the Vatican is well illustrated by the criticism from Western countries of Pope Francis for his statements about a “white flag for Ukraine”.

Yes, it does influence if these are indeed parishioners of the Catholic Church, then they listen to the position of the higher clergy, namely the Pope, who, considering the dogma of his infallibility in matters of faith, is an essential element of the worldview position of Catholics in any country of the world. However, through influencing public opinion, there is possible influence on decision-making by the state authorities. If there is a significant Catholic community or majority in a country, then in this case, the position of the Pope becomes quite important and can influence decisions made by individual countries in the geopolitical space. This is where the danger lies, as there is likelihood that due to the position of the Pope, certain states may adopt a pro-russian position, where Russia is not seen as an aggressor.

A crucial question here is the level of religiosity and intensity of religious life among citizens in individual countries. Where there is a high intensity of religious life, the Vatican’s position is accordingly important in the context of the Russian-Ukrainian war. Where religiosity has low intensity, the influence of the Pope can be neutralized. The level of religiosity in most Western countries is not high: a

significant number of citizens in certain countries do not recognize religion as very important: Spain (17%), Slovakia (20%), Slovenia (12%), Ukraine (20%), Romania (49%), Poland (37%), Germany (14%), France (14%), Croatia (20%), Canada (15%), Argentina (24), Brazil (45%), and so on [23].

It is indicative that even in the countries where there is a high level of religiosity, and Catholicism dominates and is authoritative, the position of Pope Francis regarding political issues is not accepted by the citizens and therefore does not significantly influence on political life and decisions. For instance, there is sociological research in Poland regarding the pontiff's words about a "white flag" for Ukraine, where 49.7% of respondents strongly and negatively perceive such a position of the Pope, while only 17.7% unequivocally support it [24].

There are significant Roman Catholic and Greek Catholic communities in Ukraine. Consequently, in this regard, the potential influence of the Pope on our internal political situation can be quite significant. However, it should be noted that the analysis of statements by Ukrainian Catholic or Greek Catholic clergy shows that there is no complete support for the Vatican's position on the Russian-Ukrainian war. Rather, there are attempts to justify why the Vatican and the Pope are not unequivocal in condemning Russian aggression, which is associated with genocide and the killing of civilians, especially by brutal methods in the occupied part of Ukraine, which is currently under Russian control. It should be clearly understood that the clergy of the mentioned churches emphasize that such a position was formed by Pope Francis himself, who is infallible only in matters of faith, not in politics or economics.

Accordingly, here we clearly see that the Pope himself cannot directly influence Ukrainian Roman Catholic or Greek Catholic believers. Formally, he does influence, but in fact, he does not. Because Catholic parishioners live in Ukraine and they specifically see who is the source of aggression, who is the victim, and which side commits military crimes. And parishioners wonder how it is possible not to condemn such activities, but to seek ways of dialogue and understanding with a dictator who directly embodies evil and perpetrates it in Ukraine. Therefore, such a foreign policy position of the Vatican leads to a certain distancing from the position of the official higher clergy of universal Catholicism.

How does this affect all other citizens and does it reduce national and social resilience to threats

At the present stage, Ukrainians have clearly defined life priorities, as N. Ishchuk aptly notes: "So we fall asleep wearily to the annoying howls of sirens. And our first thought when we wake up is this: "waking up means being alive". When we called our close and distant neighbors to ask only one question: "How are you?" that actually meant: "Are you alive?" [25]. If we analyze the information space, people's comments, journalistic articles regarding the Vatican's position on the Russian-Ukrainian war, then these positions further consolidate Ukrainians who realize

their distinctiveness and cultural identity. And they consolidate Ukrainians based on the non-acceptance of the position of the Pope, who does not see the real situation, or the misunderstanding of how one cannot see who the aggressor is, who the victim is, how one cannot call evil by its name. Therefore, in this sphere, Vatican statements contribute to the consolidation of Ukrainian society, which sharply opposes itself as those who clearly see good and evil, with those who fundamentally cannot understand this or cannot take a principled position. Moreover, the danger here for Catholics is that in general public opinion perceives this not as a position specifically of Pope Francis, who has his own complex fate, anti-American position. At an intuitive level in the social consciousness of Ukrainians, the Pope appears as a person who is unable to adhere to Christian values, unable to suffer for faith, and unable to understand what justice is. Thus, an interesting effect is observed here: Ukrainians themselves feel a certain moral rightness because each of them concludes that morally they are more adequate than the head of the largest Christian denomination in the world. This opinion is confirmed by a sociological survey of Ukrainians regarding Pope Francis' "peace initiatives" conducted in 2023, which showed either unequivocal non-acceptance of the Pope's position or complete indifference to his statements. Thus, 36.2% are unaware of Pope Francis' position, 23.8% of Ukrainians are offended and condemn his position, 14.1% attach no importance to his position, 10.3% believe that the Pope works in the interests of the kremlin (russia), and only 9.2% support his position that the war should be ended at any cost [26].

Conclusions

The Vatican takes an ambiguous position on the Russian-Ukrainian war, trying to act as a mediator and calling on parties to dialogue and compromises: it does not recognize russia as an aggressor and proposes "peaceful negotiations" without determining the guilty party. This position is stipulated by several factors: pacifist doctrine, a desire to avoid unequivocal assessments to prevent future criticism and apologies, the Latin American origin and anti-Americanism of the Pope, a desire for "reconciliation" and forgiveness. The Vatican's foreign policy weight on the international stage is limited, and the leading states do not perceive it as an equal partner for negotiations. The Pope's position has some influence on Catholic societies, but even in Catholic countries, it faces criticism and lack of support in matters of the Russian-Ukrainian war. In Ukraine, the Vatican's position finds no understanding among believers or in society at large; on the contrary, it consolidates Ukrainians in opposition to aggression and condemns the Pope's indifference to russian crimes. Ukrainian Catholic churches do not fully support the Vatican's position. This reaction is explained by the obviousness of russian aggression and the feeling of moral superiority of Ukrainians over the position of the Holy See. Pope Francis does not use his authority to condemn the aggressor and protect the victim. The Vatican is losing moral authority in the world, particularly in Ukraine.

References

1. Martens, Kurt. (2006). The position of the Holy See and Vatican City State in international relations. *University of Detroit law review*, Vol. 83 (5), 729–760.
2. Full text of joint declaration signed by Pope Francis and Patriarch Kirill. (2016). Catholic News Agency, Feb 12. URL:<https://www.catholicnewsagency.com/news/33401/full-text-of-joint-declaration-signed-by-pope-francis-and-patriarch-kirill>
3. Kirchgaessne, Stephanie. (2015). Pope Francis tells Putin: ‘sincere’ peace efforts needed for Ukraine. *Guardian News & Media*, Jun 10. URL:<https://www.theguardian.com/world/2015/jun/10/pope-francis-putin-sincere-peace-effort-ukraine-russia-vatican>
4. Kirchgaessne, Stephanie. (2015). Pope Francis urged to take tougher stance against Vladimir Putin. *Guardian News & Media*, Jun 10. URL:<https://www.theguardian.com/world/2015/jun/10/pope-francis-urged-to-take-tougher-stance-against-vladimir-putin>
5. Ukrainian Archbishop calls on Christians to help end conflict. (2015). Vatican Radio, Feb 23. URL:https://www.archivioradiovaticana.va/storico/2015/02/23/ukrainian_archbishop_calls_on_christians_to_help_end_conflict/en-1125231
6. 100 apologies of the Pope to the world]. *Ukrainian truth*, October 26. URL:<https://www.pravda.com.ua/news/2001/10/26/2984748/> [in Ukrainian]
7. Accattoli, Luigi. (1998). *When a Pope Asks Forgiveness: The Mea Culpa’s of John Paul II*. Pauline Books & Media.
8. Marynovych, Myroslav. (2022). The cross of Abel and the cross of Cain are different crosses. *Ukrainian Catholic University*, April 13. URL:<https://ucu.edu.ua/en/news/hrest-avelya-i-hrest-kayina-tse-rizni-hresty/>
9. Stations of the Cross in the Coliseum: voices of peace from war-torn areas. (2023). *Vatican news*, 07 kvitnia. URL:<https://www.vaticannews.va/uk/pope/news/2023-04/rozdumy-na-hresnu-dorogu-2023.html> [in Ukrainian]
10. Chiappa, Claudia. (2023). Pope slammed for telling Russians to hold on to «legacy» of a «great empire». *Politico*, August 28. URL:<https://www.politico.eu/article/pope-francis-russia-youth-legacy-empire/>
11. Bettiza, Sofia, Laura Gozzi. (2023). Ukraine war: Pope tells Zelensky he is ‘praying for peace’. *BBC News*, May13. URL:<https://www.bbc.com/news/world-europe-65581170>

12. Kudryk, Natalka. (2023). Zelensky's visit to Pope Francis. What are the results
13. Radio Liberty, May 13. URL:<https://www.radiosvoboda.org/a/zelansky-papa-rymsky-viyna/32410396.html> [in Ukrainian].
14. EU diplomacy chief comments on remarks about «white flag» for Ukraine: Pope has entered garden where no one invited him. (2024). Ukrainska Pravda, March 14. URL:<https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/03/14/7446516/>
15. Mullen, Shannon. (2024). Vatican: Pope Francis' 'white flag' remark a call for negotiations, not Ukraine's surrender. Catholic News Agency, Mar 9. URL:<https://www.catholicnewsagency.com/news/257048/vatican-pope-francis-white-flag-ukraine-war-negotiations>
16. Sikorski, Radosław (@sikorskiradek). (2024). How about, for balance. X, March 10. URL:<https://twitter.com/sikorskiradek/status/1766757253502169360>
17. Rinkēvičs, Edgars (@edgarsrinkevics). (2024). My Sunday morning take. X, March 10. URL:<https://twitter.com/edgarsrinkevics/status/1766716424725107050>
18. Melkozerova, Veronika. (2024). Pope's 'white flag' gaffe triggers outrage in Ukraine. Politico, March 11. URL:<https://www.politico.eu/article/pope-francis-courage-raising-white-flag-remark-sparks-fury-ukraine/>
19. Zelensky, Volodymyr. (2024). More air defense systems and means of destruction of Russian aviation bring peace closer — address by the President of Ukraine. President of Ukraine, March 10. URL:<https://www.president.gov.ua/en/news/bilshe-sistem-ppo-ta-zasobiv-urazhennya-rosijskoyi-aviaciyi-89621>
20. Statement of the Permanent Synod of the UGCC In light of the interview of Pope Francis Conducted by Radio Télévision Suisse. (2024). Ukrainian Greek Catholic Church, March 10. URL:<https://ugcc.ua/en/data/statement-of-the-permanent-synod-of-the-ugcc-in-light-of-the-interview-of-pope-francis-conducted-by-radio-tlvision-suisse-955/>
21. Cary, Phillip. (2019). Augustine on evil. In *The Routledge Handbook of the Philosophy of Evil*, edited by Thomas Nys, Stephen de Wijze, 30–41. Routledge.
22. Cahill, Lisa Sowle. (2018). The Future of (Catholic) Just War Theory: Marginal. *Expositions*, 12.1, 20–32. URL:<https://expositions.journals.villanova.edu/article/download/2318/2222>
23. Riga, Peter. (1966). Catholic Pacifism. *The Proceedings of the Catholic Theological Society of America*, Vol. 21, 165, 149–174.

24. Impotent in life: Religion. (2022). World Values Survey Wave 7: 2017–2022. URL:<https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>
25. Sondaż: Jak Polacy oceniają słowa papieża Franciszka o Ukrainie i «białej fladze»
26. (2024). Rzeczpospolita, March 17. URL:<https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art40007431-sondaz-jak-polacy-oceniaja-slowa-papieza-franciszka-o-ukrainie-i-bialej-fladze>
27. Ishchuk, Natalia. (2022). Ukraine: Experience of War. Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 42: Iss. 4, Article 2. <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2347>
28. Chyzhyk, Yelyzaveta. (2023). The desire of the Pope to urgently end the war at any cost is supported by 9% of Ukrainians — survey. ZN.UA Mirror of the week. Ukraine, May 13]. URL:<https://zn.ua/ukr/war/prahnennja-papi-rimskoho-terminovo-pripiniti-vijnu-za-bud-jaku-tsinu-pidtrimuje-9-ukrajintsiv-opituvannja.html#> [in Ukrainian].

Список посилань

1. Martens, Kurt. (2006). The position of the Holy See and Vatican City State in international relations. University of Detroit law review, Vol. 83 (5), 729–760.
2. Full text of joint declaration signed by Pope Francis and Patriarch Kirill. (2016). Catholic News Agency, Feb 12. <https://www.catholicnewsagency.com/news/33401/full-text-of-joint-declaration-signed-by-pope-francis-and-patriarch-kirill>
3. Kirchgaessne, Stephanie. (2015). Pope Francis tells Putin: ‘sincere’ peace efforts needed for Ukraine. Guardian News & Media, Jun 10. URL:<https://www.theguardian.com/world/2015/jun/10/pope-francis-putin-sincere-peace-effort-ukraine-russia-vatican>
4. Kirchgaessne, Stephanie. (2015). Pope Francis urged to take tougher stance against Vladimir Putin. Guardian News & Media, Jun 10. URL:<https://www.theguardian.com/world/2015/jun/10/pope-francis-urged-to-take-tougher-stance-against-vladimir-putin>
5. Ukrainian Archbishop calls on Christians to help end conflict. (2015). Vatican Radio, Feb 23. URL:https://www.archivioradiovaticana.va/storico/2015/02/23/ukrainian_archbishop_calls_on_christians_to_help_end_conflict/en-1125231
6. 100 вибачень Папи Римського перед світом. (2001). Українська правда, 26 жовтня. URL:<https://www.pravda.com.ua/news/2001/10/26/2984748/>

7. Accattoli, Luigi. (1998). When a Pope Asks Forgiveness: The Mea Culpa's of John Paul II. Pauline Books & Media.
8. Marynovych, Myroslav. (2022). The cross of Abel and the cross of Cain are different crosses. Ukrainian Catholic University, April 13. URL:<https://ucu.edu.ua/en/news/hrest-avelya-i-hrest-kayina-tse-rizni-hresty/>
9. Хресна дорога у Колізеї: голоси миру з територій, поранених війною. (2023). Vatican news, 07 квітня. URL:<https://www.vaticannews.va/uk/pope/news/2023-04/rozdumy-na-hresnu-dorogu-2023.html>
10. Chiappa, Claudia. (2023). Pope slammed for telling Russians to hold on to «legacy» of a «great empire». Politico, August 28. URL:<https://www.politico.eu/article/pope-francis-russia-youth-legacy-empire/>
11. Bettiza, Sofia, Laura Gozzi. (2023). Ukraine war: Pope tells Zelensky he is 'praying for peace'. BBC News, May13. URL:<https://www.bbc.com/news/world-europe-65581170>
12. Кудрик, Наталка. (2023). Візит Зеленського до папи Франциска. Які результати
13. Радіо Свобода, 13 травня. URL:<https://www.radiosvoboda.org/a/zelanskyu-papa-rymskyu-viyna/32410396.html>
14. EU diplomacy chief comments on remarks about «white flag» for Ukraine: Pope has entered garden where no one invited him. (2024). Ukrainska Pravda, March 14. URL:<https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/03/14/7446516/>
15. Mullen, Shannon. (2024). Vatican: Pope Francis' 'white flag' remark a call for negotiations, not Ukraine's surrender. Catholic News Agency, Mar 9. URL:<https://www.catholicnewsagency.com/news/257048/vatican-pope-francis-white-flag-ukraine-war-negotiations>
16. Sikorski, Radosław (@sikorskiradek). (2024). How about, for balance. X, March 10. URL:<https://twitter.com/sikorskiradek/status/1766757253502169360>
17. Rinkēvičs, Edgars (@edgarsrinkevics). (2024). My Sunday morning take. X, March 10. URL:<https://twitter.com/edgarsrinkevics/status/1766716424725107050>
18. Melkozerova, Veronika. (2024). Pope's 'white flag' gaffe triggers outrage in Ukraine. Politico, March 11. URL:<https://www.politico.eu/article/pope-francis-courage-raising-white-flag-remark-sparks-fury-ukraine/>
19. Zelensky, Volodymyr. (2024). More air defense systems and means of destruction of Russian aviation bring peace closer — address by the President of Ukraine. President of Ukraine,

- March 10. URL:<https://www.president.gov.ua/en/news/bilshe-sistem-ppo-ta-zasobiv-urazhennya-rosijskoyi-aviaciyi-89621>
20. Statement of the Permanent Synod of the UGCC In light of the interview of Pope Francis Conducted by Radio Télévision Suisse. (2024). Ukrainian Greek Catholic Church, March 10. URL:<https://ugcc.ua/en/data/statement-of-the-permanent-synod-of-the-ugcc-in-light-of-the-interview-of-pope-francis-conducted-by-radio-tlvision-suisse-955/>
21. Cary, Phillip. (2019). Augustine on evil. In *The Routledge Handbook of the Philosophy of Evil*, edited by Thomas Nys, Stephen de Wijze, (pp. 30–41). Routledge.
22. Cahill, Lisa Sowle. (2018). The Future of (Catholic) Just War Theory: Marginal. *Expositions*, 12.1, (pp. 20–32). URL:<https://expositions.journals.villanova.edu/article/download/2318/2222>
23. Riga, Peter. (1966). Catholic Pacifism. *The Proceedings of the Catholic Theological Society of America*, Vol. 21, 165, (pp. 149–174)
24. Impotent in life: Religion. (2022). *World Values Survey Wave 7: 2017–2022*. URL:<https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>
25. Sondaż: Jak Polacy oceniają słowa papieża Franciszka o Ukrainie i «białej fladze»
26. (2024). *Rzeczpospolita*, March 17. URL:<https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art40007431-sondaz-jak-polacy-oceniaja-slowa-papieza-franciszka-o-ukrainie-i-bialej-fladze>
27. Ishchuk, Natalia. (2022). Ukraine: Experience of War. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, Vol. 42, Iss. 4, Article 2. <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2347>
28. Чижик, Єлизавета. (2023). Прагнення Папи Римського терміново припинити війну за будь-яку ціну підтримує 9% українців — опитування. *ZN.UA Дзеркало тижня. Україна*, 13 травня. URL:<https://zn.ua/ukr/war/prahnennja-papi-rimskoho-terminovo-pripiniti-vijnu-za-bud-jaku-tsinu-pidtrimuje-9-ukrajintsiv-opituvannja.html#>

Костюк Олександр Васильович

Кандидат філософських наук, доцент, докторант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-1907-6307>

e-mail: sasha0079@gmail.com

ДИЛЕМА МИРУ І СПРАВЕДЛИВОСТІ: МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА ВАТИКАНУ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Резюме

Досліджується позиція Папи Франциска та Ватикану щодо російсько-української війни, його вплив на міжнародну політику та внутрішньодержавні процеси в Україні. Відповідно здійснено аналіз заяв Ватикану щодо війни в Україні, реакції на них з боку інших країн та українського суспільства. Також завданням дослідження є з'ясування впливу Папи Франциска на внутрішньополітичну ситуацію в Україні. Метою статті є дослідження впливу Ватикану на процеси та перебіг російсько-української війни, міжнародну політику та внутрішню державну України. У статті застосовано комплекс методів: історичний аналіз для вивчення еволюції позиції Ватикану (2014–2024 рр.), контент-аналіз заяв Папи Франциска, порівняльний метод для зіставлення позицій різних сторін, системний підхід для розгляду впливу Ватикану на міжнародну та внутрішню політику України, метод експертних оцінок та статистичний аналіз соціологічних даних. Це дозволило всебічно дослідити вплив позиції Ватикану на перебіг російсько-української війни та її сприйняття міжнародною спільнотою. Період дослідження: 2014–2024 роки, з акцентом на два етапи: 2014–2022 (гібридна війна та низька ефективність конфлікту); 2022–2024 (повномасштабна війна та очікування кардинальної зміни позиції Ватикану). Основні результати дослідження. Ватикан не визнає Росію однозначним агресором та не засуджує її дії. Папа Франциск прагне до замирення та пропонує сторонам конфлікту сісти за стіл переговорів. Позиція Ватикану щодо російсько-української війни ґрунтується на: догматиці католицизму, де зло не має субстанційної

природи; ідеологічних поглядах папи Франциска (антиамериканізм, латиноамериканський контекст); загальній тенденції в католицькій церкві до вибачення, закладеній Іоанном Павлом II та пацифізмі. Ватикан не має значного впливу на прийняття рішень світовими державами. Позиція папи Римського може впливати на суспільну думку в країнах з високим рівнем релігійності. В Україні позиція Ватикану не має однозначної підтримки з боку римо-католицької та греко-католицької громад та загалом українських громадян. Позиція Ватикану щодо російсько-української війни є аморфною, оскільки не містить чіткої моральної оцінки та зрівнює агресора та жертву, відповідно засуджуються злочинні дії, але не їх причина (росія).

Ключові слова: Ватикан, Україна, війна, міжнародна політика, католицизм.

Стаття надійшла до редакції 25.10.24

© Костюк О. В., 2024

Колотілова Наталія Андріївна

Доктор філософських наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-7450-2981>

email: nataliiakolotilova@knu.ua

ФОРМАЛЬНА ТА НЕФОРМАЛЬНА ЛОГІКА В SPOD ТА VUCA СВІТАХ

Резюме

У статті розглядається становлення і розвиток теорій класичної, не-класичної, неформальної логіки та теорії аргументації в контексті концепцій SPOD та VUCA світів. Встановлено, що сучасна формальна логіка (класична та некласична) може виступати моделлю як SPOD світу, так і VUCA світу. З'ясовано, що засоби класичної логіки завдяки насамперед засадничому принципу двозначності дозволяють описати такі ознаки SPOD світу, як: стійкість, передбачуваність, простота та визначеність. Виявлено, що теорії некласичної логіки, зокрема багатозначної та модальної, вже надають можливості опису VUCA світу з його мінливістю, невизначеністю, складністю та неоднозначністю. Окреслено, що становлення неформальної логіки та теорії аргументації в другій половині XX ст. засвідчують перехід від SPOD до VUCA світу, хоча на той час ці акроніми ще не були введені.

Продemonстровано, що розвиток нових підходів у межах сучасного логічного знання в зазначений період був обумовлений двома взаємопов'язаними чинниками: запитом освітнього середовища на нові курси, які б надавали інструментарій для аналізу аргументацій з різних царин, та підвищеною увагою до лідерства в нових умовах, адже керівники мають володіти навичками критичного мислення, що дозволяє мінімізувати ризики в ситуаціях невизначеності VUCA світу. Встановлено, що методика критичних запитань постає вагомим здобутком неформальної логіки та ширше сучасної теорії аргументації, яка дозволяє не лише оцінювати аргументи, а й перевіряти власні на можливу уразливість з боку співрозмовників.

Ключові слова: SPOD світ, VUCA світ, класична логіка, некласична логіка, неформальна логіка, теорія аргументації, критичне запитання.

Вступ

Злам століть і тисячоліть приніс значні зміни в усіх царинах людської життєдіяльності, а особливо відчутними були останні роки: спочатку пандемія коронавірусу, яка дуже швидко охопила весь світ, і вже третій рік повномасштабної війни росії проти України.

Попереднє, XX століття, принаймні до останньої третини, тобто значних успіхів у царині інформаційних технологій, поширення Інтернету, цифровізації суспільства, характеризувалося загалом як відносно стабільне та передбачуване. Зокрема, вибір певної професії на початку дорослого життя гарантував те, що людина працюватиме за обраним фахом до пенсії. На сьогоднішній день з розвитком штучного інтелекту науковці все більше говорять про те, що деякі професії навіть у короткостроковій перспективі перестануть бути актуальними, і треба бути готовим до того, що фах доведеться змінювати можливо навіть не один раз протягом життя.

SPOD та VUCA є акронімами, що характеризують різні типи світів, у яких опинилось людство протягом останніх десятиліть. Їхня трансформація вимагає від нас відповідного рівня світосприйняття та світовідношення. У сучасній вітчизняній науковій думці наявно вже чимало досліджень цих парадигм, які здійснюються переважно представниками поведінкових царин: економіки, бізнесу, соціології тощо. Разом із тим, протягом тривалого історичного розвитку саме філософська рефлексія була підґрунтям теоретичного осмислення, а логіка виступала органом, інструментом наших міркувань про світ і про себе. Тому важливим є розгляд можливостей формальної та неформальної логіки у концепціях SPOD та VUCA світів.

Методи дослідження

Метою статті є встановлення здатності формальної та неформальної логіки виступити моделями для осмислення концепцій світів, що описують за допомоги акронімів SPOD та VUCA. Для досягнення цієї мети було використано загальнонаукові прийоми узагальнення, аналізу, синтезу та історичний метод, що дозволив прослідкувати формування логічних теорій класичної та некласичної логіки, неформальної логіки та теорії аргументації в кореляції з характеристиками SPOD та VUCA світів.

Результати дослідження

Парадигма SPOD світу панувала до 90-х рр. минулого століття. Цей акронім фіксував такі сутнісні ознаки, як: steady — стійкість; predictable — передбачуваність, ordinary — простота, definite — визначеність [1, с. 33]. На початку 1990-х рр. як реакція на закінчення «холодної війни», розпад радянської імперії тощо було введено акронім VUCA, що характеризує світ через протилежні ознаки: volatility — мінливість, uncertainty — невизначеність, complexity — складність, ambiguity — неоднозначність [1, с. 33–34]. Виклик

пандемії зокрема, як пише Д. Кашіо, зумовив вже перехід до нового акроніму BANI, який на противагу VUCA фіксує такі ознаки світу: brittle — крихкість, anxious — тривожність, nonlinear — нелінійність, incomprehensible — незбагненність [2]. У межах даної статті увагу буде зосереджено на перших двох світах та ролі логіки в них, а світ BANI, напевно, має стати предметом окремого дослідження.

Хоча насправді XX століття важко однозначно характеризувати виключно в термінах концепції SPOD світу. Особливо Друга світова війна, коли людство зіштовхнулося з Голокостом, масовими вбивствами людей через примхи диктаторів, які використали мистецтво переконання на зло. Адже самі по собі риторичні прийоми є нейтральними, все залежить від мети, з якою їх використовують. Доволі показовим у цьому аспекті є те, що концепція VUCA світу була запропонована військовими [3], а потім перейшла в царину бізнесу й на сучасному етапі розробляється переважно в менеджменті, економіці, соціології, тобто в поведінкових науках. Уведення в широкий обіг цього акроніму відбулося в тому числі під впливом праці В. Беніса та Б. Нануса «Лідери: стратегії взяття відповідальності» 1985 р. Самі автори не використовували термін VUCA, але, по суті, описували те, як потрібно діяти в складних умовах. Зокрема, вони писали, що при невизначеності для організації найкращим є керівництво, яке знає чого хоче, повідомляє про ці наміри, правильно позиціонує себе та надає повноважень своїм підлеглим [4, р. 86]. У 2009 р. Б. Йогансен у праці «Лідери створюють майбутнє», вказуючи на те, що світ VUCA ставатиме дедалі більш загрозливим, вважає, що ефективне керівництво зможе змінити негатив, послуговуючись такими принципами на противагу характеристикам VUCA світу: vision (візія) у відповідь на volatility (мінливість), understanding (розуміння) — на uncertainty (невизначеність), clarity (ясність) — на complexity (складність), agility (спритність) — на ambiguity (неоднозначність) [5, р. 6].

Стосовно розвитку логічного знання, то у XX ст. спостерігаємо значні успіхи в царині сучасної формальної логіки, яка об'єднує низку класичних та некласичних теорій. Варто відзначити, що сучасна класична логіка, фундаментальним принципом якої є принцип двозначності, згідно якого висловлювання набуває лише одне з двох значень: «істина» або «хиба», постає як модель SPOD світу з усіма вище перерахованими рисами. Тоді як теорії некласичної логіки постають швидше вже як моделі VUCA світу. Хоча історично вони сформувалися задовго до введення цього акроніму.

Становлення та розвиток теорій некласичної логіки відбувся зокрема через критику класичної логіки, наприклад, багатозначна логіка відмовляється від принципу двозначності як засадничого для класичної логіки. У таких теоріях висловлювання може набувати не лише значення «істина» або «хиба», воно може не набувати жодного значення або набувати обидва

значення одночасно. А це вже йде врозріз із передбачуваністю та визначеністю як характеристиками SPOD світу. Відомий логік Я. Лукасевич, автор першої системи тризначної логіки, розробляв її на противагу класичній дво-значній логіці, що є втіленням детермінізму. У 1920 р. він писав про тризначну логіку, яка є не-аристотелівською логікою, і послуговується значеннями не лише 1 («істина»), 0 («хиба»), але й третім логічним значенням $\frac{1}{2}$, що інтерпретується як «можливість» [6, р. 87]. Хоча перша згадка про таку логічну систему датується раніше у «Прощальній лекції» 1918 р. [7, р. 84–86]. У промові, присвяченій детермінізму, яку виголосив Я. Лукасевич перед початком 1922/23 навчального року, будучи ректором Варшавського університету, він якраз і намагався засобами нової тризначної логіки спростувати аргументи на користь детерміністської точки зору і захистити в такий спосіб індетерміністську позицію. Адже він був переконаний у тому, що людина не є пасивним учасником драми, яка нічого не вирішує, а все майбутнє визначене наперед: «Серед непередбачених обставин, які нас очікують, ми можемо вибрати кращий курс і уникнути гіршого. Ми можемо якось формувати майбутнє світу відповідно до наших задумів» [8, р. 127].

Згодом для модальної логіки була запропонована семантика можливих світів [9]. Головна ідея цієї семантики полягала в тому, що для оцінки модального висловлювання недостатньо просто звернутися до дійсності, як це було в класичній логіці, потрібно розглядати альтернативи, «можливі світи», пов'язані з даним світом, що явно йде врозріз із простотою як характеристикою SPOD світу.

Таким чином, формальна логіка здатна насправді виступати моделлю не лише стійкого, передбачуваного, простого, визначеного, тобто SPOD світу (класична логіка), але й мінливого, невизначеного, складного, неоднозначного, тобто VUCA світу (некласична логіка). Разом із тим, треба зазначити, що значно більше можливостей для останнього надають інструменти, які розробляються у межах неформальних досліджень, що охоплюють неформальну логіку, критичне мислення і ширше теорію аргументації. Одним з вагомих джерел поновлення інтересу науковців до аргументативних процесів були зміни в політичній будові повоєнного світу й потреба в нових стандартах полеміки [10, с. 50].

Доленосним став 1958 р., коли вийшли друком «програмні» для теорії аргументації праці «Використання аргументу» С. Тулміна [11] і «Нова риторика: трактат з аргументації» Х. Перельмана та Л. Олбрехтс-Титеки [12]. Спільною рисою цих праць була критика формальної логіки, яка вже на той момент мала значні успіхи, проте разом з тим поставала як «ідеальна логіка», відірвана від реальних процесів комунікації й тих аргументів, що в них використовуються. Автори пропонували свої альтернативи цим побудовам: С. Тулмін писав про «логіку, що працює», Х. Перельман та Л.

Олбрехтс-Титека — про «нову риторику». На нашу думку, ці «програмні» праці для теорії аргументації досить яскраво засвідчують остаточний перехід від SPOD світу до світу VUCA, хоча на той час ці акроніми ще й не були введені.

Вище зазначалося, що осмислення специфіки світу через акронім VUCA та розробка «запобіжників» відбувалося у контексті лідерства, тобто пошуку ефективних стратегій управління на різних рівнях. Дослідники менеджменту бізнес-організацій вважають, що важливою навичкою лідера є критичне мислення, яке дозволить подолати ризики при прийнятті рішень в умовах невизначеності [1, с. 52]. Загалом, розвиток критичного мислення має важливе значення для будь-якої людини в будь-якій царині життєдіяльності. І на це звернули увагу в практиці освіти при викладанні курсів з формальної логіки ще в останній третині минулого століття. Точніше незадоволеність такими курсами як з боку студентів, так і викладачів якраз і стимулювало появу неформальної логіки. Як писав Е. Блер, один із засновників неформальної логіки, її виникнення наприкінці 1960-х початку 1970-х рр. було обумовлене розчаруванням тодішніми навчальними курсами з логіки. Адже студенти, записуючись на них, очікували, що в результаті вони покращать навички міркувань, здатність розуміти та критикувати аргументації публічних політиків, засобів масової інформації тощо. Проте формальна логіка як інструмент виявилася непридатною для аналізу та оцінки дискурсивної аргументації, що здійснюється природною, а не формалізованою мовою [13, р. 48–50]. Яскравим прикладом слугує підручник Г. Кехена «Логіка і сучасна риторика» з промовистим підзаголовком «Використання доводу в повсякденному житті», який, як зазначається у передмові до десятого видання, містив дуже мало формальної логіки, проте допомагав людям критично мислити стосовно світу й тих рішень, які вони приймають. Перше ж видання 1971 р. сприяло популяризації руху, натепер відомого під назвою «критичне мислення» [14, р. viii].

На сьогоднішній день потужним інструментом критичного мислення для аналізу різноманітних аргументацій постає методика критичних запитань, коріння якої сягають ще маєтики Сократа. Адже саме через запитування з боку відомого давньогрецького філософа відбувалося випробування думок співрозмовників щодо того, виражають вони справжнє чи позірне знання (15, с. 150–151). Сучасні методики критичних запитань розробляються насамперед відносно схем аргументації, що постають як повторювані шаблони (patterns) міркувань. Відомий представник неформальної логіки Л. Грорке відзначав, що найчастіше розгляд схеми аргументації поєднує відповідний шаблон з набором критичних запитань [16].

У контексті досліджуваної проблематики доцільно згадати схему аргументації, що базується на аналогії, з важливими критичними запитаннями до неї. Хоча з точки зору формальної логіки міркування за аналогією не гарантують істинний висновок за умови істинності засновків (саме через

це фундатор формальної логіки Арістотель і не розглядав їх у своїх суто логічних працях), разом із тим у суперечках, публічних виступах, повсякденному спілкуванні вони відіграють досить важливу роль. У «Риториці» Арістотель писав, що приклади найчастіше використовуються у дорадчих промовах, специфічною ознакою яких є те, що вони спонукають нас робити або не робити щось [17, I. 3. 1358b7–9] (тобто загалом охоплюється царина політики й ширше всі випадки, коли людина вагається), але ж говоримо ми про майбутнє на основі минулого [17, I. 9. 1368a29–32].

Представники прагма-діалектики, ще одного впливового напряму неформальних досліджень аргументації, подають таку загальну схему аналогії: В є істинним для А, тому що: В є істинним для С і С порівняне з А. Головне критичне запитання до цієї схеми таке: чи є істотні відмінності між С та А

Тобто чи має С характеристику, якої не має А, і навпаки [18, р. 87]. Йдеться про те, що «критичність» у даному аргументі передбачає пошук не спільних рис, а насамперед тих, що відрізняють порівнювані об'єкти. Якщо такі риси є, то це постає серйозною загрозою для аргументації, що базується на аналогії. Зіставлення початку повномасштабного вторгнення росії в Україну з початком попередніх світових війн може підвести до думки про незворотній розпад імперій, які розпочинали загарбницькі війни. Разом із тим, у таких міркуваннях за аналогією потрібно враховувати не тільки спільні ознаки, але й такі, що відрізняють порівнювані об'єкти, шляхом пошуку відповідей на критичні запитання.

Загалом методика критичних запитань потребує подальшої розробки, адже дискусії навколо як самого набору критичних запитань, так й їхнього ґатунку навряд чи можна вважати вичерпаними. Оскільки в умовах VUCA світу важливим є створення переконливої аргументації, то, як слушно зазначає Д. Гічкок, особливій значущості набувають запитання на кшталт: «Які принципи повинні керувати побудовою аргументу

Які практичні поради можуть бути надані щодо конструювання високоякісних аргументів?» [19, р. 126].

Висновки

На підставі розгляду місця та ролі формальної і неформальної логіки у SPOD та VUCA світах, можна стверджувати, що класична логіка з її засадничим принципом двозначності як складова сучасної формальної логіки постає моделлю SPOD світу з його стійкістю, передбачуваністю, простотою та визначеністю. VUCA світ з його мінливістю, невизначеністю, складністю та неоднозначністю може бути змодельований як засобами некласичної логіки, що належить до формальної логіки, так і засобами неформальної логіки. Історично розробка логічних теорій некласичної логіки і, відповідно, перехід до VUCA світу був обумовлений спробами вирішити певні філософські проблеми,

пов'язані з осмисленням категорії можливості. Розробка неформальної логіки відбулася завдяки насамперед запитам освітнього середовища, коли студенти були незадоволені курсами формальної логіки, які не відповідали їхнім потребам щодо аналізу та конструювання переконливих аргументацій. Також осмислення світу за допомоги акроніму VUCA було особливо важливим у контексті лідерства, адже лідери повинні адекватно реагувати на виклики нового світу. Вагомим інструментом, що дозволяє відповідно діяти в умовах все більш загрозливих, постає методика критичних запитань, завдяки якій можливо перевірити власну аргументацію на предмет її уразливості, а також оцінити аргументації співрозмовників.

Список посилань

1. Сагайдак М.П., Мерзлякова О.Л., Сімшаг І.О. Дослідження сучасних трендів функціонування бізнес-організацій в контекстах викликів VUCA-світу. Трансформація менеджменту бізнес-організацій: сучасні тренди та виклики: монографія / за заг. ред. Сагайдака М.П., Соболевої Т.О. Київ: КНЕУ, 2021. С. 31-53.
2. Cascio J. Facing the Age of Chaos. 2020. URL: <https://medium.com/@cascio/facing-the-age-of-chaos-b00687b1f51d> [Retrieved October 11, 2024].
3. Where does the term VUCA come from! URL: <https://www.vuca-world.org/roles-of-nanus-and-bennis/> [Retrieved October 11, 2024].
4. Bennis W., Nanus B. Leaders: The Strategies for Taking Charge. New York: Harper & Row. 1985. 244 p.
5. Johansen B. Leaders Make the Future. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers. 2009. 194 p.
6. Łukasiewicz J. On Three-Valued Logic. Translated from the Polish by O. Wojtasiewicz. Łukasiewicz J. Selected Works. Warszawa: PWN Polish Scientific Publishers, 1970. P. 87-88.
7. Łukasiewicz J. Farewell Lecture by Professor Jan Łukasiewicz, delivered in the Warsaw University Lecture Hall on March 7, 1918. Translated from the Polish by O. Wojtasiewicz. Łukasiewicz J. Selected Works. Warszawa: PWN Polish Scientific Publishers, 1970. P. 84-86.
8. Łukasiewicz J. On Determinism. Translated by Z. Jordan. Łukasiewicz J. Selected Works. Warszawa: PWN Polish Scientific Publishers, 1970. P. 110-128.
9. Kripke S.A. Semantical Analysis of Modal Logic I. Normal Modal Propositional Calculi. Zeitschrift für Mathematische Logik und Grundlagen der Mathematik. 1963. Volume 9 (Issue 5-6). P. 67-96.
10. Щербина О.Ю. Логіка та юридична аргументація: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 303 с.

11. Toulmin St.E. The Uses of Argument. Cambridge University Press. 1958. 272 p.
12. Perelman Ch., Olbrechts-Tyteca L. La nouvelle rhétorique: Traité de l'argumentation. Presses universitaires de France; Collection «Logos», 1958. 734 p.
13. Blair J. Anthony. Informal Logic and Logic. Studies in Logic, Grammar and Rhetoric. 2009. 16 (29). P. 47-67.
14. Kahane H., Cavender N. Logic and Contemporary Rhetoric. The Use of Reason in Everyday Life. Tenth edition. Thomson Wadsworth, 2006. 393 p.
15. Plato. Theaetetus. Plato. Theaetetus. Sophist. Translated by Harold North Fowler. Loeb Classical Library 123. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1921. P. 1-258.
16. Groarke L. Informal Logic. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/logic-informal/> [Retrieved October 12, 2024].
17. Aristotle. Rhetoric. Translated by W. Rhys Roberts. The Complete Works of Aristotle / ed. by Barnes J. Volume II. Princeton University Press. 1984. P. 4618-4866.
18. van Eemeren F.H., Snoeck Henkemans A.F. Argumentation: Analysis and Evaluation. Second edition. New York: Routledge. 2017. 174 p.
19. Hitchcock D. Informal Logic and the Concept of Argument. Handbook of the Philosophy of Science. Vol. 5. Philosophy of Logic. Amsterdam: Elsevier. 2007. P. 100-129.

References

1. Sahaidak, M., Merzliakova, O. & Simshah, I. (2021). Study of modern trends in the functioning of business organizations in the context of the challenges of the VUCA world. In M. Sahaidak & T. Soboleva (Eds.), Transformation of the management of business organizations: modern trends and challenges, 31-53. KNEU. [in Ukrainian].
2. Cascio, J. (2020, April 29). Facing the Age of Chaos. Retrieved October 11, 2024, from <https://medium.com/@cascio/facing-the-age-of-chaos-b00687b1f51d>
3. Where does the term VUCA come from! Retrieved October 11, 2024, from <https://www.vuca-world.org/roles-of-nanus-and-bennis/>
4. Bennis, W., & Nanus, B. (1985). Leaders: The Strategies for Taking Charge. Harper & Row, 244 p.
5. Johansen, B. (2009). Leaders Make the Future. Berrett-Koehler Publishers, 194 p.

6. Łukasiewicz, J. (1970). On Three-Valued Logic. Translated from the Polish by O. Wojtasiewicz. In J. Łukasiewicz, *Selected Works*. PWN Polish Scientific Publishers, 87-88. (Original work published 1920).
7. Łukasiewicz, J. (1970). Farewell Lecture by Professor Jan Łukasiewicz, delivered in the Warsaw University Lecture Hall on March 7, 1918. Translated from the Polish by O. Wojtasiewicz. In J. Łukasiewicz, *Selected Works*. PWN Polish Scientific Publishers, 84-86.
8. Łukasiewicz, J. (1970). On Determinism. Translated by Z. Jordan. In J. Łukasiewicz, *Selected Works*. PWN Polish Scientific Publishers, 110-128. (Original work published 1961).
9. Kripke, S.A. (1963). Semantical Analysis of Modal Logic I. Normal Modal Propositional Calculi. *Zeitschrift für Mathematische Logik und Grundlagen der Mathematik*. Volume 9, Issue 5-6, 67-96.
10. Shcherbyna, O. (2013). Logic and legal argumentation. Publishing and Polygraphic Center «Kyiv University», 303 p. [in Ukrainian].
11. Toulmin, St. E. (1958). *The Uses of Argument*. Cambridge University Press, 272 p.
12. Perelman, Ch. & Olbrechts-Tyteca, L. (1958). *La nouvelle rhétorique: Traité de l'argumentation*. Presses universitaires de France; Collection «Logos», 734 p.
13. Blair, J. Anthony. (2009). Informal Logic and Logic. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*, 16 (29), 47-67.
14. Kahane, H., & Cavender, N. (2006). *Logic and Contemporary Rhetoric. The Use of Reason in Everyday Life*. Tenth edition. Thomson Wadsworth, 393 p.
15. Plato (1921). *Theaetetus*. In Plato, *Theaetetus. Sophist*. Translated by Harold North Fowler. Loeb Classical Library 123. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1-258.
16. Groarke, L. (2021). Informal Logic. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved October 12, 2024, from <https://plato.stanford.edu/entries/logic-informal/>
17. Aristotle (1984). *Rhetoric*. Translated by W. Rhys Roberts. In J. Barnes (Ed.), *The Complete Works of Aristotle*. Volume II. Princeton University Press, 4618-4866.
18. van Eemeren, F. H. and Snoeck Henkemans, A. F. (2017). *Argumentation: Analysis and Evaluation*. Second edition. Routledge, 174 p.
19. Hitchcock, D. (2007). Informal Logic and the Concept of Argument. In *Handbook of the Philosophy of Science*, Vol. 5, *Philosophy of Logic*. Elsevier, 100-129.

Nataliia Kolotilova

Doctor of Philosophy, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-7450-2981>

e-mail: nataliiaKolotilova@knu.ua

FORMAL AND INFORMAL LOGIC IN THE SPOD AND VUCA WORLDS

Abstract

The article deals with the formation and development of classical, non-classical, informal logic and argumentation theory in the context of concepts SPOD and VUCA world. It has been established that modern formal logic (classical and non-classical) can act as a model of both SPOD world and VUCA world. It has been found that the means of classical logic, primarily the fundamental principle of two-valued, allow us to describe the SPOD world with its steady, predictable, ordinary and definite. It has been revealed that the theories of non-classical logic, in particular many-valued and modal, already provide opportunities to describe the VUCA world with its variability, uncertainty, complexity and ambiguity. It has been determined that the progress of informal logic and argumentation theory in the second half of the 20th century witness the transition from SPOD to the VUCA world, although at that time these acronyms had not yet been introduced.

The article demonstrates that the development of new approaches within the limits of logical knowledge in this period was due to two interconnected factors: requests from the educational environment for new courses that would provide tools for analyzing arguments from various areas, and increased attention to leadership in new conditions, because managers must possess critical thinking skills that allow to minimize risks in situations of the VUCA world. It has been established that the technique of critical questions is a significant achievement of informal logic and, more broadly, modern argumentation theory, which allows not only to evaluate the arguments of arguers, but also to check one's own for possible charges on their part.

Keywords: SPOD world, VUCA world, classical logic, non-classical logic, informal logic, argumentation theory, critical question.

Стаття надійшла до редакції 07.09.24

© Колотілова Н. А., 2024

Деркач Вадим Леонтійович

Кандидат філософських наук, доцент

*Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана (м. Київ, Україна)*

<https://orcid.org/0000-0002-0123-3637>

e-mail: vadyim_derkach@kneu.edu.ua

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ПОШИРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЙ «ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ»

Резюме

Здійснено аналіз впливу технологій, зокрема, штучного інтелекту (ШІ), на соціальні зв'язки, людську діяльність і суспільні структури. Новизна аналізу полягає у поєднанні технологічних, соціальних і етичних аспектів розвитку ШІ на ґрунті поняття соціально-технологічної парадигми. Зазначається, що технології не лише розширюють можливості людей, а й змінюють їх функціональність і соціальні зв'язки. Цей процес є коеволюційним, включаючи адаптацію як людини, так і технології.

Соціально-технологічна парадигма формує критерії прийнятності нових технологій і визначає русло їх розвитку в наявних умовах. Її трансформація йде через формування нових потреб, які зумовлені доступністю технологічних рішень та появи конфліктів на цьому ґрунті, які розв'язуються через зміну системи соціальних структур.

Підкреслюється потенціал ШІ у створенні стійких екосистем, розробці нових організмів і когнітивних агентів із розширеними можливостями. Це супроводжується глибокою кризою адаптації суспільства до нових умов. ШІ замінює людські інтелектуальні процеси, розширюючи доступ до обчислень, але водночас змінюючи соціальні та економічні ролі. Показані моделі породження паразитарних процесів на ґрунті ШІ, які лише споживають ресурси, не забезпечуючи суспільної користі. Пояснюється, як ШІ може перерозподілити ринок праці, замінюючи рутинні функції й створюючи нові моделі кооперації, такі як «квазіпланова економіка». Наголошується, що ШІ може радикально змінити військову стратегію, створюючи новий рівень загроз і потребуючи нових форм регуляції для уникнення катастрофічних конфліктів.

Штучний інтелект здатний генерувати нові знання, рішення й моделі, недоступні для людського розуміння, і трансформувати способи організації суспільств. Упровадження ШІ загострює соціальну стратифікацію, створюючи мережі спільнот із високою соціальною компетентністю, що адаптуються до нових умов. Вказується на неминучість соціального розшарування та етичних дилем у майбутньому, спричинених розвитком ШІ.

Ключові слова: штучний інтелект, філософія технологій, соціально-технологічна парадигма

Вступ

Метою цієї статті є аналіз чинників впливу технологій «штучного інтелекту» на соціальні зв'язки та структури. На цій основі розглядаються прогностичні ідеї щодо еволюції соціальної організації в руслі виробленого раніше концепту *соціально-технологічної парадигми*.

Наразі немає потреби аргументувати інтерес до питань щодо перспектив розвитку штучного інтелекту та суспільних наслідків поширення цієї технології. Так само немає сумніву в тому, що штучний інтелект належить до кола проривних технологій, поширення яких формує умови та виклики докорінних змін суспільних форм життя. Ба навіть і більше: є переломним етапом в еволюції людини й можливої трансформації нашого виду в пост_людські форми життя.

Сучасний стан осмислення цих питань охоплює широкий діапазон дискусії, в якій сформувалися два полюси: оптимістичного бачення ШІ як довгоочікуваної можливості, з якою пов'язують чимало сподівань на майбутнє та стурбованості реалістів як самими цими очікуваннями (з намірами їх розвінчання), так і ризиками, пов'язаними з поширенням ШІ. І хоча кібер-панкове апокаліптичне смакування диктатури ШІ чи й витіснення розумними роботами людей в постлюдському світі дещо втрачає свою гостроту (в тій мірі, в якій ШІ стає звичним сервісом), потреба завбачити реальні загрози й оцінити виклики, які несе в собі поширення та зростання можливостей ШІ, стало ключовою темою для сучасної філософії, для світових аналітичних центрів і провідних розробників та інвесторів [1–5].

Загальним переконанням наразі є те, що технології мають залишатися засобом для досягнення людських цілей, а не ставати неконтрольованою силою. Відтак прагнення до нарощування потужності ШІ не має ставати самоціллю розробників, а самі розробки потрібно розглядати в контексті співпраці між дослідниками, урядами та іншими зацікавленими сторонами для створення етичних стандартів та врахування людських цінностей, навіть якщо ці цінності не завжди чітко визначені [6]

Те, що технології штучного інтелекту матимуть істотний вплив на ринок праці й водночас несуть в собі потенційні загрози для

підтримання культивованих людьми як цінність меж приватності, усвідомлював ще Норберт Вінер, який присвятив питанню соціальних та моральних наслідків технологічного прогресу, включаючи автоматизацію, окрему працю ще на зорі становлення кібернетики як науки [7].

Очевидно, що очікування, як позитивні, так і оцінювані як загрози, пов'язані з ШІ, прямо залежать від оцінки реалістичності тих чи тих технічних рішень. Найбільша загроза, що тривіально, пов'язана з можливістю розгортання процесу самовдосконалення ШІ з включенням його в систему самовідтворювання і контролю за доступністю потрібних для самозбереження та нарощування потужності такого агента джерел енергії та матеріальних ресурсів. Однак оцінка того, за яких умов це може статися, є нетривіальним завданням. Оскільки технології ШІ в сенсі власне інтелектуального процесу, а не просто автоматизованої системи обчислень, вже стали реальністю (хоча це все ще оспорується, відштовхуючись як від давніх міркувань [8], так і сучасних), соціальні наслідки розглядаються переважно як масштабування вже досягнутого рівня. Інструментарій великих мовних моделей, наприклад, оцінюється з точки зору таких факторів, як можливості для створення та поширення дезінформації, маніпулятивних повідомлень, в тому числі таких, що ґрунтуються на доступі до конфіденційних даних, відтворенні упереджених трактувань щодо певних груп людей, що закріплює ці упередження тощо [6; 9]. Серйозні побоювання виникають через очікувані скорочення робочих місць і навіть галузей у зв'язку з поширенням ШІ, а ще більші — через диспропорції в доступі до цих технологій і ту владу, яку можуть зосереджувати ті, хто контролює як розробку ШІ, так і доступ до цієї технології.

Відтак актуальним завданням видається концептуальне осмислення в руслі філософії технологій не стільки оцінки наслідків поширення технології ШІ, скільки шляхів її впливу на суспільні процеси.

Методи дослідження

Концептуальний аналіз та синтез застосований для уточнення змісту ключових понять, що розкривають сутність проблематики філософії технологій в контексті розвитку ШІ. Засобами критичного сценарного аналізу розкриті шляхи і варіанти потенційного соціального впливу поширення технологій ШІ. Еволюційний підхід застосований до осмислення можливих трансформацій соціальних структур в коеволюційній динаміці. Простежуються шляхи розвитку цивілізації і виклики майбутнього в контексті коеволюційних схем.

Результати дослідження

Аналіз соціальних наслідків впровадження, поширення та розвитку будь-якої технології потрібно починати з розуміння того, що саме ця технологія *замінює в людях*. Технології — це технічне рішення, що лежить в основі виробництва певної продукції, плюс схема організації соціальних зв'язків,

необхідних для того, щоб ця технологія здійснювалася як практика. Різного роду інструменти та приладдя до них, устаткування та машини etc — все це є розширенням знаряддя як функціонального замітника органів людини. Але знаряддя не лише доповнює людину, а й трансформує функціональність життєвих процесів. Вторинно спільнота людей створює відтак штучну оболонку, існування якої обумовлене активністю людей, створює культивований людським світ. В цьому світі й самі люди також стають культивованими креатурами, запрограмованими на певні ролі агентами. Знаряддя, замінюючи щось в людині, тим самим модифікує функціонально людину, яка пристосовується до цієї своєї ролі в штучній життєвій оболонці.

Не тільки камінь в руці припасований до можливостей руки; але так само і рука пристосовується до каменя. Зміни функціональних можливостей руки й кам'яних знарядь відбуваються коеволюційно. Соціальні зв'язки уможливлюють певні технічні рішення: в колективній обороні від хижаків чи в завойовницькому поході кооперативний ефект досягається як за рахунок консолідації зусиль, так і за рахунок їх організації, частиною якої є включення знарядь в цю активність. Але тим самим і щодо людини-індивіда як учасника цього процесу тепер вже висувається об'єктивна вимога відповідності його якостей умовам злагодження команди. Соціальні зв'язки розгортаються не лише з потреб людей, але й індивіди припасовуються під потреби соціальних зв'язків і колективних форм діяльності.

Масштабуючи цю логіку на соціальні утворення, отримуємо ту саму залежність: технології уможливлюють в соціальних утвореннях те, що найліпше уможливлює розвиток таких технологій. Одні технології конкурують та еволюційно замінюють інші, але тим самим змінюються й соціальні зв'язки в конкурентних умовах соціальних трансформацій. В цьому відношенні технології різняться, звісно, за масштабом соціального впливу. Сукупний ефект тут визначатиметься тим, наскільки нова технологія породжує нові вимоги до необхідних для її розгортання сукупних соціальних зв'язків та вимоги до людських якостей, і наскільки конкурентна перевага цього соціального утворення буде виражена, порівняно з альтернативними.

Раніше нами було уведено поняття соціально-технологічної парадигми, в якому схоплений той якісний характер зв'язку між соціальними утвореннями та технологічними процесами, який визначає діапазон стійкості соціальних моделей до технологічних зрушень й водночас «прийнятність» для суспільства технологічних інновацій. Соціально-технологічна парадигма задає своєрідний фільтр, селективний чинник, який скеровує пошук нових технологічних рішень в певне русло й водночас формує опірність до тих винаходів, до яких суспільство не готове, зону ігнорування і не чутливості до технологічних пропозицій. Зміна цієї парадигми проривними технологіями веде до істотної трансформації суспільних установах.

Сьогодні, як видається, людство входить в контур крутого витка в спіралі свого розвитку, своєрідної горловини, що водночас визначає глибоку екзистенційну кризу граничних умов нашого існування як виду. Цей виток започатковує наявний проривний потенціал взаємозв'язку екобіотехнологій та технологій штучного інтелекту, той можливий технологічний стрибок, який окреслимо як «відтворення відтворюваності», як триєдиний технологічний каскад: (1) відтворення стійких штучних екосистем; (2) штучне відтворення організму з заданими параметрами стійкості; (3) відтворення когнітивного агента з істотно розширеними можливостями пізнання та надійного керування процесами. Кожне з цього означає стійкість відтворення вищу, ніж у наявних нативних систем: вищу стійкість екосистем, вищу стійкість організму, вищий рівень відтворюваності в моделях прихованих закономірностей реального світу, тобто вищу прогнозованість наслідків подій.

Криза завжди означає розрив каскадного процесу, детермінованого початковими умовами. В цій точці формуються умови невизначеності, і в них закладаються початкові умови наступного каскаду. Ця невизначеність включає як імовірну можливість загибелі певних структур, так і прогресивне започаткування креатури з істотно вищою інформаційною наповненістю (стійкою складно-організованістю порядку).

Відштовхуючись від цих загальних положень і тримаючи їх в умі, звернімося безпосередньо вже до питання про соціальні наслідки поширення та розвитку технології «штучного інтелекту».

Тут потрібні деякі уточнення. Якщо «штучним» розуміти все те, що зумовлене діяльністю людей, все, що виникає як породжений людьми продукт, то мова і мислення, як і соціальні інститути, звісно, є штучними. Інтелект як здатність розв'язувати нові задачі, виробляти наближені до оптимального рішення в нових умовах на основі побудови моделей-замінників дійсного світу, — є таким тоді, і тільки тоді, якщо агент здатен ставити собі задачі. При цьому беремо за визначальну й умову його здатності до максимізації самозбереження як основи автономної системи керування поведінкою. Як задачу я розумію тут суб'єктивне представлення об'єктивної проблеми, де проблемою є перешкода на шляху досягнення якоїсь мети, спосіб подолання якої не вироблений, не відомий. Інтелект власне і характеризує генезис такого способу з опорою на наявні в агента ресурси обробки сигналів. При цьому раціональність агента має два виміри: (1) інструментальний — пошук ефективного засобу досягнення певної заданої цілі в заданих умовах-обмеженнях; (2) телеономічний — здатність ставити перед собою досяжні в режимі реального часу цілі, які підвищують життєстійкість агента, підтримуючи й максимізуючи свободу (розмаїття) можливих варіантів його трансформацій залежно від змін умов життя, його остійну пластичність поступу.

Тому «інтелект», реалізований в різних обчислювальних пристроях і автоматизованих системах керування — штучний, але це інтелект людини, «опредмечений» в схемах обробки сигналів. При цьому жодної принципової відмінності машин на базі електронних схем від будь-яких інших машин — немає. Різниця лише в способі їх побудови і способах інструментального використання.

Закладена від початку в мем «штучний інтелект» ідея імітації роботи людського мозку (до якої зазвичай почали зводити власне всю суть психічної організації людини) в граничному випадку означає можливість створення повної функціональної копії людини як агента, що обробляє дані й розв'язує задачі (або, як сьогодні частіше визначають, — генералізованого штучного інтелекту). Однак в практичному контексті, окрім пізнавальної цінності в дослідженні роботи мозку, імітація людського інтелекту сама по собі немає сенсу. Сенс має заміна певних вузлів в цьому процесі на якісніші, порівняно з тими, що є в «нативних» здатностях людей. А така заміна не означає, що за зразок має обов'язково братися початковий людський аналог.

Отож аналіз соціальних наслідків відкриття і освоєння певної технології зводиться до наступних кроків: (1) що саме і як саме замінює ця технологія в людині, і як ця заміна змінює об'єктну «картину» середовища життя людей; (2) які розширення в можливостях відкриває ця заміна, кому, в чому і перед ким вона дає конкурентні переваги; (3) які зміни в соціальних зв'язках і далі в закріплених та відтворюваних моделях цих зв'язків (соціальних структур) сприяють нарощуванню цих конкурентних переваг, які конфлікти (кого, з ким і в чому) це породжує, як ці конфлікти розв'язуються і як внаслідок цього формується певна нова конфігурація соціальних структур; (4) яким чином вироблені соціальні структури під впливом «спокус», пов'язаних з певною технологією, скеровують подальший їх розвиток (в тому числі в конкуренції з іншими технологіями), які обмеження виробляються, який граничний стан потенційно тут доступний.

Технології парадигмального масштабу (щодо соціального життя) — а штучний інтелект, поза сумнівом, належить до таких — стають ядром в цілому каскаді супутніх перетворень. Вони формують своєрідну технологічну харизму, вплив якої розповсюджується ширше на спосіб життя, в якому певні елементи замінюються так, щоб пристосувати їх до панівного технологічного ладу.

Знаряддя замінюють органи тіла; машини замінюють людей. Соціальні структури потребують людей і зв'язують їх між собою, однак так, що особистісна роль допускає взаємозамінність індивідів, які цю роль грають. Якщо машина грає певну роль в соціальній структурі, індивіди стають не потрібними в цій ролі. Але якщо соціальна структура не зв'язує індивідів, вона розпадається. Отож заміна ролей машинами можлива лише тоді, коли з'являються

нові ролі в системі соціальних зв'язків, в яких машини залишаються знаряддями в деякому розширеному «тілі». Це розширене тіло потребує енергії, потребує матеріального ресурсу, як і будь-яке інше утворення, що визначає «зовнішні», екосистемні, його рамки.

Поширена думка, що машини замінюють людей, спростовується історією: людей стає більше і обсяг праці зростає з ростом машинного виробництва. Стрибок в цьому русі (індустріальна революція) не лише не зменшує кількість залученої робочої сили, а різко її збільшує. То що тоді роблять ткачі, яких замінив ткацький верстат, що роблять селяни з мотиками, замість яких оре трактор з одним трактористом в кабіні? — Вони виготовляють ці машини, обслуговують їх, а додатковий вивільнений ресурс часу і зусиль зосереджують на тих потребах, які просто не могли виникнути в середовищі людей, які з ранку до ночі махають мотикою чи снують ткацький човник. Край цієї історії може покласти тільки та обставина, що сукупне машинне виробництво і сукупний обсяг потреб людей потребують такого обсягу матеріальних ресурсів та енергії, що це розбалансовує екосистему і техногенна цивілізація колапсує до рівня, на якому цих ресурсів вистачить (ймовірно, з інерцією падіння до значно нижчого рівня). Або, якщо з цього балансу усунути людей з їхніми потребами, замінивши на машини (якщо машини вже не знаряддя, а раціональні агенти з автономними потребами, але з інтелектом надлюдським). Отож машини можуть замінити людей тоді, і тільки тоді, коли машини стануть самовідтворюваними істотами з власними потребами на базі самозбереження. Винесемо таку можливість поки що за дужки. Популярні уявлення про антропоморфних роботів універсальної дії, які замінюють людину не лише інтелектуально, в обробці даних і у виробленні рішень, а й у сенсорно-моторній частині, поки що реалізують в дорогих іграшках, як експериментальні проекти випробування можливих технічних рішень. І, зрештою, люди — це далеко не настільки вдала конструкція, щоб намагатися зробити її повний аналог.

Отож спробуємо осмислити штучний інтелект як замітник чогось в людях. Трактор замінює кілька десятків чи й сотень людей з мотиками, але не замінює цих людей як таких. Трактор витісняє з обігу певні трудові процеси і замінює їх іншими, сукупно навіть в більшому обсязі трудових зусиль. Мобільний телефон не замінює в людях будь-що в їхній комунікації, але створює потребу в додаткових ресурсах, потрібних для того, щоб мобільний зв'язок підтримувався. Мобільний телефон замінює витрати часу на дорогу, потрібні для того, аби люди могли зустрітися (і витрати на переміщення для цього витратами на мобільний зв'язок). Порівняно з дротовою телефонією, яка робить те саме, мобільний зв'язок має конкурентну перевагу в тому, що не прив'язує користувача до певної точки зв'язку. І те, і те, істотно розширює

коло доступних контактів, однак затребуваність цього розширення істотно різна в різних людей.

Штучний інтелект замінює в людині її когнітивні функції, але рівно в тій мірі, в якій вони затребувані людиною. Для того, хто не потребує складних обчислень, комп'ютер не може їх замінити. Однак комп'ютер може відкрити можливість користуватися складними обчисленнями тим, хто без комп'ютера їх не може виконати. При цьому складні обчислення можуть використовуватися для задоволення нових потреб, які не виникали б, якщо такі обчислення не були б доступними; старих потреб, задоволення яких обмежується доступними засобами обчислень; і старих потреб, які можуть задовольнятися і без складних обчислень, але легка доступність цих обчислень заміщує спосіб задоволення старої потреби. Соціальний вплив технології зумовлюється передовсім першим, за умови, що існує соціальна група, для якої висока затребуваність другого дозволяє отримати істотну конкурентну перевагу за наявності цієї технології. Однак третє не грає істотної ролі, хоча сукупний дохід тих, хто робить ставку на цю технологію, поширює її, значною мірою залежить від цього супутнього заміщення «шила на мило» (шилороби програють, милороби — виграють). Для значної частини людей мобільний зв'язок — це лише видозміна пліткування; ноутбук замінює похід в кіно тощо. Соціальні структури тут модифікуються незначною мірою, так само, як заміна візників на таксистів не веде до появи якихось істотно трансформованих соціальних утворень. Мобільний зв'язок замінює не стільки структури комунікації, скільки наповненість транспортних потоків: частка листів в них різко зменшується, виробники паперових виробів зменшують випуск конвертів, кількість пасажирів, які їдуть на зустріч, зменшується; однак зростає кількість служб доставки товарів на більші відстані. Мобільний зв'язок замінює ноги (людські і кінські), пароплави, потяги і авто в якості перевізників повідомлень. Книги і бібліотеки замінюють джерела інформації, витісняючи людей з найближчого соціального оточення індивіда в якості таких джерел. Тепер можна бути доволі непогано поінформованим, навіть не підтримуючи контактів зі своїми сусідами. Ноутбук замінює книги, а великі мовні моделі — бібліотекарів. І певно, що найочікуванішим результатом їх поширення буде зменшення затребуваності книг як жанру доступу до джерела інформації.

Людина не може в умі обчислити суму двохсот двадцятизначних чисел. Однак і потреби в цьому немає. Цю суму вже можна обчислити з використанням запису цифр на папері та прийомів реалізації дії додавання. Це буде доволі марудна справа, помилка — дуже ймовірною, і для її уникнення доведеться кілька разів перераховувати. Дещо пришвидшити ці обрахунки можна буде в спеціально натренованій команді, і тепер вже доволі швидко і точно, але за умови виробленого алгоритму дій цього колективу — передачі

один одному в певній послідовності аркушів з цифрами і дій кожного з ними. Істотно пришвидшити це можна з допомогою калькулятора. Але все ще вузьким місцем буде увести без помилок всі ці цифри і розподілити записи проміжних результатів. Персональний комп'ютер справиться з цією задачею швидко, якщо увести дані. Якщо введення цих даних відбуватиметься автоматично з якогось їх джерела, розрахунки комп'ютера людина вже не перевірить, однак все ще може контролювати «логіку» способу введення даних і розуміти просту функцію додавання. Функція, яка реалізує ці обчислення, може бути настільки складною, що одна людина не може її досягнути; але все ще команда програмістів сукупно її виробляє.

На кожному з цих шаблів автоматизації затребуваність визначається необхідними потоками даних для обробітки й здатності ці потоки забезпечити. Обчислювальна машина, таким чином, працює як «акумулятор» командних дій, які потребують злагодженої комунікації та розподілу зусиль за виробленими правилами та функціями індивіда, які реалізуються інтуїтивно (тобто індивід не знає, як це працює) або на рівні внутрішньої усвідомленої комунікації на базі мови. Якщо в цій структурі замінити функції індивіда вповні роботою машини — мало що зміниться (як це не дивно звучить). Обмеження індивіда будуть замінені обмеженнями машинами.

Однак машина на рівні «штучного інтелекту» перетворюється в «чорний ящик», робота якого так само не зрозуміла людині, як і робота людського мозку. Штучний інтелект не дозволяє зняти ці обмеження в самій людині, якщо вона сама не «кіборгізується».

Уявімо тепер (що цілком можливо на базі технології сучасних великих мовних моделей), що персоналізований під когось бот зав'язує величезну кількість контактів, можливо сотні мільйонів, з іншими такими ботами, і роками підтримує контакти від імені особи, починаючи з привітань з Новим роком чи Днем народження до історії «особистого» спілкування. Тут «штучний інтелект» замінює людину в певній її ролі, імітуючи водночас систему її соціальних зв'язків, однак ця заміна нічого не замінює в людині, ніяк не розширює її можливостей. Таку побудову позначимо як паразитарну. Її реалізація потребує як значних витрат ресурсів, так і її функціонування забезпечується людьми, однак самі ці люди є лише своєрідним «знаряддям» в цій технологічній схемі. Проте, якщо люди оплачують цей функціонал, то вигоду тут отримуватиме власник-бенефіціар (ким би він не був).

Квазіпаразитарними структурами на базі штучного інтелекту (на тому рівні, який вже доступний нині) можуть бути будь-які варіанти, в яких людина з її потребами і цілями діяльності усувається з певної мережі взаємодій (але з витратами на її підтримання). Наприклад, (псевдо)демократичні вибори самі по собі вже є такою майже паразитарною структурою там, де представництво інтересів громадян на виборних посадах є фіктивним, і

вибори зводяться до «талант-шоу» (змагання уболівальників) та не породжує в системі громадянських взаємин відповідальності сторін, не має характеру фідучіарних відносин. Створення ботоферм на базі штучного інтелекту із заданими профілями активності, які «змагаються» з ботофермами конкурента, перетворює такий процес на суто паразитарну активність (хоча вона може виконувати функцію зашумлення інформаційного простору). Реальні політичні гравці тут залишаються в тіні, замінені персонажами у віртуальному середовищі, але й саме це середовище стає значною мірою знелюдненим.

Аналогічно, стимулювання науковців публікувати якомога більше статей, призводить так само до зашумлення каналів зв'язку. Значну частину цих публікацій вже ніхто не читає. Навіть якщо на них є посилання, це аж ніяк не означає, що хтось хоча б відкривав цю роботу. Оскільки їх кількість перевищує в рази здатність людини слідкувати за цими повідомленнями і осмислювати їх, то значна частина потоку публікацій випадає в шумовий осад. Використання штучного інтелекту здатне в рази підняти рівень цього шуму. Фактично, штучний інтелект може замінити тут людину в якості агрегатора потоків інформації і генератора в ньому продукту під заданий цільовий шаблон. Вже сьогодні при бажанні вмілий автор може хоч щодня писати мімікрійну статтю з філософії, а при дуже великому бажанні можна й розкрутити цілу наукову спільноту з цілком вигаданими дослідницькими проектами. Єдиний спосіб протидії цьому — це «випасти» з цього потоку, замінюючи його на старе добре особисте спілкування в обмеженому колі. Однак саме це обмеження і є тим вузьким місцем, яке комунікаційні технології дозволяють обійти. Але як? За рахунок персоналізованої системи фільтрації потоків інформації, селективного налагоджування верифікованих контактів, тобто за рахунок вмілого дизайну спільнот участі просунутими користувачами.

Інакше кажучи, потенціал штучного інтелекту розкривається лише для перебірливих користувачів, що мають високу кваліфікацію не лише в техніках користування через доступні інтерфейси користувача, а й високу соціальну компетентність.

Очевидно, що автоматизація обчислень і роботи зі знаками робить на ринку праці найвразливішою ланкою працівників з рутинними функціями в обробці символічної інформації. Як ми це розібрали вище, мережі обчислюваних ресурсів замінюють соціальні мережі осіб (команди), які виконують аналогічну роботу, але з більшими обмеженнями. До таких, зокрема, належать і мережі структур державного управління на рівні бюрократичних процесів. Більша частина таких є рутинним документооборотом за визначеною процедурою; обхід її породжує корупцію, але сама ця процедура може бути паразитарною (як значна частина звітності в роботі педагога).

Однак на нинішньому рівні розвитку, технології штучного інтелекту все ще є бібліотеками з функціями просунутого бібліотекаря, який вміло і

швидко здатен підібрати по ключових словах готові шаблони, що зберігаються в пам'яті, причому в неочевидних для користувача поєднаннях. І всупереч упередженням, штучний інтелект має передусім креативний потенціал в підборі інформації.

Чи здатні ці технології докорінно зміни соціальні налаштування?

Тут немає необхідності розбирати (і фантазувати у зв'язку з цим) всі ті очікувані сервіси, які потенційно робить доступними для реалізації технологія «штучного інтелекту», тобто ту ланку, яку ми вище визначили як старі потреби, задоволення яких обмежується доступними засобами обчислень. Соціальні трансформації розгортаються на ґрунті нових потреб, які формує поширення технології, зокрема і розв'язання конфліктів на цьому ґрунті. Передусім ця трансформація стосується формування іншої класової структури суспільства, а також і структури розподілу людського і соціального капіталу. (Під «класами» як тут розумію стратифікацію суспільства з точки зору доступу до основних засобів виробництва та наявність чи відсутність привілеїв у розподілі вироблених благ і доступних ресурсів).

Такі трансформації змінюють й ієрархію ціннісних орієнтацій. Тому спроби дати оцінку можливим змінам, в ході яких майбутнє суспільство виробить інші критерії оцінки, з позиції нинішніх (та ще й розбіжних), має сенсу не більше, ніж оцінювати афінську демократію, як обмежену, з тих міркувань, що в ній раби, метеки і жінки не мали громадянських прав. Сучасне питання тут лише в тому, який «локомотив історії» прямує в прірву, а який — вивезе.

Поза сумнівом, технології «штучного інтелекту» будуть розвиватися семимильними кроками, оскільки той, хто веде в цих перегонях, отримує гандикап в інших критично значущих технологічних проривах, де спокусі не пакує стриманість.

1. Наприклад, сьогодні найзатребуванішою сферою тілесної заміни людей бачиться військова справа: отими розумними селективними вбивцями, тобто машинами, які здатні діючи в складі команди, вистежувати визначені цілі й знищувати їх. Такий ШІ (в достатньо довершеній конструкції) являв би собою щось на кшталт «матки» (з запасними резервними копіями) у величезному рої спеціалізованих роботів-утиліт, частково автономних, але здатних до узгоджених дій на значній відстані, свого роду організм, клітини якого перебувають на відстані одна від одної. Вочевидь, що сама ця мета задає об'єктивно оптимум її реалізації: ці роботи мають бути якомога малопомітними, споживати допустимий мінімум енергії, достатньо дешевими у виробництві, верткими й вбивчими, здатними проникати в різноманітні укриття й ефективно вишукувати свої цілі, протидіючи системам захисту. Ця система має підтримувати максимум можливих сенсорних каналів як для моніторингу середовища розпізнання цілей, так і для комунікації між своїми. Ідеальним тут був би той випадок, що противник не знав би, хто його атакує.

Найефективнішим інструментом вбивства тут були би отруйні речовини та хвороботворні агенти з високоспецифічною адресною їх доставкою (якщо метою знищення є люди).

Той, хто зможе реалізувати такі технології, при умові, що цієї зброї не буде в інших, відносно легко зможе усунути воєнну загрозу для себе. Але знання, що противник може мати таку зброю в себе, переводить потребу пошуку моделей запобігання розгортанню гонки озброєнь та збройних конфліктів на принципово інший рівень, ніж той, що наявний при нинішніх технологіях масово знищення.

Такі озброєння можуть розгортатися на базі гібридних біокібернетичних конструкцій, щось на кшталт отруйних «мук» (образ суто умовний) з наведенням на цільовий об'єкт «маткою». Це докорінно змінювало би співвідношення витрат на оборону й напад (сьогодні захищатися легше, ніж просуватися ефективно в нападі) на протилежні: вибудувати ефективну протидію такій загрозі було би на порядки складніше, ніж атакувати. Але істотна перевага агресора — це найкращий захист, якщо крім тебе є ще інші потенційні агресори. Поки що це працює з ядерною зброєю, допоки вона є фактором у стримуванні її застосування як загроза гарантованого взаємного знищення (але це не стримує від застосування інших озброєнь). Наявність такої зброї створювала би підвищений запит на миролюбство, оскільки важко бути не миролюбним, коли в кожного в руках пульт до міни, з якого кожен може підірвати кожного. Водночас це створює ту основу, на якій вирішальним чинником регуляції суспільних дій стає механізм моралі (а не політико-правові установлення). Механізм моралі працює передусім як селекція індивідів на просоціальні мотиви у ставленні до своїх, а в новітніх умовах свої — це всі ті, хто живе з тобою на одній планеті.

Стратегічно інвестиція в такі технології є безпрограшною: той, хто за це береться, той або матиме перевагу над іншими, або всі разом змушені будуть не користуватися цим інструментом, виробляючи механізм граничної довіри. Отож важко уявити, що гонка озброєнь не розпочнеться в цьому напрямку (а війна в Україні, як видається, сильно посприяла цьому).

2. Окрім того, штучний інтелект по суті своїй працює аналогічно тому, як розвивається науковий пошук. Ми можемо винести за дужки чуттєвість в пізнанні як щось онтологічно своєрідне, оскільки чуттєві стани є просто об'єктом для мислення. ШІ генерує функції, які ставлять у відповідність одним знакам інші знаки на основі деякої відомої в зразках текстів впорядкованості. Однак світ так само можна інтерпретувати як текст, в якому сенсорні дані є предикторами інших сенсорних даних. Не існує принципового обмеження в моделюванні мислення як дії над знаками, які є показниками на об'єкти позамовної дійсності, репрезентованої сенсорними каналами і станами в пам'яті, які імітують вхідні дані з цих каналів. В цьому сенсі

III потенційно є не лише «бібліотекою», але й моделлю носія запитів (генератором запитів), орієнтованих на пошук і максимізацію прогностичної інформації в тих зразках для навчання, які самі по собі є структурами даних. Таким чином, перспективно, технології III дозволяють істотно розширити можливості пізнання за рахунок (а) питань, які не приходять в голову людям; (б) виокремлення об'єктів, які люди не виокремлюють; (в) масивів даних, які люди не здатні обробляти; (г) побудови понять і аксіоматико-дедуктивних ігор, які люди не можуть досягнути в цілісній зв'язності; (д) розширення сенсорних каналів шляхом запиту на їх побудову як можливих засобів реєстрації мінливості світу. Єдине, що не може тут III — це власне виконувати фізичні дії, оскільки його робочим інструментом залишатимуться люди.

Вже сьогодні комбінаторні можливості III та здатність селекції зразків за складними критеріями істотно розширює можливості, скажімо, в біохімії та супутніх галузях. Очевидно, що деякі завдання, як-от конструювання генотипів із заданими характеристиками, моделювання роботи мозку, побудова симулятора людського організму тощо просто не можуть бути реалізовані в силу того, що обсяг зв'язування даних в них такий, що не під силу людям нативно з їх обмеженими можливостями в темпах обробки і масивах даних, які обробляються.

Коротко кажучи, III на певному (досяжному) етапі розвитку стає потужним каталізатором винахідництва і продукування знань настільки, що на цій основі можливе створення надскладних впорядкованих конструкцій, складність (кількість узгоджених зв'язків) яких перевищує наявні на багато порядків, наближається чи й перевищує ті, які виникли еволюційно за мільярди років комбінацій й відбору на стійку сумісність самоорганізованих структур, як-от живі організми (сьогодні клітина все ще в рази складніша штука, ніж найскладніші роботизовані конвеєри, які створила людина).

Зауважимо, в цьому сценарії ми не розглядаємо гіпотетичну можливість створення самовідтворюваних роботів та носіїв штучного інтелекту, наділених мотивом самозбереження. III продукує знання, інженерні рішення. Але таким можуть бути й організаційні схеми соціальних зв'язків, структури комунікації, моделі управління тощо. III таким чином потенційно може бути своєрідним атрактором в організації соціальних структур, ефективність яких в досягненні цілей співпраці визначатиметься як реалістичністю в розумінні доступних можливостей (в плануванні), так і вищим евристичним потенціалом та оптимізацією в підборі команд. Фактично III здатен тут виконувати роль механізму моралі й відігравати ту саму роль в підвищенні конкурентної спроможності в груповому доборі.

Сумнівно, що такі структури охоплюватимуть одразу глобальний рівень як щось на кшталт «світової держави». Найбільший потенціал тут мають саме невеликі групи, культура яких дифузно розповзатиметься приблизно

так, як поширення землеробства свого часу. Однак супутнім результатом ставатиме все вищий ступінь соціальної нерівності. Фактично ШІ вже є потужним фактором селективного тиску: ті, хто здатен ефективно адаптуватися до цих технологій, отримує своєрідну фору. Але і соціальні структури, оптимізовані під ШІ й з допомогою ШІ, посилюють тиск цього соціально-технологічного добору, тим самим коеволюційно закріплюючи як відтворення самих цих структур, так і людські якості їх членів.

Вирішальна перевага тут накопичується за рахунок того, що обсяг достеменних знань, якими оперують такі носії, робить рішення, які виробляються, критично кращими. Зокрема переломним моментом тут є здатність будувати відносно замкнуті стійкі екосистеми і розробляти технологічні рішення, які дозволятимуть максимально продовжувати активне життя, нарощувати людський і соціальний капітал.

Неминуче розшарування за цією ознакою людства, що формуватиме корінне протиріччя майбутнього: низькоякісна маса деградованих людей, розділених на клани під орудою агресивних і одержимих мотивом домінування вожаків, антропогенний тиск на довкілля яких стає критичним супроти мережі спільнот, панівним мотивом яких є життєлюбна стійкість і екостриманість.

3. Окремим аспектом є поширення економічних форм соціальних практик. ШІ сам по собі не замінює, як думають, людей на ринку праці, як не замінює їх винахід колеса чи ткацького верстата. Поширення ШІ перерозподілятиме структуру трудових зусиль в нових формах спеціалізації та кооперації виробників благ. Однак відкриває можливість квазіпланової економіки, яка не є альтернативою вільного ринку, а скоріше його граничним випадком. Справа в тім, що «вільний ринок» не означає рівних можливостей для всіх його учасників, оскільки жоден з них не володіє всією повнотою даних про наявний попит та пропозицію. Реакція ринку, тобто формування «компромісних» цін і відносно них зміна орієнтирів споживачів і виробників (одні коригують свої бажання, пристосовуючись під наявні в них ресурси, інші, виходячи з цього, коригують інвестиції у виробництво тієї продукції, яка очікувано максимізуватиме їхні прибутки) — завжди відбувається з певним зсувом в часі і з певною інерцією. Технології ШІ потенційно дозволяють перевернути цей зсув в протилежний бік (подібно до того, як в плановій економіці намагалися розрахувати кількість потрібної продукції, розподіляючи витрати оптимальним чином в довготривалій перспективі). Гіпотетично, споживачі можуть «продавати» свої наміри виробникам, коригуючи їх залежно від відгуку (майбутньої пропозиції, яку виробники можуть підкріпити гарантіями). ШІ здатен агрегувати величезну кількість таких запитів в режимі реального часу, що не міг би зробити жоден «держплан». Вигодою для споживача тут було би водночас, щоб максимальна кількість інших споживачів

оприявлювала свої наміри й поруч із цим отримувати розрахований ШІ деякий оптимум розподілу своїх доходів з прогнозом того, наскільки структура цього доходу зберігатиметься в такий-то проміжок часу. Такий ШІ задає ціннісно-орієнтований ринковий механізм (споживач декларує свої пріоритети і вподобання, коригуючи їх під зустрічні пропозиції). Виробник, в свою чергу, краще орієнтується в структурі попиту і конкурентних пропозицій.

По суті, в основі цієї моделі лежить дуже простий принцип споживчої кооперації, коли споживачі на основі спільних вподобань організовуються в групу інвесторів у виробництво продукції, яку вони самі ж і будуть споживати. Однак агрегація ШІ даних ринкових очікувань якісно трансформує цю модель: замість простої «складчини» штучний інтелект в такій кооперації виконуватиме функцію, аналогічну банку. Споживач за ще не отримані доходи купував би ще не вироблену продукцію, а своєрідною «грошовою одиницею» тут була би взаємна довіра. Накопичену репутацію (аналогічну кредитній історії) споживач міг би конвертувати в скидки, а виробник — в вищу ймовірність угоди з ним. Тим самим це вело б до утворення і закріплення своєрідних альянсів. І оскільки споживач міг би накладати свої ціннісні пріоритети при утворенні таких «синдикатів», то це й формувало би своєрідні соціоценози (подібно до того, як формуються біоценози — локальні екосистеми).

4. Але ключовим фактором можливих трансформацій стає потенційна доступність технологій продовження тривалості активного життя, де сам час життя+ стає основною «валютою». Корінна розбіжність в досягненні цієї мети як такої і досягнення цієї мети для всіх робить неминучим формування селективного фактора: хто гідний жити довго?

Сукупне зростання антропогенного тиск на біосферу і водночас наявність груп з архаїчною мотивацією домінування в ієрархічній соціальній групі як самоцілі при доступності таких технологій — нестабільне утворення. Потреба у вищій (істотно вищій) екобезпеці та особистій безпеці та якості тривалого життя трансформується у потребу елімінації низькоякісних людей, задає виклик неоевгенічної етики трансгуманізму. Саме цей виклик і визначає сукупний потенціал соціальних наслідків розвитку технології штучного інтелекту в граничній перспективі при наявних наразі чинниках її поширення.

Висновки

Впровадження ШІ потенційно формує нові соціальні ролі, структури й цінності. Суспільство адаптується до цих змін через створення відповідних інститутів і моделей поведінки.

Коеволюція якостей людей і соціальних структур в руслі розвитку технологій ШІ потенційно веде до трансформації соціально-технологічної парадигми сучасної цивілізації. Соціальні трансформації розгортаються на ґрунті

нових потреб, які формує поширення технології, зокрема на ньому ж назрівання та розв'язання конфліктів інтересів.

Передусім ця трансформація стосується формування іншої класової структури суспільства, а також і структури розподілу людського і соціального капіталу. Скупний потенціал соціальних наслідків розвитку технології штучного інтелекту в граничній перспективі (при наявних наразі чинниках її поширення) визначається нестабільністю сукупного зростання антропогенного тиску на біосферу і водночас наявністю груп з архаїчною мотивацією домінування в ієрархічній соціальній групі як самоцілі при доступності таких технологій.

Список посилань / References

1. State of AI report 2023 (2023) <https://www.stateof.ai/2023>
2. Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford University Press. 352 p.
3. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. W.W. Norton & Company. 320 p.
4. Tegmark, M. (2017). *Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence*. Knopf. 384 p.
5. Suleyman, M. (2023). *The Coming Wave: Technology, Power, and the Twenty-First Century's Greatest Dilemma*. Crown. 352 p.
6. Russell, S. (2019). *Human Compatible: Artificial Intelligence and the Problem of Control*. Viking. 352 p.
7. Wiener, N. (1950). *The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society*. Houghton Mifflin. 195 p.
8. Dreyfus, H. L. (1972). *What Computers Can't Do: A Critique of Artificial Reason*. Harper & Row. 368 p.
9. Weidinger L., Isaac, W. (2023) Evaluating social and ethical risks from generative AI. <https://deepmind.google/discover/blog/evaluating-social-and-ethical-risks-from-generative-ai/>

Vadym Derkach

PhD in Philosophy, Associate Professor

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-0123-3637>

e-mail: vadym_derkach@kneu.edu.ua

SOCIAL IMPLICATIONS OF THE SPREAD AND DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract

An analysis has been conducted on the impact of technologies, particularly artificial intelligence (AI), on social connections, human activity, and societal structures. The novelty of this study lies in combining technological, social, and ethical dimensions of AI development within the framework of the socio-technological paradigm. It is noted that technologies not only enhance human capabilities but also transform their functionality and social relationships. This process is co-evolutionary, involving mutual adaptation of both humans and technologies.

The socio-technological paradigm establishes criteria for the acceptance of new technologies and directs their development under existing conditions. Its transformation occurs through the emergence of new needs driven by the availability of technological solutions and the conflicts that arise as a result, which are resolved through changes in social structures.

The potential of AI is highlighted in creating sustainable ecosystems, developing new organisms, and designing cognitive agents with enhanced capabilities. This is accompanied by a profound societal adaptation crisis to new conditions. AI replaces human intellectual processes, expanding access to complex computations while simultaneously altering social and economic roles.

The analysis identifies models of parasitic processes generated by AI, which merely consume resources without contributing to substantial social progress. It explains how AI can redistribute the labor market by replacing routine functions and introducing new models of cooperation, such as a «quasi-planned economy.»

The study emphasizes that AI can radically change military strategy, introducing new levels of threats and necessitating novel regulatory frameworks to prevent catastrophic conflicts. AI has the capacity to generate new knowledge, solutions, and models beyond human understanding, thereby transforming methods of societal organization.

The introduction of AI intensifies social stratification, creating networks of communities with high social competence that adapt to new conditions. The inevitability of social fragmentation and ethical dilemmas in the future, driven by AI development, is underscored.

Keywords: Artificial Intelligence, philosophy of technology, socio-technological paradigm

Стаття надійшла до редакції 10.10.24

© Деркач В. Л., 2024

Кукуруз Оксана Володимирівна

Доктор політичних наук

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-1863-3028>

e-mail: kukuruz@nas.gov.ua

Пахомов Руслан Володимирович

Аспірант, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

(м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0001-4550-710X>

e-mail: pakhomovr@gmail.com

ДОПУСТИМИ МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВІДПРАВЛЕННІ ПРАВОСУДДЯ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Резюме

У статті проаналізовано окремі випадки застосування штучного інтелекту (далі — ШІ) у відправленні правосуддя в зарубіжних країнах, а також ставлення суб'єктів української політики до цієї передової технології, зокрема на тлі подальшої європейської інтеграції України. Показано, що в цілому іноземні судові системи експериментують із застосуванням високих технологій і зокрема ШІ, проте не готові розглядати ШІ, як технологію, яка, проаналізувавши матеріали судової справи, здатна сама згенерувати судові рішення та, як наслідок, замінити суддю-людину. З'ясовано, що керівники національних органів судової влади та відповідні ключові представники законодавчої та виконавчої влади в цілому поділяють та підтримують європейські підходи, але допускають більш сміливе застосування ШІ з метою підвищення ефективності влади загалом та українського суду зокрема. Доведено, що найбільш аргументованою і розвиненою в цьому контексті є консолідована професійна позиція, яку пропагують інституції Європейського союзу (Консультативна рада європейських суддів, Європейська комісія з ефективності правосуддя та ін). У їхніх програмних документах зазначено, що ШІ може виконувати

виключно асистивну (допоміжну) роль у відправленні правосуддя. Автори статті акцентують увагу на необхідності розроблення виваженої і послідовної публічної політики в Україні та відповідного їй правового регулювання в цій сфері, враховуючи позиції інституцій Європейського Союзу.

Ключові слова: штучний інтелект; ефективність влади; судова влада; відправлення правосуддя; публічна політика, євроінтеграція.

Вступ

Штучний інтелект є поточним світовим мейнстрімом. Сфера його застосування швидко розширюється, так само швидко прогресують і технології його реалізації, роблячи сам штучний інтелект більш досконалим, а результати його роботи більш точними і якісними. Уряди багатьох держав звертають увагу на цю технологію в пошуках шляхів для підвищення власної внутрішньої ефективності і Україна не стоїть осторонь цього процесу. Судова влада в своїх офіційних документах також згадує ШІ та розглядає різні варіанти його застосування. Проте він, як і будь-яка технологія, надаючи певні переваги, створює пропорційні ризики, до яких національна судова система має бути готовою.

Всебічне вивчення впливу на судову владу використання штучного інтелекту потребує залучення науковців з різних галузей. Частково питання правового регулювання застосування ШІ вже досліджувалось такими науковцями, як Г. Андрощук, О. Баранов, М. Карчевський, Т. Каткова, Д. Куковинець, але в частині визначення допустимих меж застосування штучного інтелекту під час відправлення правосуддя ґрунтовних наукових праць ще немає. В кінці листопада 2024 р. в Україні пройшли публічні обговорення нової концепції електронного суду, в якій значна увага приділялась саме використанню технологій штучного інтелекту, що обумовлює актуальність наукових досліджень з цієї проблематики. Метою цієї статті є з'ясування допустимих меж застосування штучного інтелекту у відправленні правосуддя. Для цього необхідно вирішити наступні завдання: проаналізувати зарубіжний досвід використання штучного інтелекту в процесі реалізації функцій судової влади; вивчити ставлення суддів до використання штучного інтелекту в судочинстві; проаналізувати політичні документи і правові акти, які регулюють застосування штучного інтелекту, зокрема в процесі відправлення правосуддя; визначити функції, які може виконувати штучний інтелект у відправленні правосуддя.

Методи дослідження

У дослідженні застосовано міждисциплінарний підхід (знання з політології, правознавства та інформаційних технологій). Аналіз зарубіжного досвіду щодо використання штучного інтелекту судовою владою здійснено за допомогою методу кейс-стаді. Для вивчення позицій ключових політичних

акторів використано методи медіа-моніторингу та інтерв'ювання, а для визначення очікувань майбутніх користувачів єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи щодо найбільш корисних на їх думку функцій штучного інтелекту здійснювалось соціологічне опитування.

Результати дослідження

У 2020 р. Міністерство цифрової трансформації розробило Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні. Серед пріоритетних сфер, в яких реалізуються «завдання державної політики розвитку галузі штучного інтелекту, є: освіта і професійне навчання, наука, економіка, кібербезпека, інформаційна безпека, оборона, публічне управління, правове регулювання та етика, правосуддя» [1].

Вища рада правосуддя (далі — ВРП), розглядаючи цю Концепцію та надаючи свої пропозиції до заходів з її реалізації, відкинула пропозиції «створення пілотного проєкту на базі суду першої інстанції для розроблення єдиних стандартів обліку судових рішень та інших даних, які формуються в комп'ютеризованих системах / реєстрах під час здійснення правосуддя, для виявлення недобросовісної суддівської практики шляхом аналізу текстів» [2], так як узагальнення судової практики це не тільки аналітична, а в тому числі і організаційна діяльність, яка не може бути реалізована виключно можливостями ШІ.

Натомість ВРП запропонувала інший пілотний проєкт «на базі одного суду першої інстанції в частині автоматизованого розгляду системою із застосуванням штучного інтелекту судових справ з розгляду адміністративних правопорушень із формальним складом». На думку ВРП це дозволило б «напрацювати практичний матеріал з розгляду найбільш поширених малозначних адміністративних правопорушень (із формальним складом)» та «знижити рівень навантаження суддів» [3].

Такий підхід, який в тому числі передбачав спробу замінити суддю технологією, в 2021 р., очевидно, був революційним і, певно, базувався на недостатньому розумінні можливостей, обмежень та ризиків застосування ШІ. Частково це пояснюється загальним інформаційним трендом, що в цей же час почав формуватися у відкритих джерелах. Без конкретизації наводились приклади застосування ШІ в судових органах США та Великобританії, зазначалось про проривні підходи зі сторони Китаю та Бразилії. Зокрема, активно використовувалась інформація про те, як в рамках спеціалізованого інтернет-суду в Китаї використовується аватар на базі ШІ, який веде судові засідання та звертається до сторін. Така подача без додаткових пояснень створювала ілюзію того, що ШІ і приймає остаточне рішення у справі [4].

Проте більш детальне дослідження вказує на те, що жодна з вищезгаданих країн не дозволила собі підміняти суддю-людину функціональністю

III. Наприклад, Китай застосовує III для «інтелектуальної допоміжної обробки документів, інтелектуального формування судових стенограм та інтелектуального помічника в судовому процесі», маючи плани на впровадження додаткової функціональності на базі III в рамках проекту «Розумного суду» [5].

У США теж був експеримент із застосування III, в якому машина мала визначити ймовірність повторного вчинення правопорушення у разі умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Але не обійшлося без курйозів, як виявилось III вдвічі завищував ймовірність рецидиву для темношкірих засуджених і двічі занижував для білошкірих, проявляючи ознаки дискримінації за кольором шкіри [6].

У Бразилії на федеральному рівні було запропоновано використати III для наступних завдань: «сортування позовів, визначення характеристик кожної справи та пропонування аргументів, які можна надати в суді; створення статистичних даних та аналіз кількості справ для прийняття стратегічних рішень AGU (авт. Advocacia-Geral da União, Генеральна прокуратура) та визначення потенційних варіантів врегулювання; зведення документів і виготовлення подань» [7].

Національна рада юстиції, регулюючий і наглядовий орган бразильської юстиції, видала резолюцію 332 від 21 серпня 2020 р. «Про забезпечення етики, прозорості і управління у виробництві та використанні штучного інтелекту в судовій системі», яка встановила наступні принципи: повага до основних прав, відсутність дискримінації, рівність, безпека, публічність, прозорість, контроль користувачів, управління та якість [8].

Зазначені вище принципи не є чимось новим, а повністю відповідають «Європейській етичній хартії щодо використання штучного інтелекту (III) в судових системах та їхньому середовищі», прийнятій Європейською комісією з ефективності правосуддя в 2018 р. [9]. Треба відзначити, що європейські інституції найбільш ґрунтовно підійшли до регулювання питання щодо використання III, як в цілому (вже прийнято Закон «Про штучний інтелект» (Artificial Intelligence Act) [10], так і використання технологій штучного інтелекту саме в судовій діяльності.

Окрім згаданої вище Європейської етичної хартії 2018 р. серед європейських політичних документів, слід окремо виділити Висновок №26 Консультативної ради європейських суддів «Рухаючись вперед: використання допоміжних технологій у судочинстві», який, позитивно сприймаючи застосування III, як асистивної технології, все ж наголошує на недопустимості підміни штучним інтелектом роботи судді-людини [11].

Очікувано, що представник КРЕС в Україні, суддя Конституційного Суду України В. Городовенко повністю підтримує таку позицію, заявляючи, що «штучний інтелект і технології можуть значно допомогти у роботі суддям,

але не замінити їх» [12]. Аналогічної точки зору притримується і Голова ВРП Г. Усик, який стверджує, що «можна швидко і ефективно знайти відповіді на запитання щодо застосування матеріального і процесуального права, утім штучний інтелект ніколи не може взяти до уваги особливості морально-етичних компонентів під час розгляду судової справи» [13]. Голова Комітету Верховної Ради України з питань правової політики Д. Маслов, ще більш категоричний в цьому плані «жодний штучний інтелект не замінить суддю. Штучний інтелект може покращити і зробити більш зручною роботу судді, але людину ніхто не замінить» [13].

За такого консенсусу ключових політичних гравців, здавалося б питання вже вирішено однозначно, але чітке визначення поняття «асистивна технологія» відсутнє і це створює поле для подальших дискусій і «амбіційних» пропозицій. Голова Мінцифри М. Федоров анонсує масштабне впровадження штучного інтелекту, вказуючи, що штучний інтелект «стане фундаментальним, наскрізним для кожної галузі» [14]. Заступник Голови Державної судової адміністрації України з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Л. Сапельников повідомив про наміри розробити оновлений електронний суд, в якому будуть представлені модулі на базі штучного інтелекту [15].

Практичне використання ШІ судовою владою в Україні потребує відповідного правового регулювання, яке має розроблятися на основі принципів публічної політики у цій сфері. Отримання Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі вимагає якомога швидше адаптувати нашу політику і законодавство до європейських стандартів. 30 жовтня 2024 р. відбулись публічні слухання нової концепції ЄСІКС, яка з-поміж іншого визначає такі можливості застосування ШІ [16]: деперсоналізація та датамаскування; розпізнавання тексту; перевірка документів на наявність орфографічних та змістових помилок; стенограма судового засідання, нарад, зустрічей; озвучування текстів судових рішень замість судді; генерація проєктів документів; інтелектуальний контекстний пошук; підбір судової практики та перевірка наявних в ній норм законодавства на актуальність; підбір і рекомендація моделі по розгляду справи, підбір методології; аватар-асистент, який допомагає користуватися системою і надає базову правову допомогу; оцінка термінів і ресурсів на розгляд справ.

За результатами опитувань, що здійснювались під час проведення публічних слухань, найбільшу кількість вподобань від присутніх (понад 250 учасників) отримали функції виявлення різного типу помилок в документах, що складаються в суді, стенограмування судових засідань, генерація проєктів документів, а також перевірка використаних у документах норм законодавства на актуальність.

Концепцією передбачається створення моделі правосуддя, яка, будучи натренованою на матеріалах судових справ та прийнятих рішеннях, зможе з високою долею ймовірності передбачати результати розгляду нової судової справи з урахуванням поданих доказів. Після того, як ця модель отримає підтвердження спроможності, її передбачається використати для досудового вирішення спорів, яка власне буває двох видів: медіація та арбітражний суд. Тож, ШІ в перспективі має шанс замінити суддю арбітражного суду.

Висновки

Впровадження технологій штучного інтелекту є загальносвітовим трендом, що безумовно надає істотні переваги своїм користувачам. Проте, зважаючи на відносно молодий вік цієї технології та недостатню дослідженість ризиків її використання, необачні експерименти з ШІ в судових органах, зокрема в рамках судочинства, можуть мати вкрай негативні наслідки, в тому числі суспільно-політичного характеру.

Наразі існує консолідована позиція європейської суддівської спільноти, яка повністю підтримана ключовими політичними гравцями в Україні, щодо виключно асистивної ролі ШІ у відправленні правосуддя, що має захистити незалежність суддів та недопустити навіть думки про те, що правосуддя може здійснюватись не людиною, а технологією. Але невизначеність меж асистивності потенційно може створювати ризики для неупередженості судді під час прийняття рішення, зокрема через маніпуляцію технологією його сприйняттям та підштовхуванням до умовиводів.

Відтак під час розроблення політичних документів і нормативно-правових актів щодо застосування штучного інтелекту у відправленні правосуддя мають бути враховані дослідження щодо переваг, недоліків, можливостей та ризиків цієї технології. Публічна політика в цій сфері, яка інтенсивно формується в Україні, має містити такі принципи щодо меж використання ШІ, які дадуть змогу значно підвищити ефективність влади та запобігти необґрунтованим порушенням прав і законних інтересів громадян.

Список посилань

1. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.09.2024).
2. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021 — 2024 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 № 438-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-438r> (дата звернення: 05.09.2024).

3. Про погодження проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» із зауваженнями: Акт Вищої ради правосуддя від 09.02.2021 № 283/0/15–21. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/2582> (дата звернення: 06.09.2024).
4. AI judges and verdicts via chat app: the brave new world of China's digital courts. France24. 2019. URL: <https://www.france24.com/en/20191206-ai-judges-and-verdicts-via-chat-app-the-brave-new-world-of-china-s-digital-courts> (дата звернення: 10.09.2024).
5. The country's first AI virtual judge to help the application of artificial intelligence in the judicial field. Shanghai Open. 2020. URL: https://doc.shanghaiopen.org.cn/case/16/en_2.html (дата звернення: 10.09.2024).
6. Angwin J., Larson J., Mattu S. and Kirchner L. Machine Bias. ProPublica. 23.05.2016. URL: <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing> (дата звернення: 12.09.2024).
7. Governo contrata OpenAI para tentar diminuir impacto fiscal de perdas judiciais. Folha de S.Paulo. 2024. URL: <https://www1.folha.uol.com.br/mercado/2024/06/governo-contrata-openai-para-tentar-diminuir-impacto-fiscal-de-perdas-judiciais.shtml> (дата звернення: 13.09.2024).
8. Dispõe sobre a ética, a transparência e a governança na produção e no uso de Inteligência Artificial no Poder Judiciário e dá outras providências: Resolução Presidência de 21.08.2020 №332. URL: <https://atos.cnj.jus.br/atos/detalhar/3429> (дата звернення: 13.09.2024).
9. European Ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment: European Commission for the efficiency of justice (CEPEJ). Strasbourg, 3–4 December 2018. URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (дата звернення: 15.09.2024).
10. Artificial Intelligence Act: Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689> (дата звернення: 18.09.2024).
11. Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві: Висновок Консультативної ради європейських суддів від 01.12.2023 № 26. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/vysnovok_kryes_no_26_neoficiynnyu_pereklad.pdf (дата звернення: 19.09.2024).

12. Штучний інтелект і технології можуть значно допомогти у роботі суддям, але не замінити їх,— Висновок КРЄС. Судово-юридична газета. 2023. 28 грудня. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/289290-iskusstvennyy-intellekt-i-tekhnologii-mogut-pomoch-v-rabote-sudyam-no-ne-zamenit-ikh-zaklyuchenie-kses> (дата звернення: 21.09.2024).
13. Штучний інтелект ніколи не зможе взяти до уваги особливості морально-етичного компонента під час розгляду судової справи. Вебсайт Вищої ради правосуддя. 05.03.2024. URL: <https://hcj.gov.ua/news/shtuchnyy-intelekt-nikoly-ne-zmozhe-vzyaty-do-uvagy-osoblyvosti-moralno-etychnogo-komponenta> (дата звернення: 21.09.2024).
14. Глава Мінцифри анонсував ще більш масштабне застосування штучного інтелекту. Слово і діло. 2024. 25 вересня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/09/25/novyna/suspilstvo/hlava-mincyfry-anonsuvav-shhe-bilsh-masshtabne-zastosuvannya-shtuchnoho-intelektu> (дата звернення: 26.09.2024).
15. Як буде виглядати модернізована ЄСІТС: концепція Державної судової адміністрації. Вебсайт Державної судової адміністрації. 19.07.2024. URL: <https://ki.court.gov.ua/tu11/pres-centr/news/1639321/> (дата звернення: 29.09.2024).
16. Нова ЄСІКС стане єдиною екосистемою на зразок Google та супер-аппом. Портал судової влади України. 01.11.2024. URL: <https://court.gov.ua/archive/1694425/> (дата звернення: 01.11.2024).

References

1. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine» No. 1556 (2020, December 2). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the plan of measures for the implementation of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine for 2021–2024» No. 438 (2021, May 12). <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-438r> [in Ukrainian].
3. Act of the High Council of Justice «On the approval of the draft order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the plan of measures for the implementation of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine» with comments» No. 283/0/15–21 (2021, February 9). <https://hcj.gov.ua/doc/doc/2582> [in Ukrainian].

4. AI judges and verdicts via chat app: the brave new world of China's digital courts (2019). France24. <https://www.france24.com/en/20191206-ai-judges-and-verdicts-via-chat-app-the-brave-new-world-of-china-s-digital-courts>
5. The country's first AI virtual judge to help the application of artificial intelligence in the judicial field (2020). Shanghai Open. https://doc.shanghaiopen.org.cn/case/16/en_2.html
6. Angwin, J., Larson, J., Mattu, S. & Kirchner, L. (2016, May 23). Machine Bias. ProPublica. <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing>
7. Government hires OpenAI to try to reduce the fiscal impact of legal losses. Folha de S.Paulo (2024). <https://www1.folha.uol.com.br/mercado/2024/06/governo-contrata-openai-para-tentar-diminuir-impacto-fiscal-de-perdas-judiciais.shtml> [in Portuguese].
8. Presidency Resolution «Provides for ethics, transparency and governance in the production and use of Artificial Intelligence in the Judiciary and other provisions» No. 332 (2020, August 21). <https://atos.cnj.jus.br/atos/detalhar/3429> [in Portuguese].
9. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment (2018, December 3–4). European Commission for the efficiency of justice (CEPEJ). <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>
10. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council (2024, June 13) «Artificial Intelligence Act». <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689>
11. Opinion of the Advisory Council of European Judges «Moving forward: the use of assistive technologies in the judiciary» No. 26 (2023, December 1). https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/vysnovok_kryes_no_26_neoficiynny_pereklad.pdf [in Ukrainian].
12. Artificial intelligence and technologies can significantly help judges in their work, but not replace them, — Conclusion of the Central Court of Justice (2023, December 28). Judicial and legal newspaper. <https://sud.ua/uk/news/publication/289290-iskusstvennyy-intellekt-i-tehnologii-mogut-pomoch-v-rabote-sudyam-no-ne-zamenit-ikh-zaklyuchenie-kses> [in Ukrainian].
13. Artificial intelligence will never be able to take into account the peculiarities of the moral and ethical component during the consideration of a court case (2024, March 05). Supreme Council of Justice. <https://hcj.gov.ua/news/shtuchnyy-intelekt-nikoly-ne-zmozhe-vztyaty-do-uvagy-osoblyvosti-moralno-etychnogo-komponenta> [in Ukrainian].

14. The head of the Ministry of Digital announced an even larger application of artificial intelligence (2024, September 25). Word and deed. <https://www.slovoidilo.ua/2024/09/25/novyna/suspilstvo/hlava-mincyfry-anonsuvav-shhe-bilsh-masshtabne-zastosuvannya-shtuchnoho-intelektu> [in Ukrainian].
15. What will the modernized UJITS look like: the concept of the State Judicial Administration (2024, July 19). State Judicial Administration. <https://ki.court.gov.ua/tu11/pres-centr/news/1639321/> [in Ukrainian].
16. The new UJICS will become a single ecosystem like Google and a superapp (2024, November 1). Portal of the judiciary of Ukraine. <https://court.gov.ua/archive/1694425/> [in Ukrainian].

Oksana Kukuruz

Doctor of Political Sciences

V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-1863-3028>

e-mail: kukuruz@nas.gov.ua

Ruslan Pakhomov

Postgraduate student, V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0001-4550-710X>

e-mail: pakhomovr@gmail.com

PERMISSIBLE LIMITS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE USE IN THE ADMINISTRATION OF JUSTICE: POLITICAL AND LEGAL ASPECTS

Abstract

The article analyzes some cases of artificial intelligence (hereinafter — AI) use in the administration of justice in foreign countries, as well as the attitude of Ukrainian policy makers to this advanced technology, in particular against the background of Ukraine's further European integration. It is shown that, in general, foreign judicial systems are experimenting with the use of high technologies, and in particular, AI, but they are not ready to consider AI as a technology which, after analyzing the court case, is able to generate a final court decision on its own and, as a result, replace a human judge. It is found out that the heads of national judicial authorities and relevant key representatives of the legislative and executive branches generally share and support European approaches, but allow for a bolder use of AI in order to increase the efficiency of the government in general and the Ukrainian court in particular. It is proved that the most reasoned and developed in this context is the consolidated professional position promoted by the institutions of the European Union (the Consultative Council of European Judges, the European Commission for the Efficiency of Justice, etc.). Their policy documents state that AI can only play an assisting role in the administration of justice. The authors of the

article emphasize the need to develop a balanced and consistent public policy in Ukraine and the corresponding legal regulation in this area, taking into account the positions of the EU institutions.

Keywords: artificial intelligence; government efficiency; judiciary; administration of justice; public policy; European integration.

Стаття надійшла до редакції 01.11.24

© Кукуруз О. В., Пахомов Р. В., 2024

Тарасюк Володимир Миколайович

Кандидат політичних наук, докторант

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

(м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-8915-2443>

e-mail: vt287300@gmail.com

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ГАРМОНІЗАЦІЇ З МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ

Резюме

Досліджуються актуальні проблеми та перспективи правового регулювання застосування штучного інтелекту (ШІ) в Україні. Проаналізовано ключові сфери впровадження ШІ, зокрема освіти, протидії дезінформації, юридичної практики, законотворчості та виборчого процесу. Відзначено, що правове регулювання у цій сфері має зосередитися на визначенні критеріїв авторства при використанні ШІ; розробці механізмів виявлення та протидії ШІ-згенерованим фейковим новинам; встановленні відповідальності за поширення дезінформації із використанням ШІ; регулюванні використання ШІ для автоматичної перевірки фактів; створенні правових механізмів для швидкого реагування на поширення дезінформації.

Виділено та проаналізовано основні аспекти використання ШІ, що потребують правового врегулювання, зокрема: відповідальність за поширення ШІ-генерованої недостовірної інформації, механізми швидкого реагування на порушення прав особи в цифровому середовищі; особливості доказування у справах про захист честі, гідності та ділової репутації при використанні ШІ-технологій; регулювання використання ШІ для моніторингу репутації в мережі Інтернет; правила використання ШІ-систем для аналізу та оцінки репутаційних ризиків.

Розглянуто зарубіжний досвід правового регулювання ШІ, а саме в Євросоюзі, ОЕСР, США, Японії та Китаї. Розглянуто сучасний стан українського законодавства у сфері ШІ та проведено порівняльний аналіз із міжнародним досвідом регулювання ШІ. Особливу увагу приділено етичним аспектам використання ШІ та їх відображенню у правовому полі. На основі проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової бази України у сфері ШІ. Запропоновано удосконалити українське законодавство з огляду на використання ШІ, зокрема закони України «Про захист персональних даних», «Про освіту» та «Про вищу освіту», «Про інформацію», до Виборчого кодексу тощо.

Ключові слова: демократія, штучний інтелект, правове регулювання, євроінтеграція, ОЕСР, цифрова трансформація, дезінформація.

Вступ

Розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) створює нові виклики для правового регулювання в усьому світі, і Україна не є винятком. Впровадження ШІ в різні сфери суспільного життя вимагає адекватної нормативно-правової бази, яка б забезпечувала баланс між інноваційним розвитком та захистом прав і свобод громадян.

«Правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних з використанням технологій штучного інтелекту, є одним з найважливіших завдань сучасної юридичної науки та практики» [1, с. 6]. «Розвиток технологій ШІ вимагає не лише технічних рішень, але й адекватного правового регулювання, яке б враховувало як потенційні ризики, так і можливості цих технологій» [2, с. 100]. Ці твердження українських дослідників підкреслюють актуальність та важливість дослідження правових аспектів застосування ШІ в Україні.

Метою цього дослідження є аналіз стану та перспектив правового регулювання застосування ШІ в Україні, виявлення потенційних проблем у різних сферах та розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства з урахуванням міжнародного досвіду та етичних аспектів використання ШІ.

Методи дослідження

У статті використано низку загальнонаукових методів (аналіз, синтез, абстрагування, аналогія) та спеціальних методів — компаративний, системний, формально-логічний, а також соціокультурний та міжгалузевий підходи. Така методологія дала змогу визначити основні характеристики штучного інтелекту, тенденції у правовому регулюванні цього феномена та сформулювати низку пропозицій щодо оптимізації правового регулювання ШІ на основі гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами, принципами демократії.

Результати дослідження

Вагомий внесок у дослідження правового регулювання застосування ШІ зробили праці зарубіжних учених. Так, Гарі Сурден у праці «Штучний інтелект і право: Огляд» розглядає взаємодію між ШІ та правом з кількох ключових аспектів: використання ШІ в юридичній практиці; правові проблеми, що виникають внаслідок застосування ШІ в суспільстві; потенційні зміни в правовій доктрині через вплив ШІ. Сурден також обговорює питання відповідальності за рішення ШІ та проблеми прозорості алгоритмів. Метью Щерер у дослідженні «Регулювання систем штучного інтелекту: ризики, виклики, компетенції та стратегії» пропонує створення спеціального агентства для регулювання ШІ й досліджує: потенційні ризики систем ШІ; складнощі в регулюванні через швидкий розвиток технологій; необхідність міждисциплінарного підходу до регулювання. Явар Беті у праці «Чорна скринька штучного інтелекту і невдачі наміру і наслідку» досліджує проблему «чорної скриньки» в системах ШІ, а саме: складність визначення причинно-наслідкових зв'язків у рішеннях ШІ; виклики для традиційних правових концепцій наміру та причинності; пропозиції щодо адаптації правової системи до цих викликів. Порівняльний аналіз підходів до регулювання ШІ в різних юрисдикціях наводиться у колективній праці «Штучний інтелект та «хороше суспільство»: підходи США, ЄС та Великобританії». Глобальні аспекти управління ШІ дослідив Томас Стрейнци «Керуючи алгоритмом: штучний інтелект у глобальній перспективі», де торкнувся таких питань, як міжнародне співробітництво в регулюванні ШІ, вплив ШІ на глобальне управління, проблеми та можливості для міжнародного права.

Розглядаючи засади правового регулювання ШІ в Україні, почнемо зі сфери освіти. Впровадження ШІ в освітній процес створює як нові можливості, так і певні ризики. За словами О. Ю. Букова, «використання ШІ в освіті може суттєво підвищити її ефективність, але вимагає розробки нових педагогічних підходів та правових норм» [3, с. 18]. В. Биков та О. Спірін наголошують, що «застосування систем штучного інтелекту в освіті потребує особливої уваги до захисту персональних даних учнів та студентів, а також забезпечення рівного доступу до ШІ-технологій» [4, с. 28]. І. Іванюк додає: «Використання ШІ в освітньому процесі піднімає питання про відповідальність за прийняття рішень та оцінювання знань, які здійснюються автоматизованими системами» [5, с. 45].

Серед ключових проблем, що потребують правового врегулювання, можна виділити такі: захист персональних даних учнів та студентів при використанні ШІ-систем; забезпечення рівного доступу до ШІ-технологій в освіті; відповідальність за помилки ШІ в оцінюванні знань; етичні аспекти використання ШІ у навчальному процесі; регулювання використання ШІ для персоналізації навчання.

ШІ може бути потужним інструментом як для створення, так і для виявлення плагіату та фейкових новин. В. Іванов зазначає: «Технології ШІ здатні генерувати текст, який важко відрізнити від написаного людиною, що створює нові виклики для системи авторського права та інформаційної безпеки» [6, с. 156]. На думку М. Журби, «використання ШІ для створення та поширення дезінформації становить серйозну загрозу інформаційній безпеці держави та потребує розробки ефективних механізмів протидії» [7, с. 308]. О. Грищенко вважає, що «правове регулювання у сфері протидії дезінформації має враховувати баланс між свободою слова та необхідністю захисту суспільства від шкідливого впливу фейкових новин» [8, с. 72].

Правове регулювання у цій сфері має зосередитися на визначенні критеріїв авторства при використанні ШІ; розробці механізмів виявлення та протидії ШІ-згенерованим фейковим новинам; встановленні відповідальності за поширення дезінформації із використанням ШІ; регулюванні використання ШІ для автоматичної перевірки фактів; створенні правових механізмів для швидкого реагування на поширення дезінформації.

Щодо використання ШІ в юридичній практиці та професійних тестуваннях, то слід зауважити: застосування ШІ у цих сферах потребує особливої уваги з боку законодавця. І. Грищенко підкреслює: «ШІ може суттєво підвищити ефективність юридичної діяльності, але його використання має бути чітко регламентованим для забезпечення справедливості та захисту прав громадян» [9, с. 215]. О. Радутний зазначає: «Використання ШІ в юридичній практиці піднімає питання про межі відповідальності за рішення, прийняті за допомогою автоматизованих систем» [10, с. 128]. На думку Н. Сатохіної, «впровадження ШІ в юридичну практику вимагає переосмислення традиційних підходів до інтерпретації права та судового розсуду» [11, с. 56].

Ключові аспекти, що потребують правового врегулювання, — це межі застосування ШІ в юридичній практиці, вимоги до прозорості та пояснюваності рішень, прийнятих за допомогою ШІ, правила використання ШІ при проведенні професійних тестувань та атестацій, відповідальність за помилки ШІ в юридичній практиці, етичні аспекти використання ШІ в правосудді.

Використання ШІ у законотворчій діяльності та виборчому процесі відкриває нові можливості, але й створює потенційні ризики для демократії. М. Афанасьєва зазначає: «Застосування ШІ у виборчому процесі може підвищити його ефективність, але вимагає розробки надійних механізмів контролю та забезпечення прозорості» [12, с. 201]. Як вважає Н. Кушакова-Костицька, «використання ШІ в законотворчому процесі може сприяти підвищенню якості законопроектів, але потребує чіткого визначення меж застосування та механізмів контролю» [13, с. 82]. Ю. Ключковський наголошує: «Впровадження ШІ у виборчий процес має відбуватися з урахуванням

принципів демократичності та прозорості, що вимагає розробки спеціальних правових норм» [14, с. 143].

Відповідно до нагальних проблем, що потребують правового регулювання застосування ШІ, можна віднести: межі використання ШІ при розробці законопроектів; забезпечення неупередженості ШІ-систем у виборчому процесі; захист від маніпуляцій громадською думкою за допомогою ШІ; правила використання ШІ для аналізу та прогнозування результатів виборів; механізми контролю за використанням ШІ у політичній рекламі.

Розвиток технологій ШІ створює нові виклики для захисту честі, гідності та ділової репутації особи. О. Кохановська наголошує: «Здатність ШІ генерувати реалістичний контент вимагає переосмислення традиційних підходів до захисту особистих немайнових прав» [15, с. 324]. На думку Р. Стефанчука, «використання ШІ для створення та поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, вимагає розробки нових механізмів захисту та відповідальності» [16, с. 178]. Л. Красицька вважає, що «правове регулювання у сфері захисту честі, гідності та ділової репутації має враховувати специфіку ШІ-технологій та їх вплив на формування суспільної думки» [17, с. 95].

Відповідно основними аспектами, що потребують правового врегулювання, є відповідальність за поширення ШІ-генерованої недостовірної інформації, механізми швидкого реагування на порушення прав особи в цифровому середовищі; особливості доказування у справах про захист честі, гідності та ділової репутації при використанні ШІ-технологій; регулювання використання ШІ для моніторингу репутації в мережі Інтернет; правила використання ШІ-систем для аналізу та оцінки репутаційних ризиків.

На даний момент в Україні відсутній спеціальний закон, який би регулював сферу ШІ. Однак існують окремі нормативно-правові акти, що стосуються цієї галузі. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. №1556-р. «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» [18] визначає пріоритетні напрями розвитку ШІ в Україні та передбачає розробку національної стратегії розвитку ШІ до 2030 р. На думку О. Баранова, «концепція є важливим кроком у формуванні державної політики щодо розвитку ШІ, але потребує подальшої конкретизації та розробки механізмів реалізації» [19, с. 12]. Окреслимо ключові положення Концепції: визначення основних термінів у сфері ШІ; визначення пріоритетних галузей для впровадження ШІ (освіта, наука, економіка, кібербезпека, публічне управління) та принципів розвитку та використання технологій ШІ; передбачення створення Національного центру розвитку ШІ.

Закон України «Про захист персональних даних» [20], хоча прямо не стосується ШІ, проте має важливе значення для регулювання обробки персональних даних системами ШІ. І. Жияєв підкреслює: «Застосування ШІ для

обробки персональних даних вимагає адаптації існуючого законодавства до нових технологічних реалій» [21, с. 33]. До основних аспектів щодо можна віднести: принципи обробки персональних даних; права суб'єктів персональних даних; обов'язки володільців та розпорядників персональних даних.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» [22] стає актуальним у контексті творів, створених за допомогою ШІ. О. Орлюк зазначає: «Питання авторства на твори, створені за допомогою ШІ, вимагає нових підходів та можливого перегляду традиційних концепцій авторського права» [23, с. 87]. Проблемні питання: визначення авторства на твори, створені ШІ; захист авторських прав при використанні ШІ для створення контенту.

Закон України «Про електронні комунікації» [24] не регулює безпосередньо ШІ, проте має значення для розвитку цифрової інфраструктури, необхідної для функціонування систем ШІ.

Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні [25] визначає загальні напрями розвитку цифрових технологій в Україні, включаючи ШІ. О. Вінник зауважує: «Стратегія потребує оновлення з урахуванням сучасних тенденцій розвитку ШІ та його впливу на формування інформаційного суспільства» [26, с. 55].

Аналіз законодавства свідчить про фрагментарність правового регулювання ШІ; відсутні спеціальні норми, що регулюють розробку та використання систем ШІ; необхідна адаптація законодавства до специфіки технологій ШІ. Як зазначає Д. Лур'є, «для ефективного регулювання ШІ в Україні необхідно розробити комплексний законодавчий акт, який би враховував усі аспекти розробки, впровадження та використання систем ШІ» [27, с. 72].

Розглянемо зарубіжний досвід правового регулювання ШІ. ЄС є лідером у розробці комплексного підходу до регулювання ШІ. Ключовим документом є Закон про штучний інтелект (AI Act), прийнятий у 2023 р. [28]. Він встановлює гармонізовані правила для розробки, розміщення на ринку та використання систем штучного інтелекту в ЄС, при застосуванні ризикорієнтованого підходу. Основні положення AI Act: 1) класифікація ШІ-систем за рівнями ризику: повна заборона певних застосувань ШІ (наприклад, системи соціального скорингу), суворі вимоги та оцінка відповідності перед виходом на ринок, вимоги прозорості, дозволено вільне використання; 2) вимоги до високоризикових ШІ-систем: адекватні системи оцінки та зменшення ризиків, високоякісні набори даних для навчання, валідації та тестування, ведення документації та реєстрації для забезпечення відстежуваності результатів, детальне інформування користувачів, відповідний рівень точності, надійності та кібербезпеки; 3) прозорість та інформування користувачів: обов'язкове розкриття інформації про використання ШІ-систем, чітке маркування глибинних підробок (deep fakes); 4) заходи підтримки інновацій: створення регуляторних проміжних фільтрів та випробувальних середовищ

для МСП та стартапів; 5) структура управління: створення Європейської ради з питань штучного інтелекту та посилення ролі національних органів нагляду.

К. Кет, С. Вахтер, Б. Міттельштадт та інші дослідники зазначають: «AI Act встановлює чіткі правила для розробників та користувачів ШІ, створюючи екосистему довіри та забезпечуючи етичне використання технологій ШІ» [29, с. 510]. На думку І. Городиського, «AI Act може стати глобальним стандартом регулювання ШІ, впливаючи на підходи інших країн, включаючи Україну» [30, с. 56].

Крім того, ЄС розробив «Етичні принципи для надійного ШІ» [31], які встановлюють стандарти розробки та використання ШІ-систем, доповнюючи законодавчу базу етичними настановами.

Окремо варто відзначити Організацію економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка відіграє важливу роль у формуванні глобального підходу до регулювання ШІ. У 2019 р. ОЕСР прийняла Рекомендації Ради з питань штучного інтелекту [47], які стали першим міжурядовим стандартом щодо ШІ. Ключові принципи ОЕСР щодо ШІ: 1) інклюзивне зростання, сталий розвиток та добробут; 2) цінності та справедливність, орієнтовані на людину; 3) прозорість та пояснюваність; 4) надійність та безпека; 5) підзвітність.

ОЕСР також розробила практичні рекомендації для урядів, які включають: інвестування в дослідження та розробки ШІ; сприяння розвитку цифрової екосистеми для ШІ; формування сприятливого політичного середовища для ШІ; розвиток людського потенціалу та підготовка до трансформації ринку праці; міжнародне співробітництво для надійного ШІ. Як зазначає Д. Лур'є, «підхід ОЕСР до регулювання ШІ забезпечує гнучку основу для розробки національних стратегій, сприяючи гармонізації міжнародних стандартів» [27, с. 74]. О. Баранов вважає, що «для України, яка прагне членства в ОЕСР, важливо враховувати рекомендації організації при розробці власного законодавства у сфері ШІ» [19, с. 15].

У США підхід до регулювання ШІ є менш централізованим, з акцентом на галузеве регулювання. Ю. А. Чернишова зазначає: «Підхід США до регулювання ШІ характеризується балансом між стимулюванням інновацій та забезпеченням безпеки і етичності використання ШІ» [32, с. 64]. На думку Р. А. Майданика, «американська модель регулювання ШІ відрізняється гнучкістю та адаптивністю до швидких технологічних змін» [33, с. 29]. Ключові ініціативи США щодо ШІ включають: національну стратегію розвитку штучного інтелекту [34]; керівні принципи для регулювання та використання ШІ, розроблені Офісом науково-технічної політики [35]; галузеві нормативні акти, наприклад, щодо використання ШІ у фінансовому секторі. Крім цього, США активно розробляють етичні принципи використання ШІ у військовій сфері [36].

Японія розробила власний підхід до регулювання ШІ, зосереджений на етичних аспектах та соціальному впливі. К. Ямпольський зазначає: «Японський підхід до регулювання ШІ характеризується фокусом на гармонійній інтеграції технологій в суспільство» [37, с. 112]. Т. Інаба підкреслює: «Японський підхід відрізняється акцентом на співпраці між урядом, бізнесом та науковою спільнотою у розробці норм регулювання ШІ» [38, с. 205]. Японський підхід передбачає впровадження таких програм: «Соціальні принципи ШІ, орієнтованого на людину» [39]; Стратегія розвитку ШІ з акцентом на концепцію «Суспільство 5.0» [40]; галузеві керівні принципи для розробки та використання ШІ, наприклад, у медицині й транспорті [41].

Китай активно розвиває та регулює ШІ, поєднуючи державне планування з ринковими механізмами. Р. Крімерс зазначає: «Китайський підхід характеризується амбітними цілями щодо лідерства у сфері ШІ та жорстким державним контролем» [42, р. 17]. На думку З. Сян, «китайська модель регулювання ШІ відрізняється тісною інтеграцією технологічних інновацій з механізмами соціального управління» [43, р. 78]. Основними елементами регулювання ШІ у Китаї є: план розвитку штучного інтелекту нового покоління [44]; етичні норми для ШІ [45]; галузеві стандарти та правила використання ШІ, наприклад у сфері розпізнавання обличч [46].

Аналізуючи зарубіжний досвід, можна виділити кілька ключових тенденцій. По-перше, ризик-орієнтований підхід. ЄС та США фокусуються на оцінці ризиків ШІ-систем та встановленні відповідних регуляторних вимог. По-друге, етичні аспекти. Всі розглянуті юрисдикції приділяють значну увагу етичним принципам розробки та використання ШІ. По-третє, галузеве регулювання. США та Японія віддають перевагу галузевим нормам, тоді як ЄС та Китай розробляють більш централізовані підходи. По-четверте, баланс інновацій та безпеки. Всі країни намагаються знайти баланс між стимулюванням розвитку ШІ та забезпеченням безпеки його використання. По-п'яте, міжнародна співпраця. Спостерігається тенденція до міжнародної співпраці у розробці стандартів ШІ, особливо в рамках ОЕСР та G20 [47].

«Міжнародний досвід регулювання ШІ демонструє необхідність комплексного підходу, який би враховував технологічні, етичні та соціальні аспекти використання цих технологій» [48, с. 130].

Окремо звертаємо увагу — етичні питання використання ШІ набувають неабиякої актуальності й вимагають відповідного правового регулювання. «Етичні принципи використання ШІ мають стати основою для розробки правових норм, що регулюють цю сферу» [49, с. 23]. Етичні принципи, які, на нашу думку, потребують правового закріплення: ШІ-системи повинні бути прозорими, а їхні рішення — пояснюваними; має бути чітко визначено, хто несе відповідальність за рішення, прийняті ШІ; ШІ-системи не повинні призводити до дискримінації за будь-якими ознаками; використання ШІ має

відповідати принципам захисту персональних даних; ШІ повинен розроблятися та використовуватися в інтересах людини. Як зазначає С. Харитонов, «правове регулювання етичних аспектів ШІ вимагає нових підходів, які б враховували динамічний характер розвитку цих технологій» [50, с. 87].

Висновки

Враховуючи прийняття AI Act в ЄС та рекомендації ОЕСР, можна сформулювати такі пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання ШІ в Україні.

1. Розробити та прийняти Закон України «Про штучний інтелект», гармонізований з AI Act ЄС, який би встановлював класифікацію ШІ-систем за рівнями ризику; визначав вимоги до високоризикових ШІ-систем; регламентував питання прозорості та інформування користувачів; передбачав створення національного органу нагляду за ШІ.

2. Впровадити рекомендації ОЕСР щодо ШІ в національне законодавство, зокрема: розробити національну стратегію розвитку ШІ, узгоджену з принципами ОЕСР; створити механізми підтримки досліджень та розробок у сфері ШІ; забезпечити розвиток цифрової інфраструктури для ШІ.

3. Розробити галузеві стандарти використання ШІ, особливо в критичних сферах (охорона здоров'я, транспорт, фінанси).

4. Запровадити механізми регуляторних середовищ для тестування ШІ-систем перед їх виходом на ринок.

5. Розробити програми підвищення кваліфікації та перекваліфікації працівників у зв'язку з впровадженням ШІ-технологій.

6. Внести зміни до Закону України «Про захист персональних даних», передбачивши особливості обробки даних системами ШІ, зокрема: вимоги до прозорості алгоритмів обробки даних; право на пояснення рішень, прийнятих ШІ-системами; механізми відкликання згоди на обробку даних у контексті ШІ.

7. Внести зміни до законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту», які б визначали правила використання ШІ в освітньому процесі; встановлювали вимоги до захисту персональних даних учнів та студентів при використанні ШІ-систем; регламентували відповідальність за помилки ШІ в оцінюванні знань.

8. Доповнити Закон України «Про інформацію» положеннями щодо визначення критеріїв достовірності інформації, створеної за допомогою ШІ; встановлення відповідальності за поширення ШІ-згенерованої дезінформації; створення механізмів швидкого реагування на поширення фейкових новин, створених за допомогою ШІ.

9. Внести зміни до процесуальних кодексів України, які б визначали правила використання ШІ в судовому процесі; встановлювали вимоги до пояснюваності рішень, прийнятих за допомогою ШІ; регламентували особливості доказування у справах, пов'язаних з використанням ШІ.

10. Доповнити Виборчий кодекс України положеннями щодо обмежень на використання ШІ для маніпуляцій громадською думкою; правил застосування ШІ-систем для аналізу та прогнозування результатів виборів; за забезпечення прозорості використання ШІ у виборчому процесі.

11. Розробити та затвердити Етичний кодекс використання ШІ, який би встановлював принципи розробки та застосування ШІ-систем з урахуванням прав людини та суспільних цінностей.

«Впровадження комплексного правового регулювання ШІ в Україні дозволить створити сприятливе середовище для розвитку інновацій, забезпечуючи при цьому захист прав громадян та національних інтересів» [51, с. 19]. Реалізація цих пропозицій сприятиме розвитку в Україні сучасної та ефективної системи правового регулювання ШІ й відповідно інноваційному розвитку та захисту прав громадян у цифровому середовищі.

Список посилань

1. Баранов О.А. Інтернет речей та штучний інтелект: Витоки проблеми правового регулювання. Інформація і право. 2018. №2 (25). С. 5–20. URL:http://ippi.org.ua/sites/default/files/5_9.pdf
2. Карчевський М.В. Основні проблеми правового регулювання соціалізації штучного інтелекту. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2017. №2 (78). С. 99–108. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/379>
3. Технології та інновації в діяльності людини інформаційної епохи: проблеми інформатизації. Інформаційні технології і засоби навчання. 2015. Т. 49. № 5. С. 16–25. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1274>
4. Биков В.Ю., Спірін О. М. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Реформування галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України». Інститут інформаційних технологій і засобів навчання Національної академії педагогічних наук України, 2016. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/166216/>
5. Іванюк І.В. Формування цифрової компетентності вчителів та учнів у контексті реалізації концепції Нової української школи.

- Інформаційні технології і засоби навчання. 2020. Т. 77. № 3. С. 38–59. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3612>
6. Іванов В. Ф. Медіаосвіта і медіаграмотність: навч. посіб. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с. URL: <https://www.aup.com.ua/uploads/medios.pdf>
 7. Журба М. А. Віртуальна реальність: передумови антропологічного повороту. Гілея. 2013. № 72. С. 306–311. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_72_59
 8. Грищенко О. О. Правові проблеми протидії дезінформації в Україні. Інформація і право. 2020. № 2 (33). С. 69–79.
 9. Грищенко І. С. Становлення та розвиток наукових поглядів на центральні інститути вітчизняного адміністративного права: монографія. Київ: Київський університет, 2007. 335 с. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1157285
 10. Грищенко І. С. Штучний інтелект як суб'єкт правовідносин у кримінальному праві. Право України. 2018. № 1. С. 123–136. URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2018_1/pravo_2018_1_s9/
 11. Сатохіна Н. І. Штучний інтелект і проблема інтерпретації права. Філософія права і загальна теорія права. 2020. № 1. С. 51–66. URL: <http://phtl.nlu.edu.ua/article/view/204849>
 12. Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні: монографія. Одеса: Юридична література, 2014. 384 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1521>
 13. Кушакова-Костицька Н. В. Електронне урядування в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2019. № 3 (112). С. 77–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2019_3_8
 14. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Вайт, 2018. 908 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/8/401765.pdf>
 15. Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві: монографія. Київ: Вид-во Київського університету, 2006. 463 с.
 16. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. Київ: КНТ, 2007. 626 с. URL: <http://catalog.odnb.odessa.ua/opac/index.php?url=/notices/index/IdNotice:242508/Source:default>

17. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія. Київ: Ліра-К, 2014. 628 с. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/7472>
18. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p>
19. Баранов О. А. Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія та практика: монографія. Київ: Едельвейс, 2014. 434 с. URL: <http://ippi.org.ua/baranov-oa-pravove-zabezpechennya-informatsiinoi-sferi-teoriya-metodologiya-i-praktika>
20. Про захист персональних даних: Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>
21. Жилияєв І. Б. Інформаційне право України: теорія і практика: монографія. Київ: Парламентське видавництво, 2009. 104 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=
22. Про авторське право і суміжні права: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>
23. Орлюк О. П. Теоретичні проблеми банківського права та банківського законодавства: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 104 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=
24. Про електронні комунікації: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20>
25. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p>.
26. Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу: монографія. Київ: Науково-дослідний ін-т приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАН України, 2018. 212 с. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/Vinnyk_monograf.pdf.
27. Лур'є Д. В. Проблеми впровадження штучного інтелекту в юридичну практику. Право та інноваційне суспільство. 2020. № 2 (15). С. 68–75. URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Lurie15.pdf>.

28. European Parliament and Council of the European Union. Regulation (EU) 2023/XXX on Artificial Intelligence (AI Act). Official Journal of the European Union, 2023.
29. Cath C., Wachter S., Mittelstadt B. et al. Artificial Intelligence and the 'Good Society': the US, EU, and UK approach. *Science and Engineering Ethics*. 2018. Vol. 24. P. 505–528. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11948-017-9901-7>
30. Городиський І. М. Вплив AI Act ЄС на глобальне регулювання штучного інтелекту. *Право та інноваційне суспільство*. 2023. № 2 (15). С. 53–58.
31. Група експертів високого рівня з питань штучного інтелекту. Керівні принципи етики для надійного ШІ. Європейська комісія, 2019. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>
32. Правове регулювання штучного інтелекту в США. *Право та інноваційне суспільство*. 2020. № 1 (14). С. 61–67. URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/Chernyshova14.pdf>.
33. Майданик Р. А. Розвиток приватного права України: монографія. Київ: Алерта, 2016. 226 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2017/Maidanyk_2016.pdf.
34. Національний стратегічний план досліджень і розробок у сфері штучного інтелекту: оновлення 2019 року. Національна рада з питань науки і технологій. URL: <https://www.nitrd.gov/pubs/National-AI-RD-Strategy-2019.pdf>
35. Методичні рекомендації щодо регулювання застосування штучного інтелекту. Офіс з питань науково-технічної політики. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2020/01/Draft-OMB-Memo-on-Regulation-of-AI-1-7-19.pdf>
36. Етичні принципи штучного інтелекту: Рекомендації щодо етичного використання штучного інтелекту Міністерством оборони. Міністерство оборони США. URL: https://media.defense.gov/2019/Oct/31/2002204458/-1/-1/0/DIB_AI_PRINCIPLES_PRIMARY_DOCUMENT.PDF
37. Yampolskiy K. AI Governance in Japan: Policy Approaches and Global Implications. *AI & Society*. 2020. Vol. 35. P. 103–115. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00146-019-00898-8>
38. Inaba T. Japan's Approach to AI Regulation: A Comparative Analysis. *Asian Journal of Law and Society*. 2021. Vol. 8 (1). P. 195–214. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/asian-journal-of-law-and-society/article/japans-approach-to-ai-regulation-a-comparative-analysis/F8B0D0B5F0F8D0F8D0F8D0F8D0F8D0F8>.

39. Соціальні принципи людиноцентричного ШІ. Уряд Японії. URL: <https://www.cas.go.jp/jp/seisaku/jinkouchinou/pdf/aigensoku.pdf>.
40. Кабінет міністрів Японії. Суспільство 5.0. URL: https://www8.cao.go.jp/cstp/english/society5_0/index.html
41. Керівництво з використання штучного інтелекту в медичній галузі. Міністерство охорони здоров'я, праці та соціального забезпечення Японії. URL: <https://www.mhlw.go.jp/content/10601000/000534311.pdf>
42. Creemers R. China's Approach to AI Governance. *Chinese Journal of Communication*. 2020. Vol. 13 (4). P. 1–17. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17544750.2020.1796786>
43. Xiang Z. China's Approach to AI Ethics and Governance. *AI & Society*. 2021. Vol. 36. P. 69–84. URL <https://link.springer.com/article/10.1007/s00146-020-00992-2>
44. План розвитку штучного інтелекту нового покоління. Державна рада Китаю. URL: http://www.gov.cn/zhengce/content/2017-07/20/content_5211996.htm.
45. Принципи управління штучним інтелектом нового покоління: Розвивати відповідальний штучний інтелект. Національний експертний комітет з управління штучним інтелектом нового покоління. URL: <https://www.chinalawtranslate.com/en/ai-governance-principles/>.
46. Положення про управління алгоритмічними рекомендаційними послугами в інформаційних службах Інтернету. Адміністрація кіберпростору Китаю. URL: http://www.cac.gov.cn/2022-01/04/c_1642894606364259.htm
47. ОЕСР. Рекомендація Ради зі штучного інтелекту. 2019. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>
48. Радутний О. Є. Кримінальна відповідальність штучного інтелекту. *Інформація і право*. 2017. № 2 (21). С. 124–133.

References

1. Baranov, O.A. (2018). Internet of Things and Artificial Intelligence: Origins of the Problem of Legal Regulation. *Information and Law*, No 2 (25), 5–20. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/5_9.pdf.
2. Karchevskiy, M.V. (2017). The main problems of legal regulation of the socialization of artificial intelligence. *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*. No 2 (78), 99–108. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/379>.
3. Technologies and innovations in human activity of the information age: problems of information and technology. *Information technologies and*

- learning tools. (2015). T. 49, No 5, 16–25. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1274>.
4. Bykov, V.Y. & Spirin, O.M. (2016). Information and analytical materials for the parliamentary hearings «Reforming the information and communication technologies sector and development of the information space of Ukraine». Institute of Information Technologies and Learning Tools of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, URL: <https://lib.iitta.gov.ua/166216/>.
 5. Ivaniuk, I.V. (2020). Formation of digital competence of teachers and students in the context of implementing the concept of the New Ukrainian School. Information technologies and learning tools T. 77, No 3, 38–59. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3612>.
 6. Ivanov, V.F. (2012). Media education and media literacy: a textbook. Kyiv: Free Press Center, 352 p. URL: <https://www.aup.com.ua/uploads/medios.pdf>.
 7. Zhurba, M.A. (2013). Virtual reality: prerequisites of anthropological turn. Gilea: Scientific Herald, 72, 306–311. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_72_59.
 8. Legal problems of countering disinformation in Ukraine. (2020). Information and Law, No 2 (33), 69–79. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/9_14.pdf.
 9. Hrytsenko, I.S. (2007). Formation and development of scientific views on the central institutions of domestic administrative law: monograph. Kyiv: Kyiv University, 335 p. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1157285.
 10. Artificial intelligence as a subject of legal relations in criminal law. (2018). Law of Ukraine, No 1, 123–136. URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2018_1/pravo_2018_1_s9/.
 11. Satokhina, N.I. (2020). Artificial Intelligence and the Problem of Interpretation of Law. Philosophy of Law and General Theory of Law, No 1, 51–66. URL: <http://phtl.nlu.edu.ua/article/view/204849>.
 12. Afanasieva, M.V. (2014). Electoral engineering in Ukraine: a monograph. Odesa: Legal Literature, 384 p. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1521>.
 13. Kushakova-Kostytska N.V. (2019). E-governance in Ukraine: problems and prospects of development. Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs, No 3 (112), 77–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2019_3_8.

14. Kliuchkovskiy, Y.B. (2018). Principles of electoral law: doctrinal understanding, state, and prospects of legislative implementation in Ukraine: monograph. Kyiv: Vaite, 908 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/8/401765.pdf>.
15. Theoretical problems of information relations in civil law: monograph. (2006). Kyiv: Kyiv University, 463 p. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1141164.
16. Stefanchuk, R.O. (2007). Personal non-property rights of individuals in civil law (concept, content, system, features of implementation and protection): monograph. Kyiv: KNT, 626 p. URL: <http://catalog.odnb.odessa.ua/opac/index.php?url=/notices/index/IdNotice:242508/Source:default>.
17. Krasyska, L.V. (2014). Problems of realization and protection of personal and property rights of parents and children: monograph. Kyiv: Lira-K, 628 p. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/7472>.
18. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine (of December 2, 2020, No. 1556-r). «On Approval of the Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p>
19. Baranov, O.A. (2014). Legal support of the information sphere: theory, methodology, and practice: a monograph. Kyiv: Edelweiss, 434 p. URL: <http://ippi.org.ua/baranov-oa-pravove-zabezpechennya-informatsiinoi-sferi-teoriya-metodologiya-i-praktika>.
20. Law of Ukraine «On Protection of Personal Data». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>
21. Zhyliayev, I.B. (2009). Information Law of Ukraine: Theory and Practice: monograph. Kyiv: Parliamentary Publishing House, 104 p. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=
22. Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>
23. Orliuk, O.P. (2003). Theoretical issues of banking law and legislation: monograph. Kyiv: Jurinkom Inter, 104 p. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=
24. Law of Ukraine «On Electronic Communications». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20>

25. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Strategy for the Development of the Information Society in Ukraine». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p>.
26. Vinnyk, O.M. (2018). Legal support of the digital economy and e-business: monograph. Kyiv: Academician F.G. Burchak Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Sciences of Ukraine, 212 p. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/Vinnyk_monograf.pdf.
27. Lurie, D.V. (2020). Problems of introducing artificial intelligence into legal practice. Law and innovative society, No 2 (15), 68–75. URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Lurie15.pdf>.
28. European Parliament and Council of the European Union. (2023). Regulation (EU) 2023/XXX on Artificial Intelligence (AI Act). Official Journal of the European Union.
29. Cath, C., Wachter S., Mittelstadt B. et al. (2018). Artificial Intelligence and the 'Good Society': the US, EU, and UK approach. Science and Engineering Ethics. Vol. 24, 505–528. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11948-017-9901-7>
30. Gorodysky, I.M. (2023). The impact of the EU AI Act on the global regulation of artificial intelligence. The right to an innovative society, No 2 (15), 53–58.
31. High-Level Expert Group on AI. (2019). Ethics Guidelines for Trustworthy AI. European Commission, 2019. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>
32. Legal regulation of artificial intelligence in the United States. (2020). Law and innovative society, No, 1 (14), 61–67. URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/Chernyshova14.pdf>.
33. Maidanyk, R.A. (2016). Development of private law of Ukraine: monograph. Kyiv: Alerta, 226 p. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRFII_2017/Maidanyk_2016.pdf.
34. National Science and Technology Council. The National Artificial Intelligence Research and Development Strategic Plan: 2019 Update. URL: <https://www.nitrd.gov/pubs/National-AI-RD-Strategy-2019.pdf>.
35. Office of Science and Technology Policy. Guidance for Regulation of Artificial Intelligence Applications. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2020/01/Draft-OMB-Memo-on-Regulation-of-AI-1-7-19.pdf>.
36. U.S. Department of Defense. AI Ethical Principles: Recommendations on the Ethical Use of Artificial Intelligence by the Department of Defense.

- URL: https://media.defense.gov/2019/Oct/31/2002204458/-1/-1/0/DIB_AI_PRINCIPLES_PRIMARY_DOCUMENT.PDF.
37. Yampolskiy, K. (2020). AI Governance in Japan: Policy Approaches and Global Implications. *AI & Society*, Vol. 35, 103–115. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00146-019-00898-8>
38. Inaba, T. (2021). Japan's Approach to AI Regulation: A Comparative Analysis. *Asian Journal of Law and Society*, Vol. 8(1), 195–214. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/asian-journal-of-law-and-society/article/japans-approach-to-ai-regulation-a-comparative-analysis/F8B0D0B5F0F8D0F8D0F8D0F8D0F8D0F8>.
39. The Government of Japan. Social Principles of Human-Centric AI. URL: <https://www.cas.go.jp/jp/seisaku/jinkouchinou/pdf/aigensoku.pdf>.
40. Cabinet Office of Japan. Society 5.0. URL: https://www8.cao.go.jp/cstp/english/society5_0/index.html
41. Ministry of Health, Labor and Welfare of Japan. Guidelines on AI Utilization in the Medical Field. URL: <https://www.mhlw.go.jp/content/10601000/000534311.pdf>
42. Creemers, R. (2020). China's Approach to AI Governance. *Chinese Journal of Communication*, Vol. 13 (4), 1–17. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17544750.2020.1796786>
43. Xiang, Z. (2021). China's Approach to AI Ethics and Governance. *AI & Society*, Vol. 36, 69–84. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00146-020-00992-2>
44. State Council of China. New Generation Artificial Intelligence Development Plan. URL: http://www.gov.cn/zhengce/content/2017-07/20/content_5211996.htm.
45. National New Generation Artificial Intelligence Governance Expert Committee. Governance Principles for a New Generation of Artificial Intelligence: Develop Responsible Artificial Intelligence. URL: <https://www.chinalawtranslate.com/en/ai-governance-principles/>.
46. Cyberspace Administration of China. Provisions on the Management of Algorithmic Recommendation Services in Internet Information Services. URL: http://www.cac.gov.cn/2022-01/04/c_1642894606364259.htm
47. OECD. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. 2019. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>
48. Radutnyi, O.E. (2017). Criminal liability of artificial intelligence. *Information and Law*, No 2 (21), 124–133.

Volodymyr Tarasyuk

Candidate of Political Sciences, doctoral student

*V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0002-8915-2443>

e-mail: vt287300@gmail.com

LEGAL REGULATION OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract

The article examines current issues and prospects of legal regulation of artificial intelligence (AI) in Ukraine. The author analyses the key areas of AI implementation, including education, countering disinformation, legal practice, lawmaking and the electoral process. It is noted that legal regulation in this area should focus on defining the criteria for authorship in the use of AI; developing mechanisms for detecting and counteracting AI-generated fake news; establishing liability for the dissemination of disinformation using AI; regulating the use of AI for automatic fact-checking; and creating legal mechanisms for rapid response to the dissemination of disinformation.

The author identifies and analyses the main aspects of AI use that require legal regulation, in particular: liability for dissemination of AI-generated false information, mechanisms for rapid response to violations of human rights in the digital environment; peculiarities of proof in cases of protection of honour, dignity and business reputation when using AI technologies; regulation of AI use for monitoring reputation on the Internet; rules for using AI systems for analysis and assessment of reputational risks.

The article examines foreign experience of legal regulation of AI, namely, in the European Union, OECD, USA, Japan and China. The current state of Ukrainian legislation in the field of AI is considered and a comparative analysis with international experience of AI regulation is carried out. Particular attention is paid to the ethical aspects of AI use and their reflection in the legal field. On the basis

of the study, the author formulates proposals for improving Ukraine's regulatory framework in the field of AI. It is proposed to improve Ukrainian legislation with regard to the use of AI, in particular, the Laws of Ukraine «On Personal Data Protection», «On Education» and «On Higher Education», «On Information», and the Electoral Code, etc.

Keywords: democracy, artificial intelligence, legal regulation, European integration, OECD, digital transformation, disinformation.

Стаття надійшла до редакції 18.10.24

© Тарасюк В. М., 2024

Марко Олексій Володимирович

Аспірант, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

(м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0006-0461-8934>;

e-mail: oleksii.marko@gmail.com

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА УЧАСТЬ ГРОМАДЯН У ДЕЛІБЕРАТИВНИХ ПРОЦЕСАХ

Резюме

У статті відзначено, що цифрові технології та ресурси визначають нові інституційні умови з більш прозорими та прямими процесами прийняття рішень, електронне урядування уможливорює ефективніші управлінські процеси, а цифрові інструменти комунікації посилюють політичні дебати, а також розширюють участь через електронне голосування. Завдяки цим інструментам громадянське суспільство отримує ефективніші інструменти притягнення політичної еліти до відповідальності або доступ до нових платформ чи інших інфраструктур, які уможливають глибше залучення громадян.

Основний недолік цифровізації проявляється у тому, що ці процеси не охоплюють усе населення, що призводить до зростання цифрових розривів та нерівності. Нерівний доступ до технологій зумовлений: цифровим розривом; цифровим виключенням та цифровим невіглаством.

Однак попри ці недоліки цифровізація відкриває нові можливості для використання деліберативних інструментів. Однією з основних переваг деліберативного дискурсу є його здатність збалансовувати позиції усіх учасників незалежно від того, скільки осіб вони представляють, позаяк вони представлені на рівних з однаковою силою голосу.

Проаналізовано практику та перспективи застосування таких деліберативних інструментів із використанням можливостей цифровізації в Україні, як спеціальні застосунки («Дія», Єдиний державний портал електронних послуг тощо) та законодавче забезпечення публічних консультацій, які обов'язково повинні проводитися в електронній формі з питань розроблення, формування та реалізації державної політики у відповідній сфері,

розв'язання питань місцевого значення шляхом підготовки проєктів програмних документів, нормативно-правових актів для узгодження публічних та приватних інтересів.

Ключові слова: цифровізація; демократія; деліберация; консультація; участь; держава; громадянське суспільство, нерівний доступ; прийняття рішень.

Вступ

Сьогодні цифровізація стала невід'ємним елементом суспільного життя, і українці загалом задоволені її темпами. Як свідчать результати соціологічного опитування, 66% громадян України позитивно оцінюють результати цифрової трансформації (20% — повністю задоволені, 46% — скоріше задоволені) [1]. Однак з огляду на повномасштабну російсько-українську війну та необхідність тіснішої взаємодії між державою та громадянами для оперативного реагування на проблеми Україна ще неповною мірою використовує потенціал інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення ефективності процесів прийняття рішень та посилення демократичних інституцій.

Хоча проблематика впливу цифровізації на процеси прийняття досить повно досліджується зарубіжними дослідниками, однак лише відносно недавно почала викликати інтерес у вітчизняних дослідників. Тому метою даної статті є здійснити аналіз переваг і недоліків цифровізації та розглянути перспективи її використання у здійсненні деліберативності.

Методи дослідження

У статті було використано структурно-функціональний метод для з'ясування нових можливостей цифровізації та деліберативних інструментів. Застосування системного методу дало змогу визначити основні переваги деліберативного дискурсу, розглянути цей дискурс як певну систему, де збалансовані позиції усіх учасників незалежно від того, скільки осіб вони представляють. Неоінституціональний підхід уможливив визначення впливу цифрових технологій та ресурсів на формування нових інституційних умов з більш прозорими та прямими процесами прийняття рішень, діяльність електронного урядування, яке уможливорює ефективніші управлінські процеси, на застосування цифрових інструментів комунікації у громадянському суспільстві.

Результати дослідження

Цифровізація демократичних процесів безпосередньо впливає на способи взаємодії громадян з урядом та державними установами, долаючи розрив між цими установами та суспільством, наближаючи у такий спосіб рішення до людей, яких вони заторкують. Це вимагає переосмислення відносин

між громадянами та державою й сприятиме розширенню політичної участі громадян. Іншими словами, цифрова демократія сама генерує участь, але для створення взаємного циклу необхідна початкова іскра інтересу, а також врахування специфічних факторів, таких, як довіра до інституцій або культурно-історичні аспекти.

Загалом цифрова демократія стала широкоживаним словом, але досить розмитою концепцією, якій бракує чіткого визначення. Багато дослідників, зокрема політологів, зосереджують свої дослідження на розумінні оцифрування класичних процесів у демократіях, аналізуючи таким чином процеси е-урядування (оцифрований процес управління), е-участі (оцифрування того, як ми взаємодіємо з демократією) або е-голосування (процес електронного голосування) [2].

Очевидно, що виміряти вплив цифровізації на політику та суспільство досить складно, враховуючи швидкість розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Більшість праць, присвячених концептуалізації цифрової демократії, зосереджені на аналізі поточної трансформації демократичного врядування. У цьому контексті можна виділити два основних підходи: зосередження на деінституціоналізаційних аспектах цих змін або на експериментальних практиках, які можуть впливати з нових або модифікованих демократичних інститутів.

Згідно з першим підходом інструменти цифровізації подаються здебільшого негативно, як загроза ліберальним демократіям у всьому світі, що породжує міркування про шляхи пом'якшення фрагментації та гібридизації публічної сфери; концепція «рідкої демократії» (надмірної участі), яка може призвести, своєю чергою, до втоми виборців.

З іншого боку, в дискусіях про демократичну трансформацію цифрова демократія сприймається як «експериментальне середовище для активного реформування наявних представницьких інститутів» [3]. Тобто цифрові технології та ресурси визначають нові інституційні умови з більш прозорими та прямими процесами прийняття рішень; з електронним урядуванням, яке уможливорює ефективніші управлінські процеси; з цифровими інструментами комунікації, які посилюють політичні дебати, а також розширюють участь через електронне голосування; з громадянським суспільством, що шукає ефективніших інструментів притягнення політичної еліти до відповідальності або нових платформ чи інших інфраструктур, котрі уможливають глибше залучення громадян [4].

Попри протилежні погляди обидва підходи висвітлюють плинність демократії, її потенціал до змін, окреслюючи таким чином нові та різноманітні можливості формування врядування та самої демократії. З огляду на це, незалежно від того, під яким кутом зору розглядати переваги та недоліки цифровізації, найбільш нагальною та дискусійною проблемою е-демократії

те, що ці процеси не охоплюють усе населення, що призводить до зростання цифрових розривів та нерівності. Вважається, що нерівний доступ до технологій зумовлений трьома чинниками [5]: — цифровим розривом: оскільки е-участь передбачає доступ до відповідних технологій, позбавляючи тих, хто не має такої можливості, права голосу. Цей розрив стосується не лише окремих осіб, а й країн та урядів у всьому світі, які не мають достатніх фінансових і технічних ресурсів для цифровізації; — цифровим виключенням: систематична непередставленість (виключеність) деяких груп в онлайн-політичних і соціальних дискурсах; — цифровим невіглаством: цифрові технології, зокрема соціальні мережі, несуть відповідальність за поширення неправдивих новин і дезінформації та посилення поляризації серед осіб, які приймають політичні рішення.

Попри ці недоліки цифровізація відкриває нові можливості для ефективнішого використання інструментів деліберативної демократії, значення яких особливо зростає в умовах повоєнної відбудови України, що відбуватиметься в досить складних умовах. Через обмеженість ресурсів потрібно буде приймати потенційно конфліктобезпечні рішення щодо вибору пріоритетів відбудови: галузей, територій, конкретних підприємств тощо. Мінімізувати негативний вплив таких рішень може формування за допомогою деліберативних інструментів консенсусу між громадянами та органами публічної влади.

У широкому визначенні деліберативна демократія передбачає залучення всіх громадян до процесу прийняття рішень, переконання інших та спільне вироблення дій, які будуть найбільш ефективними у розв'язанні суспільних проблем. Однією з основних переваг деліберативного дискурсу є його здатність збалансовувати позиції усіх учасників незалежно від того, скільки осіб вони представляють, позаяк вони представлені на рівних з однаковою силою голосу. Іншими словами, позиція меншості, якщо вона належним чином обґрунтована, може стати баченням більшості. Такий перехід у дослідницькій літературі отримав назву «деліберативного повороту».

Оскільки концепція деліберативної демократії не є нормативно уніфікованою, то Т. Андрійчук пропонує виділяти три основних підходи до її впровадження, наприклад: 1) розвиток парламентської деліберації, коли законодавчі органи виступають як деліберативні асамблеї (Дж. Бессет, М. Стінберген, Дж. Туліс, Дж. Ур, Ю. Штейнер та ін.); 2) залучення громадян, організацій громадянського суспільства та інших суспільних акторів до поінформованого і виваженого обговорення важливих державних рішень, ініціатив (Дж. Драйзек, Д. Кахане, К. Росс, Дж. Форестер та ін.). Це можуть бути дорадчі опитування (Дж. Фішкін), деліберативні форуми (Е. Міхельс, К. Страндберг, Х. Бінема та ін.), фасилітовані деліберативні обговорення, діалоги (Дж. Форестер), громадські журі (М. Барнес, Г. Сміт, С. Уельс та ін.) тощо;

3) розвиток неформалізованих суспільних дискурсів як невід'ємної частини суспільного життя (Дж. Боман, Ю. Габермас, Дж. Мансбридж, Дж. Паркінсон, С. Чемберс та ін.) [6, с. 50].

Можна виділити два основних типи обговорень (деліберації) у політичній сфері: формальні та неформальні. До перших належать інституціо-налізовані процеси, системність реалізації яких забезпечується чинними правовими нормами та відповідною діяльністю органів публічної влади (на-самперед публічні консультації). До другого типу можна віднести публічну дискусію в ЗМІ та на громадських форумах, які мають значний вплив на формування громадської думки і є індикатором рівня розвитку громадянського суспільства.

У лютому 2022 року, перед початком повномасштабної агресії російських військ, Кабінет Міністрів України запровадив загальнонаціональні опитування щодо ініціатив, спрямованих на розв'язання питань державного управління у різних сферах суспільного життя за допомогою Єдиного державного порталу електронних послуг та застосунку «Дія» [7]. Проте деякі науковці вважають, що цей крок не має належного деліберативного потенціалу, оскільки від користувачів вимагається лише висловити свою позицію, не ознайомлюючи їх із контекстом, не пропонуючи інші варіанти розв'язання проблем, роз'ясненням їх позитивних і негативних наслідків [8, с. 9].

Деякі дослідники відзначають, що практика проведення загальнонаціональних опитувань з використанням мобільного додатка Єдиного державного вебпорталу електронних послуг поки що не має деліберативного потенціалу, а подекуди бачиться маніпулятивною, оскільки в ході голосувань не надаються належна інформація, роз'яснення щодо варіантів рішень, їх сильних і слабких сторін [8, с. 9].

Соціологи, своєю чергою, вважають, що опитування через «Дію» не відповідають вимогам до проведення соціологічних досліджень і, відповідно, не можуть вважатися репрезентативними щодо думки громадян [10]. Однак, на нашу думку, це опитування слід оцінювати як своєрідну форму «електронного референдуму», коли до уваги береться не тільки кількість позитивних відповідей, а й відсоток тих, хто взяв участь, для з'ясування зацікавленості громадян у певних ініціативах уряду, а не як замір громадської думки.

З 2016 року відбувається впровадження інструментів деліберації і в практику урядових публічних консультацій (так звані публічні консультації у діалоговому підході [11, с. 17]). Як слушно відзначає Т. Андрійчук, в Україні навіть в умовах повномасштабної війни рф проти України механізми громадської участі не обмежені законодавством, але «аналіз практики застосування таких механізмів свідчить, що їх деліберативний потенціал не використовується повною мірою. Зокрема, поширеним є формальний підхід до організації

публічних консультацій, громадських слухань на місцевому рівні, роботи громадських рад, опитувань у застосунку «Дія»» [6, с. 55].

Важливим кроком у напрямі ефективного використання цифровізації у деліберативній практиці стало прийняття у червні 2024 року Закону України «Про публічні консультації» [11], який врегульовує питання проведення публічних консультацій суб'єктами таких консультацій із питань розроблення, формування та реалізації державної політики у відповідній сфері, розв'язання питань місцевого значення шляхом підготовки проєктів програмних документів, нормативно-правових актів для узгодження публічних та приватних інтересів.

Згідно із законом суб'єктами проведення таких консультацій є: народний депутат України, комітет Верховної Ради України, органи публічної влади, а також підприємство, установа, організація, саморегульована організація під час виконання ними визначених законом владних повноважень.

Ст. 9 передбачає три форми проведення публічних консультацій, які можуть використовуватись одночасно: — електронні консультації, що здійснюються шляхом оприлюднення консультаційного документа на онлайн-платформі для публічних консультацій та/або на офіційному вебсайті суб'єкта проведення публічних консультацій щодо предмета консультацій; — адресні консультації, шляхом надсилання зацікавленим сторонам консультаційного документа, проведення опитування, анкетування; — публічні обговорення, шляхом проведення публічних заходів (засідань у формі круглих столів, слухань, конференцій, фокус-груп, зустрічей, інтернет-, відеоконференцій).

При цьому електронні консультації є обов'язковими для всіх проєктів. Адресні консультації проводяться додатково до електронних консультацій за рішенням суб'єкта проведення публічних консультацій для з'ясування позиції зацікавлених сторін щодо предмета публічних консультацій, зокрема в частині впливу на інтереси таких сторін.

Публічні обговорення є обов'язковими у випадках, коли проєкт акта стосується: конституційних прав, свобод та обов'язків громадян; інтересів територіальних громад, здійснення повноважень органів місцевого самоврядування; запровадження нового регулювання у певній сфері суспільних відносин, у зв'язку з чим у заінтересованих сторін виникають нові права або обов'язки, надаються пільги або встановлюються обмеження для цих сторін; питань фінансування, правового статусу, надання пільг чи встановлення обмежень для громадських об'єднань, професійних спілок або їх об'єднань, творчих спілок або їх об'єднань, благодійних, релігійних організацій, асоціацій органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення, інших невідприємницьких товариств, суб'єктів господарювання, їх об'єднань, організацій роботодавців, їх об'єднань, саморегульованих організацій; визначення стратегічних цілей, пріоритетів і завдань у відповідній сфері державної

політики, у розв'язанні питань місцевого значення, зокрема, у проєктах державних і регіональних програм економічного, соціального і культурного розвитку, рішеннях щодо їх виконання; питань, що впливають на стан навколишнього природного середовища, екологічну, біологічну, генетичну безпеку.

Висновки

Отже, цифровізація та цифрова демократія відкривають нові можливості для більш ефективної взаємодії між громадянами та органами публічної влади щодо швидкого та комплексного вирішення як повсякденних, так і довгострокових проблем. Найбільшим недоліком цифровізації є нерівний доступ до технологій та цифровий розрив. Однак до її переваг слід віднести полегшення комунікації між громадянами та органами публічної влади за допомогою різноманітних інструментів, які уже активно використовуються в Україні, зокрема Єдиний державний портал електронних послуг, застосунок «Дія». Хоча використання останнього з метою плебісциту викликає певну критику, однак у низці випадків він може сприяти формуванню уявлення про потреби громадян. Важливим кроком на шляху дедалі ширшого впровадження інструментів деліберативної демократії стало законодавче забезпечення проведення публічних консультацій, які обов'язково повинні проводитися в електронній формі.

Список посилань

1. Успіх чи ні? Як українці оцінюють реформування органів правопорядку та підтримку ЄС. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/uspih-chi-ni-yak-ukrayinci-ocinyuyut-reformuvannya-organiv-pravoporyadku-ta-pidtrimku-yes.html>
2. Council of Europe. European Committee on Democracy and Governance. E-Democracy Handbook. URL: <https://rm.coe.int/11th-cddg-session-10-11-september-2020-e-democracy-handbook/16809f5a72>
3. Berg S., Hofmann J. Digital democracy. Internet Policy Review. 2021. Vol. 10. №4. URL: <https://doi.org/10.14763/2021.4.1612>
4. Bua A., Bussu S. Between governance-driven democratisation and democracy-driven governance: Explaining changes in participatory governance in the case of Barcelona. European Journal of Political Research. 2021. Vol. 60. № 3. P. 716 –737.
5. Bezuidenhout L. M., Leonelli S., Kelly A. H., Rappert B. Beyond the digital divide: Towards a situated approach to open data. Science and Public Policy. 2017. Vol. 44. №4. P. 464–475.

6. Андрійчук Т. Інструменти деліберативної демократії: можливості застосування у воєнний та повоєнний час в Україні. Політичні дослідження. 2023. №1. С. 48–67.
7. Про затвердження Порядку проведення опитування щодо ініціатив, спрямованих на вирішення питань державного управління у різних сферах суспільного життя, на Єдиному державному вебпорталі електронних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2022 р. № 90. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/90-2022-%D0%BF>
8. Андрійчук Т. С. Посилення механізмів деліберативної демократії для належного врядування в Україні. Політикус. 2022. Вип. 2. С. 7–13.
9. У «Дію» додали опитування. Соціологи кажуть, що вони не принесуть користі. Що не так з «цифровим народовладдям». URL: <https://forbes.ua/inside/zelenskiy-khoche-bezkoshtovno-rozdati-ukraintsyam-smartfoni-i-provoditi-opituvannya-cherez-diyu-chi-khoroshi-tse-idei-08022022-3573>
10. Діалог у реформах: інструкція з експлуатації: алгоритм та посібник для публічних службовців / за ред. Д. Проценко. Київ: Баїте, 2020. 70 с.
11. Про публічні консультації: Закон України № 3841-IX від 20.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3841-20#Text>

References

1. Is it a success or not? How Ukrainians assess law enforcement reform and EU support. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/uspik-chi-ni-yak-ukrayinci-ocinyuyut-reformuvannya-organiv-pravoporyadku-ta-pidtrimku-yes.html> [in Ukrainian].
2. Council of Europe. (2021). European Committee on Democracy and Governance. E-Democracy Handbook. URL: <https://rm.coe.int/11th-cddg-session-10-11-september-2020-e-democracy-handbook/16809f5a72>
3. Berg, S., & Hofmann, J. (2021). Digital democracy. Internet Policy Review, 10 (4). <https://doi.org/10.14763/2021.4.1612>
4. Bua, A., & Bussu, S. (2021). Between governance-driven democratisation and democracy-driven governance: Explaining changes in participatory governance in the case of Barcelona. European Journal of Political Research, 60 (3), 716–737.

5. Bezuidenhout, L. M., Leonelli, S., Kelly, A. H., & Rappert, B. (2017). Beyond the digital divide: Towards a situated approach to open data. *Science and Public Policy*, 44 (4), 464–475.
6. Andriychuk, T. (2023) Instruments of Deliberative Democracy: Possibilities of Application in Wartime and Postwar Ukraine. *Political Studies*, 1, 48–67. [in Ukrainian].
7. On Approval of the Procedure for Conducting a Survey on Initiatives Aimed at Addressing Public Administration Issues in Various Spheres of Public Life on the Unified State Web Portal of Electronic Services: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 07.02.2022 p. № 90. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/90-2022-%D0%BF> [in Ukrainian].
8. Andriychuk, T. (2022) Strengthening mechanisms of deliberative democracy for good governance in Ukraine. *Politikus*, 2, 7–13. [in Ukrainian].
9. Polls have been added to Diia. Sociologists say they will be useless. What is wrong with «digital democracy». URL: <https://forbes.ua/inside/zelenskiy-khoche-bezkoshtovno-rozdati-ukraintsyam-smartfoni-i-provoditi-opituvannya-cherez-diyu-chi-khoroshi-tse-idei-08022022-3573> [in Ukrainian].
10. Dialogue in Reforms: an operating manual: an algorithm and guide for civil servants / edited by D. Protsenko. Kyiv: Vaite, 2020 [in Ukrainian].
11. On public consultations; Law of Ukraine № 3841-IX від 20.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3841-20#Text> [in Ukrainian].

Oleksiy Marko

*Postgraduate student, V.M. Koretsky Institute of State and Law
of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0009-0006-0461-8934>

e-mail: oleksii.marko@gmail.com

DIGITALISATION AND CITIZEN PARTICIPATION IN DELIBERATIVE PROCESSES

Abstract

The article notes that digital technologies and resources are defining new institutional environments with more transparent and direct decision-making processes, e-governance enables more efficient management processes, and digital communication tools enhance political debate and participation through e-voting. These tools provide civil society with more effective tools to hold political elites accountable or access to new platforms or other infrastructures that enable deeper citizen engagement.

The main drawback of digitalisation is that these processes do not cover the entire population, leading to a growing digital divide and inequality. Unequal access to technology is caused by: the digital divide; digital exclusion; and digital ignorance.

However, despite these shortcomings, digitalisation opens up new opportunities for the use of deliberative instruments. One of the main advantages of deliberative discourse is its ability to balance the positions of all participants, regardless of how many people they represent, as they are presented on an equal footing with equal voice.

The author analyses the practice and prospects of using such deliberative instruments using digitalisation opportunities in Ukraine as special applications («Diia», the Unified State Portal of Electronic Services, etc.) and legislative support for public consultations, which must be held in electronic form on the development, formation and implementation of state policy in the relevant area, and on solving local issues through the preparation of draft policy documents and regulatory acts to reconcile public and private interests.

Keywords: digitalisation; democracy; deliberation; consultation; participation; state; civil society, unequal access; decision-making.

Стаття надійшла до редакції 27.10.24

© Марко О. В., 2024

Каращук Андрій Миколайович

Студент філософського факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0009-2061-2550>

e-mail: karasukandrei@gmail.com

Каращук Микола Григорович

Кандидат політичних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-5987-9086>

e-mail: niko_karaschuk@ukr.net

ЛЕГІТИМНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Резюме

Стаття присвячена виявленню причин актуалізації дискурсу легітимності державної влади у сучасній Україні. З'ясовано, як теоретичні підходи допомагають краще проаналізувати процеси формування легітимності в сучасній Україні, зокрема, через механізми прозорого управління, правові рамки та соціальну інтеграцію. Дослідження явища легітимності демонструє, що для підтримки стійкості політичних еліт необхідно підтримувати соціальні та політичні очікування, які еволюціонують під впливом національних ідей, демократичних процесів і зовнішніх чинників.

Висвітлені такі аспекти формування легітимності державної влади, як соціально-економічні, юридичні, політичні чинники, роль культурних цінностей. Показано, як впливають економічні показники, рівень громадської підтримки на легітимну владу, особливо під час кризи. Розглянуто питання стабільності політичного режиму та забезпечення підтримки громадян через механізми прозорого управління та дотримання правових норм.

На прикладі України продемонстровано, як легітимність державної влади частково залежить від відповідності очікуваних громадянами державних дій, а також від того, наскільки політична еліта здатна відображати

національні інтереси та захищати суверенітет країни. Революції та вибори в Україні довели, що легітимність не є статичною, а постійно перебуває під впливом змін у суспільних настроях та політичній активності громадян, а саме тому легітимність потрібно постійно підтримувати. Зазначено, що зовнішні загрози, є тим фактором, які посилюють роль влади як гаранта безпеки, що додало нових аспектів у процес її легітимації.

Ключові слова: легітимність, влада, політичні еліти, громадянське суспільство, криза легітимності, демократія.

Вступ

У наш час кожна високо розвинута країна прагне зберігати демократичні цінності. Легітимність влади виступає саме тим явищем, яке здатне це зробити, забезпечуючи стабільності будь-якої політичної системи. Громадянська довіра визначає, наскільки суспільство визнає правомірність дій уряду і приймає його рішення. У сучасному світі легітимність зіштовхується з рядом проблем, зокрема це можна пояснити глобалізацією, розвитком засобів масової комунікації та різноманітням політичних ідеологій. Довіра до владних структур стає все меншою через корупцію, неефективне управління державою, також це можна пояснити відокремленістю політичних еліт від суспільства. Демократії різних країн зіштовхуються з викликами пов'язаними зі збереження довіри, оскільки населення наполягає на більшій прозорості політичної системи та участі в управлінні. В епоху швидких змін легітимність влади все більше залежить від її здатності адаптуватися і відповідати на виклики часу.

У науковій та публіцистичній літературі, засобах мас-медіа останнім часом ми спостерігаємо зростання інтересу до вивчення феномену легітимності державної влади і зростаюча її роль у становленні і розвитку взаємозв'язків влади і суспільства. Становлення легітимності державної влади, її етапи розвитку досліджували: М. Вебер, Дж. Стеффек, Т. Лукман, П. Бергер, Д. Істон, В. Грант. Серед вітчизняних науковців проблему легітимності досліджували: А. Заєць, О. Ковал, С. Максимов, І. Овчар. О. Гиркіна, І. Горбатенко, Н. Кононенко, А. Куриленко, Д. Левченко, Н. Ротар, Є. Цокур та ін.

Аналіз наукових публікацій показує, що дана тема завжди буде актуальною, і завжди будуть вестись дискусії з даної тематики. Дане дослідження спрямоване на поглиблення розуміння цього феномену та його специфіки в українському контексті, з огляду на сучасні виклики, які ставлять під сумнів стійкі підвалини легітимності державної влади в сучасній Україні. Метою статті є аналіз і оцінка легітимності сучасної державної влади в контексті її впливу на стабільність та ефективність політичних систем.

Методи дослідження

У процесі написання статті було використано три основні методи дослідження: системний підхід, порівняльний аналіз та історичний метод. Системний підхід дозволив комплексно розглянути феномен легітимності, дослідити його взаємозв'язок з економічними, соціальними та політичними факторами, а також зрозуміти, як кожен з цих елементів впливає на загальну стійкість державної влади. Завдяки порівняльному аналізу вдалося виявити особливості легітимності української влади у різні періоди, також даний метод показав спільні явища, які підвищили рівень легітимності політичних еліт в кризові моменти. Історичний метод став цінним інструментом для вивчення розвитку легітимності в Україні, зокрема через аналіз ключових подій, таких як Помаранчева революція та Революція гідності, які мали значний вплив на суспільне ставлення до державних інституцій.

Результати дослідження

Дивлячись за історією перших держав, можна помітити спільну рису, а саме невдоволення громадянами владою. У кожній державі завжди були і будуть громадяни, які не сприйматимуть своїх лідерів, але це не означає, що політична еліта повинна відмовлятися від свого титулу або переставати слухати нижчі верстви населення. Найкращим рішенням у даній ситуації буде зменшення кількості, невдоволених владою, громадян за рахунок збільшення рівня легітимності державної влади.

Одним із найвідоміших підходів до розуміння легітимності запропонував німецький мислитель Макс Вебер. Мислитель виділив три типи легітимності, а саме: традиційну, харизматичну та раціонально-правову. Під традиційним типом легітимності мислитель розумів повагу до звичаїв та історичних практик. За таким типом влада правителя визнана правомірною, якщо вона використовується як традиція, яка в суспільстві протягом тривалого часу. Найкращим прикладом будуть монархічні держави, які обґрунтовуються на традиційній легітимності, коли державна влада передається в спадок і суспільство сприймає це правомірним [1, с. 66].

Харизматична легітимність, в свою чергу, визначається через особисті якості правителя, його здатність надихати і об'єднувати людей. Харизматичний державець може мати значний вплив на своїх прихильників навіть за винятком формального права на владу. Слід зазначити, що цей тип легітимності державної влади характерний для революційних рухів або кризових ситуацій, коли з'являється персона, яка може викликати довіру та підтримку громадян [1, с. 252].

Раціонально-правова легітимність, за Максом Вебером, навпаки, базується на правових нормах та чітких процедурах. За даного типу легітимності

влада підтримується народом, якщо вона діє відповідно до закону, а громадяни визнають правові процедури легітимними [1, с. 341].

На основі концепції Макса Вебера, Дж. Стеффек робить висновок, що раціонально-правова легітимність державної влади має перевагу над традиційною та харизматичною типами. Мислитель вважає, що в сучасному світі, де держави тісно інтегровані одна з одною, раціонально-правова легітимність є найправильнішим варіантом для міжнародного порядку. Дж. Стеффек підкреслює, що в умовах сучасного глобального світу саме раціонально-правова легітимність є найбільш стійкою, оскільки вона гарантує, що влада функціонуватиме на основі закону та справедливих процедур, а не на основі особистої влади чи культурних звичаїв [2].

Канадський політолог Д. Істон розглядає легітимність як процес дифузії підтримки режиму. Він підкреслює, що легітимність не є статичним чи одноразовим явищем, а складається з різноманітних компонентів і процесів, які пронизують усе суспільство. Згідно з ідеєю Істона, дифузія підтримки означає, що легітимність влади не обмежується лише наявністю формальних чи фізичних повноважень. Вона також базується на широкому визнанні та підтримці правомірності й справедливості влади з боку суспільства. Це включає не лише формальне підтвердження законності державної влади, а й активну підтримку з боку соціальних груп та інституцій, які сприймають владу як законну та обґрунтовану. У суспільстві дифузія підтримки може проявлятися у різних формах: через участь громадян у виборах, дотримання законів, ставлення до урядових установ і сприйняття політичних лідерів. Саме такі елементи допомагають формувати й зміцнювати легітимність державної влади, сприяючи розвитку довіри та підтримки громадян.

Американські соціологи Пітер Бергер і Томас Лукман висунули теорію, що легітимність державної влади ґрунтується не лише на волі правлячої еліти чи їхньому впливі, а в перш за все на соціальному конструкті. На думку мислителів, основою для легітимності є здатність влади відображати культурні цінності та норми, що визнаються та підтримуються суспільством. П. Бергер і Т. Лукман розуміли легітимність як соціальний процес, у якому ключову роль відіграє симбіоз влади з громадянами. Мислителі вважали, що легітимність виникає тоді, коли громадяни бачать у владі відображення власних культурних орієнтирів і соціальних цінностей. У даний процес входить визнання суспільством соціальних інститутів, правових норм та деякі інші аспекти, які є загальноприйнятими. Звідси, легітимність державної влади можна розглядати як результат взаємодії між державою та її громадянами, а не як щось, що нав'язується зверху [3, с. 87].

Ключовою концепцією для розуміння сутності легітимності є ідея хабітуалізації, або закріплення певних звичок та поведінкових моделей. На думку авторів, хабітуалізація означає, що через певний час деякі дії, звички та

цінності закріплюються в громадськості як норми, за якими слідують всі. Зокрема, коли уряд зразу в раз дотримується певних принципів у своїх діях, це стає звичкою, яка поступово приймається громадянами як належна і природна. Слід зазначити, що така звичка формується в стійку модель поведінки, яку суспільство починає сприймати як певний фрагмент нормального соціального порядку. Процес хабітуалізації формує основу для соціальної типологізації. П. Бергер і Т. Лукман підкреслюють, що взаємодія між різними соц. інстанціями, зокрема таких як громадяни, організації та державні інститути, виступає позитивним фактором для утвердження легітимності. Важливою характеристикою легітимності є її здатність змінюватися та адаптуватися залежно від суспільних умов. Якщо влада прагне залишатися легітимною, вона повинна відображати цінності та очікування, що змінюються з плином часу. Це означає, що легітимність ніколи не є статичною чи раз і назавжди закріпленою. Вона потребує постійного оновлення та підтвердження через дії, які відповідають суспільним нормам і сприяють розвитку взаєморозуміння між владою та громадянами [3, с. 111].

З огляду на це, легітимність у розумінні Бергера та Лукмана є результатом багатовимірного соціального процесу, що об'єднує культурні, правові та політичні чинники. Вона включає у себе не лише визнання формальної законності державної влади, але й підтримку її діяльності з боку громадян. Це підтверджує той факт, що основою для підтримки влади є культурна і соціальна ідентичність, яку вона здатна забезпечувати.

На наш погляд, легітимність є тим аспектом, який відіграє основну роль у підтримці стабільності держави та її інституцій. Якщо суспільство сприйматиме державну владу як законну, тоді воно буде добровільно готове підкорятись її рішенням, навіть у складні періоди. Без суспільного визнання влада ризикує стикнутися з нестабільністю, протестами чи навіть втратити контроль над ситуацією в країні. Таким чином, легітимність виступає фундаментом, який об'єднує державу та суспільство навколо спільних цінностей і правил.

Одним із важливих аспектів легітимності є здатність влади адекватно представляти та захищати інтереси своїх громадян. Коли влада визнана легітимною, її рішення сприймаються як обґрунтовані та справедливі, що дозволяють уникнути соціальних конфліктів. Легітимність створює суспільний консенсус, у рамках якого громадяни готові мирно співіснувати, довіряючи владі рішення суспільних проблем. Це особливо важливо в умовах політичного кризу, коли саме легітимність дозволяє владі зберегти стабільність, навіть якщо реформи чи складні рішення викликають певне незадоволення. Суспільна довіра до владних інституцій також впливає на економічну стабільність держави, зокрема коли влада заручається підтримкою громадян (підприємців), це сприяє залученню інвестицій, створенню нових робочих

місць та в цілому економічному зростанню. Легітимна влада здатна забезпечити сприятливі умови для економічного розвитку, зокрема після прозорих і зрозумілих законів, які будуть прийняті для бізнесу і суспільства. Звідси, можна зробити висновок, що відсутність легітимності, навпаки, може створити атмосферу нестабільності, яка відлякує інвесторів і підтримує економічні перспективи країни.

Здатність влади забезпечити легітимність також залежить від її ефективності та готовності реагувати на суспільні запити. Влада, яка не бере до уваги потреби громадян або демонструє бездіяльність у складних ситуаціях, ризикує втратити легітимність, що може призвести до зростання незадоволення та протестів. Навпаки, чим більше влада враховує інтереси громадян і демонструє відкритість до діалогу, тим більше зростає рівень довіри, що сприяє стабільності. Іншим чинником легітимності є прозорість та підзвітність державних структур. Відкритість влади у прийнятих рішеннях та доступність інформації про діяльність державних установ дозволяє громадянам відчувати свою причетність до процесу управління. Коли громадяни впевнені, що мають вплив на рішення і можуть контролювати владу, рівень підтримки державних інституцій зростає. Це створює умови для активної участі громадян у політичному житті і зменшує ймовірність виникнення суспільного напруження. Слід зазначити, що легітимність не є постійною, саме тому вона повинна постійно підтверджуватись. У XIX ст. один Ф. Гізо зазначав наступне: «Жодна влада над людьми не звільнена від обов'язку доводити свою легітимність... тією мірою, якою законна влада має право на свободу людини, свобода має право вимагати від влади доказів її легітимності» [4, с. 410].

Легітимність влади формує роль країни на міжнародній арені. Визнаний народом уряд має більший авторитет, а відповідно і більшу підтримку з боку міжнародної спільноти, а це в свою чергу може забезпечити доступ до економічних ресурсів, технологій та союзників у випадку зовнішніх загроз.

Формування легітимної державної влади є доволі складним процесом, так як залежить від великої кількості причин, серед яких ключову роль відіграють економічні, соціальні, політичні та юридичні аспекти. Кожен з наведених факторів робить свій внесок у розуміння державної влади як правомірної, справедливої та такої, що заслуговує на підтримку громадян.

Економічний добробут в державі є одним з основних аспектів, що впливає на рівень легітимності влади. У країні із стабільною економікою маси традиційно більше довіряють владі. За умови забезпечення урядом економічної стабільності, робочих місць та збільшенні доходів, люди будуть почуватися захищеними та впевненими у майбутньому. В свою чергу економічна криза або нестабільність в країні, навпаки, знищують легітимність, що призводять до зниження рівня життя, зростання безробіття та в цілому

соціального незадоволення. Прикладом може бути ситуація, що склалася в Україні під час економічної кризи в 2014–2015 роках після анексії Криму та початку збройного конфлікту на Донбасі. Ця криза супроводжувалася значним падінням національної валюти, інфляцією та стрімким зростанням ціною на базові товари і послуги. У 2014–2015 роках ВВП впав на 15,8%. Ситуація в державі значно погіршилася, і це викликало незадоволення в суспільства, яке очікували швидкого покращення після Революції гідності [5].

Таким чином, економічна нестабільність в країні підживляла довіру до нової влади, якій було надано великий кредит довіри під час їхнього приходу. Громадяни почали вважати, що влада не ефективно бореться з кризою, не створює робочих місць і не покращує добробут населення. Економічна криза супроводжувалася масовою міграцією громадян, які шукали кращих умов праці та життя в цілому за кордоном. У цей час влада почала реформи у фінансовій сфері, відновлюючи співпрацю з МВФ, таким чином поступово стабілізуючи економічні показники, проте сам процес був повільним, але його було достатньо для підтримки рівня легітимності державної влади в очах багатьох громадян [5]. Економічні показники демонструють можливість політичних акторів забезпечувати добробут своїх громадян, і якщо вони очікують очікування суспільства, рівень легітимності зростає. У цьому сенсі економіка виступає індикатором того, ефективно влада виконує свої функції.

Соціальні аспекти, зокрема такі як рівень громадської підтримки та громадської думки, також мають вагомий вплив на формування легітимності державної влади. Якщо велика частина суспільства підтримує рішення політичної еліти, уряд виглядатиме як правомірний в очах народу і заслуговуватиме на їхню довіру. Доречно згадати також про почуття соціальної справедливості: коли суспільство вірить, що політична еліта діє в інтересах усіх соціальних груп, а не тільки у власних інтересах, тоді рівень довіри до неї зростає. Для покращення рівня легітимності, влада може залучати маси до процесу прийняття рішень, а також участь у громадських дискусіях цих самих мас, таким чином люди будуть вважати, що їхні оцінки мають значення.

Прозорість виборчої системи, демократичні вибори, які проходять без порушень і маніпуляцій є політичними факторами, які створюють основу для довіри громадян до влади, після чого суспільство сприймає політичну еліту як свою волю. Важливим моментом тут є саме наявність реальних змін і політичної конкуренції: тобто, якщо громадяни бачать, що вони можуть вільно вибирати лідерів і впливати на політичні інститути, тоді вони будуть готові її підтримувати. Політична стабільність також відіграє вагомий роль, якщо у владних структурах немає постійних конфліктів, зокрема між гілками влади, тоді суспільство відчуває себе спокійніше і впевненіше. Довіра до політичних інститутів залежить від того, наскільки влада готова до діалогу із суспільством, і чи готова взагалі відповідати за свої вчинки [6].

Юридичні фактори, такі як: дотримання прав і свобод громадян, верховенство права, справедливість судової системи та ін., є ще однією основою для формування легітимності. Якщо влада надає захист прав усім громадянам, незалежно від їхнього соціального статусу — це збільшить рівень довіри до владних структур. Суспільство, яке вважає, що їхні права захищені, має більше підстав вважати, що їхня влада є легітимною. Верховне право гарантує, що кожна особа в державі, разом з представниками влади, підпорядковуються єдиним законам і нормам, що створює відчуття справедливості та безпеки. У такому середовищі держава сприймається як правомірна та справедлива, а відповідно й легітимна.

На додачу, слід підкреслити, що вище зазначені аспекти тісно взаємопов'язані та посилюють один одного. Зокрема економічна стабільність сприяє громадській підтримці та соціальному світу, що, а це в свою чергу, зміцнює політичні інституції. Відповідальна політика та прозорість влади стимулюють довіру до юридичних інституцій, а дотримання прав людини забезпечує підтримку з боку суспільства. Отже, комплексний підхід до забезпечення легітимності державної влади забезпечує зручність між цими аспектами, що створює надійну основу для стабільності в країні.

Важливо згадати історичний досвід формування легітимності державної влади в Україні адже це є важливим для розуміння сучасних процесів та політичної динаміки. В цілому легітимність влади в Україні зазнавала різких змін, зокрема через суспільно-політичні виклики, кризи та глибокі суспільні трансформації. Події, з початку незалежності України, показують, як різні етапи розвитку та вимоги громадян впливали на ставлення мас до держави та її політичної еліти.

Після проголошення незалежності в 1991 році перед Україною поставило завдання створити легітимну державну владу, яка б в свою чергу відповідала національним інтересам та була прийнятною для суспільства. Початок 1990-х років супроводжувався значними політичними та економічними викликами: необхідністю перейти від планової до ринкової економіки, створити ефективні інститути влади. Перші президентські і парламентські вибори стали ключовими подіями, що дали поштовх формуванню легітимності. Громадяни вперше мали змогу вільно обирати своїх представників, і цей процес сприяв посиленню довіри до нової влади. Проте слід зазначити, на думку Н. Кононенко, суспільство було тоді поляризоване, яка на думку мислителя штучно підтримувалася державною владою для зміцнення свого впливу і в той же час для зменшення впливу громадян на політичні процеси. Дана поляризація виникала, на думку авторки, через розбіжність поглядів громадян [7, с. 80]. Загалом політичні та економічні труднощі в цей період породжували зростаючий скептицизм, і політична еліта зіштовхнулася з проблемою збереження власної легітимності в умовах глибоких криз.

Наступним викликом стала криза легітимності української влади у 2004 році, тоді дана криза досягла свого піку, коли вибори були затьмарені численними порушеннями та звинуваченнями у фальсифікаціях. Це не могло залишитись не помітним, суспільство було обурене діями влади, такі вчинки викликали хвилю громадських протестів, які увійшли в історію України як Помаранчева революція. Причиною кризи легітимності державної влади стало невдоволення громадянами корупцією з боку влади, браком прозорості та підзвітності у виборах та небажанням політичних еліт прислухатися до громадян. Революція показала важливість громадянського суспільства, яке відіграло ключову роль у зміні влади. Помаранчева революція стала переломним моментом та символом того, що легітимність державної влади в Україні може бути встановлена не лише через вибори, але й завдяки підтримці демократичних ідей та справедливості. Зазначимо, що саме в цей період, як вважає Є. Цокур: «Події «помаранчевої революції» означили перехід до персоналізованої легітимації, джерелом якої стали особистісні якості лідера та активна позиція суспільства» [8, с. 178].

Наступна криза легітимності державної влади утворилась в період з 2013 по 2014 роки під час Революції гідності, яка показала суспільне розчарування владою, корупційними схемами політичних еліт та відсутністю реформ для підтримки стабільності країни. Після відмови В. Януковичем підписати угоду про асоціацію з Європейським Союзом почалися масштабні протести, які швидко перетворились у масовий рух за зміну політичного курсу. Дана революція зробила більш вагомий внесок для легітимності української влади, адже саме ця революція ознаменувала остаточний вибір українського суспільства на користь європейської інтеграції та розвитку демократичної держави. Після втечі В. Януковича та розпаду уряду в країні розпочався новий етап легітимації влади, яка мала базуватися окрім прозорості, справедливості ще й на європейському векторі розвитку. Слід зазначити, що події даної революції призвели до військових дій, що вплинуло на формування національної ідентичності та зміцнення легітимності державної влади в очах більшості громадян, яке згуртувалося перед загрозою [9, с. 86].

По завершенню революційних подій Україна розпочала процес оновлення державних інституцій та зарученням нової підтримки серед суспільства, але виклики залишилися. Зокрема вибори в 2019 року продемонстрували чергову кризу легітимності влади, оскільки було видно серйозне незадоволення громадянами «старими» політичними елітами. Обрання нового президента та оновлення складу Верховної Ради стали важливим етапом для утвердження легітимності державної влади, оскільки в суспільстві зросли очікування щодо змін, реформ та боротьби з корупцією. Ці вибори були сприйняті як можливість підвищити рівень довіри до влади, адже нові обличчя в політиці символізували прагнення до реформ та очищення від старих

корупційних схем. Перші роки президентства В. Зеленського були позначені спробами реформування різних сфер життя країни. Основну увагу було зосереджено на боротьбі з корупцією, реформуванні судової системи, децентралізації влади та покращенні інвестиційного клімату. Було запущено низку ініціатив, спрямованих на цифровізацію державних послуг, що мало підвищити прозорість і зменшити бюрократію [10, с. 202].

Однак реалізація цих реформ стикалася з багатьма труднощами. Опір з боку старої політичної еліти, бюрократичні перешкоди і внутрішні конфлікти в самій партії «Слуга народу» ускладнювали процес змін. Попри це, уряду Зеленського вдалося досягти певних успіхів, таких як запровадження ринку землі та запуск антикорупційного суду.

Висновки

Історія української державності демонструє складний шлях легітимності влади в країні, яка оминула численні політичні кризи, революції та зовнішні виклики. Кожна криза, від здобуття незалежності до останніх виборів, формувала нові уявлення про легітимність української влади, яка тепер значно залежить від демократичних цінностей, прозорості виборів та підтримки з боку громадян.

Легітимність державної влади в Україні показує, що цей процес — складний і багатогранний, даний феномен обґрунтовується численними соціальними, економічними та політичними аспектами. Легітимність української влади стала результатом швидких історичних змін, які не лише випробовували суспільство на витривалість, а й створювали кардинально інші підходи до взаємозв'язку між суспільством та політичними елітами. Загалом, легітимність української влади залишається тим феноменом, який формується в першу чергу під впливом національної ідентичності, культурних норм та актуальних потреб суспільства. Кожен новий виклик підтверджує важливість відкритого політичного процесу та активної громадської участі. Це вказує на необхідність подальших реформ і зміцнення демократичних інституцій, щоб забезпечити стабільність і довіру суспільства до влади у довгостроковій перспективі.

Список посилань

1. Weber M. The Theory of Social and Economic Organization. New York: The Free Press, 1964. 382 p.
2. Stteffek J. The power of rational discourse and the legitimacy of international governance. European University Institute. 2000. № 46. URL: http://cadmus. eui. eu/bitstream/handle/1814/1686/00_46. pdf?sequence=1

3. Peter L. Berger, Luckmann T. The Social Construction of Reality: Treatise in the Sociology of Knowledge. United States: Anchor Books, 1966. 240 с.
4. Бліхар В. С. , Бліхар М. М. Конституційні права та свободи людини як основний критерій конституційності й легітимності публічної влади. Латвія: Publishing House «Baltija Publishing». 2020. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/35/549/11571?inline=1>
5. Граждан О. , Блінов О. Як російські вторгнення у 2014 і 2022 роках вплинули на економіку України – порівняння The Page. The Page. 2024. URL: <https://thepage.ua/ua/economy/padinnya-ekonomiki-vidvijni-z-rosiyeu-u-2014-i-2022>
6. Batrymenko O. , Karaschuk A. Ways of Legitimizing power in european countries: The days of science of the faculty of philosophy-2023. 537 с. URL: https://search.app?link=https%3A%2F%2Fdaysofscience-knu.net.ua%2Findex.php%2Fconference%2Fissue%2Fview%2F12%2F79&utm_campaign=aga&utm_source=agsadl1%2Csh%2Ffx%2Fgs%2Fm2%2F4
7. Кононенко Н. Легітимність влади: чинники детермінації у повоєнній Україні. Політичні дослідження/Political Studies. 2023. № 1 (5). С. 68–86. URL: https://ipind.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/4_Nataliia-Kononenko.pdf
8. Цокур Є. Проблеми легітимності політичної влади сучасної України. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2014. № 3. С. 172–186. URL: https://ipind.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/tsokur_problemy.pdf
9. Куриленко А. М. Комунікативна складова легітимації влади в демократичних режимах епохи постмодерну. Дис... д-ра філософії: 052, 05/Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2023. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kurylenko_Anastasiia/Komunikatyvna_skladova_lehitymatsii_vlady_v_demokratychnykh_rezhymakh_epokhy_postmodernu.pdf
10. Яковлева Л. Легітимність публічної влади у мережевому суспільстві. Актуальні проблеми філософії та соціології Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2022. С. 201–205.

References

1. Weber, M. (1964). The Theory of Social and Economic Organization. New York: The Free Press, 382 p.

2. Stteffek, J. (2000). The power of rational discourse and the legitimacy of international governance. European University Institute, № 46. URL: http://cadmus. eui. eu/bitstream/handle/1814/1686/00_46.pdf?sequence=1
3. Berger, Peter L., Luckmann, T. (1966). The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. United States: Anchor Books, 240 с.
4. Blihar, V. S. & Blihar, M. M. (2020). Constitutional human rights and freedoms as the main criterion of constitutionality and legitimacy of public power. Latvia: Publishing House «Baltija Publishing». URL: <http://baltijapublishing. lv/omp/index. php/bp/catalog/download/35/549/1157-1?inline=1> [in Ukrainian].
5. Grazhdan, O. & Blinov, O. (2024). How Russian invasions in 2014 and 2022 affected the economy of Ukraine — comparison The Page. The Page. URL: <https://thepage. ua/ua/economy/padinnya-ekonomiki-vid-vijni-z-rosiyeyu-u-2014-i-2022>
6. Batrymenko, O. & Karaschuk, A. (2023). Ways of Legitimizing power in european countries: The days of science of the faculty of philosophy, 537. URL: https://search. app?link=https%3A%2F%2Fdaysofscience-knu. net. ua%2Findex. php%2Fconference%2Fissue%2Fview%2F12%2F79&utm_campaign=aga&utm_source=agsadl1%2Csh%2F%2Fgs%2Fm%2F4 [in Ukrainian].
7. Kononenko, N. (2023). Legitimacy of power: factors of determination in post-war Ukraine. Political studies/Political Studies, № 1 (5), 68–86. URL: https://ipiend. gov. ua/wp-content/uploads/2023/05/4_NataliiaKononenko. pdf [in Ukrainian].
8. Tsokur, E. (2014). Problems of the legitimacy of political power in modern Ukraine. Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras NAS of Ukraine, № 3, 172–186. URL: https://ipiend. gov. ua/wp-content/uploads/2018/07/tsokur_problemy. pdf [in Ukrainian].
9. Kurylenko, A. M. (2023). Communicative component of power legitimization in democratic regimes of the postmodern era. Doctor's thesis. Kyiv: Kyiv National University named after Taras Shevchenko. URL: https://shron1.chtyvo. org. ua/Kurylenko_Anastasiia/Komunikatyvna_skladova_lehitymatsii_vlady_v_demokratychnykh_rezhymakh_epokhy_postmodernu. pdf [in Ukrainian].
10. Yakovleva, L. (2022). Legitimacy of public authority in the network society. Actual problems of philosophy and sociology Odesa: Publishing house " Helvetika", 201–205 [in Ukrainian].

Andrii Karaschuk

Student of the Faculty of Philosophy

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0009-2061-2550>

e-mail: karasukandrei@gmail.com

Mykola Karaschuk

Candidate of Political Science, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-5987-9086>

e-mail: niko_karaschuk@ukr.net

LEGITIMACY OF STATE POWER IN MODERN UKRAINE

Abstract

The article is devoted to identifying the reasons for the actualization of the discourse of the legitimacy of state power in modern Ukraine. The relationship between political elites and society is revealed. The work highlights how theoretical approaches help to better analyze the processes of legitimacy formation in modern Ukraine, in particular, through the mechanisms of transparent governance, legal framework and social integration. The study of the phenomenon of legitimacy demonstrates that in order to maintain the stability of political elites, it is necessary to support social and political expectations that evolve under the influence of national ideas, democratic processes, and external factors. Thus, the article discusses how theoretical aspects of legitimacy are implemented in practice and affect the support of state power in Ukraine.

The work highlights such aspects of the formation of the legitimacy of state power as socio-economic, legal, political factors, the role of cultural values. The article examines the issue of the stability of the political regime and ensuring the support of citizens through the mechanisms of transparent management and compliance with legal norms. It is also shown how economic indicators and the level of public support affect the legitimate government, especially during a crisis.

The example of Ukraine shows how the legitimacy of state power depends partly on the compliance of government actions expected by citizens, as well as

on the extent to which the political elite is able to reflect national interests and protect the country's sovereignty. Revolutions and elections in Ukraine proved that legitimacy is not static, but is constantly under the influence of changes in public attitudes and political activity of citizens, and that is why legitimacy must be constantly maintained. The article shows that external threats are the factor that strengthens the role of the government as a guarantor of security, which added new aspects to the process of its legitimation.

Keywords: legitimacy, power, political elites, civil society, crisis of legitimacy, democracy.

Стаття надійшла до редакції 05.11.24

© Каращук А. М. , Каращук М. Г. , 2024

Матвійчук Андрій Васильович

Кандидат політичних наук

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-4051-2484>

e-mail: matvijchuk@nas.gov.ua

САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ЯК ІНСТИТУТ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Резюме

Самоврядування розглядається як політико-правовий інститут, у межах якого здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях через самоорганізацію місцевого населення, за згодою, визнання та за підтримки держави. Це такий тип соціального управління. Встановлено, що це такий тип соціального управління, за якого суб'єкт і об'єкт управління збігаються, тобто самі люди управляють своїми справами, спільно приймають рішення та діють з метою їх реалізації. Окреслена правова база самоврядування в Україні, структура та функції органів місцевого самоврядування. З'ясовано механізм та правове регулювання взаємодії між державою та місцевим самоврядуванням. Дана оцінка рівня розвитку самоврядування в Україні, його ефективності. Виявлено, що процес становлення місцевого самоврядування в Україні, поряд з іншими демократичними перетвореннями, на сьогоднішній день не є завершеним. що найбільш ефективно він проявив себе у волонтерській допомозі Збройним Силам України. Узагальнено та спрогнозовано подальші шляхи інституціоналізації самоврядування в Україні, зростання ефективності місцевого самоврядування, подолання кризових явищ у суспільстві.

Ключові слова: самоврядування, держава, громадянське суспільство, інститут взаємодії, правове регулювання, ефективність управління.

Вступ

В Україні уряд є інститутом взаємодії держави та громадянського суспільства. Це сприяє забезпеченню ефективної взаємодії та співпраці між

державними органами та громадськими організаціями на місцевому рівні, забезпечує розвиток місцевої громади та підвищення якості життя громадян.

Актуальність теми полягає в тому, що самоврядування є єдиним з основних складових демократії та громадянського суспільства, але його розвиток в Україні має свої особливості та проблеми. Тому дослідження стану та перспективи розвитку самоврядування в Україні є важливим завданням для розуміння його ролі в суспільстві та вдосконалення дієвості механізмів взаємодії між державою та громадянським суспільством на місцевому рівні.

Методи дослідження

Аналіз стану та перспективи розвитку самоврядування в Україні як інституту взаємодії держави та громадянського суспільства базується на засадах комплексного застосування методів дослідження. Так, системний метод дозволив розглянути теоретичні аспекти самоврядування, органи місцевого самоврядування, участь громадянського суспільства в самоуправлінні та аналіз процесу сучасного стану самоврядування в Україні. Структурно-функціональний метод дозволив визначити різнопланові чинники становлення та розвитку інституту місцевого самоврядування. Компаративіський метод дозволив з'ясувати думку громадськості про ефективність роботи органів місцевого самоврядування та їхню участь у прийнятті рішень на місцевому рівні. Метод статистичного аналізу дозволив проаналізувати звіти засідань засідань органів місцевого самоврядування, вивчення діяльності використання законодавства та його практичної реалізації, дослідження діяльності громадських організацій, які беруть участь у процесі самоврядування. Прогностичний метод дослідження дозволив на основі отриманих результатів зробити висновки щодо ефективності механізмів державного управління в Україні, розробити основні проблеми та перспективи розвитку даного інституту, а також запропонувати шляхи вдосконалення механізмів взаємодії держави і громадянського суспільства.

Результати дослідження

Самоврядування є місцем інституту взаємодії держави і громадянського суспільства, що має важливе значення для забезпечення розвитку демократії та стабільності в суспільстві. Відповідно до Ст.140 Конституції України «місцеве самоврядування є правом територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [1, с. 32]. При цьому, держава формує взаємодію місцевих органів влади та населення при здійсненні громадських справ у межах території, на яку розширюється їх повноваження.

Головним в діяльності місцевої влад є забезпечення ефективного та раціонального вирішення проблем місцевого значення, забезпечення розвитку

територій, на яких функціонують місцеві органи влади, а також підвищення рівня життя населення. «Важливість інституту місцевого самоврядування, як справедливо вказує Ф. Семенченко, базується на безпосередній можливості місцевого населення вирішувати питання місцевого значення, реалізуючи свої інтереси у цій сфері, які найчастіше втрачаються на загальнодержавному рівні» [2, с. 314]. У зв'язку з цим, місцем елемента самоврядування є участь громадян у процесі прийняття рішень на місцевому рівні.

Згідно із словником української мови «Самоврядування — це: 1) форма управління, за якого суспільство, певна організація, господарська чи адміністративна одиниця тощо має право самостійно вирішувати питання внутрішнього керівництва; 2) право державної одиниці самостійно вирішувати питання внутрішнього законодавства й управління, а також мати свої урядові органи» [3]. При самоврядуванні, на нашу думку «суб'єкти і об'єкти управлінських повноважень є тотожними, тобто громадяни самостійно управляють своїми справами, ухвалюють спільні рішення і спільно діють із метою реалізації управлінських рішень. За умови самоврядування його учасники визнають над собою владу лише об'єднання» [4, с. 68].

Історія самоврядування в Україні налічує більше століть. Відомо, що на території України існували різноманітні форми місцевого самоврядування, які були характерні для давньоруської влади. У середньовічній Україні існували селищні та військові громади, які самостійно вирішували свої питання, відстоювали свої права та виконували обов'язки перед державою.

У більш сучасній історії України самоврядування з'явилося у формі сільських, міських та селищних рад. Перші ради з'явилися ще в XIX столітті, але широке поширення самоврядування набуло вже після Першої світової війни, а безпосередньо — після здобуття Україною незалежності в 1991 році та обрання нею курсу демократизація політичної системи та ринкові відносини. І «першим кроком на цьому шляху стало прийняття 07.12.1990 року Закону «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве самоврядування». Цим Законом було закріплено самостійність та незалежність Рад у межах своїх повноважень у вирішенні питань місцевого значення, проголошено надання їм фінансово-економічної бази, та закріплено право утворювати свої виконавчі, розпорядчі та інші органи, встановлюючи їх структуру. Тобто а саме правову, фінансову та організаційну вперше було закріплено основні ознаки місцевого самоврядування, автономію. Але поряд із безумовно прогресивними положеннями, згідно Ст. 2 цього Закону, місцеві Ради було закріплено в якості представницьких органів державної влади. По суті було об'єднано дві системи органів, на розмежування компетенції яких і спрямована ідея місцевого самоврядування» [2, с. 315].

Однак, на сьогодні, безперечно основним законом, який регулює самоврядування в Україні, є Конституція України. Вона вважає, що місцеві органи

влади повідомляють про своє повноваження на засадах самоврядування, що забезпечуються відповідно до закону. Крім того, національне законодавство визначає основні засади та принципи функціонування місцевого самоврядування, а також встановлює порядок вибору в місцевих органах влади та їх повторення.

Разом з тим Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [5] є основним нормативним актом, який регулює діяльність місцевих органів влади. Він встановлює порядок створення, реорганізації та ліквідації місцевих рад, а також визначає їх повноваження та фінансове забезпечення.

Крім того, українське законодавство передбачає також ряд спеціальних законів, які регулюють окремі аспекти діяльності місцевих органів влади. Наприклад, «Про місцеві державні адміністрації», «Про місцеві фінанси та державне майно», «Про охорону здоров'я», «Про освіту», «Про культуру», «Про місцеві вибори» та інші.

Однак, незважаючи на наявність правової бази, функціонування самоврядування в Україні є неоднозначним. З одного боку місцеві органи влади мають достатні повноваження для реалізації своїх завдань та функцій. З іншого боку, не демонструють ефективний механізм контролю та відповідальності за причини корупції та недоїмок у роботі місцевих органів влади.

На сьогоднішній день в Україні сільські, селищні, міські, районні та обласні ради створені шляхом виборів на строк п'яти років, а їх головами є обрані з числа депутатів. Міські ради мають достатні повноваження для вирішення питань, які стосуються життя та діяльності населення на території відповідних територіальних громад. Однак, не зважаючи на те, що місцеві ради мають великий потенціал для реалізації своїх завдань, їх робота часто характеризується неефективністю та недостатньою відкритістю.

Самоорганізація є важливим елементом розвитку демократії та утвердження громадянського суспільства в Україні. Значна частина розвитку громадянського суспільства в Україні відбувається через ініціативу громадянських організацій та інших форм самоорганізації. Організації та ініціативи громадян забезпечують ефективну комунікацію між людьми та владою, створюють нові форми діалогу та співпраці між громадою та владою. Самоорганізація громадян допомагає формувати та зміцнювати громадські інститути, що є важливим для розвитку демократії та підвищення рівня громадянської свідомості. Це може проявлятися у вигляді різноманітних громадських організацій, об'єднань та ініціатив, спрямованих на вирішення конкретних проблем та викликів.

Одним з найбільш яскравих прикладів успішної самоорганізації в Україні стала Революція Гідності 2013–2014 років, яка була ініційована громадянськими організаціями та активістами, допомогла змінити політичну

ситуацію в країні та забезпечити подальший розвиток демократії. Ще один конкретний приклад — «Медична служба Самооборони Майдану», створена в період протистояння на Майдані Незалежності та початку російській агресії в Україні. Цей проект об'єднав медичних працівників, які допомагали пораненим та хворим на Майдані, а також на початку російського вторгнення.

Серед важливих наслідків розбудови громадянського суспільства і його самоорганізації в Україні – активний розвиток такого соціального явища як волонтерство. Починаючи з малочисельних та неструктурованих волонтерських організацій, основна мета діяльності яких полягала у допомозі нужденним, у періоди найбільших загроз українській державності саме волонтерські організації ставали форпостом боротьби за права і свободи людини і громадянина. В. Дибайло та Ш. Малеріус характеризують поняття «волонтерська діяльність» як вчинки людини, які не приносять їй матеріальної користі, це її добровільна діяльність з метою покращання добробуту певної спільноти чи суспільства [6, с. 15–20]. К. Сидоренко окреслює волонтерська діяльність як специфічну форму благодійництва, добровільну, безоплатну діяльність, яка характеризується вчиненням активних дій суб'єктом надання волонтерської допомоги на користь отримувача волонтерської допомоги з метою покращення його стану» [7, с. 8]. Закон України «Про волонтерську діяльність» у Статті 1 визначає волонтерську діяльність наступним чином: «добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги». При цьому, волонтерська допомога визначається як «роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами». Поняття «волонтер» визначається у Статті 7 Закону як «фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги» [8].

Умови протистояння російській агресії вимагають від громадського суспільства великої активності та злагодженості дій. У цих умовах самоорганізація громадських організацій стає важливим фактором успішної реалізації місії зі збереження та захисту національних інтересів. Аналіз самоорганізації громадянського суспільства в умовах агресії Росії показує, що воно виконує важливу роль у забезпеченні координації зусиль у різних сферах життя, зокрема, за такими напрямками: підтримкою бійців на передовій, збором коштів на потреби військових частин, забезпеченням фронтової зони медикаментами, продуктами харчування, технікою, розвитком технічного забезпечення військових, організацію спротиву населення на тимчасово окупованих територіях, евакуацією цивільного населення із зон військових дій, забезпеченням переміщених осіб житлом і харчуванням, організацією доставки гуманітарної допомоги та наданням психологічної підтримки, забезпеченням психологічної допомоги, відновленням пошкоджених міст та

інфраструктури, документуванням злочинів, скоєних під час російської агресії на території України. Крім того, громадськість активно сприяє формуванню громадської думки та допомагають у залученні уваги міжнародної спільноти до проблеми агресії Росії. Вони забезпечують інформаційну підтримку та підвищують рівень свідомості громадян щодо поточної ситуації.

Яскравим прикладом є громадська організація «Повернись живим» — один з найбільших та найавторитетніших фондів допомоги українським військовим, який розпочав свою роботу в 2014 р., і багаторазово наростив обсяги своєї роботи із початком повномасштабного вторгнення у лютому 2022 р. Вже на липень 2022 р. фонд назбирав і відзвітував про витрати на допомогу Збройних сил на суму понад 4 млрд грн. За пожертви донорів фонд, зокрема, закуповує ударні безпілотники, квадрокоптери, тепловізори, засоби захисту і автомобілі для військових. Понад 1 млрд грн. на потреби Збройних сил та цивільних України також надав благодійний фонд Київської школи економіки. Зокрема, на ці кошти закуповуються автівки, безпілотники, засоби зв'язку, аптечки, бронежилети для військових, а також надається гуманітарна допомога постраждалим від війни цивільним [9].

З перших днів масштабного вторгнення російських військ у лютому 2022 р. на окупованих територіях у південних областях України громадяни самоорганізовувалися для протестів, спрямованих на блокування техніки агресора і висловлення проукраїнської громадянської позиції. Такі акції тривали щонайменше до квітня 2022 р., хоча поступово їх можливості звужувалися внаслідок посилення насильства з боку збройних формувань РФ. Зокрема, масові акції солідарності з Україною із вимогами припинення війни та окупації були зафіксовані у Мелітополі, Херсоні, Енергодарі, Славутичі та ін. містах. Серед інших практик протесту, описаних авторами дослідження «Низові практики громадянського суспільства України у відповідь на широкомасштабну агресію Російської Федерації на території України в період з 24 лютого по 31 травня 2022 року», були наступні:

- блокування проїзду військової техніки РФ (особливо в перші тижні після 24 лютого 2022 р.);
- запуск благодійної допомоги та харчування для малозабезпечених груп як інструмента протидії примусу місцевого населення звертатися по гуманітарну допомогу від РФ;
- нанесення української символіки, текстів і закликів, направлених на солідаризацію з Україною і висміювання РФ, прибирання російської символіки та прапорів;
- відмова співпрацювати з призначеним військовими РФ «керівництвом» громад, відмова виконувати їхні накази та саботаж;

- активна робота з висвітлення подій на окупованих територіях, поширення інформації в соціальних мережах і засобах масової інформації в Україні і світі;

- протидія та спроби блокування організованих військовими РФ заходів з імітації «народної» підтримки на окупованих територіях;

- випадки партизанського та насильницького спротиву через застосування репресій і терору проти мирного населення з боку РФ [10, с. 14].

Самоорганізація в Україні також відіграє важливу роль у формуванні громадської думки та опору російській агресії. З перших днів агресії Росії ще у 2014 р. громадські організації стали важливими джерелами інформації та новин про війнні дії. Багато організацій зайнялися збиранням та аналізом даних про військові злочини Росії в Україні, що сприятиме притягненню злочинців до відповідальності. Крім того, громадські організації співпрацюють з міжнародними та національними ЗМІ, щоб забезпечити широку розповсюдженість своїх інформаційних матеріалів та підвищити увагу до проблеми російської агресії в світі. Громадські організації та активісти ведуть активну роботу на різних рівнях, включаючи організацію протестних акцій, публікації в соціальних медіа, проведення інформаційно-просвітницьких кампаній тощо. Громадські організації проводять різноманітні інформаційні кампанії та заходи, щоб залучити увагу громадськості до проблеми російської агресії та пропаганди [11, с. 169–173].

Про досить високий рівень самоорганізації українського волонтерського руху свідчить той факт, що 7 грудня 2022 р. представники українських волонтерських організацій виступили на слуханнях Комісія з безпеки та співробітництва в Європі Конгресу США (відомої як «Гельсінська комісія»), де виклали західним партнерам своє бачення шляхів вирішення існуючих логістичних та регуляторних викликів, які стають на заваді забезпечення фронту усім необхідним, з метою внесення змін до політики Вашингтону і Брюсселю, а також узгодження правового поля із викликами часу. Високий рівень самоорганізації українського суспільства був відзначений співголовою на слуханнях конгресменом Д. Вілсоном, який у зверненні до українського волонтерського руху відзначив: «Ваша здатність до самоорганізації та забезпечення вкрай потрібного обладнання для фронту – це один з найбільш дивовижних аспектів української оборони.... Волонтерські зусилля для забезпечення армії амуніцією, дронами, оптикою – це справжній приклад для всього світу» [12].

Однак, не все так радужно. Як зазначає Ф. Семенченко, «від початку проголошення незалежності в Україні через низку об'єктивних та суб'єктивних причин так і не відбулося реальне становлення ефективного місцевого самоврядування та громадянського суспільства. Як наслідок, громадяни України фактично відсторонені від участі в процесі управління державою і до цього

часу не стали реальним суб'єктом в організації політичної влади. Натомість утворився замкнений на власні цілі та завдання, гіпертрофований (за обсягом сфер втручання) інститут державної влади, що за своєю природою спрямований на перерозподіл наявних суспільних ресурсів. В українському варіанті цей інститут переважно спрямований на обслуговування інтересів вузького кола осіб вищої державної та зрощеної з нею так званої бізнесової еліти» [2, с. 318]. Ця правляча верхівка, яка робить ставку на потужну державну централізацію, може ще достатньо довго і комфортно існувати в режимі подальшого перерозподілу національного багатства. Зрозуміло, що в такій ситуації більшість населення просто приречена на бідність та злидні, що, фактично, вже і відбулося: за експертними оцінками, 3–5 % населення володіють та розпоряджаються близько 80% національного багатства, в той же час понад 60% населення перебувають поза межею бідності [13].

Такий сценарій розвитку «є історично приреченим у зв'язку з постійним накопиченням внутрішньої напруги в суспільстві. Головним джерелом цієї напруги є невідповідність між державною монополією на ухвалення політичних рішень без урахування інтересів всіх суб'єктів правового регулювання, з одного боку, та ринком, який передбачає рівноправність інтересів усіх власників, з другого» [2, с. 318].

На думку групи вчених політичним гаслом сьогодення має стати розвиток держави через становлення ефективного місцевого самоврядування в інтересах кожного українського громадянина. Розвиненість місцевого самоврядування, як інституту публічної влади, що дозволяє громадам (об'єднанням громад) самостійно вирішувати питання місцевого рівня в межах Конституції і законів України, вимірюється наступними чинниками:

- наявністю визначеної та закріпленої територіальної основи місцевого самоврядування, його повсюдності;
- розмежуванням компетенцій та повноважень між державною владою і місцевим самоврядуванням, та між органами місцевого самоврядування різних рівнів адміністративно-територіального устрою держави;
- закріпленням за місцевим самоврядуванням джерел доходів (перш за все податків) на довготривалій та постійній основі;
- розмежуванням землі та майна між державою та органами місцевого самоврядування;
- спроможністю органів місцевого самоврядування у наданні послуг населенню, як через господарську діяльність власних підприємств, так і через залучення приватного бізнесу;
- ефективністю контролю за діяльністю місцевого самоврядування з боку громадян та наявністю чітких механізмів відповідальності обраних та

призначених посадових осіб, а також органів місцевого самоврядування за результати їх діяльності;

- спроможністю органів місцевого самоврядування до формування місцевої політики, визначення стратегії розвитку громад та територій, планування та підтримки місцевого розвитку;

- наявністю та ефективністю механізмів кооперації між територіальними громадами та асоціаціями територіальних громад;

- рівнем взаємної довіри та партнерства між населенням територіальної громади, представниками бізнесу та органами місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування виступає як інститут публічної влади, і водночас воно є також формою безпосередньої участі населення у вирішенні місцевих проблем. З цієї точки зору показником розвиненості місцевого самоврядування мають бути:

- «прозорість» та відкритість діяльності й намірів органів та посадових осіб місцевого самоврядування;

- доступність органів місцевого самоврядування для безпосередніх звернень громадян та ефективність зворотного зв'язку;

антикорупційна стійкість органів місцевого самоврядування;

- широке використання на місцевому рівні механізмів прямої демократії та громадського консультування [14].

На жаль, реальний стан місцевого самоврядування як інституту публічної влади, і водночас як форма безпосередньої участі населення у вирішенні місцевих проблем, за більшістю зазначених вище показників є незадовільними.

Одна з головних проблем, з якими стикаються місцеві органи влади в Україні, є достатньою фінансовою базою для здійснення своїх повноважень. Нерідко місцеві бюджети не забезпечують достатнього фінансування місцевих програм та проектів, що ускладнює їх реалізацію. Іншою проблемою є корупція та недоїмки у роботі місцевих органів влади. Недостатня відкритість та прозорість у прийнятих рішеннях, недостатньо ефективного механізму контролю та відповідальність призводять до того, що багато рішень, прийнятих на місцевому рівні, є неефективними та невідповідними потребам громади. Також важливою проблемою є недостатній рівень участі громадськості в процесі прийняття рішень на місцевому рівні. В Україні існує необхідність у розвитку механізмів громадського контролю та участі в процесах самоврядування, що дозволяють забезпечити більш ефективну та відповідну роботу місцевих органів влади.

Саме тому проблема ефективності місцевої влади, як справедливо вважає Є. Пожидаєв, має не лише «технічний» характер, оскільки самого лише

впорядкування (розширення) повноважень, збільшення фінансових коштів та зростання господарської самостійності органів місцевого самоврядування недостатньо для появи ефективної влади на місцях. Ефективність місцевого самоврядування може бути досягнута лише через поєднання достатніх повноважень органів місцевого самоврядування, спроможності цих органів використати обсяг власних повноважень в інтересах громади та відповідальності за свої дії перед територіальною громадою. Для вирішення цієї проблеми пропонуються наступні кроки:

- зміна взаємовідносин у системі влада-населення та залучення і особиста участь населення у вирішенні місцевих проблем;
- постійний публічний діалог місцевої влади з населенням;
- обізнаність громадян щодо їхніх прав та обов'язків у своєму місті (селищі), у т.ч. через підвищення ролі місцевих ЗМІ і недержавних організацій в інформуванні громадян і вироблення у них визначеної позиції щодо актуальних проблем місцевого життя;
- формування у населення запиту на ефективну місцеву владу, який покликаний створити й відповідну пропозицію;
- партнерство державної влади й органів місцевого самоврядування [15].

Висновки

Самоврядування в Україні є місцем інституту взаємодії держави та громадянського суспільства. Україна має достатньо розвинену законодавчу базу, яка регулює функціонування самоврядування на місцевому рівні. Проте дослідження показали, що влада в Україні стикається з проблемами, які не сприяють її ефективності та здатності до взаємодії.

Список посилань

1. Конституція України. Закон України «Про внесення змін до Конституції України». Київ: Велес, 2005. 48 с.
2. Семенченко Ф. Г. Щодо ефективності місцевого самоврядування. Політологічний вісник. Збірник наукових праць / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: ТОВ «Вадекс», 2023. Вип. 90. С. 313–325.
3. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/samovrjaduvannja>.
4. Матвійчук. А. В. Методологія дослідження феномену самоврядності в контексті політико-правового дискурсу. Політичне життя, 2021. № 2. С. 67- 73.

5. Закон України № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» в редакції від 27.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
6. Розширення можливостей недержавних організацій через залучення волонтерів та створення мереж / за ред. В. Дибайло, Ш. Малеріус. Київ, 2004. 98 с.
7. Сидоренко К. О. Адміністративно-правове регулювання волонтерської діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Сидоренко Костянтин Олександрович; Держ. вищ. навч. закл. «Запоріз. нац. ун-т». Запоріжжя, 2013. 18 с.
8. Закон України № 3236-VI «Про волонтерську діяльність» в редакції від 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.
9. Крикуненко І. Десятеро надійних помічників. До дня волонтера НВ представляє благодійні проекти, які роблять найпомітніший внесок у допомогу армії. НВ. 5 грудня 2022. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/10-blagodiynih-fondiv-ta-organizacij-ukrajini-yaki-naybilshe-dopomagayut-armiji-pid-chas-viyni-50264780.html>.
10. Низові практики громадянського суспільства України у відповідь на широкомасштабну агресію Російської Федерації на території України в період з 24 лютого по 31 травня 2022 року: наук.-практ. вид. / Ейгельсон І. , Єлігулашвілі М. , Калениченко Т. , Кисельова Т. Київ, 2022. 48 с. URL: http://www.ucipr.org.ua/images/files/1729/635fc70051ac14.04751810_file.pdf.
11. Хилько М. І., Матвійчук. А. В. Роль самоорганізації українського громадянського суспільства в умовах протистояння російській агресії. Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 94 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2023. С. 165–178.
12. Нашів Конгресі: Українські волонтери виступили перед Гельсінською комісією США. Благодійний Фонд Сергія Притули. 19.01.2023. URL: <https://prytulafoundation.org/about/media/press-release/ukrayinski-volonteri-vistupili-pered-gelsinskoyu-komisiyeyu-s-sh-a>.
13. Матусевич В. Громадська думка: критерії ідентифікації. Соціологія: теорія, методи, маркетинг: Науково-теоретичний часопис. 2000. № 2. С. 5–19.
14. Мандрик В. , Ляпіна К. , Ламах Е. Громадські слухання як елемент лобіювання: (посібник для громадських організацій, які працюють для розвитку малого та середнього бізнесу). Київ: А. П. Н. , 2002. 60с.

15. Пожидаєв Є. О. Неурядові організації у суспільно-політичному житті України: межі участі та пріоритети діяльності. Стратегічні пріоритети. URL: https://www.lib.dp.ua/text/sp2007_4_3.pdf.

References

1. The Constitution of Ukraine. (2005). Law of Ukraine «On Amendments to the Constitution of Ukraine». Kyiv: Veles, 48 p. [in Ukrainian].
2. Semenchenko, F. H. (2023). Regarding the efficiency of local self-government. Political Science Bulletin: a collection of scientific papers / edited by O. Batrymenko; Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv: Vadex LLC, Issue 90, 313–325. [in Ukrainian].
3. Dictionary of the Ukrainian language. URL: <http://sum.in.ua/s/samovrjaduvannja>.
4. Matviychuk, A. (2021). Methodology for studying the phenomenon of self-government in the context of political and legal discourse. Political life, No 2, 67–73. [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine No. 280/97-VR «On Local Self-Government in Ukraine» as amended on 27.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
6. Rozshyrennia mozhyvostei nederzhavnykh orhanizatsii cherez zaluchennia volonteriv ta stvorennia merezh / za red. V. Dybailo, Sh. Malerius [Empowering NGOs through volunteer engagement and networking]. Kyiv, 2004, 98 p.
7. Sydorenko, K. Administratyvno-pravove rehuliuвання волонтерської діяльності в Україні: автореф. дис.... канд. юрид. наук [Administrative and legal regulation of volunteer activity in Ukraine: PhD thesis]. Zaporizhzhya National University. Zaporizhzhia, 2013, 18 p.
8. Закон України № 3236-VI “Про волонтерську діяльність” в редакції від 31.03.2023 [Law of Ukraine No. 3236-VI «On Volunteering» as of 31.03.2023]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.
9. Krykunenko, I. Desiatero nadiinykh pomichnykiv. Do dnia volontera NV predstavliaie blahodiini proiekty, yaki robliat naipomitnishyi vnesok u dopomohu armii [Ten reliable helpers. On the occasion of Volunteer Day, NV presents charity projects that make the most significant contribution to helping the army]. NV. 05.12.2022. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/10-blagodiynih-fondiv-ta-organizacij-ukrajini-yaki-naybilshe-dopomagayut-armiji-pid-chas-viyni-50264780.html>.
10. Nyzovi praktyky hromadianskoho suspilstva Ukrainy u vidpovid na shyrokomasshtabnu ahresiiu Rosiiskoi Federatsii na terytorii Ukrainy v period z 24 liutoho po 31 travnia 2022 roku: nauk.-prakt. vyd. / Eihelson

- I. , Yelihilashvili M. , Kalenychenko T. , Kyselova T. [Grassroots practices of Ukrainian civil society in response to the large-scale aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine in the period from 24 February to 31 May 2022]. Kyiv, 2022, 48 p. URL: http://www.ucipr.org.ua/images/files/1729/635fc70051ac14.04751810_file.pdf.
11. Khylyko, M. I. & Matviichuk, A. V. (2023). The role of self-organisation of
 12. Ukrainian civil society in the context of countering Russian aggression. State and Law. Collection of Scientific Works. Legal and Political Sciences. Kyiv: Institute of Political and Ethno-National Research of NAS of Ukraine, Issue 94, 165–178. [in Ukrainian].
 13. Nashi v Konhresi: Ukrainski volonteriy vystupyly pered Helsinskoiu komisiieiu SSHA [Ours in Congress: Ukrainian volunteers speak to the US Helsinki Commission]. Serhiy Prytula Charity Foundation. 19.01.2023. URL: <https://prytulafoundation.org/about/media/press-release/ukrayinski-volonteriy-vistupili-pered-gelsinskoyu-komisiyeyu-s-sh-a>.
 14. Matusevych, V. (2000). Public opinion: criteria of identification. Sociology: theory, methods, marketing: Scientific and theoretical journal, No 2, 5–19. [in Ukrainian].
 15. Mandryk, V. , Lyapina, K. & Lamakh E. (2002). Public hearings as an element of lobbying: (a manual for NGOs working for the development of small and medium-sized businesses). Kyiv: A. P. N. , 60 p. [in Ukrainian].
 16. Pozhidayev, E. O. (2007). Non-governmental organizations in the socio-political life of Ukraine: limits of participation and priorities of activity. Strategic priorities. URL: https://www.lib.dp.ua/text/sp2007_4_3.pdf.

Andrii Matviichuk

Candidate of Political Science

Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-4051-2484>

e-mail: matvijchuk@nas.gov.ua

SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE AS AN INSTITUTION OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY

Abstract

Self-governance is considered as a politico-legal institution within which the management of local affairs is carried out in basic administrative-territorial units through the self-organization of the local population, with the consent, recognition, and support of the state. It has been established as a type of social governance where the subjects and objects of governance coincide, meaning that people manage their own affairs, collectively make decisions, and act to implement them. The legal framework for self-governance in Ukraine, as well as the structure and functions of local self-government bodies, is outlined. The mechanism and legal regulation of interaction between the state and local self-governance are clarified. An assessment of the level of development and effectiveness of self-governance in Ukraine is provided. It has been revealed that the establishment process of local self-governance in Ukraine, alongside other democratic transformations, remains incomplete to this day. The most effective manifestation of self-governance has been in volunteer support for the Armed Forces of Ukraine. Future paths for the institutionalization of self-governance in Ukraine are summarized and forecasted, focusing on increasing the efficiency of local self-governance and overcoming societal crises.

Keywords: self-governance, state, civil society, interaction institute, legal regulation, governance efficiency.

Стаття надійшла до редакції 09.11.24

© Матвійчук А. В., 2024

Yaroslav Chernysh

PhD-student, State University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0009-1112-7975>

e-mail: chernysh.ya@ukr.net

THE RELATIONSHIP BETWEEN LOCAL SELF- GOVERNMENT AND DEMOCRACY IN THE CONTEXT OF INDIVIDUAL POLITICAL FREEDOM

Abstract

This article analyzes the relationship between local self-government and democracy, focusing on their significance for individual political freedom within the context of Ukraine's ongoing democratic reforms. The study highlights the theoretical foundations of this correlation, examining the impact of decentralization and governance at the local level on the country's political system. Despite Ukraine's substantial efforts toward democratization, significant challenges remain in effectively balancing the principles of local self-government with centralized state power. The article explores three primary theoretical and methodological approaches to understanding this relationship.

The first approach argues that local self-government and democracy are not necessarily interconnected, and self-governance can exist even under authoritarian regimes. This perspective is based on examples from states where self-governing structures function autonomously, without direct influence from democratic processes. The second approach emphasizes that local self-government acts as a precursor to democratization, serving as a «school of democracy» where citizens acquire participatory skills and foster political culture. This approach acknowledges the role of local institutions in developing civic responsibility and engagement in decision-making processes. The third approach asserts that democratization must first occur at the national level, creating favorable conditions for the development of autonomous local self-government systems.

The article concludes that a balanced approach to decentralization and centralization is crucial for the effective functioning of local governance. The Ukrainian experience demonstrates that decentralization can strengthen local

communities' capacity for self-organization and responsiveness to citizens' needs. However, excessive decentralization, in the absence of strong democratic traditions, risks consolidating power among local elites, which may hinder broader democratization efforts at the national level.

Keywords: local self-government, democracy, political freedom, decentralization, governance, civic participation, reform.

Introduction

The relationship between local self-government and democracy is a crucial topic in modern political theory, particularly in the context of Ukraine's efforts to democratize its society and transition from a centralized political system. Despite the progress made in the last few decades, challenges persist in defining the precise correlation between local self-governance and broader democratic structures. This article seeks to explore the theoretical foundations of this relationship, emphasizing its implications for political freedom and effective governance in Ukraine. Special attention is given to the relevance of these concepts in contemporary Ukrainian society, where efforts toward decentralization are often seen as key to achieving sustainable democratic governance.

A wide range of research has been devoted to exploring the connection between democracy and local self-government, particularly in the context of post-Soviet transitions. Scholars such as V. Dubinin, O. Holovko, and M. Baymuratov have contributed significantly to understanding the historical and legal foundations of local governance in Ukraine. Moreover, works by P. Andresyuk and S. Doroshenko have examined the practical application of local self-government in Ukrainian regions, while others, including I. Drobot and N. Moiseeva, have focused on the broader implications of decentralization for democratization. However, as decentralization reforms in Ukraine continue to evolve, many unresolved issues remain, particularly concerning the autonomy of local bodies and their capacity to serve as agents of political freedom.

Research methods

The methodological basis of this article involves a combination of general scientific and specialized approaches. Comparative and dialectical methods are primarily employed to analyze the theoretical correlation between local self-government and democracy. Comparative analysis is utilized to juxtapose different concepts regarding the role of self-government in democratic societies, while dialectical analysis helps to reveal the strengths and weaknesses of local self-government in the Ukrainian context. This methodological framework allows for a nuanced understanding of the interconnectedness between local governance and democracy in both theory and practice.

The purpose of the article is to investigate the relationship between local self-government and democracy in Ukraine, focusing on how these two phenomena

interact to shape individual political freedom. By analyzing different theoretical and methodological approaches, the article aims to clarify the role of local self-government in the democratization process, offering insights into the practical challenges of implementing effective governance at the local level in both democratic and non-democratic states.

Research results

In modern Ukraine, the ideas of political freedom have become especially urgent in connection with the aspiration for the democratization of society and the successful completion of transitional processes. At the same time, despite the fact that this aspiration was expressed as early as the late 1980s and early 1990s, there is still no clearly formulated strategy for building democracy, nor a comprehensive vision of the tactics to achieve this goal. The areas of public life that require priority reforms have not yet been identified, nor have concrete timelines been established, even approximately, for the completion of each stage.

However, one of the possible tasks in this context is evident to the majority of political actors in contemporary Ukraine. There is no doubt that the establishment of a democratic regime will entail the formation of a qualitatively new system of local self-government. Yet, there is no consensus on what is primary—democracy or self-government—or whether these processes are even connected at all. Therefore, it is essential to distinguish the main approaches to the correlation of both the concepts and phenomena of democracy and local self-government, which will be done in this section.

It is worth noting that defining these approaches has a purely theoretical and methodological value, as it allows for the structuring of the main views on the concepts of «democracy» and «local self-government.» Understanding the key perspectives on this issue enables a better grasp of the essence of both concepts and the development of a methodology for further research on any issues directly or indirectly related to these phenomena of social life.

Nevertheless, since the distinction between these approaches is purely conditional, it would be inappropriate to focus solely on the systematization of researchers' views, ascribing them to one approach or another. In the works of Western scholars from democratic countries, this issue is rarely raised. Ukrainian researchers either ignore it as well, moving directly to the analysis of the characteristics, functions, and models of local self-government, or present all three approaches without distinguishing them as different, thus not aligning themselves with any of them. At the same time, the starting thesis of most foreign and domestic scholars is the inseparability of local self-government and democracy [1, p.485].

For this reason, we categorize approaches to the correlation of the concepts of «democracy» and «local self-government» based on content, not the citizenship of the scholars, their affiliation with a particular school, or even their individual works. It is more important for us to understand which approach will

have theoretical, methodological, and practical significance for modern Ukraine, and which should serve as the foundation for the democratization of our state. In adhering to scientific objectivity, we do not seek to formalize knowledge but rather focus on the essence of these approaches, hoping that a discussion will arise and the academic community will independently structure itself according to these or any improved and modified approaches.

Overall, three main theoretical and methodological approaches to the correlation of local self-government and democracy can be found in contemporary Ukrainian political and legal science (as already noted, they are often encountered even within a single scientific study, with the contradictions between them either deliberately or unconsciously ignored). According to the first of these, the existence and functioning of local self-government and democracy are not interdependent or mutually conditioned. The primary purpose of local self-government, in this case, is to meet the needs of citizens at the basic level. Its foundation lies in ensuring individual and group interests, and political freedom is viewed solely as the right to participate in solving everyday issues through pre-established structures and institutions. As a result, local self-government can exist, and moreover, be effective, not only in democratic societies but also in totalitarian and authoritarian ones.

In contrast, proponents of the second and third theoretical-methodological approaches to the correlation between local self-government and democracy emphasize that the development of one of these phenomena in a state necessarily precedes the other. One perspective on this relationship suggests that local self-government precedes the democratization of the state, as it is inherently democratic and forms the corresponding traditions at the local level.

Adherents of this approach are based on the theory of A. de Tocqueville, who emphasized that local self-government serves as a kind of «school» of democracy. It is at the local level where practical participation skills are acquired, which fosters engagement at the national level. Naturally, this process occurs even in «peaceful» conditions. The presence of a well-developed local self-government positively influences the socialization of each individual, forming the necessary skills. In other words, political freedom «begins» locally, and after its traditions and corresponding political culture have fully developed, citizens start to assert their rights at the national level. This is one of the main methods and pathways of democratization, which contributes to the relatively swift completion of all stages and successful outcomes.

Ultimately, proponents of the third theoretical-methodological approach to the correlation between local self-government and democracy argue that it is the democratization of public life in a particular state that allows for the creation of an appropriate system of local self-government. In their view, participatory skills cannot emerge in a system where political freedom, in its traditional sense, is absent. If the state controls civil society and even personal life, the formation of civic consciousness in individuals, the desire to participate in decision-making, and

active involvement in political processes are impossible. Accordingly, the process of democratization must at least begin first, and only then can the establishment of local self-government occur, which will be genuinely based on the political freedom of individuals and citizens [2, p. 96].

Given that these approaches are distinguished based on content criteria, rather than the individual views of specific scholars, it is still possible to systematize the existing research on local self-government in Ukraine according to these criteria. For example, the belief in the necessity of separating local self-government from democracy has been found in the monographs and articles of the following scholars: V. Dubinin, O. Holovko, V. Kravchenko, M. Lendel, and O. Yarmysh. In contrast, the thesis on the interconnectedness of these two phenomena and the primacy of local self-government as the source of democracy has been expressed in the works of O. Yatsunskya, P. Andresyuk, M. Baymuratov, K. Domashenko, S. Doroshenko, M. Hryshchuk, L. Lanovyuk, H. Lebedynska, V. Lebet, O. Moroz, V. Nakonechnyi, Z. Pechar, T. Tatarenko, A. Tkachuk, O. Vlasjuk, N. Prozorova, L. Yarchevska, and O. Zakharchenko.

The emphasis on the need for at least the formal proclamation of democracy as a prerequisite for the development of local self-government in the state is characteristic of the works of M. Baymuratov, O. Batanov, V. Demydov, I. Drobot, S. Filchashkin, V. Martynenko, N. Moiseeva, A. Nekryach, S. Sakhanenko, L. Savenko, and V. Tkachenko. Finally, in the works of many scholars, at least two of the identified approaches are presented without absolute conviction in the correctness of one of them. These include A. Achkasov, H. Chapala, P. Liubchenko, and N. Proniuk.

Let us consider each of these theoretical-methodological approaches in more detail, starting with the first one, which differentiates local self-government from democracy, arguing that these phenomena should not be equated, as there are democracies without local self-government, and local self-government, in turn, can exist under totalitarian or authoritarian regimes.

One of the main arguments in favor of the view that local self-government and democracy are not interdependent is the fact that local self-government emerged in the pre-state period of societal development [3, p. 8]. At that time, self-governance was the only form of social management. With the rise of state formations equipped with specific governmental apparatuses, the self-governance of individual communities gradually transformed into local self-government in its modern form. Regardless of the political regime established in a particular territory, self-governance persisted, and participation in it only required one to be a free member of the community.

Furthermore, proponents of this theoretical-methodological approach argue that self-government is a social, rather than a state phenomenon [4, p. 71]. An attributive characteristic of local self-government is the combination of the object and subject of governance, and this is possible not only in democracies but also in other political regimes. Drawing a parallel, for instance, with the economic sphere, one can find many examples of enterprises governed by rather strict and

authoritarian methods, but where individual departments have mechanisms of self-organization to solve local problems. Similar processes occur at the level of the political system. Thus, it is not appropriate to equate the state phenomenon—democracy as a political regime—with the social phenomenon of self-government.

Another important theoretical issue in this context is determining what social-legal institution can be considered local self-government [3, p. 5]. In modern political science, this term is often used rather narrowly, characterizing only democratic systems of local self-government that exist and function in organic connection with civil society and the rule of law. According to the supporters of this approach, this leads to many absurd claims, such as the notion that local self-government in Ukraine was revived after the declaration of independence, while prior to that, it existed only in the pre-Soviet period. This claim was even made in a 1993 address by President of Ukraine Leonid Kuchma to the Verkhovna Rada, when he spoke about the initiation of local self-government [3, p. 5].

Undoubtedly, democratic political regimes do indeed promote the active and comprehensive development of local self-government. Under such conditions, local self-government brings power closer to each citizen, creating additional opportunities for participation in decision-making processes and in the management of public affairs. In Western states today, local self-government is based on the rule of law and has a clearly defined social character, as it is grounded in the needs of the community as a whole and of the individual. To reach this state, it has undergone a long process of evolution and refinement. Accordingly, Ukraine aspires to build this type of democratic local self-government [3, p. 7].

At the same time, local self-government, as a social-legal institution, exists under other political regimes as well. In world history, of course, exceptions can be found, where certain authoritarian or totalitarian regimes do not even attempt to maintain the semblance of local self-government, instead establishing their own rules and appointing bureaucrats from the lowest to the highest levels, even in small towns or villages. However, this is indeed an exceptional case, as even dictatorships do not seek to etatize societies to such an extent that they completely abandon self-governing structures [3, p. 8].

Local self-government is necessary for any modern state, regardless of the form of its political regime. In today's conditions, where political life is extraordinarily complex and dynamic, central authorities are physically incapable of controlling all aspects and effectively resolving all issues, the spectrum of which may encompass diverse manifestations of historical development, economic potential, social sphere, political culture, and so forth. It is precisely the local self-government bodies, serving as primary governance units, that possess sufficient information and resources (including human and time resources) to act as quickly and efficiently as possible, not only to solve problems but, more importantly, to prevent their occurrence.

Thus, proponents of this approach argue that local self-government can function in both democratic and non-democratic states, differing only in the principles of power organization at the local level [5, p. 7]. In a democracy, local self-government enjoys a certain degree of autonomy from state power, and the two are clearly distinguished. The state apparatus includes central authorities (the president, parliament, government) and their representatives at the local level, who are appointed «from above.» In contrast, local self-government is elected by the population and is not necessarily confirmed by the central authorities. Elected local bodies (mayor, local deputies) are seen primarily as representatives of a particular territorial community, rather than as representatives of state interests at the local level. For this reason, there is no hierarchy of local self-government bodies, and they are not vertically subordinated to one another.

In contrast, in authoritarian and totalitarian states, the concept of unity between state power and local self-government is affirmed and implemented. Typically, there is no (or a destroyed) natural division of the state into natural territorial communities. Instead, an artificial division into administrative-territorial units (districts, regions, counties, provinces, etc., established by state authority acts) is introduced [5, p. 7]. This is done to dismantle the historically formed traditions of self-governance and create an entirely new system of local self-government.

Thus, local self-government is viewed differently—elected local bodies are now confirmed by higher authorities and primarily represent the interests of the state at the local level. However, this usually does not mean that local self-government ceases to exist. The interests of the state become a priority, and their realization becomes the primary task for any local official. Nevertheless, in areas that are not of significant importance to the state, while the local community requires the resolution of certain issues, there remains autonomy and the possibility of procedures characteristic of democratic regimes: public hearings, public initiatives, general meetings, etc.

Therefore, it becomes clear that no political system can ignore the interests of the people if it wants to continue existing. There are two possible solutions to such a situation—either the state independently satisfies all needs and realizes the interests that arise in all corners and at all levels of society, or it creates other bodies with a certain degree of autonomy that will oversee resolving these issues. Even a totalitarian political system cannot entirely ignore the interests of the people, as it fears social unrest [6, p. 121]. Consequently, the second option is the best, which involves creating a system of local authorities with certain powers and autonomy.

Moreover, non-democratic political systems especially need such «assistance,» as they typically rely on myths of caring for the population, providing full protection, and meeting its needs to the maximum extent possible. Even systems that come to power by force will sooner or later lose control over society if they do not employ other mechanisms of legitimization and establish relationships of trust with the population. The simplest way to do this is through populist promises of

achieving a certain ideal order, which, regardless of ideological foundation, typically implies the absence of unmet needs.

Accordingly, in order to meet the people's interests in areas where state intervention and total control over all details and processes (housing and communal affairs, education, healthcare) is impossible for certain reasons (too burdensome for the state apparatus, too costly, etc.), even a totalitarian political system allows for the existence and functioning of local self-government. However, it imposes strict limitations on the autonomy and powers of these institutions and mandates the clear and unconditional subordination of local and individual interests to national interests.

The level of democracy in a political system is not always directly related to the level of decentralization and the development of local self-government [7, p. 124]. Many democratic states prefer maximum centralization of governmental powers, which means that in such cases, local self-government does not meet the criteria set by those who argue that democracy and local self-government are clearly interconnected. Therefore, it is incorrect to claim that the full autonomy of local self-government bodies is an absolute good. Centralization allows for more efficient problem-solving, better coordination of local services' activities, and even the reduction of costs for services provided by local public services [7, p. 124].

These views are typical of Continental European states, particularly France, where the structural organization of the entire political system is based on the belief in the primacy of popular sovereignty, which delegates power to the state. The state, in turn, distributes powers between central and local authorities. As a result, there is no separate local legitimacy; instead, the people, as the sole source of power, authorize the state to act at its discretion to fulfill its primary function—realizing political interests and guaranteeing the political freedom of citizens—and the division of state institutions into different levels is merely a technical detail, not an essential attribute.

On the other hand, in countries where established democratic traditions are lacking, an excessive emphasis on decentralization can hinder democratization and lower the overall level of democracy. Since the system of local authorities often exists only formally and does not yet conform to the declared principles and ideals, the powers transferred to the local level may be used to serve the corporate interests of local elites, who are minimally controlled by the central government [7, p. 124].

Decentralization of power does not always promote democratization. The transfer of powers to the local level can sometimes lead to opposite outcomes. Renowned American journalist and political researcher Richard Minter provides numerous examples of how local authorities, once empowered, began to create senseless obstacles and regulations, forcing citizens to constantly seek permits [8]. And this happened in the United States—a country with well-established democratic values and traditions of civic participation.

This contradicts the widely held view that decentralization of governance is the best way to meet all citizens' needs and satisfy their political interests. In new democracies, this process often takes the opposite direction. At the regional and local levels, especially in areas identifiable as «outsiders,» there are tendencies for power to concentrate in the hands of a closed, immobile traditional elite or a coalition of elites, which, as a result, gain significant political, institutional, and financial resources [9, p. 69]. Since this elite has the ability to control the region at its discretion, it tends to preserve the existing decision-making system and reproduce the current type of leadership, which does not contribute to the democratization of that particular region, and ultimately affects the state as a whole.

Conclusions

The study of the relationship between local self-government and democracy provides several important conclusions for contemporary Ukraine. Firstly, local self-government is not only a mechanism of political governance but also a foundation for the development of political freedom and civic participation. It can function both in democratic and non-democratic regimes, yet in democratic societies, self-government attains greater autonomy and a stronger capacity to meet the needs of local communities. Secondly, the democratization process is critical for the successful functioning of local self-government, as political freedom is a prerequisite for citizens to fully exercise their rights to participate in public decision-making. Thirdly, it is essential to recognize that excessive centralization, even in democratic states, can hinder the development of local self-government, while decentralization must be balanced and effective. The reform of local self-government in Ukraine should take into account both national conditions and international experience, particularly the need for a clear distribution of powers and strengthening the capacity of local authorities.

References

1. Onyshchuk, S. , Onyshchuk, I. , Siryk, Z. , & Turenko, V. (2020). Practice of administrative and territorial reform in the EU and Ukraine: Regulatory and management. *International Journal of Management*, 11(4), 487–499. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3601579>
2. Nelipa, D. , & Turenko, V. (2014). Key aspects of humanitarian policy as countermeasure to information warfare by the Russian Federation. *Politychne Zhyttia*, (1), 94–99.
3. Yarmysh, O. N. (1999). On the question of types of local self-government. *Zaporizkyi Yurydychnyi Instytut. Visnyk*, (1)6, 3–12.
4. Chapala, H. V. (2006). *Local self-government in the system of public power: Theoretical and legal analysis*. Kharkiv: Pravo, 219 p.

5. Anpilohova, Zh. D. (2007). Analysis of the current state of development of local self-government in foreign countries. *Derzhava ta Rehiony: Naukovovobnychy Zhurnal*, (3), 4–8.
6. Dubinin, V. V. (2006). The role of people's interests in the formation and development of the political system of society. Kramatorsk: DDMA, 260 p.
7. Kravchenko, V. V. , Kravchenko, N. V. , & Lysiuchenko, V. P. (2000). Local self-government in Ukraine: History, present, prospects for development. Kyiv: Ararat-Center, 206 p.
8. Minitier, R. (1997). Small towns, big government: Local bureaucracies can be tyrannical too. *The American Enterprise*, 8, 32–35.
9. Lendel, M. (2003). The relationship between the nature of local governance and the state of local democracy. *Politolohichnyi Visnyk*, 14, 65–74.

Список посилань

1. Onyshchuk, S. , Onyshchuk, I. , Siryk, Z. , Turenko, V. Practice of administrative and territorial reform in the EU and Ukraine: regulatory and management. *International Journal of Management*. 2020. Vol. 11, No. 4, pp. 487–499. URL: <https://ssrn.com/abstract=3601579> (дата звернення: 18.10.2024).
2. Неліпа Д. , Туренко В. Ключові аспекти гуманітарної політики як протидії інформаційній війні Російської Федерації. *Політичне життя*. 2014. №1. С. 94–99.
3. Ярмиш О. Н. До питання про типи місцевого самоврядування. *Запорізький юридичний інститут. Вісник*. 1999. №1(6). С. 3–12.
4. Чапала Г. В. Місцеве самоврядування в системі публічної влади: теоретико-правовий аналіз. Харків: Право, 2006. 219 с.
5. Анпілогова Ж. Д. Аналіз сучасного стану розвитку місцевого самоврядування в зарубіжних країнах. *Держава та регіони: Науково-виробничий журнал*. 2007. №3. С. 4–8.
6. Дубінін В. В. Роль інтересів народу в становленні та розвитку політичної системи суспільства. Краматорськ: ДДМА, 2006. 260 с.
7. Місцеве самоврядування в Україні: історія, сучасність, перспективи розвитку / [В. В. Кравченко, Н. В. Кравченко, В. П. Лисюченко та ін.]. Київ: Арарат-Центр, 2000. 206 с.
8. Minitier, R. Small towns, big government: local bureaucracies can be tyrannical too. *The American Enterprise*, 1997. No 8. P. 32–35.
9. Лендъел М. Зв'язок характеру місцевого управління та стану місцевої демократії. *Політологічний вісник*. 2003. Вип. 14. С. 65–74.

Черниш Ярослав Васильович

Здобувач, Державний торговельно-економічний університет

(м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0009-1112-7975>

e-mail: chernysh.ya@ukr.net

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ МІСЦЕВИМ САМОВРЯДУВАННЯМ І ДЕМОКРАТІЄЮ В КОНТЕКСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СВОБОДИ

Резюме

У статті аналізується взаємозв'язок між місцевим самоврядуванням і демократією, зосереджуючи увагу на їхньому значенні для політичної свободи особистості в контексті поточних демократичних реформ в Україні. Дослідження висвітлює теоретичні основи цієї кореляції, розглядаючи вплив децентралізації та управління на місцевому рівні на політичну систему країни. Незважаючи на значні зусилля України на шляху до демократизації, залишається низка викликів, пов'язаних з ефективним балансуванням принципів місцевого самоврядування та централізованої державної влади.

У статті розглядаються три основні теоретичні та методологічні підходи до розуміння цього взаємозв'язку. Перший підхід стверджує, що місцеве самоврядування та демократія не обов'язково є взаємопов'язаними, і самоврядування може існувати навіть в умовах авторитарних режимів. Ця думка базується на прикладах таких держав, де самоврядні структури не зазнають прямого впливу демократичних процесів, але функціонують автономно. Другий підхід робить акцент на тому, що місцеве самоврядування є попередником демократизації, виступаючи своєрідною "школою демократії", де громадяни набувають навичок участі в політичних процесах. Такий підхід визнає важливість локальних інституцій у формуванні політичної культури та навичок відповідальної участі у прийнятті рішень. Третій підхід вважає, що спершу має відбутися демократизація на загальнодержавному рівні,

що створить сприятливі умови для розвитку автономних систем місцевого самоврядування.

У висновку статті робиться наголос на тому, що для ефективного функціонування місцевого управління необхідний збалансований підхід до децентралізації та централізації. Український досвід демонструє, що децентралізація може зміцнити здатність місцевих громад до самоорганізації та забезпечення потреб громадян. Проте надмірна децентралізація, за відсутності стійких демократичних традицій, може призвести до концентрації влади серед місцевих еліт, що потенційно загрожує подальшій демократизації національної політичної системи.

Ключові слова: місцеве самоврядування, демократія, політична свобода, децентралізація, управління, громадська участь, реформа.

Стаття надійшла до редакції 09.11.24

© Черниш Я. В., 2024

Назарчук Олександр Миколайович

Кандидат історичних наук, доцент, докторант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-2616-6020>

e-mail: a_nazarchuk@ukr.net

ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Резюме

У статті досліджено ключову роль політичних еліт у формуванні громадянського суспільства в Україні. Проаналізовано вплив політичних еліт на розвиток демократичних інститутів, їхню здатність до інституційної взаємодії з громадськими організаціями та участь у забезпеченні демократичних перетворень. Встановлено, що політичні еліти виступають як ключові суб'єкти, що визначають вектор політичних трансформацій. Однак їхній вплив часто супроводжується викликами, такими як корпоративні інтереси, корупційні практики та обмежена прозорість у прийнятті рішень.

Досліджено етапи розвитку політичних еліт з моменту незалежності України. На початкових етапах вони склалися з колишніх пострадянських кадрів, що сповільнювало процес демократизації. Після Помаранчевої революції та особливо після Революції Гідності 2014 року відбулося оновлення політичної еліти, що сприяло більшій прозорості і відкритості в прийнятті рішень. Виявлено, що вплив олігархічних структур залишається значним фактором, який ускладнює проведення реформ.

Проаналізовано роль публічних консультацій та відкритих зустрічей з громадськістю у демократизації політичних процесів. Встановлено, що ці механізми є важливими для залучення громадян до ухвалення ключових політичних рішень, проте їхня ефективність часто обмежена через внутрішній тиск інтересів політичних еліт.

Узагальнено, що для підтримки сталого демократичного розвитку необхідно подальше вдосконалення механізмів залучення громадян до

політичного процесу, збільшення прозорості та відповідальності влади, а також посилення контролю за діяльністю політичних еліт з боку громадськості.

Пропонується активніше використовувати цифрові платформи для взаємодії між владою та громадськістю, що дозволить не тільки розширити можливості для участі громадян у політичному житті, але й забезпечити оперативний зворотний зв'язок між владою та громадянським суспільством. Виявлено, що такі платформи можуть стати дієвим інструментом для покращення прозорості процесів ухвалення рішень, сприяти відкритості політичних еліт та посилити контроль громадськості за їхньою діяльністю.

Обґрунтовано, що для досягнення стійкого демократичного розвитку необхідно збалансувати інтереси політичних еліт та громадянського суспільства, створюючи інклюзивні механізми для обговорення та ухвалення рішень. Узагальнено, що ключовими напрямками подальших досліджень має стати вивчення конкретних механізмів взаємодії між політичними елітами та громадянським суспільством, а також аналіз їхньої ефективності в умовах політичних криз.

Ключові слова: соціальна відповідальність, політичне лідерство, інституційний розвиток, демократичні процеси, громадська участь, політичні еліти.

Вступ

Проблема політичних еліт та їхнього впливу на формування громадянського суспільства в Україні є актуальною в контексті демократизації суспільних процесів та розвитку інституційної спроможності держави. Політичні еліти є ключовими суб'єктами, які не тільки формують політичний порядок денний, але й визначають напрями суспільних трансформацій, впливаючи на процеси демократичного розвитку та громадської участі. З огляду на нестабільність політичних інститутів та часту зміну політичних курсів, роль еліт у цьому процесі набуває особливого значення, оскільки саме вони здатні задавати вектор змін та сприяти створенню стійких демократичних інститутів.

Формування громадянського суспільства в Україні ускладнюється наявністю низки факторів, серед яких недовіра до політичних інституцій, нерозвиненість демократичних традицій, а також обмежена громадська участь у процесах прийняття рішень. У цьому контексті політичні еліти можуть відігравати як позитивну, так і негативну роль. З одного боку, вони здатні підтримувати розвиток інститутів громадянського суспільства, сприяти підвищенню політичної культури та стимулювати інституційну взаємодію з громадськими організаціями. З іншого боку, концентрація політичної влади в руках обмеженої групи осіб може призвести до відтворення авторитарних практик, що гальмують демократичні процеси та обмежують інституційну взаємодію з суспільством.

Наукове дослідження ролі політичних еліт у формуванні громадянського суспільства в Україні є важливим для виявлення закономірностей взаємодії між політичними лідерами та суспільством, а також для розробки рекомендацій щодо оптимізації механізмів суспільної участі. Це дослідження дає змогу глибше зрозуміти специфіку демократичних перетворень у перехідних суспільствах та оцінити потенціал політичних еліт у забезпеченні сталого розвитку громадянського суспільства. У практичній площині аналіз взаємодії політичних еліт та громадянського суспільства сприятиме формуванню стратегій, спрямованих на підвищення ефективності державного управління, зростання громадської довіри та посилення ролі громадян у процесах прийняття політичних рішень.

Метою статті є аналіз ролі політичних еліт у формуванні громадянського суспільства в Україні та оцінка їхнього впливу на демократичні процеси, інституційний розвиток і громадську участь. Завдання статті передбачають:

1. Дати характеристику процесу формування політичних еліт в Україні та їхнього впливу на розвиток громадянського суспільства, зокрема на інституційну спроможність державних і недержавних організацій.

2. Визначити ключові чинники, що обумовлюють ефективність взаємодії політичних еліт із громадянським суспільством, а також оцінити їхню роль у забезпеченні відкритості та прозорості прийняття політичних рішень.

3. Проаналізувати особливості співпраці між політичними елітами та громадськими організаціями та розробити пропозиції щодо оптимізації цієї взаємодії для зміцнення демократичних інститутів в Україні.

Методи дослідження

У дослідженні використано комплекс методів, що дозволяють усебічно оцінити роль політичних еліт у формуванні громадянського суспільства в Україні. Основним методом став історичний аналіз, завдяки якому вдалося простежити еволюцію політичних еліт від здобуття незалежності до сучасних реалій. Цей метод дозволив виявити ключові етапи становлення еліт та їхній вплив на розвиток інституційної спроможності державних і недержавних інститутів.

Крім того, застосовано порівняльний метод, за допомогою якого було проаналізовано відмінності у взаємодії політичних еліт із громадянським суспільством на різних етапах розвитку України. Це дозволило оцінити вплив різних політичних режимів на становлення демократичних процесів та залучення громадськості до прийняття політичних рішень.

Метод аналізу документів та офіційних джерел було використано для оцінки сучасних механізмів взаємодії між владою та громадянським суспільством. Зокрема, було проаналізовано законодавчі акти, звіти громадських організацій, а також матеріали медіа, що висвітлюють роль еліт у демократичних процесах.

Застосування таких методів дозволило отримати глибоке розуміння того, як політичні еліти впливають на інституційну спроможність та громадську участь у сучасній Україні, а також виявити ключові виклики та перспективи подальших реформ.

Результати дослідження

Історично процес формування політичних еліт в Україні мав складний та суперечливий характер, обумовлений тривалим перебуванням країни під владою різних імперій та держав. У період царської росії та Австро-Угорської імперії українська політична еліта фактично була позбавлена можливості брати участь у формуванні власної державної політики та національної ідентичності, через що громадянське суспільство перебувало у зародковому стані [1, с. 12–16; 2]. Становлення незалежної України у 1991 році не лише змінило політичний ландшафт країни, а й висунуло на перший план питання формування нової політичної еліти, яка повинна була стати рушійною силою демократичних перетворень.

На початкових етапах незалежності українські політичні еліти були тісно пов'язані з пострадянськими структурами влади, що зумовило переважання інтересів окремих груп над загальносуспільними. Це, своєю чергою, обмежувало можливості розвитку громадянського суспільства, яке стикалося з викликами щодо своєї інституціоналізації та визнання в суспільно-політичних процесах [3, с. 129–134]. Упродовж 1990-х — початку 2000-х років політична еліта України поступово трансформувалася під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, таких як активізація демократичних рухів, прагнення інтеграції до європейських структур, а також зміна політичного режиму внаслідок Помаранчевої революції 2004 року [4; 5, с. 132–134]. Ці процеси сприяли посиленню позицій громадянського суспільства, хоча його вплив залишався фрагментарним та обмеженим через збереження значного впливу олігархічних груп та корупційних практик.

Революція Гідності 2014 року та подальша війна на сході країни стали важливими віхами у становленні нової політичної еліти, вимушеної адаптуватися до умов посилення громадського контролю та потреби у реформуванні всіх сфер державного управління [1, с. 14]. Українська політична еліта була значно оновлена через інтеграцію нової хвилі лідерів, серед яких активісти Майдану, ветерани антитерористичної операції, командири добровольчих формувань, а також представники журналістської та громадської сфер [6]. В умовах сьогодення політичні еліти відіграють вирішальну роль у розвитку громадянського суспільства, але водночас залишаються значною мірою залежними від патронажних мереж та корпоративних інтересів, що перешкоджає ефективній демократичній трансформації. Таблиця 1 ілюструє етапи розвитку політичних еліт в Україні та їхні взаємини з громадськими інституціями.

Таблиця 1

Етапи розвитку політичних еліт в Україні та їхні взаємини з громадськими інституціями

Етап розвитку	Характеристика політичних еліт	Форми взаємодії з громадянським суспільством
Початок незалежності (1991–2004)	Політичні еліти формувалися на основі радянської номенклатури, зберігалася закритість і централізованість управління	Обмежена співпраця, відсутність інституційних механізмів для діалогу з громадянським суспільством, використання адміністративного ресурсу
Помаранчева революція (2004–2013)	Зміна політичних еліт, посилення демократичних тенденцій. Акцент на демократичних реформах і залученні громадськості	Відкриті обговорення, створення дорадчих органів, громадські слухання, розвиток незалежних ЗМІ
Після Революції Гідності (2014–2019)	Зміцнення демократичних сил, прагнення до прозорості та відкритості. Посилення впливу громадянського суспільства	Активізація громадянських ініціатив, створення нових платформ для діалогу, моніторинг діяльності політиків громадськими організаціями
Після початку війни (з 2014 року до сьогодні)	Політичні еліти зосереджені на збереженні державності та реформуванні інституцій. Важливість підтримки та довіри громадянського суспільства зростає.	Спільна робота з громадянським суспільством для підтримки національної безпеки, контроль за виконанням реформ, участь громадськості в антикорупційних ініціативах

Джерело: сформовано автором на підставі [1, 7, 8]

Сучасний стан взаємодії між політичними елітами та громадянським суспільством в Україні характеризується значними трансформаціями, які відбулися внаслідок багатьох факторів, зокрема політичних криз, соціальних протестів і війни на сході країни. По-перше, після Революції Гідності 2014 року значно зросла активність громадських організацій, які стали важливими гравцями в політичному процесі. Вони не лише контролюють діяльність державних інституцій, але й беруть участь у формуванні та реалізації політик [9].

По-друге, політичні еліти змушені були визнати важливість відкритого діалогу з громадськістю для збереження легітимності влади. Це призвело до створення нових платформ для комунікації, таких як відкриті зустрічі, громадські консультації та форуми. Політики стали більше враховувати громадську думку під час ухвалення рішень, що свідчить про зміщення акцентів від традиційної бюрократії до більш відкритих і прозорих форм управління.

Однак, попри позитивні зрушення, залишаються й суттєві виклики. Політичні еліти все ще зберігають значний вплив олігархічних груп, які намагаються маніпулювати громадськими ініціативами на свою користь. Ця залежність перешкоджає реалізації реформ і може підіривати довіру громадян до політичних інститутів.

У сучасних умовах взаємодія політичних еліт і громадянського суспільства визначається прагненням до спільної роботи у розв'язанні нагальних проблем, таких як корупція, правозахист та забезпечення стабільності держави [10, с. 600–612]. Це вимагає розробки ефективних механізмів взаємодії, які враховують інтереси різних соціальних груп, а також забезпечують прозорість та підзвітність політичних еліт.

У табл. 2 узагальнено механізми взаємодії між політичними елітами та громадянським суспільством, які стали основою для розвитку демократичних процесів в Україні та сприяють зміцненню громадянської участі у політичному житті.

Сучасні умови взаємодії політичних еліт і громадянського суспільства в Україні демонструють значні зміни та еволюцію в методах комунікації та участі [8]. Громадські консультації, відкриті зустрічі та механізми громадського контролю стали невіддільною частиною політичного процесу. Ці механізми забезпечують платформу для обміну думками між громадянами та політиками, що позитивно впливає на прозорість і підзвітність влади.

Проте існують і серйозні виклики. Активна участь громадян у консультаціях та зустрічах не завжди забезпечується, а громадські організації часто стикаються з тиском і обмеженнями від політичних еліт. Співпраця з неурядовими організаціями виявляється корисною, проте вона потребує більшої прозорості та підзвітності, щоб уникнути маніпуляцій і задоволення вузьких інтересів.

Таблиця 2

Механізми взаємодії політичних еліт та громадянського суспільства в Україні

Механізм взаємодії	Опис	Стан розвитку в Україні
Громадські консультації	Платформи для обговорення політик, де громадяни можуть висловлювати свої думки	Відбуваються регулярні консультації, але участь не завжди є активною
Відкриті зустрічі	Зустрічі політиків з громадськістю, де обговорюються актуальні питання	Зростає кількість зустрічей, але їхня ефективність залежить від готовності еліт
Громадський контроль	Активність громадських організацій у моніторингу дій влади та захисті прав громадян.	Збільшується кількість організацій, але вони часто стикаються з тиском від влади
Партнерство з неурядовими організаціями	Співпраця між державою і неурядовими організаціями для розв'язання соціальних проблем	Розвивається, але існує потреба в більшій прозорості та підзвітності
Використання технологій	Використання цифрових платформ для збирання громадської думки та формування політик	Технології активно впроваджуються, але є виклики з доступом і безпекою даних

Джерело: сформовано автором на підставі [11, 12]

Використання цифрових технологій відкриває нові можливості для взаємодії та збору громадської думки, але залишається проблема доступу та безпеки даних. У загальному, сучасні умови демонструють прагнення до інтеграції громадянського суспільства в політичний процес, але для досягнення сталого розвитку необхідні подальші зусилля з боку політичних еліт і активізації громадської участі.

Взаємодія політичних еліт із громадськими організаціями є важливим елементом демократичного управління та розвитку громадянського суспільства. У різних країнах ці відносини формуються залежно від політичної культури, правових умов та ступеня розвитку інститутів громадянського суспільства. Політичні еліти, маючи можливість впливати на прийняття рішень, можуть забезпечувати сталість політичних процесів, водночас громадські організації відіграють роль посередника між суспільством і владою, доносячи до еліт інтереси різних груп населення. Від ефективності такої співпраці залежить якість управлінських рішень, рівень довіри суспільства до влади та розвиток демократичних процесів.

Таблиця 3

Ключові чинники, що сприяють успішній взаємодії політичних еліт із громадянським суспільством

Чинник	Пояснення
Прозорість діяльності політичних лідерів	Готовність політиків до відкритого діалогу та врахування позицій громадських об'єднань при ухваленні рішень
Регуляторна основа	Забезпечує формалізацію співпраці та створює механізми для проведення консультацій, спільного прийняття рішень і захисту інтересів усіх учасників процесу
Ресурсний потенціал громадських організацій	Професійні та фінансові ресурси, наявність експертних знань, які дозволяють громадським організаціям ефективно взаємодіяти з політичними елітами
Політична культура	Норми поведінки політичних еліт та їхнє ставлення до громадських організацій, яке визначає рівень співпраці та ставлення до громадянського суспільства

Джерело: сформовано автором

Сучасні умови, зокрема на тлі політичних криз, воєнних дій та змін у глобальній безпековій ситуації, суттєво вплинули на характер взаємодії між політичними елітами та громадськими організаціями [13, с. 262–271; 10, С. 600–614]. Нині одним із ключових викликів є зростання суспільної поляризації, яка може впливати на зменшення довіри до політичних еліт і підвищення вимог громадських організацій до прозорості процесів прийняття рішень [7]. Це призводить до необхідності більш інтенсивного діалогу між політичними елітами та громадянським суспільством.

Сьогодні на перший план виходять такі чинники, як відкритість політичних еліт і готовність до співпраці. В умовах соціальних та економічних викликів еліти повинні шукати компроміси та активно залучати громадські організації до процесу прийняття рішень. Правова база, хоч і залишається важливою, часто потребує адаптації до нових реалій, таких як цифровізація процесів участі громадськості та розширення можливостей онлайн-комунікації.

Ресурсний потенціал громадських організацій також зазнав змін: цифрові технології дозволили розширити можливості для представлення інтересів, але водночас фінансові виклики, особливо в умовах кризи, обмежують їхню діяльність. Політична культура в сучасних умовах має бути адаптованою до вимог сучасності, що означає не тільки відкритість до діалогу, але й готовність політичних еліт до критичного мислення та прийняття рішень на основі експертних думок.

У сучасних умовах, попри зміни, продовжують залишатися актуальними ключові чинники ефективної взаємодії, проте вони потребують нових підходів і гнучкості для відповідей на нові виклики.

Вплив політичних еліт на формування інституційної спроможності державних і недержавних інститутів залишається ключовим чинником у розвитку національних політичних систем та стабільності суспільств. Політичні еліти, контролюючи процес прийняття рішень і розподіл ресурсів, мають безпосередній вплив на ефективність роботи державних інститутів та їхню здатність відповідати на сучасні виклики, а також на спроможність недержавних структур, таких як громадські організації, бізнес-сектор та медіа, адаптуватися до нових умов.

Одним із прикладів є процес децентралізації в Україні. Політичні еліти сприяли впровадженню децентралізаційної реформи, яка стала важливим кроком для підвищення інституційної спроможності місцевих органів влади. Ця реформа надала більше повноважень і ресурсів місцевим громадам, що дозволило їм ефективніше розв'язувати локальні проблеми та забезпечувати місцевий розвиток. Водночас успіх цієї реформи залежав від політичної волі центральних еліт, які змогли забезпечити інституційну підтримку та нормативно-правову базу для її реалізації.

Ще один сучасний приклад стосується пандемії COVID-19. Політичні еліти багатьох країн, зокрема європейських, ухвалювали рішення щодо посилення або послаблення карантинних заходів, що суттєво вплинуло на роботу державних інститутів охорони здоров'я. В Італії, зокрема, політична еліта сприяла зміцненню інституційної спроможності системи охорони здоров'я, упроваджуючи надзвичайні заходи, які допомогли уникнути колапсу під час пікових навантажень. Водночас у деяких країнах недостатня готовність політичних еліт до кризового управління виявила слабкі сторони державних інститутів, особливо в частині координації з громадськими та міжнародними організаціями.

Політичні еліти також мають суттєвий вплив на інституційну спроможність недержавних інститутів. Наприклад, у Польщі зростання ролі громадських організацій у політичних процесах пов'язане з підтримкою політичних еліт, які ухвалюють нормативно-правові акти, що розширюють можливості для участі громадських організацій у державному управлінні. Водночас в Угорщині політичні еліти проводять політику, спрямовану на обмеження діяльності деяких громадських організацій через законодавчі та адміністративні бар'єри, що послаблює їхню інституційну спроможність.

Таким чином, політичні еліти грають вирішальну роль у визначенні інституційної спроможності як державних, так і недержавних інститутів. Їхні рішення щодо законодавчих змін, ресурсного забезпечення та підходів до управління безпосередньо впливають на ефективність цих інститутів у сучасних умовах. Водночас практичні приклади показують, що цей вплив може бути як позитивним, забезпечуючи інституційний розвиток, так і негативним, сприяючи централізації влади або обмеженню громадянського суспільства.

Роль політичних еліт в Україні у забезпеченні відкритості та прозорості процесу прийняття політичних рішень останніми роками набула особливої актуальності. Одним із ключових інструментів, запроваджених політичними елітами для підвищення прозорості, є система електронних закупівель Prozorro [14]. Ця система стала символом боротьби з корупцією та ефективного управління державними ресурсами. Вона дозволяє будь-якому громадянину або бізнесу слідкувати за тендерами та процесом витрат державних коштів у режимі реального часу, що сприяє підвищенню прозорості та підзвітності влади. Prozorro не тільки підвищила рівень відкритості у сфері державних закупівель, але й стала інструментом для зміцнення громадського контролю за діяльністю державних інституцій.

Крім того, важливою ініціативою є запуск платформи «Відкритий бюджет» [15], яка надає громадянам доступ до інформації про бюджетні витрати на державному та місцевому рівнях. Ця ініціатива дозволяє громадянам слідкувати за розподілом державних фінансів та аналізувати, наскільки ефективно використовуються кошти платників податків. Платформа є частиною ширшої ініціативи щодо підвищення прозорості державного управління,

яка реалізується за підтримки міжнародних організацій та антикорупційних структур.

На регіональному рівні політичні еліти також активно працюють над підвищенням відкритості політичних процесів через упровадження практики публічних консультацій. Наприклад, у межах реформи децентралізації місцеві громади отримали більше повноважень у розв'язанні питань місцевого значення. Політичні еліти на місцях все частіше залучають громадян до обговорення бюджету та місцевих ініціатив, що підвищує рівень участі громадян у прийнятті рішень.

Також варто зазначити, що Україна є активним учасником міжнародної ініціативи Партнерство «Відкритий уряд» [16], у межах якої політичні еліти зобов'язалися забезпечити доступ до публічної інформації, покращити прозорість державного управління та боротися з корупцією. Це включає ухвалення законодавства, що передбачає відкритий доступ до державних даних та контроль громадянського суспільства за виконанням державних програм і проєктів.

Проте, попри значний прогрес, залишаються певні виклики. Зокрема, політичні еліти іноді використовують інструменти відкритості як формальність, без реального залучення громадськості до процесу ухвалення рішень. Також існує проблема доступу до якісної інформації на рівні місцевих органів влади, де рівень прозорості часто є нижчим, ніж на загальнодержавному рівні.

Оптимізація співпраці між політичними елітами та громадянським суспільством є необхідною умовою для зміцнення демократичних інститутів в Україні. У сучасних умовах, коли країна зіштовхується з викликами, пов'язаними з політичними, соціальними та безпековими кризами, важливим завданням є побудова ефективного механізму взаємодії між політичною владою та громадськими організаціями. Співпраця повинна ґрунтуватися на принципах прозорості, підзвітності та інклюзивності, що сприятиме залученню громадянського суспільства до процесу ухвалення рішень.

Таблиця 4 систематизує рекомендації щодо ефективної співпраці політичних еліт і громадянського суспільства.

З упровадженням усіх цих заходів прогнозується покращення якості законодавчих ініціатив, що краще відображатимуть інтереси різних соціальних груп. Також очікується підвищення довіри до державних інститутів через упровадження системи звітування політичних еліт перед громадськістю. Залучення громадських організацій до процесу прийняття рішень дозволить глибше враховувати соціальні потреби, що сприятиме зміцненню демократичних інститутів. Водночас активізація громадянського суспільства у сфері контролю за виконанням політичних рішень дозволить забезпечити більшу прозорість та відповідальність політичної влади.

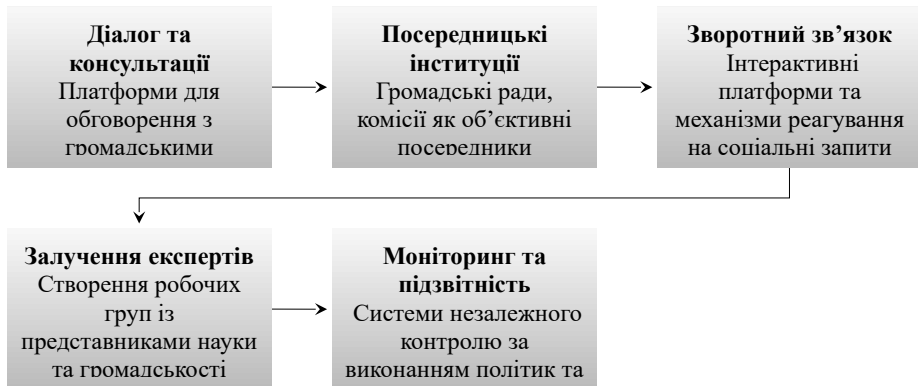
Таблиця 4

Пропозиції щодо оптимізації співпраці між політичними елітами та громадянським суспільством

Сфера співпраці	Рекомендації для політичних еліт	Рекомендації для громадянського суспільства
Законодавча діяльність	Створення відкритих платформ для обговорення законопроектів	Активна участь у законодавчих консультаціях
Прийняття рішень	Регулярне проведення публічних консультацій	Забезпечення якісної експертизи та аналітичних матеріалів
Контроль за виконанням законів	Упровадження системи звітування перед громадськістю	Моніторинг виконання законодавства та адвокація
Політична участь	Спрощення процедур громадської ініціативи	Залучення нових соціальних груп до процесів ухвалення рішень
Інформаційна прозорість	Підвищення відкритості політичної інформації	Підготовка аналітичних звітів для підвищення обізнаності суспільства
Інституційний діалог	Розширення можливостей для діалогу з громадянським суспільством	Створення мережі громадських організацій для взаємодії з владою

Очікується, що запровадження відкритих платформ для діалогу та експертної підтримки громадських організацій сприятиме створенню інклюзивного та результативного механізму взаємодії, що позитивно вплине на стабільність демократичного розвитку України. На рис. 1. запропоновано модель взаємодії між політичними елітами та громадянським суспільством, яка вдосконалюватиме їхню співпрацю та забезпечить стійкість такої взаємодії в умовах криз та соціальних трансформацій.

Рис. 1. Модель взаємодії між політичними елітами та громадянським суспільством

Джерело: сформовано автором

Запровадження цієї моделі дозволить не лише підвищити рівень залученості громадянського суспільства до політичного процесу, але й забезпечити систематичний моніторинг та корекцію політичних рішень у режимі реального часу. Головною перевагою є те, що модель створює довгострокову інфраструктуру для ефективної взаємодії, що працює незалежно від зміни політичних еліт чи соціальних умов. Зокрема, вона дозволить забезпечити відкритість та прозорість процесу ухвалення рішень, уникнути закритості влади від суспільства, що посилить довіру до державних інституцій. Інституційний посередник забезпечить стабільний канал комунікації навіть в умовах криз, а експертні групи та контрольні механізми гарантуватимуть якість і ефективність рішень, що приймаються.

Висновки

У ході дослідження було встановлено, що політичні еліти відіграють ключову роль у формуванні громадянського суспільства в Україні. Вони визначають вектор суспільних трансформацій і впливають на процеси демократичного розвитку, інституційного зміцнення та громадської участі. Разом із тим розвиток громадянського суспільства в Україні стикається з низкою проблем, серед яких домінують недовіра до політичних інститутів,

нерозвиненість демократичних традицій і обмежена участь громадян у процесах прийняття рішень. Особливу роль у цих процесах відіграє вплив олігархічних груп, які стримують демократичні перетворення та обмежують інституційну взаємодію між владою та громадськими організаціями.

Важливим є також питання прозорості у діяльності політичних еліт. Попри впровадження окремих ініціатив, таких як платформи громадських консультацій та системи електронного уряду, їхнє використання часто має формальний характер, що обмежує реальне залучення громадськості до політичних процесів. Проблемою залишається залежність політичних еліт від корпоративних інтересів, що гальмує процеси реформування та сприяє відтворенню корупційних практик.

Для оптимізації співпраці між політичними елітами та громадянським суспільством необхідно розширювати прозорість процесів прийняття рішень та залучати громадські організації до активної участі в цих процесах. Це може бути досягнуто через створення більш інклюзивних інструментів громадської участі, спрощення процедур громадських ініціатив і підвищення ролі громадськості у моніторингу діяльності державних інституцій. Окрім того, важливо розробляти механізми, які б сприяли відкритому діалогу між політичними елітами та громадськими організаціями, що дозволить підвищити рівень довіри до політичних інститутів та забезпечити стає демократичне управління.

Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому аналізі конкретних механізмів взаємодії політичних еліт та громадянського суспільства в умовах посилення демократичних процесів. Особливу увагу варто приділити дослідженню цих механізмів в умовах воєнних конфліктів, політичної нестабільності та все більших викликів для демократії.

Список посилань

1. Волківський М. Громадянське суспільство в Україні: особливості формування і роль у становленні держави. Політичне життя. 2024. С. 12–20. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.4.2> (дата звернення: 20.09.2024).
2. Лисянський П., Ястребова В. Створення рф квазідержавних утворень як інструмент дестабілізації політичної ситуації України. Вісник Львівського університету. Серія філос. -політолог. студії. 2022. Вип. 45. С. 151–160. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.18> (дата звернення: 20.09.2024).
3. Lankina T., Libman A. Soviet Legacies of Economic Development, Oligarchic Rule, and Electoral Quality in Eastern Europe's Partial Democracies: The Case of Ukraine. Comparative Politics. 2019.

- Vol. 52.1, P. 127–176. DOI: <https://doi.org/10.5129/001041519X15624348215945> (дата звернення: 20.09.2024).
4. Маргулов А. Регіональні політичні еліти: пострадянський устрій української політики. Українознавство. 2023. Вип. 4 (89). DOI: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(89\).2023.293365](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(89).2023.293365) (дата звернення: 20.09.2024).
 5. Науменко О. Вплив виборчого процесу на механізми інкорпорації політико-управлінської еліти України. Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2020. Вип. 22 (29). С. 129–137. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/34142> (дата звернення: 20.09.2024).
 6. Березовська-Чміль О., Приймак О. Специфіка формування регіональних політичних еліт в Україні. Вісник Прикарпатського університету. Політологія. 2019. Вип. 13. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/view/5402/5746> (дата звернення: 20.09.2024).
 7. Кельман М., Кристиняк М. Теоретичні засади взаємодії еліти та громадянського суспільства. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2020. Вип. 2 (26). С. 62–65. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoretichni-zasadi-vzaemodiyi-eliti-ta-gromadyanskogo-suspilstva/viewer> (дата звернення: 20.09.2024).
 8. Дроботун Д. Періодизація формування політичної еліти в Україні у контексті дії медіачинника. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2022. Вип. 91. С. 182–194. URL: <https://derzhava-i-pravo.com.ua/files/issues/State%20and%20Law.%20Issue%2091.pdf#page=182> (дата звернення: 20.09.2024).
 9. Грущинська Н. Модернізація системи політико-адміністративного управління та розвитку громадянського суспільства в Україні. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. Том 33 (72) № 3. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.3/01> (дата звернення: 20.09.2024).
 10. Hendriks C., Lees-Marshment J. Political leaders and public engagement: The hidden world of informal elite–citizen interaction. Political Studies. 2019. Vol. 67(3). P. 597–617. DOI: <https://doi.org/10.1177/0032321718791370> (дата звернення: 20.09.2024).
 11. Степаненко О. Політична еліта в Україні в добу трансформаційних змін: кризові явища та перспективи їх подолання. Hileya:

- Scientific Bulletin. 2020. Вип. 156. URL: <https://openurl.ebsco.com/EPDB%3Agcd%3A1%3A20389153/detailv2?sid=ebsco%3Aplink%3Ascholar&id=ebsco%3Agcd%3A144513514&crl=c> (дата звернення: 20.09.2024).
12. Ключко А. Розвиток механізму взаємодії політико-управлінської еліти і громадянського суспільства у процесі модернізації публічного управління в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. Вип. 2. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.2.100> (дата звернення: 20.09.2024).
 13. Bader M. Decentralization and a risk of local elite capture in Ukraine. Decentralization, Regional Diversity, and Conflict: The Case of Ukraine. Decentralization, Regional Diversity, and Conflict. Federalism and Internal Conflicts. 2020. P. 259–282. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-41765-9_9 (дата звернення: 20.09.2024).
 14. Prozorro — публічні закупівлі. Prozorro. 2024. URL: <https://prozorro.gov.ua/uk> (дата звернення: 20.09.2024).
 15. Відкритий бюджет. OpenBudget. 2024. URL: <https://openbudget.gov.ua/> (дата звернення: 20.09.2024).
 16. Партнерство «Відкритий уряд». Про ініціативу. Урядовий портал. 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/partnerstvo-vidkritij-uryad/koordinacijna-rada> (дата звернення: 20.09.2024).

References

1. Volkovskiy, M. (2024) Civil society in Ukraine: formation features and role in state development. *Politychne Zhyttia*, 12–20. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.4.2> [in Ukrainian].
2. Lysianskyi, P. & Yastrebova, V. (2022). Creation of RF quasi-state formations as an instrument of political destabilization in Ukraine. *Visnyk Lvivskoho Universytetu. Seriya Filosofsko-Politologichni Studii*, vol. 45, 151–160. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.45.18> [in Ukrainian].
3. Lankina, T. & Libman, A. (2019) Soviet Legacies of Economic Development, Oligarchic Rule, and Electoral Quality in Eastern Europe's Partial Democracies: The Case of Ukraine. *Comparative Politics*, vol. 52(1), 127–176. DOI: <https://doi.org/10.5129/001041519X15624348215945> [in English].
4. Margulov, A. (2023). Regional political elites: post-Soviet structure of Ukrainian politics. *Ukrainoznavstvo*, vol. 4(89). DOI: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(89\).2023.293365](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(89).2023.293365) [in Ukrainian].

5. Naumenko, O. (2020). The influence of the electoral process on the mechanisms of incorporation of the political-administrative elite of Ukraine. *Naukovyi Chasopys UDU imeni Mykhaila Drahomanova. Seriiia 22: Politychni Nauky ta Metodyka Vykladannia Sotsialno-Politychnykh Dystsyplin*, vol, 22(29), 129–137. Retrived from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/34142> [in Ukrainian].
6. Berezovska-Chmil, O. & Pryimak, O. (2019). Specifics of forming regional political elites in Ukraine. *Visnyk Prykarpatskoho Universytetu. Politolohiya*, vol. 13. Retrived from <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/view/5402/5746> [in Ukrainian].
7. Kelman, M. & Krystyniak, M. (2020). Theoretical foundations of elite and civil society interaction. *Visnyk Natsionalnoho Universytetu "Lvivska Politehnika". Seriiia: Yurydychni Nauky*, vol, 2(26), 62–65. Retrived from <https://cyberleninka.ru/article/n/teoretichni-zasadi-vzaemodiyi-elitita-gromadyanskogo-suspilstva/viewer> [in Ukrainian].
8. Drobotun, D. (2022). Periodization of political elite formation in Ukraine in the context of media influence. *Derzhava i Pravo. Yurydychni i Politychni Nauky*, vol, 91, 182–194. Retrived from <https://derzhava-i-pravo.com.ua/files/issues/State%20and%20Law.%20Issue%2091.pdf#page=182> [in Ukrainian]
9. Hruschynska, N. (2022). Modernizatsiia systemy polityko-administratyvnoho upravlinnia ta rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Modernization of the political-administrative management system and civil society development in Ukraine]. *Vcheni Zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia: Publichne Upravlinnia ta Administruvannia*, vol. 33(72), No. 3. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.3/01> [in Ukrainian]
10. Hendriks, C. & Lees-Marshment, J. (2019) Political leaders and public engagement: The hidden world of informal elite–citizen interaction. *Political Studies*, vol. 67(3), 597–617. DOI: <https://doi.org/10.1177/0032321718791370> [in English].
11. Stepanenko, O. (2020). Political elite in Ukraine during transformational changes: crises and perspectives. *Hileya: Scientific Bulletin*, vol, 156. Retrived from <https://openurl.ebsco.com/EPDB%3Aagcd%3A1%3A20389153/detailv2?sid=ebsco%3Aplink%3Ascholar&id=ebsco%3Aagcd%3A144513514&crl=c> [in Ukrainian].
12. Klochko, A. (2021). Development of the mechanism of interaction between the political-administrative elite and civil society in the modernization process of public governance in Ukraine. *Derzhavne*

- Upravlinnia: Udoskonalennia ta Rozvytok, vol, 2. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.2.100> [in Ukrainian]
13. Bader, M. (2020). Decentralization and a risk of local elite capture in Ukraine. Decentralization, Regional Diversity, and Conflict: The Case of Ukraine. Decentralization, Regional Diversity, and Conflict. Federalism and Internal Conflicts, 259–282. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-41765-9_9 [in English].
 14. Prozorro (2024). Public procurement. Retrived from <https://prozorro.gov.ua/uk> [in Ukrainian].
 15. OpenBudget (2024). Open Budget. Retrived from <https://openbudget.gov.ua/> [in Ukrainian].
 16. Pidtrymka Viddkytogo Uriadu (2024). Partnerstvo “Vidkrytyi Uriad”. Retrived from <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/partnerstvo-vidkritij-uryad/koordinacijna-rada> [in Ukrainian].

Oleksandr Nazarchuk

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Doctoral student

Taras Shevchenko Kyiv National University, (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-2616-6020>

e-mail: a_nazarchuk@ukr.net

POLITICAL ELITES AND THEIR ROLE IN THE FORMATION OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE

Abstract

The article explores the key role of political elites in shaping civil society in Ukraine. It analyzes the impact of political elites on the development of democratic institutions, their ability to engage in institutional interaction with civil organizations, and their participation in ensuring democratic transformations. It is established that political elites act as key agents determining the direction of political transformations. However, their influence is often accompanied by challenges such as corporate interests, corrupt practices, and limited transparency in decision-making processes.

The stages of the development of political elites since Ukraine's independence are examined. In the early stages, they consisted of former post-Soviet cadres, which slowed the democratization process. After the Orange Revolution, and especially following the 2014 Revolution of Dignity, the political elite underwent a renewal, contributing to greater transparency and openness in decision-making. The study reveals that the influence of oligarchic structures remains a significant factor that complicates the implementation of reforms.

The role of public consultations and open meetings with the public in the democratization of political processes is analyzed. It is found that these mechanisms are important for engaging citizens in key political decision-making, but their effectiveness is often limited by the internal pressure of political elites' interests.

The research concludes that sustainable democratic development requires further improvement of mechanisms for citizen participation in the political process, increased transparency and accountability of the government, and enhanced public oversight of political elites. It is suggested that digital platforms be more actively

utilized for interaction between the government and the public, which would not only expand opportunities for citizen participation in political life but also provide timely feedback between the authorities and civil society. It is identified that such platforms could serve as effective tools for improving transparency in decision-making processes, promoting the openness of political elites, and strengthening public control over their activities.

It is argued that achieving sustainable democratic development necessitates balancing the interests of political elites and civil society by creating inclusive mechanisms for discussion and decision-making. The article concludes that future research should focus on examining specific mechanisms of interaction between political elites and civil society and analyzing their effectiveness during political crises.

Keywords: social responsibility, political leadership, institutional development, democratic processes, civic engagement, political elites.

Стаття надійшла до редакції 11.11.24

© Назарчук О. М., 2024

Шаріпов Руслан Рафітович

Аспірант філософського факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0006-5953-9926>

e-mail: sharipov.ruslan.raf@gmail.com

ВЗАЄМОДІЯ МЕДІА ТА ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Резюме

У статті зосереджено увагу на дослідженні взаємозв'язку медіа та громадської думки та впливі на прийняття рішень в рамках політичного процесу. В ході дослідження визначено, що громадська думка виступає своєрідним індикатором соціально-політичних змін, що безпосередньо впливає на редакційні стратегії медіа та визначає пріоритети висвітлення подій і тем у публічному просторі. Медіа, у свою чергу, є активним чинником у формуванні громадської думки, посилюючи її вплив на політичні рішення та стимулюючи розвиток політичної свідомості громадян.

Зазначено, що одним із важливих аспектів взаємодії між медіа та політикою є комерціалізація медійного простору, яка, з одного боку, може обмежувати здатність медіа до об'єктивного інформування через залежність від ринкових інтересів, рекламодавців та економічної кон'юнктури. З іншого боку, комерціалізація робить медіа важливим фактором впливу на політичні трансформації, особливо в умовах пострадянських держав, де відбуваються складні демократичні перетворення. Досліджено роль медіа-скандалів, які формують політичну ідентичність, викривають порушення в діях політиків та забезпечують контроль з боку громадськості. Продемонстровано, що медіа-скандали стають важливим інструментом у політичній боротьбі, маніпуляціях та утворенні нових політичних альянсів, а інколи й причиною відставок високопосадовців. Водночас ці процеси супроводжуються ризиком виникнення фейкових новин, дезінформації та маніпуляцій, які можуть негативно впливати на суспільну свідомість і загрожувати національним інтересам та інформаційній безпеці.

Підсумовується, що сучасний медіапростір вимагає ретельного регулювання, що передбачає забезпечення свободи слова, незалежності ЗМІ та захисту від зовнішнього тиску. Лише за таких умов медіа здатні підтримувати розвиток демократичного суспільства, забезпечуючи об'єктивне інформування громадян і сприяючи прийняттю обґрунтованих політичних рішень, які відповідають запитам і потребам суспільства.

Ключові слова: громадська думка, медіа, політична система, медіа-скандал, демократія.

Вступ

Взаємодія між політикою та медіа має взаємопроникний характер. Політичні лідери, партії та урядові структури активно використовують медіа як інструмент для публічного висвітлення своїх програм, стратегій та дій. Це забезпечує їм можливість не лише комунікувати з виборцями, але й сприяти формуванню позитивного іміджу через маніпулювання інформаційними потоками. Таким чином, медіа стають не тільки каналом для політичних послань, а й активним учасником політичної гри, що здійснює вплив на прийняття рішень. З іншого боку, медіа можуть впливати на політичну сферу, обираючи теми, які вони висвітлюють, та формуючи порядок денний для громадських і політичних обговорень. Здійснюючи селекцію інформації, медійні актори здатні як сприяти висвітленню важливих суспільно-політичних проблем, так і відволікати увагу від ключових питань, що потребують розв'язання. У такий спосіб вони створюють приводи для громадської дискусії, часто визначаючи, які питання є актуальними для суспільства в даний момент.

Серед провідних дослідників, які заклали теоретичні основи для вивчення політизації засобів масової інформації, слід виокремити таких учених, як Й. Стромбек, Ф. Ессер, Т. Е. Кук, С. Хіарвард, Б. Шульц, Р. Іслам, Т. Сіверстен та інших. У контексті української науки можна зазначити праці О. Маруховського, О. Гайдур, І. Костирі, Д. С. Дроботуна, Т. П. Попова та інших дослідників. Важливий внесок у вивчення соціальної комунікації та ролі мас-медіа зробили такі автори, як К. Ширкі, Д. Мак-Квейл, Л. Джеймс, Дж. Курран та інші. Серед вітчизняних науковців, що досліджували ці питання, особливо варто відзначити В. Блінцову, О. Боднарчука та П. Вербицького.

Метою цієї статті є дослідження посилення взаємодії між медіа та політичною системою у процесі формування громадської думки. Для досягнення цієї мети необхідно було проаналізувати історичний розвиток медіа в контексті їх зростаючої участі в політичних процесах, а також використання засобів масової комунікації для формування порядку денного. Окрім того, передбачалося вивчити особливості взаємодії медіа та політичних суб'єктів у сучасних умовах, що спричиняють зміни в громадській думці, а також

визначити вплив медіа як посередника між суспільством та владою на демократичні процеси, зокрема вибори, прийняття політичних рішень та громадський контроль. Таким чином, це дослідження дозволить визначити умови для налагодження ефективного та прозорого діалогу між медіа і політичною системою, сприяючи формуванню громадської думки.

Методи дослідження

У процесі дослідження автор спирався на наступну методологію: аналіз наукових джерел, що розглядають тему впливу медіа на формування громадської думки та взаємодії медіа з політичними акторами в цьому контексті; ретроспективний аналіз посилення впливу медіа на сучасні політичні процеси та громадську думку; використання методу кейс-стаді для вивчення конкретних прикладів впливу медіа на хід політичних процесів через їхній вплив на громадську думку.

Результати дослідження

При прийнятті політичних рішень законодавчі та виконавчі структури державної влади неодмінно враховують громадські погляди, адже вони становлять цінне джерело суспільно-політичних даних. Громадська думка бере активну участь у політичному житті країни, впливаючи на управлінський механізм. Вона є вагомим інструментом прийняття політичних рішень на всіх рівнях, слугуючи рушійною силою політичного процесу.

Громадські погляди можна розглядати як прояв демократичного характеру політичної та економічної системи суспільства, що гарантує свободу висловлювання власних поглядів, забезпечує вільний доступ до необхідної інформації для формування обґрунтованих суджень та сприяє взаємодії з владними структурами, політичною ареною, ідеологією та іншими сферами суспільного життя. Громадська думка являє собою колективне судження, в якому ставлення до подій і явищ виражається через схвалення, осуд або вимоги. Вона формується в процесі поширення інформації в суспільстві, відображає людське буття та суспільну практику і виступає як регулятор діяльності в соціально-політичному просторі [1, с. 46].

Громадянське суспільство, засоби масової інформації (ЗМІ) та політична система перебувають у постійній взаємодії та функціонують як підсистеми єдиної соціальної системи, що обумовлює їхню взаємну залежність. У контексті інформаційної епохи ЗМІ є основним інструментом, через який політична система здобуває підтримку та реагує на вимоги громадян. Медіа являють собою систему засобів масової інформації, включаючи газети, телебачення, радіо, Інтернет і соціальні мережі, які використовуються для поширення інформації, новин, результатів досліджень або опитувань, а також для надання розважального контенту. Вони не лише інформують та повідомляють

новини, але й пропагують певні ідеї, погляди, політичні програми, а також активно залучаються до процесів соціального управління [2].

Таким чином, медіа сприяють формуванню громадської думки, впливаючи на поведінку людей та стимулюючи певні вчинки і дії через вироблення соціальних установок і переконань. Вони відіграють важливу роль у розповсюдженні інформації, створенні платформ для дискусій та забезпеченні можливості взаємодії громадян. Взаємозалежність політики та медіа проявляється у тому, як політичні рішення можуть впливати на медіа (наприклад, через регулювання чи цензуру), а також у тому, як медіа впливають на політичні процеси, включаючи вибори, формування громадської думки та розвиток громадянського суспільства [3].

Громадська думка формується в процесі поширення інформації в суспільстві, відображаючи життя людей і суспільну практику, виступаючи як регулятор діяльності. Її формування залежить як від буденної свідомості, так і від науки, мистецтва, політики та інших джерел масової комунікації. У сучасному світі функціонування засобів масової інформації (ЗМІ) є важливим індикатором рівня розвитку демократії, а модель взаємодії між політикою та ЗМІ визначає значущий аспект політичного режиму. У демократичних суспільствах по всьому світу мас-медіа виконують низку важливих функцій, серед яких можна відзначити спостереження за поточними подіями, які можуть позитивно чи негативно вплинути на добробут громадян, визначення ключових суспільно-політичних проблем, зокрема їх походження та можливість вирішення, забезпечення платформи для представників, які захищають інтереси громадськості, передачу інформації між різними політичними партіями та групами, а також обмін інформацією між потенційними представниками влади та громадськістю. Медіа також здійснюють ретельне спостереження за діяльністю державних органів, громадських організацій та інших владних структур, контролюючи їхні дії та політику. Крім того, вони інформують громадян та заохочують їх до активної участі в політичних процесах, а не лише до пасивного спостереження за ними. Важливою функцією є також протидія зовнішнім силам, які намагаються підривати незалежність преси [4, с. 56].

Вплив медіа на політичну сферу призводить до виникнення феномену медіафактора політики. Одним з аспектів цього феномену є комерціалізація політичного процесу та виникнення політичного ринку, де політичне життя і зміни в політичній системі зумовлюються ринково-економічними мотиваціями. У цьому контексті політичні рішення стають своєрідним товаром, орієнтованим на попит електорату. Такий підхід відображає прагматичну

поведінку як політиків, так і електорату, що спрямована на забезпечення права на інформацію [5, с. 107].

Прагматизація мислення споживачів медіаринку веде до відповідних змін у медіасфері. ЗМІ адаптуються до попиту на «дешевий» контент, який не вимагає глибокого осмислення, критичного аналізу або аналітичних розумових операцій. Така адаптація формує взаємозалежність: ЗМІ стимулюють певні якості у глядачів (читачів), які, в свою чергу, формують споживчий попит, що визначає політику медіа. Зростаюча прагматизація та примітивізація медіапродукту призводять до зникнення ідейно-аналітичної складової, зменшення вартості контенту, оскільки для його створення не потрібні дорогі ресурси, зокрема високопрофесійні журналісти, які мають необхідну освіту та підготовку. Натомість на перший план виходять інтерв'ю та коментарі дилетантів. Це часто супроводжується поширенням фейків та спотвореної інформації. В умовах гібридної війни в інформаційній сфері ця тенденція набуває особливо небезпечних форм. Адже «дешевий» інформаційний контент може отруювати суспільну свідомість, маніпулюючи цінностями, що є основою національної гідності [6, с. 32].

В даному контексті мова йде не лише про політичний ринок, а й про інформаційну безпеку держави та суспільства. За словами Б. М. Калініченка, «деструктивна чи конструктивна орієнтація ЗМІ залежить від характеру інформаційної політики та рівня демократизації конкретного суспільства». Остання повинна включати залучення ЗМІ до процесів посилення інформаційної безпеки, захисту державних інформаційних ресурсів, а також розробку ефективних механізмів для забезпечення захисту українського суспільства від інформаційних атак і гібридних загроз [7, с. 21].

Водночас політична реклама стає основним засобом комунікації між політичними кандидатами та виборцями, а телевізійна реклама є однією з основних статей витрат у великих політичних кампаніях. Це дозволяє ефективно презентувати виборцям імідж кандидата та його програмні тези. Проте політична реклама часто більше фокусується на ході кампанії, ніж на характеристиках самих кандидатів.

У контексті політичної пропаганди в інформаційних кампаніях часто використовуються метафори та фрази-зачіпки, що порівнюють політичні змагання з битвами чи кінськими перегонами, де учасники виступають у ролі «лідерів» або «темних конячок». Прийоми фреймінгу відіграють значну роль у формуванні сприйняття інформації широкою аудиторією, впливаючи на її інтерпретацію подій і висловлених ідей [8, с. 32].

Отже, громадська думка, виступаючи інструментом політичного впливу, стає ареною для змагання за владу, що, у свою чергу, формує політичну систему [9, с. 24]. У демократичних країнах право прийняття рішень належить більшості, однак гласна дискусія надає можливість висловлюватися певним

особам, організованій меншості та опозиційним партіям, тобто тим, хто має відмінну думку від більшості. Такий процес є важливим інструментом демократичного правління та безпосередньо впливає на характер політичної системи. Тому ідеальними критеріями для медіа мають бути об'єктивність, істинність, достовірність та доказовість інформації, що базуються на чесності, порядності та відповідальності перед законом. Багато європейських країн мають розвинену систему законодавства, що регулює діяльність засобів масової інформації. Проте важливо пам'ятати, що пропаганда або підтримка політичних діячів і їхніх програм не є синонімом некритичного сприйняття, оскільки необхідно забезпечити свободу критичного аналізу та оцінки подій. [10, с. 158].

У процесі формування медіаполітичної системи в Україні та розвитку технологій політичного впливу на засоби масової інформації активно використовуються медіа-скандали, які будуються як на реальних протиріччях і парадоксах, що існують в українському суспільстві, так і на штучно створених проблемах. Водночас варто зазначити парадокси самих технологій політичного впливу на медіа. Одним з таких парадоксів є те, що медіа-скандал, як технологія глобального політичного впливу в умовах постіндустріального світу, стає важливим чинником демократичного транзиту в Україні. Демократизація в західних країнах зумовлена процесами раціоналізації політики і спричинена модернізацією економічних і політичних відносин. Однак, у постіндустріальному світі, в умовах медіатизації політичної взаємодії та розвитку медіаполітичної системи, медіа-скандал стає одним з основних факторів демократичного транзиту та ефективною технологією політичного впливу. На відміну від природної демократизації, яка безпосередньо пов'язана з раціоналізацією та модернізацією, в більшості пострадянських країн демократичні процеси відбуваються в умовах демодернізації. У цьому контексті медіатизація політики та медіа-скандали як технологія політичного впливу сприяють демодернізації, тоді як раціоналізація політичної взаємодії має зв'язок з процесами модернізації [11, с. 56].

Після здобуття Україною незалежності засоби масової інформації стали важливим джерелом різноманітної інформації та платформою для вільного вираження думок. В умовах загальнодержавного контексту було сформовано норми та правові основи, які відповідають міжнародним стандартам та забезпечують свободу слова й вільне висловлення поглядів.

Однак значна частина медіа в Україні залишається під контролем держави, що позначається на їхній об'єктивності та критичності щодо діяльності влади. Крім того, деякі ЗМІ отримують фінансування від окремих осіб чи політичних організацій, що може суттєво впливати на якість їх інформаційного

контенту. Більшість українських ЗМІ перебувають під контролем олігархічних структур, які не мають повної економічної та політичної незалежності.

Щодо сутності, причин та наслідків медіа-скандалів, варто погодитися, що медіа-скандал у публічній сфері виникає через порушення відповідності між громадською думкою та діями політичних акторів. Інакше кажучи, медіа-скандали з'являються внаслідок порушення представниками публічної політики соціальних норм і правил, що стає відомим суспільству завдяки діяльності мас-медіа» [12, с. 25].

Деякі медіа-скандали та медіа-події, зокрема під час виборчих кампаній, часто спрямовані на розігрування теми політичного розколу в країні. Враховуючи це, варто особливо підкреслити роль мас-медіа та медіа-скандалів у процесі формування політичної ідентичності. Конфлікти навколо ідентичності, як національної, так і політичної, виступають важливим ґрунтом для виникнення медіа-скандалів в Україні. Медіа-скандали, що супроводжують процес демократичного транзиту в Україні, безпосередньо пов'язані з політичною корупцією, вбивствами журналістів та бізнесменів, торгівлею зброєю тощо. Однак вони охоплюють і більш широкий спектр питань — від якості політичної еліти та чесності електоральних змагань до формування правління та моделей виборчих систем. Таким чином, медіа-скандали відіграють важливу роль у трансформації інституційного дизайну пострадянського суспільства. Без них важко уявити зміни в діяльності політичних інститутів [13, с. 158].

Перш за все, медіа-скандали виконують роль сучасної технології політичного впливу в процесі медіатизації політики та взаємодії політичної системи з мас-медіа. Цей вплив можна охарактеризувати кількома ключовими аспектами. По-перше, медіа-скандали дозволяють мас-медіа цілеспрямовано та оперативно формувати або змінювати громадську думку. По-друге, вони спричиняють ротацію політичних еліт та перерозподіл публічної влади. Частина еліти, яка не має доступу до технологій медіа-скандалів, швидко втрачає вплив і владу, тоді як інші займають їх місце. Це стосується не тільки політичної еліти, а й представників інших «публічних» професій — від спортсменів до митців.

Розвиток «культури відміни» (Cancel Culture) призвів до того, що особи, які опиняються в центрі медіа-скандалів та піддаються публічному звинуваченню, втрачають репутацію та відповідно професійну діяльність, доходи, рекламні контракти тощо. При цьому, для цього не потрібні судові рішення, оскільки ізоляція відбувається через саму медіа-культуру та медіа-середовище, представники якого формують громадську думку. Введення нових технологій забезпечує появу таких медіафакторів, як інтернетизація, цифровізація та конвергенція. Під інтернетизацією та цифровізацією можна розуміти переміщення сегментів ЗМІ до інтернет-технологій та появу онлайн-проектів.

Фактично, новітні ЗМІ стають потужною інформаційною зброєю масового впливу, здатною маніпулювати громадською думкою. В інформаційному суспільстві початку XXI століття існують нові перспективи для маніпуляцій, оскільки вільний обіг як позитивної, так і негативної інформації через ЗМІ є одним з основних політичних та соціальних ідеалів сучасного демократичного суспільства [14, с. 134].

Отже, медіа одночасно виступає як чинник і наслідок політичної діяльності, є метою та засобом політики, а також невід'ємною складовою політичного процесу. Ефективність медіафактора визначається його впливом на обидві сторони владних відносин — як на керівну, так і на керовану. Оцінка цього феномену не повинна обмежуватися традиційними категоріями позитивного і негативного. Це є об'єктивною реальністю сучасного політичного життя. Аналіз тенденцій та закономірностей його розвитку є завданням політичної науки, а визначення правових засад регулювання цих процесів — предметом правознавства. Важливою є інтеграція цих сфер, їх розгляд у системному контексті взаємозумовленості та ціннісно-змістової наповненості, з урахуванням їх суспільної значущості.

Висновки

Висновки щодо ролі громадської думки та медіа у процесах прийняття політичних рішень демонструють, що ці два фактори взаємно впливають один на одного, зокрема через інструменти медіаполітики та політичної комунікації. Громадська думка виступає важливим індикатором соціально-політичних процесів, оскільки вона дає можливість органам влади здійснювати управлінські функції відповідно до запитів суспільства. Врахування громадської думки є важливою складовою демократичного процесу, де свобода вираження та доступ до інформації гарантують обґрунтованість політичних рішень, а також забезпечують ефективний зв'язок між громадянами та політичними інститутами. Однак, медіа вносять значний внесок у формування цієї думки, впливаючи на політичні процеси та громадянську свідомість.

Через засоби масової інформації громадськість отримує не лише новини, але й пропаганду ідеологій, а також платформу для взаємодії з політичною сферою. Медіа мають здатність створювати умови для обговорення важливих питань і впливають на соціальні установки та переконання, змінюючи політичну поведінку людей.

У сучасному демократичному суспільстві ЗМІ виконують низку важливих функцій, таких як інформаційне забезпечення, формування громадської думки, контроль за владою і організація політичних дебатів. Вони також служать інструментом, через який політичні сили можуть транслявати свої меседжі та залучати підтримку виборців, однак зокрема через політичну рекламу. З одного боку, комерційна природа медіа інколи обмежує їх здатність до

об'єктивного інформування, з іншого — медіа стали значущим чинником для розвитку політичних процесів, включаючи демократичні трансформації, особливо у пострадянських країнах. Український медіапейзаж є яскравим прикладом цього впливу, де медіа-скандали не лише відображають, а й активно формують політичну ситуацію, зокрема через маніпуляції та пропаганду. Вони стають потужними інструментами політичного впливу та технологіями в процесах політичного впливу та демократичного транзиту.

У контексті медіа-скандалів, що часто супроводжують політичні події в Україні, можна зазначити їхню роль у формуванні політичної ідентичності та виявленні порушень у відносинах між політиками і громадськістю. Вони стають важливим елементом політичної боротьби та маніпуляцій, а також сприяють виникненню нових політичних альянсів чи відставок. Однак ці процеси мають і зворотний бік, пов'язаний з виникненням фейкових новин, спотворених фактів і маніпуляцій, що можуть завдати шкоди інформаційній безпеці країни та національним інтересам.

Таким чином, роль медіа в демократичному суспільстві є неоднозначною, оскільки вони можуть як сприяти розвитку політичних процесів, так і стати інструментами маніпуляцій, якщо не дотримуватись принципів об'єктивності та чесності. Взаємодія між політикою та медіа потребує постійної уваги, зокрема у контексті забезпечення медіа свободи та незалежності, що є запорукою здорового демократичного суспільства, здатного приймати обґрунтовані політичні рішення, що відповідають вимогам громадськості.

Список посилань:

1. Городенко Л. Засоби масової комунікації у контексті громадської думки: формування, функціонування, жанрові прийоми: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Київ, 2003. 208 с.
2. Волос Н. Політика та медіа: взаємодія та вплив на громадську думку. 2024. PhD Thesis. ВНТУ. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/41474/19548.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (дата звернення: 5.11.2024).
3. Блінцова В. Процес медіатизації політики та функції мас-медіа у сучасному суспільстві - CORE. Одеса, 2013. URL: https://core.ac.uk/display/50593532?utm_source=pdf&utm_medium=banner&utm_campaign=pdf-decoration-v1 (дата звернення: 5.11.2024).
4. Прохоров А. Інформаційно-психологічне підґрунтя політичних технологій. Наукові записки НаУКМА. Київ, 2002, №20. С. 256–257.
5. Свідерська О. Співвідношення психологічних та інституційних детермінант масової політичної поведінки в транзитних суспільствах: дис. канд. політ. наук: 23.00.01. Львів, 2018. 222с.

6. Кресіна І., Стойко О. Право людини на інформацію. Зовнішні справи. 2014, №11. С. 30–33
7. Тарасюк В. Застосування інформаційних технологій в умовах гібридної війни: монографія. Norderstedt: GlobeEdit, 2020. 226 с.
8. Калініченко Б. Роль засобів масової інформації в інформаційній війні: політичні детермінанти впливу та протидії: автореф. дис. .. докт. політ. н. Київ, 2021. 36 с.
9. Мовчан П. Медіа-конструювання та громадська думка. Віче. 2008, № 9/10. С. 24–25.
10. Новітня політична лексика (неологізми, okazіonalіzми та інші новотвори) / І. Вдовичин та ін.; за заг. ред. Н. Хоми. Львів: «Новий Світ, 2000», 2015. 492 с.
11. Загірний О. Інституціоналізація технологій політичного впливу у процесі медіатизації. Політикус. 2022. № 1. С. 55–60.
12. Яковлев Д. В. Політична інтеракція у сучасній Україні: особливості та складові: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 Одеса, 2009. 30 с.
13. Yakovleva L., Yakovlev D. Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. Nationalism and Ethnic Politics. 2020, Vol. 2(4). P. 582–608.
14. Булгаков Д. Маніпуляції у мас-медіа як інструмент політичної боротьби. Політичне життя. 2024. С. 131–136.

References

1. Gorodenko, L. (2003). Mass Communication in the Context of Public Opinion: Formation, Functioning, Genre Receptions (PhD thesis, speciality 10.01.08). Kyiv, 208 p. [in Ukrainian].
2. Volos, N. (2024). Politics and media: interaction and influence on public opinion (PhD Thesis, VNTU) URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/41474/19548.pdf?sequence=3&isAllowed=y> [in Ukrainian].
3. Blintsova, V. (2013). The Process of Mediatisation of Politics and the Functions of Mass Media in Modern Society. Odesa. URL: https://core.ac.uk/display/50593532?utm_source=pdf&utm_medium=banner&utm_campaign=pdf-decoration-v1. [in Ukrainian].
4. Prokhorov, A. (2002). Informatsiino-psykholohichne pidgruntia politychnykh tekhnolohii. Naukovi zapysky NaUKMA. Kyiv, №20, 256–257 [in Ukrainian].

5. Sviderska, O. (2018). Spivvidnoshennia psykholohichnykh ta instytutsiinykh determinant masovoi politychnoi povedinky v tranzhytnykh suspilstvakh: dys. kand. polit. nauk: 23.00.01. Lviv, 2018, 222 p. [in Ukrainian].
6. Kresina, I. , & Stoyko, O. (2014). The human right to information. Foreign Affairs, (11), 30–33. [in Ukrainian].
7. Tarasiuk, V. (2020). The use of information technology in hybrid warfare: a monograph. Norderstedt: GlobeEdit, 226 p. [in Ukrainian].
8. Kalinichenko, B. (2021). The role of the media in information warfare: political determinants of influence and counteraction (PhD thesis). Kyiv. 36 p. [in Ukrainian].
9. Movchan, P. (2008). Media construction and public opinion. Veche, (9/10), 24–25. [in Ukrainian].
10. Vdovychyn, I. , et al. (2015). The Newest Political Vocabulary (Neologisms, Occasionalisms and Other Novelties (N. Khoma, Ed.). Lviv: Novyi Svit — 2000, 492 p. [in Ukrainian].
11. Zahirnyi, O. (2022). Institutionalisation of technologies of political influence in the process of mediatisation. Politikus, (1), 55–60. [in Ukrainian].
12. Yakovlev, D. V. (2009). Politychna interaktsiia u suchasni Ukraini: osoblyvosti ta skladovi [Political interaction in modern Ukraine: features and components]: avtoref. dys.... d-ra polit. nauk: 23.00.02 Odes, 30 p. [in Ukrainian].
13. Yakovleva, L. , Yakovlev, D. (2020). Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. Nationalism and Ethnic Politics. Vol. 2(4), 582–608.
14. Bulgakov, D. (2024). Manipulation in the media as a tool of political struggle. Political life, 131–136. [in Ukrainian].

Ruslan Sharipov

Postgraduate student of the Faculty of Philosophy

Taras Shevchenko Kyiv National University, (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0006-5953-9926>

e-mail: sharipov.ruslan.raf@gmail.com

INTERACTION BETWEEN THE MEDIA AND THE POLITICAL SYSTEM IN THE CONTEXT OF DEVELOPING PUBLIC OPINION

Abstract

The article focuses on the study of the relationship between the media and public opinion and the impact on decision-making in the political process. The study shows that public opinion is a kind of indicator of socio-political changes, which directly affects the editorial strategies of the media and determines the priorities for covering events and topics in the public space. The media, in turn, is an active factor in shaping public opinion, strengthening its influence on political decisions and stimulating the development of political consciousness of citizens.

The author notes that one of the important aspects of the interaction between media and politics is the commercialisation of the media space, which, on the one hand, may limit the ability of the media to provide objective information due to its dependence on market interests, advertisers and economic conditions. On the other hand, commercialisation makes the media an important factor in influencing political transformations, especially in post-Soviet states undergoing complex democratic transitions. The article also examines the role of media scandals in shaping political identity, exposing violations in the actions of politicians and ensuring public scrutiny. Media scandals are becoming an important tool in political struggle, manipulation and the formation of new political alliances, and sometimes they are the reason for the resignation of high-ranking officials. At the same time, these processes are accompanied by the risk of fake news, disinformation and manipulation, which can negatively affect public consciousness and threaten national interests and information security.

The author concludes that the modern media space requires careful regulation to ensure freedom of speech, media independence and protection from external pressure. Only under such conditions can the media support the development of a democratic society by providing objective information to citizens and facilitating the adoption of sound political decisions that meet the needs of society.

Keywords: public opinion, media, political system, media scandal, democracy.

Стаття надійшла до редакції 14.11.24

© Шарінов Р. Р., 2024

Куліш Роман Юрійович

Аспірант філософського факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-9858-956X>

e-mail: pan.roman.kulish@gmail.com

ПОПУЛІЗМ У ПОЛІТИЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ: ОЗНАКИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Резюме

У статті представлено комунікативний підхід до дослідження популізму. Його основу складають ознаки популістського стилю політичної комунікації, а також методи, що можуть бути застосовані для оцінки інтенсивності його використання. Для комунікативного підходу чи не кожен політичний актор стає підозрюваним у спробах звернутися до популізму. Доведено, що комунікативний підхід не суперечить іншим підходам до дослідження популізму як от ідеологічному, а доповнює їх.

Наведено чіткі ознаки стилю, завдяки яким за комунікативним підходом стає можливою ідентифікація популізму у політичній комунікації — конспіративність, негативне ставлення до дій та рішень державної еліти, протиставлення «народу» та «еліти», а також апеляція до волі народу. Залишається виключно визначити які ключові слова прив'язати до кожної із зазначених ознак.

Окремо розглянуто методи, завдяки яким стає можливим вимірювання інтенсивності використання популістського стилю у політичній комунікації, спираючись на перераховані ознаки. До цих методів віднесено класичний контент-аналіз, комп'ютерний контент-аналіз та холістичне градування. Виокремлено три підтипи комп'ютерного контент-аналізу — неавтоматизований, напівавтоматизований та автоматизований — з особливостями та сценаріями їхнього застосування.

Ключові слова: популізм, політична комунікація, метод, стиль політичної комунікації.

Вступ

Сучасну політичну систему важко помислити без наявності обміну інформацією між державною елітою та громадськістю [1; 2]. Власне ускладнення політичної системи та розширення політичної участі населення, що призвело до появи нових форм взаємодії — від голосування до створення громадських організацій — вимагало появи нового простору для передачі та обміну політичних повідомлень, комунікативної підсистеми. А запуск Інтернету, поява смартфонів надала можливість громадськості відійти від ролі лише реципієнтів, а ще і висловлюватися стосовно політичних рішень, новин, політичних заяв тощо [3, 4]. Політичні повідомлення розповсюджуються задля досягнення різних цілей — інформування про законодавчі зміни, ініціативи та діяльність органів державної влади, звітування про діяльність політичної партії, зрештою просування сходами політичної кар'єри. Приблизно з 1896 року для втілення останнього окремі політичні актори вдаються до використання популізму. Того ж року Демократична партія висунула Вільяма Браяна кандидатом на пост Президента США, котрий не гребував загравати з бажаннями американських фермерів, «народу» [5, с. 30–31], повернути в обіг срібні гроші, від яких Конгрес відмовився у 1873 році.

Проблему популізму досліджували: Р. Гофстедтер, П. Ворслі, Е. Лаклау, М. Канован, К. Мудде, Р. Кальтвассер, Б. Стенлі, С. Волгрейв, Дж. Ягерс, К. Коц-Міхальська, С. Енгессер, Ф. Ессер, Т. Аалберг, Н. Фауці, К. Вріссе. З українських дослідників популізму слід зазначити наступних: О. Ткаченко, М. Дем'яненко, Т. Радь, Л. Лукіна, І. Кіянка, О. Ярош, О. Яворський та ін. У всіх цих дослідників різні підходу до визначення та дослідження популізму, що виправдано давно прийнятою складністю дослідження даного явища.

Сьогодні у науковому світі розрізняють численні підходи до розуміння популізму — ідеологічний, політико-стратегічний, дискурсивний, стилістичний, комунікативний. Ми зосередилися на напрацюваннях щодо останнього, позаяк завдяки йому можна дати вирок політичному актору, дослідивши його політичний стиль, стратегію, дискурс, хоча сам по собі не здатен пояснити онтології популізму. Викласти сутність комунікативного підходу до дослідження популізму та його методологію — така мета нашого дослідження.

Методи дослідження

Під час роботи використовувалися описовий та порівняльний методи. Перший — для прочитання праць зарубіжних дослідників популізму, що вплинули на формування комунікативного підходу до розуміння та дослідження популізму, а за допомогою другого ми розмежували сильні та слабкі боки використання методів дослідження політичних повідомлень на наявність популізму як комунікативного явища. Джерельна база склалась із дослідницьких робіт частини згаданих у вступі авторів.

Результати дослідження

Бельгійські політологи С. Волгрейв та Дж. Ягерс визначили популізм як «стиль комунікації, котрий використовують політичні актори». У вузькому значенні для них популізм є «риторичним посиленням на народ», у ширшому — ця ознака сполучається із — «горизонтальним та вертикальним розмежуванням»[6]. Теоретична база, що дала підстав таке заявити, накопичувалась протягом десятків років.

Американський історик Р. Хофстедтер у 1955 році звертав увагу на притаманну представникам Народної Партії США (політична партія, чия діяльність у США розгорталась наприкінці XIX ст.) конспіративність мислення. Посилається на преамбулу програми даної політичної партії, в якій стверджується, що проти людства «обох континентів» (маються на увазі США та Європа — за 20 років до появи програми, у 1873 році, розгорталась світова економічна криза) діє «змова»[7, с. 70–74]. Роком пізніше, у 1956 році, американський соціальний науковець Е. Шилс описував особливості політичної комунікації популістів. Зауважував неприязнь популістів до будь-якого роду втаємничення навколо розробки державних рішень, зневагу до ускладнень — популісти захоплюються редукуванням до «загальнозрозумілих» повідомлень[8]. Британська політолог М. Канован у 1999 році доповнила пояснення мислення популіста — «розв'язання проблем звичайних людей по суті прості»[9]. В українській політології це більше відомо як «прості розв'язання складних проблем»[10]. Перераховані спостереження свідчать про зародження розуміння популізму як стилю комунікації — з одного боку сповненого відрази до рішень державної еліти, з іншого — постійної підозри, параної, переконаності у наявності загрози. Нам залишилося розкрити «горизонтальне та вертикальне розмежування» — природний антагонізм «народу» та «еліти».

Аргентинський філософ Е. Лаклау у 2005 році підсумував, що для популіста суспільство розділено на дві гомогенні спільноти, що перебувають у конфлікті — «народ» та «еліту». Ці групи сконструйовані, не відображають дійсного життя суспільства, а популізм виступає інструментом артикуляції інтересів[11], конкретніше інтересів класів. Значущість антагонізму «народу» та «еліти» політологи К. Мудде та К. Р. Кальтвассер повторять у класичному ідеологічному визначенні популізму вже у 2017 році: «тонкоцентрична ідеологія, яка вважає, що суспільство зрештою розділене на два однорідні та антагоністичні табори, «чистий народ» проти «корумпованої еліти», і яка стверджує, що політика повинна бути вираженням *volonté générale* (загальної волі) народу»[12, с. 20]. Народ доцільно визначати за його «heartland», тобто локацією походження — вихідці з маленьких містечок тощо [13, с. 95–98] або соціальною роллю — білі комірці тощо. Уже отримуємо кілька унікальних розумінь «народу»: для В. Обрана його представлятиме носій угорської національної ідентичності, для У. Брайана — американський фермер. Перший

вбачатиме елітистського злодія у «євробюрократі», а другий — у приватному залізничнику чи господарю фабрики. Підстав шукати схожі шаблони дає «тонкоцентрична» природа популізму.

Самостійно К. Мудде у 2004 році, вказав, що популізм не є самостійною та цілісною ідеологією, проте його можна комбінувати з іншими системами ідей[14, с. 544] — фашизмом, комунізмом, лібералізмом. У такому синтезі «народ» та «еліта» просто матимуть різні назви, що ускладнить ідентифікацію популізму, але сутнісно це все одно ним залишатиметься. Отже, з таким доповненням з'ясуємо, що популізм є антиелітистським, народоцентричним та потенційно може бути віднайдений у будь-якого політичного актора.

Емпірично вимірюючи наявність популізму у політичних повідомленнях бельгійських політичних партій С. Волгрейв та Дж. Ягерс спиралися на три характеристики, що притаманні популізму як ідеології: народоцентричність — будь-яка дія популіста подається як акт на благо народу; антиелітизм — звинувачення еліт у нерозумінні складнощів «народу»; уявлення народу як гомогенної спільноти, з якої вже усунені певні групи (out-groups). До аналізованих політичних повідомлень відібрали записи етерів, в яких брали участь представники політичних партій, чию комунікацію досліджували. Обґрунтували такий вибір контролем змісту етеру з боку політичної партії (відсутністю редагування третьою стороною), а також що це приклад звернення до нації «без посередництва». Слова, що вказували на наявність популізму, знайшли у записах етерів кожної політичної партії Бельгії, чию політичну комунікацію аналізували — відрізнялась лише інтенсивність використання відповідних слів. У підсумку виокремили чотири типи популізму, що зустрічаються у комунікації політичних партій Бельгії: повний популізм — звернення до народу, антиелітизм та виключення (усунення) груп; популізм, що виключає — звернення до народу та виключення (усунення) груп; антиелітистський популізм — апеляції до народу та антиелітизм; порожній популізм — тільки заклики до народу. Така типологія вимагає перевірки в кожній країні окремо, оскільки стосується лише бельгійських політичних партій. Задля цього наприкінці дослідження його автори залишили методологічний додаток та кодувальну книжку, котру можна використовувати для перевірки політичної комунікації політичних акторів інших країн[6, с. 11].

Британський дослідник Б. Стенлі у 2008 році так наводив не три, а чотири характеристики, що свідчать про присутність популізму: існування двох гомогенних груп для аналізу — «народу» та «еліти»; антагоністичні відносини між «народом» та «елітою»; ідея народного суверенітету; позитивна оцінка «народу» та приниження «еліти»[15, с. 102]. Політологи К. Діган-Краузе та Т. Хоутон розширили їх до шести, щоб проаналізувати комунікацію політичних партій Словаччини: гомогенність народу; гомогенність еліт;

прославлення народу; приниження еліт; «unmediated leadership» (як передбачає народний суверенітет); відмова від співпраці чи компромісів (як передбачає поділ друг/ворог)[6, с. 843]. Ці ознаки дозволяють підраховувати популізм «в моменті» та помилково таврувати популістом назавжди.

І. Де Брюкер та М. Родуін у 2021 році наголосять на важливості політичного контексту, за якого політичний діяч вдається до популізму — позаяк вони розглядатимуть популізм як комунікативну стратегію[17]. Висновок про контекстуальність прямо витікає з тих методологічних пропозицій до дослідження популізму, що М. Родуін розробляв раніше з Т. Пауелсом у 2011 році. Тоді вони розповіли про два різновиди контент-аналізу для дослідження політичної комунікації на наявність популізму — класичний та комп'ютерний[18]. Відмінність між ними полягає у витраті часу на аналіз політичного повідомлення.

Класичний контент-аналіз вимагає використання кодувальної книжки (codebook) та наявність команди ретельних кодувальників, котрі займатимуться розшифровкою політичного повідомлення. Його використовували С. Волгрейв та Дж. Ягерс — створили книжку з термінами, слухали записи етерів та занотовували. Реалізація комп'ютерного контент-аналізу потребує спеціального програмного забезпечення на кшталт програми Yoshikoder з попередньо укладеним словником ключових слів-маркерів. Зникає необхідність у створенні команди кодувальників — програма на основі даних зі словника шукає збіги в заданому політичному повідомленні. Це дозволяє проаналізувати більше політичних повідомлень за той же час, що його можливо зробити з допомогою класичного контент-аналізу. До того ж таким методом здатні користуватися дослідники без знань мов програмування — достатньо завантажити відповідні застосунки та знайти політичні повідомлення. В даному разі під пошуком політичного повідомлення мається на увазі випадковий вибір певного тексту, відеофрагменту, аудіофрагменту тощо та «підрахунок» кількості збігів. Під час здійснення такого відбору неможливо відібрати корпуси інформації — викачати архіви з тисяч чи десятків тисяч політичних повідомлень із соціальних мереж на кшталт Facebook або X[19]. Для такого потрібно використовувати спеціальні сервіси, як от Facerager у самому Facebook. Дізнатися про рівень популізму в цьому корпусі стане можливо тільки завдяки знанню мов програмування — Python або R[20] — щоб отримати візуалізацію результатів дослідження та зробити відповідні висновки. Процес громіздкий, якщо звернути увагу на напрацювання щодо автоматизації досліджень популізму у політичній комунікації, без необхідності щоразу писати програмний код.

Дж. Улінскайте та Л. Пукеліс [21], свого часу звернувшись до машинного навчання, використали цифрову модель BART, що компанія Google поширила для вільного використання, для визначення рівня вмісту популізму

у програмах політичних партій Литви. Попередньо модель «навчили» визначати рівень популізму в тексті на основі програмних документів політичних партій ЄС, кодувальних книжок з Team Populism та Global Populism Database — вона «побачила» приклади популістських текстів та відповідних слів-маркерів. В. Матеус, політичний економіст з Португалії, своєю чергою повторив такі самі кроки, але створював цифрову модель «з нуля», а не використовував напівготове рішення[22]. Використання машинного навчання у комп'ютерному контент-аналізі, тобто автоматизація процесу дослідження, долає критику К. Гокінза щодо необхідності витрати великих обсягів часу під час здійснення контент-аналізу політичного повідомлення на наявність популізму. Інше його зауваження, залежність результату від кількісних показників лише загострює проблему. Гокінз продемонстрував інший різновид контент-аналізу — холистичне градування, якісний різновид контент-аналізу.

Холистичне градування спирається на цілісну оцінку політичного повідомлення реципієнтом, тобто інтерпретацію. Перед початком читання реципієнтам показують приклади політичних повідомлень із популістським вмістом. Надалі їх просять ознайомитися із наданими опісля повідомленнями та повідомити, чи є вони популістськими за своєю суттю[23].

Висновки

Ознаки популізму як стилю політичної комунікації та методи їхнього дослідження складають основу комунікативного підходу до дослідження популізму. До ознак популізму як комунікативного стилю належать конспіративність, відраза до дій та рішень державної еліти, протиставлення «народу» та «еліти», посилення на волю народу. До методів, що використовуються для дослідження політичних повідомлень на наявність популізму належать класичний контент-аналіз, комп'ютерний контент-аналіз та холистичне градування. Перші два є кількісними різновидами контент-аналізу, третій — якісного. Комп'ютерний тип контент-аналізу поділяється на ще три підтипи — неавтоматизований, напівавтоматизований та автоматизований. Різниця між ними полягає в програмному забезпеченні, що використовується дослідником для проведення дослідження.

Комунікативний підхід до дослідження популізму може бути використаний для оцінки загального стану політичної комунікації у суспільстві з боку використання у ній популізму. На основі отриманих висновків стане можливою розробка політичних рішень, спрямованих на усунення проблем, що на них прагне вказати політичний актор, використовуючи популізм.

Список посилань

1. Blumler J. G. , Kavanagh D. The third age of political communication: influences and features. Political communication. 1999. Т. 16. № 3. С. 209–230. DOI:<https://doi.org/10.1080/105846099198596>.

2. Радь Т. Популізм як продукт політичної комунікації. Вісник Львівського університету: серія філософські науки. 2012. № 15. С. 298–308. URL: http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/15_2012/37.pdf. (дата звернення: 02.08.2024).
3. Blumler J. G. The fourth age of political communication. *Politiques de communication*. 2016. No 6. No. 1. P. 19. DOI:<https://doi.org/10.3917/pdc.006.0019>.
4. Sorensen L. Populist disruption and the fourth age of political communication. *European journal of communication*. 2023. DOI:<https://doi.org/10.1177/02673231231184702>.
5. Джудіс Дж. Б. Великий вибух популізму: монографія. Харків: Клуб сімейн. дозвілля, 2017. 192 с.
6. Jagers J. & Walgrave S. Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium. *European journal of political research*. 2007. Т. 46. No 3. С. 319–345. DOI:<https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2006.00690.x>.
7. Hofstadter R. The Age of reform: монографія. New York: Vintage books, 1955. 346 с. URL: <https://archive.org/details/ageofreformfromb0000unse/page/346/mode/2up>. (дата звернення: 03.08.2024).
8. Shils E. The torment of secrecy: the background and consequences of american security policies: монографія. Glencoe: The Free Press, 1956. 238 с.
9. Canovan M. Trust the people! Populism and the two faces of democracy. *Political studies*. 1999. Т. 47. № 1. С. 2–16. DOI:<https://doi.org/10.1111/1467-9248.00184>.
10. Кульчицький С. Про що ми говоримо, коли говоримо про популізм. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/03/13/7174417/>. (дата звернення: 02.08.2024).
11. Laclau E. On populist reason: монографія. London: Verso, 2005. 276 с.
12. Populism: a very short introduction / ред. R. K. C. Author. New York, USA: Oxford University Press, 2017. 131 с.
13. Taggart P. Populism: монографія. Philadelphia: Open University Press, 2000. 128 с.
14. Mudde C. The populist zeitgeist. *Government and opposition*. 2004. Т. 39. No 4. С. 541–563. DOI:<https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>.
15. Stanley B. The thin ideology of populism. *Journal of political ideologies*. 2008. Т. 13, No 1. С. 95–110. DOI:<https://doi.org/10.1080/13569310701822289>.

16. Deegan-Krause K. , Haughton T. Toward a more useful conceptualization of populism: types and degrees of populist appeals in the case of slovakia. *Politics & policy*. 2009. T. 37. No 4. C. 821–841. DOI:<https://doi.org/10.1111/j.1747-1346.2009.00200.x>.
17. De Bruycker I. & Rooduijn M. The people's champions? Populist communication as a contextually dependent political strategy. *Journalism & mass communication quarterly*. 2021. T. 98. No 3. C. 896–922. DOI:<https://doi.org/10.1177/1077699021998648>.
18. Rooduijn M. , Pauwels T. Measuring populism: comparing two methods of content analysis. *West european politics*. 2011. T. 34. No 6. C. 1272–1283. DOI:<https://doi.org/10.1080/01402382.2011.616665>.
19. Klinger U., Koc-Michalska K. Populism as a communication phenomenon: A cross-sectional and longitudinal comparison of political campaigning on Facebook. *Mots*. 2022. No 128. DOI:<https://doi.org/10.4000/mots.29685>.
20. R for political science: a practical guide: монографія / ред.: F. Urdinez, A. Cruz. 2-ге вид. CRC Press, 2022. 480 с.
21. Ulinskaitė J. , Pukelis L. Identifying populist paragraphs in text: a machine-learning approach. 2021. DOI:<https://doi.org/10.48550/arXiv.2106.03161>.
22. Mateus V. De'coding concepts: Automatic characterization of populist moments on Twitter: Марістерська робота. 2023. 98 с. URL: https://repositorio.iscte-iul.pt/bitstream/10071/30527/1/master_vasco_ribeiro_mateus.pdf. (дата звернення: 02.08.2024).
23. Hawkins K.A. Ischávezpopulist?. *Comparative political studies*. 2009. T. 42. No 8. C. 1040–1067. DOI:<https://doi.org/10.1177/0010414009331721>.

References

1. Blumler, J. G. , & Kavanagh, D. (1999). The third age of political communication: Influences and features. *Political Communication*, 16(3), 209–230. <https://doi.org/10.1080/105846099198596>.
2. Rad, T. (2012). Populism as a product of political communication. *Bulletin of Lviv University: Series of philosophical sciences*, (15), 298–208. Retrieved from http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/15_2012/37.pdf. [In Ukrainian].
3. Blumler, J. G. (2016). The fourth age of political communication. *Politiques de communication*, No 6(1), 19. <https://doi.org/10.3917/pdc.006.0019>.

4. Sorensen, L. (2023). Populist disruption and the fourth age of political communication. *European Journal of Communication*. <https://doi.org/10.1177/02673231231184702>.
5. Judis, J. B. (2017). The Big Bang of Populism. *Family Leisure Club*, 192 p. [In Ukrainian].
6. Jagers, J. , & Walgrave, S. (2007). Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*, 46(3), 319–345. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2006.00690.x>.
7. Hofstadter, R. (1955). *The Age of reform*. Vintage books. Retrieved from, 346 p. <https://archive.org/details/ageofreformfromb0000unse/page/346/mode/2up>.
8. Shils, E. A. (1956). The torment of secrecy: The background and consequences of american security policies. *The Free Press*, 238 p.
9. Canovan, M. (1999). Trust the people! Populism and the two faces of democracy. *Political Studies*, 47(1), 2–16. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00184>.
10. Kulchytskyi, S. (2018, March 13). What we are talking about when we talk about populism. *Ukrainska Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua>. [In Ukrainian].
11. Laclau E. (2005). *On populist reason*. Verso, 276 p.
12. Cristóbal Rovira, K. , & Cas, M. (Eds.). (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press, 131 p.
13. Taggart P. (2000). *Populism*. Open University Press, 128 p.
14. Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541–563. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>.
15. Stanley, B. (2008). The thin ideology of populism. *Journal of Political Ideologies*, 13(1), 95–110. <https://doi.org/10.1080/13569310701822289>.
16. Deegan-Krause, K. , & Haughton, T. (2009). Toward a more useful conceptualization of populism: Types and degrees of populist appeals in the case of slovakia. *Politics & Policy*, 37(4), 821–841. <https://doi.org/10.1111/j.1747-1346.2009.00200.x>.
17. De Bruycker, I. , & Rooduijn, M. (2021). The people's champions? Populist communication as a contextually dependent political strategy. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 98(3), 896–922. <https://doi.org/10.1177/1077699021998648>.

18. Rooduijn, M. , & Pauwels, T. (2011). Measuring populism: Comparing two methods of content analysis. *West European Politics*, 34(6), 1272–1283. <https://doi.org/10.1080/01402382.2011.616665>.
19. Klinger, U. , & Koc-Michalska, K. (2022). Populism as a communication phenomenon: A cross-sectional and longitudinal comparison of political campaigning on Facebook. *Mots*, No 128. <https://doi.org/10.4000/mots.29685>.
20. Urdinez, F. , & Cruz, A. (Eds.). (2022). *R for political science: A practical guide* (2nd ed). CRC Press, 480 p.
21. Ulinskaitė, J. , & Pukelis, L. (2021). Identifying populist paragraphs in text: A machine-learning approach. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2106.03161>.
22. Mateus, V. (2023). De'coding concepts: Automatic characterization of populist moments on Twitter [Master's thesis, Instituto Universitário de Lisboa]. https://repositorio.iscte-iul.pt/bitstream/10071/30527/1/master_vasco_ribeiro_mateus.pdf.
23. Hawkins, K. A. (2009). Is Chávez populist? *Comparative Political Studies*, 42(8), 1040–1067. <https://doi.org/10.1177/0010414009331721>.

Roman Kulish

Postgraduate student of the Faculty of Philosophy

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-9858-956X>

e-mail: pan.roman.kulish@gmail.com

POPULISM AS A COMMUNICATIVE PHENOMENON: THE ESSENCE AND METHODOLOGY OF THE STUDY

Abstract

The article presents a communicative approach to the study of populism. It is based on the features of the populist style of political communication, as well as methods that can be used to assess the intensity of its use. According to the communicative approach, almost every political actor becomes a suspect in attempts to turn to populism. It is proved that the communicative approach does not contradict other approaches to the study of populism, such as the ideological one, but complements them.

The author provides clear signs of style that make it possible to identify populism in political communication using the communicative approach: secrecy, negative attitude to the actions and decisions of the state elite, opposition of 'people' and 'elite', as well as appeal to the will of the people. The only thing left to do is to determine which keywords to associate with each of these features.

The methods that make it possible to measure the intensity of the use of populist style in political communication based on the above features are also considered. These methods include classical content analysis, computer content analysis and holistic grading. Three subtypes of computer content analysis — non-automated, semi-automated and automated — are distinguished with their features and scenarios of application.

Keywords: populism, political communication, method, style of political communication, strategy of political communication.

Стаття надійшла до редакції 27.09.24

© Куліш Р. Ю., 2024

Солдатенко Валерій Федорович

*Доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса*

НАН України (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-2435-1123>

e-mail: soldatenko.v.f@gmail.com

**«КРИЗА», «РЕВОЛЮЦІЯ», «ГРОМАДЯНСЬКА
ВІЙНА» ЯК СКЛАДОВІ КОНЦЕПТУ НАУКОВОГО
ВІДТВОРЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ПОСТУПУ УКРАЇНИ В
1917 — 1920 РР.**

Резюме

У статті здійснено спробу прослідкувати логічні взаємозв'язки, взаємозалежності, взаємовпливи ключових суспільних феноменів одного з найважливіших, переламних, доленосних періодів вітчизняної історії. Навіть найзагальніша їх структуризація може сприяти позитивній кристалізації підходів, досягненню більшої системності у застосуванні методологічних і методичних засобів освоєння, творчого осмислення подій столітньої давнини, які в наявній на сьогодні історіографії, політологічних студіях отримують відмінні, нерідко суперечливі, або непереконливі тлумачення й оцінки. Раціоналізація поєднання, рівно як і з'ясування відмінностей теоретичних категорій «криза», «революція», «громадянська війна» на ґрунті конкретно-історичного досвіду 1917–1920 рр. створює додаткові можливості для точнішого, реалістичнішого відтворення надскладних суспільних тенденцій і процесів. Здійснений у такий спосіб аналіз, зокрема, свідчить: однолінійна, однопланова умовна схема руху по висхідній логічній лінії «від меншого до більшого» (масштабнішого) виявляється недостатньою, вимагає гнучкішого, діалектичнішого застосування, оскільки з'ясовується, що не лише політичні кризи здатні призводити до революцій, які, своєю чергою породжують громадянські війни, а й останні, здійснюючи «зворотній реверс», призводять до політичних криз, а наслідки громадянських війн виявляють себе в істотній корекції вектору розвитку революцій, вибору траєкторій суспільного розвитку.

Ключові слова: криза; Українська революція; соціальні аспекти; громадянська війна; інтервенція; окупація; повстанство; червоні й білі.

Вступ

Неухильний суспільний розвиток перманентно детермінує спроби «нового прочитання», оцінки минулого досвіду. Поповнення фактологічно-документальної бази досліджень, примноження історіографічних набутоків, кристалізація теоретичних, наукових концепцій доповнюються природними бажаннями виявити причинно-наслідкові зв'язки між історією і сучасністю, здобути якомога повчальніші уроки з пережитого, взяти їх на інтелектуальне озброєння. Об'єктивний стан політичної турбулентності, доведений до крайньої межі воєнною агресією Російської Федерації, яким у найзагальнішому сприйнятті можна охарактеризувати стан останнього десятиліття України, її народу вкотре зумовлює звернення до прикладу невичерпного з точки зору пізнання справді багатозначного періоду — років революції і громадянської війни. Звісно, це зовсім не означає, що відтворення картини 1917 — 1920 років у повному обсязі має механістично, без творчої критичної смислової апробації і обробки переноситися на сучасну ситуацію. Однак окремі й не-маловажні оцінки, висновки, узагальнення, безперечно, можуть виявитися корисними, конструктивними, принаймні, коректно «наштовхнути» на додаткові продуктивні міркування.

Доцільність привернення уваги до пропонованого об'єкту додатково зумовлюється спостереженнями з багаторічного досвіду викладання вузівського курсу історії України. З усіх проблем ХХ століття студенти виявляють найбільші труднощі у засвоєнні конкретних знань, пов'язаних саме з дійсно непростими, дуже «спресованими» в часі, реально часто суперечливими і заплутаними подіями 1917 — 1920 рр., які до того ж не завжди достатньо кваліфіковано й доступно висвітлюються в учбовій літературі. Певний схематичний, з елементами логічної систематизації «дороговказ» може стати в нагоді тим, хто цікавиться й вивчає вітчизняне минуле.

Історіографічний контекст. Про означені роки в Україні існує, без перебільшення, гігантська література. Буревійні, водночас, доленосні події завжди привертали підвищену увагу фахівців багатьох галузей знання, особливо гуманітарного, призводили до різного рівня результативних спроб відтворення картини непростих, багатоаспектних процесів.

У перше повоєнне десятиліття (до початку 30-х рр. минулого століття) зародилися, розвивалися, стверджувалися дві історичні концепції — пролетарської (соціалістичної) і національно-демократичної революцій. З утвердженням в Союзі РСР, до складу якого входила Українська РСР, тоталітаризму друга концепція була визнана ненауковою, оголошена втіленням буржуазно-націоналістичних підходів, виявилася фактично відкинutoю і аж до початку

90-х рр. побутувала лише в працях українських емігрантських і зарубіжних фахівців.

В радянській історіографії неподільно домінувала схема історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і Громадянської війни в Україні.

На зламі 80 — 90-х рр. концепція Української національно-демократичної революції 1917 — 1920 (1921) років знову набула повноцінних «прав громадянства» на Батьківщині та превалює й донині.

Така «лапідарно-пунктирна» оцінка генеалогії реконструкції досягнення історії українського народу в 1917 — 1920 рр. майже не викликає заперечень (В. Солдатенко) [1], за винятком хіба що з боку російських науковців і публіцистів, які з 2017 р. посилено розробляють і пропагують концепцію Великої російської революції, в контекст якої жодним чином «не вписується» Українська революція, що розглядається лише як протиприродний антипод, болісний для країни синдром (В. Солдатенко) [1, с. 110–135].

Важливо оговорити ще й такий важливий момент. Незважаючи на те, що в 1917 — 1920 рр. в Україні перехрещувалися різноорієнтовані (в тому числі — несумісні, полярні) інтереси, приходили в зіткнення ворожі тенденції і процеси, які мали самостійне, самодостатнє значення — на кшталт Російська революція, революції в Німеччині й Австро-Угорщині, Угорщині, іноземні воєнні агресії за участі представників багатьох націй, висхідною й головною точкою відліку в системі наукових координат свідомо, цілеспрямовано обирається Українська революція, перебіг подій, безпосередньо дотичний до буття українського загалу (В. Солдатенко) [2, 3, 4].

Методи дослідження

У вивченні політичних процесів застосовувалися такі основні загальнонаукові методи як системний, структурно-функціональний, історико-логічний і порівняльно-ретроспективний. Вони дозволили з'ясувати ситуацію українсько-російського науково-фахового протистояння, гострої непримиренної дискусії з абсолютно протилежною, полярною мотивацією підходів, оцінкою фактів, аргументацією висновків і узагальнень. Принципові розбіжності, різномислення спостерігаються уже на рівні ключових, фундаментальних смислових понять, украй необхідних для ідейно-теоретичних ретроспективних реконструкцій минулого. В цьому сенсі видається доцільним звернутися до предметного, тобто не абстрактного, а фактологічно підтверджуваного тлумачення таких основоположних для розуміння суспільних феноменів як «криза», «революція», «громадянська війна».

При цьому сутнісний зріз даної студії не потребує заглиблення в семантичні, лінгвістичні, філософські чи ще будь-які — аж до міждисциплінарних і енциклопедичних — ускладнені уявлення про названі категорії, якими

успішно послуговуються в багатьох наукових галузях. У даному разі видається достатнім обмежитися лише політичними ракурсами, якими давно і звично оперують фахівці в соціальній сфері.

У пропонованих зведених лаконічних умовисновках автор незмінно спирається на ретельно вивірений емпіричний матеріал, використаний у власних публікаціях (що, при потребі, легко перевіряється), не обтяжуючи, не ускладнюючи сприйняття змісту статті. Там же міститься чимало оцінок і міркувань щодо найгрунтовніших і найавторитетніших видань колег [5, 6, 7, 8, 9], (Я. Грицак,) [10], (С. Плохій) [11], (В. Литвин) [12].

Результати дослідження

Смислова сутність політичних категорій, обраних для наукового осмислення поставленого завдання може бути зведена до наступного.

«Криза» — різке, масштабне погіршення ситуації, загострення суперечностей у суспільстві, детермінація значних, навіть кардинальних змін, пошуку назрілих і невідкладних зрушень у стосунках між суб'єктами соціуму. Кризу (залежно від масштабності й смислової цільової потреби її нерідко іменують «передгрозовою» революційною ситуацією) можна у окремих випадках дещо загальмувати, розрядити суспільну напругу, зупинити (залагодити), або (здебільшого з невміння адекватно оцінити виклики часу, за бездіяльності, зволікання із прийняттям нагальних рішень) допустити переростання в більш високу якість — революцію.

Революція — докорінний переворот підвалин життя, рішучий, стрибкоподібний перехід від одного суспільного стану до іншого в усіх галузях — в економіці, політиці, духовній культурі. Це принциповий вибір шляху соціального і національного прогресу з метою вдосконалення й покращення життя людей, що передбачає кардинальні зрушення у розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. В такі екстремальні моменти відбувається співпадіння (взаємопоєднання) нездатності керівних верств — «верхів» управляти по-старому з масовим прагненням «низів» жити по-новому. Революція — не лише відмова від діючих правопорядків, знищення віджилих державних систем, а ще більшою мірою — запровадження нових укладів, нових стосунків, захисту здійснених завоювань.

«Громадянська війна» - організована збройна боротьба за владу між соціальними групами суспільства, нації, держави, найгостріша форма класової боротьби. Виникає здебільшого внаслідок соціальних криз, в яких панівні класи уже не в змозі «законними» засобами протидіяти своїм політичним суперникам. Такі війни ведуться як регулярними, або спеціально створеними арміями, так і озброєним громадянським населенням, керуючись потребами задоволення різноспрямованих інтересів, корпоративних прагнень. На

фронтах використовуються всі наявні засоби ведення війни, включаючи наукову стратегію і тактику, фортифікацію, а також участь професійних фахівців.

Розглядаючи наведені узагальнені формулювання у якості базових, відправних для позначення реальних важливих феноменів, можна відразу бачити в них як взаємопов'язані, взаємодоповнюючі, «взаємоперетікаючі» елементи, так і певні, в чомусь істотні відмінності, особливості, специфіку проявів. Гадається, це можна краще зрозуміти, дійти обґрунтованих переконань, подумки перенісшись безпосередньо в конкретно історичну площину.

Рухаючись по порядку, слід передусім зупинитися на початкових ланках ланцюга криз, які довелося переживати Україні (у деяких проявах їх можна визнати головними чинниками моменту) у 1917 — 1920 рр.

Тогочасною глобальною кризою, безперечно, стала Перша світова війна, яка за два з половиною роки породила й до краю загострила загальноєвропейську революційну ситуацію, зумовила у лютому 1917 р. суспільний вибух в найслабшій ланці — Росії — такого потужного масштабу, який призвів до блискавичного краху найбільшої материкової імперії в світі. Український рух, який мав двоєдине завдання — позбавлення від самодержавства, як оплоту соціального й національного гноблення, виявився органічною складовою формування нездоланої кризи. Чи не найяскравішим її проявом, а, можливо, й найпотрібнішим і найефективнішим поштовхом розвитку кризи в переможні події в Петрограді став, як відомо, перехід на сторону повсталих пролетарів першої крупної військової частини гарнізону — запасного Волинського полку, укомплектованого переважно бранцями з України. За ними пішли й інші.

І доки повідомлення про зречення Миколи II престолу ще котилися неозорими далями країни, формувався Тимчасовий уряд, українська еліта створила політико-координаційний орган — Центральну Раду, твердо стала на шлях ініціації Української національно-демократичної революції.

Офіційний Петроград і слухати не хотів про справедливі, зовсім не зухвалі, помірковані домагання українців — в умовах розпочатої демократизації суспільного життя в Росії дати згоду на запровадження національно-територіальної автономії України. Намагаючись впоратися з наростанням Української революції, не на жарт злякавшись самочинного проголошення України автономним утворенням, як загрозливого прецеденту, лівоцентрична частина уряду, рятуючи ситуацію, згодилась на мінімальні поступки українській стороні. Однак правий сегмент Тимчасового уряду на чолі з кадетами скористався обставинами, пов'язаними з переговорами в Києві, і штучно спровокував на початку липня 1917 р. урядову кризу, з якої йому так і не судилося вибратися, а все дійшло до жовтневого перевороту, першого переможного кроку соціалістичної революції.

Правда, прибравши до рук вищий орган виконавчої влади і відразу скоригувавши державний курс в правий, контрреволюційний бік, Тимчасовий уряд встиг спровокувати і урядову кризу в Україні. Його Інструкція Генеральному секретаріату від 4 серпня 1917 р. з неприкритими, цинічними імперіалістичними замірами, появи якої не зміг запобігти В. Винниченко й підлеглі йому міністри, привела до вимушеної демісії першого національного уряду. Повсюдна масова підтримка українством Центральної Ради, Генерального секретаріату виявилася настільки могутньою, що спираючись і на інші обставини, кризу вдалося подолати. В історіографії зустрічається немало міркувань, згідно яких ще не дуже досвідчені лідери Української революції могли б значно ефективніше скористатися з тодішньої політичної кон'юнктури, вибороти у офіційного Петрограда, що слабшав з кожним днем, більшого обсягу теоретично розроблених М. Грушевським і його прибічниками національних домагань.

Однак цього не сталося, та нагромаджене величезне невдоволення, обурення діями Тимчасового уряду додатково далось взнаки, коли О. Керенському, що судомно намагався втриматися при владі й в останні дні жовтня шукав рятувочної допомоги будь-де, Центральна Рада не простягла руки, не стала на бік вірних поваленому уряду місцевих прибічників, у їх числі й військових формувань Київського гарнізону, що намагалися протидіяти більшовицькому повстанню. Це не могло не вплинути на зміну розстановки сил в стратегічно важливому регіоні на півдні країни в цілому. Тобто, у вирішальний кризовий момент український чинник спрацював не на користь противників соціалістичного перевороту, хоча останній засуджувався й висловлювалася категорична готовність рішуче боротися з його підтримкою в Україні.

Вдало маневруючи, з одного боку, не втягуючись у військове протистояння між більшовиками і місцевими адептами поваленого уряду, а з іншого, оперативно скориставшись з «Декларації прав народів Росії» (хоч і відмежувавшись від петроградської Ради народних комісарів), Центральна Рада оголосила своїм Третім Універсалом про створення Української Народної Республіки. Заявлялося про її належність до неіснуючої поки що федеративної демократичної республіки Росія, під якою розумілась спілка національно-державних утворень на нерадянській основі, Розрахунок не виправдався, а щойно народжена Українська Народна Республіка потрапила у протистояння з місцевими організаціями більшовиків, підтримуваних не лише на словах новим петербурзьким революційним урядом. Ситуація виявилася у повному розумінні слова кризовою, хоч здебільшого іменується скромніше — конфліктом між Раднаркомом і Центральною Радою. Після не дуже наполегливих, невдалих спроб дипломатичними шляхами знайти залагодження суперечностей миром протистояння набрало збройного характеру.

В історіографії події грудня 1917 р. — січня 1918 р. нерідко іменуються першою українсько-російською (більшовицькою) війною, в якій місцеві радянські сили видаються лише за слухняну агентуру (п'яту колону) північно-східного сусіда, що розв'язав неспровоковану агресію проти суверенної держави — незалежної УНР. З такою версією можна погодитися частково, звернувшись до певних уточнень.

Перший, реально Центральнорадівський (Київський) з'їзд Рад (4 — 5 грудня) і Перший Всеукраїнський (Харківський) з'їзд Рад (11 — 12 грудня 1917 р.) з наочною переконливістю відбили розкол політикуму і населення України на два непримиренних табори. Уже в ході підготовки і проведення обох форумів розпочалися військові ексцеси, що набирали дедалі більших масштабів і гостроти. На боці умовно харківського центру влади, згідно класової природи, виявилось керівництво Радянської Росії. Втім, командування тільки но народжуваної Червоної армії на той момент було зайняте необхідністю знешкодження (ліквідації) найзагрозливішого, найпотужнішого військового осередка спротиву радянській владі — козачого Дону. Тому реально змогло виділити доволі обмежений контингент власне російських військовиків (їх точного числа ніколи не встановлювалося, а приблизна кількість ніяк не могла перебільшувати п'яти тисяч осіб) для операцій в напрямку Києва. Останні переважно влилися в збройні загони червоногвардійців, сформованих в населених пунктах уже радянського Лівобережжя і солдатів Південно-Західного фронту. Загальна ж кількість тих, хто взяв участь у поході на основний плацдарм Центральної Ради, дорівнювала, за найоптимістичнішими підрахунками, близько 10 тис. чоловік.

З'єднані в чотири формації, гучно найменовані арміями (кожна по 1,5 — 2,5 тис.), вони не змогли надати своєчасної допомоги повсталим за радянську владу 16 січня 1918 р. київським робітникам і солдатам, що, тим не менше, виявилось дієвою складовою боротьби за владу.

Хоча скільки-небудь значних дій (крім січневого повстання незмінно ще фігурує бій під Крутами, кількадечний гарматний обстріл Києва та розстріл муравйовцями мало не 2,5 тис. російських офіцерів, що, шукаючи порятунку від революції, опинилися в Києві, але участі в подіях не брали), воєнними жертвами стало не менше 10 тис. осіб.

Наведене в комплексі схиляє до логічного висновку-міркування — основними учасниками і жертвами зародкового, початкового етапу громадянської війни стали місцеві, українські мешканці. Важливо взяти до уваги й те, що фігурантами протистоянь і кривавих зіткнень були не стільки мирні жителі-волонтери, а формування (протоформування) армійського зразка, почасти з фахово підготовленим командуванням, штабами, залученням солдатів, що мали досвід участі в імперіалістичній війні. На озброєнні вояки мали й використовували всі види наявних тоді озброєнь. Готувалися

й втілювалися в життя стратегічні розрахунки й тактичні плани операцій, формувалися фронти. Навіть дискурс тодішніх документів різного походження говорить на користь того, що події сприймалися, кваліфікувалися, розцінювалися як розпочата реальна повномасштабна війна. Мабуть найбільш адекватною її назвою може бути громадянська війна в Україні, одну зі сторін якої підтримала безпосереднім, поки що не надто масштабним, втручанням Радянська Росія.

Варто звернути увагу й на ту обставину, що перші залпи громадянської війни прогрімали в Україні раніше, ніж це сталося на території власне російських губерній — прийнято вважати (якщо не брати в рахунок короткого епізоду — невдалої спроби О. Керенського подавити повстання в Петрограді в останні дні жовтня 1917 р.), що там Громадянська війна розпочалася навесні 1918 р., з початком іноземних інтервенцій.

Ще один, проміжний висновок полягає в тому, що перше масштабне зіткнення двох суспільних потоків — Української національно-демократичної і загальноросійської соціальної (Жовтневої, соціалістичної) революції закінчилося на користь останньої. В середині ж Української революції дедалі сильніше стали виявлятися трансформації, що призвели до істотної асиметрії: актуалізувалися національно-демократичні аспекти й почали відсуватися на другий план, на невизначені терміни соціальні складові революційних, державних програм. Можливо, було б виправдано погодитися з точкою зору лівих українських есерів, що більш відповідним сутності практично реалізовуваної мети стала Українська національно-визвольна революція.

У січні — лютому 1918 р. український чинник (під цим, звісно, розуміється, передусім, Українська революція, позиція УНР) знову доволі потужно заявив про себе. Центральноевропейські держави, що домінували в Бресті на мирній конференції, не просто із задоволенням зустріли приєднання до міжнародного форуму делегації Української Народної Республіки, а й досить швидко переключили на неї свою основну увагу, відтіснивши на другий план контакти з російськими дипломатами. Цьому були вельми прагматичні причини. Від Радянської Росії можна було чекати лише неприємностей, зокрема, експорту революції. А в Україні за роки війни, що призвела до величезного скорочення міжнародної торгівлі, нагромадилися чималі лишки хліба, тоді як у заблокованих Антантою Німеччині й Австро-Угорщині починалися «голодні бунти». В разі порозуміння з українцями європейцям можна було розраховувати на виправлення продовольчої кризи. Так на світ з'явився перший мир Першої світової війни між Україною і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, промовисто наречений «хлібним». В таємному протоколі до основного документа про припинення війни українська сторона зобов'язувалася поставити в Центральні держави до 20 липня 1918 р. 1

млн тон зерна і ще велику кількість іншої продукції, сировини. Крім направлення в Україну «навзаєм» значної кількості промислових товарів новоявлені союзники пообіцяли надати воєнну допомогу для «очищення» республіки від органів радянської влади, більшовиків.

Австро-німецькі війська свої обіцянки виконали доволі оперативно, окупувавши уже до кінця квітня 1918 р. всю територію України. А ось з відправкою на Захід обіцяного продовольства не залагодилося — селянство не бажало слухняно відгукуватися на заклики Центральної Ради віддавати «без бою» хліб чужинцям. Апаратів же примусу у національної влади не існувало. Німці й австрійці педантично вимагали дотримання «букви договору», та не відчуваючи зрушень, втрачаючи терпіння, почали запроваджувати до українців власне судочинство. Українські соціалістичні партії (есери, соціал-демократи, соціалісти-федералісти, демократи-хлібороби), які входили до Центральної Ради, не могли змиритись із розпочатим проти селянства терором. Напруга швидко переросла в кризу відносин між окупантами і українською владою, скандально завершилася грубим розгоном іноземною військовою адміністрацією органів Української революції.

До влади було приведено колишнього царського генерала, флігель-ад'ютанта Миколи II, власника величезних земельних латифундій в Україні П. Скоропадського. Почалася реставрація долютневих (1917 р.) порядків. Та й не дивно. Уряди гетьманату більше як наполовину формувалися з російських кадетів — тих самих, які спровокували в липні 1917 р. кризу, що завершилася Жовтневою революцією.

В Україні спалахнула справжня «селянська Вандея» — повсюдні перманентні масові повстання проти окупаційно-гетьманського режиму. В історіографії з'являються пропозиції вважати ескалацію громадянської війни (лише рахунок вбитих окупантів і прибічників гетьманства йшов на десятки тисяч, а загиблих і «покараних» селян — повстанців і заручників — на сотні тисяч) окремою, «селянською революцією». І в цьому є свій резон. Тотальне несприйняття влади досягло апогейних значень в останню декаду жовтня — на початку листопада. Гетьман П. Скоропадський увів в усіх дев'яти українських губерніях і, окремо, ще й в найбільших містах надзвичайний, або військовий стан. Однак подолати всеохоплюючу кризу було неможливо. Свою роль зіграли революції в Німеччині й Австро-Угорщині, що мали прямим наслідком евакуацію з України 500-тисячного окупаційного контингенту, на якому тримався гетьманат. П. Скоропадському не залишалося нічого іншого, як невідворотно котитися до зречення влади.

Партії Української революції (УСДРП, УПСР, УПСФ і деякі інші) в умовах практично загальнонаціональної кризи сформували 13 листопада 1918 р. Директорію на чолі з В. Винниченком. З її ініціативи було здійснено

переможне антигетьманське повстання, відроджено Українську Народну Республіку. Повернення України на революційну траєкторію поступу (документально урівноважувалися нагальні соціальні й національні завдання) прийнято вважати органічним продовженням розпочатої навесні 1917 р. національно-демократичної революції, її другим етапом. Дехто називає події листопада-грудня 1918 р. Другою Українською революцією.

Однак, накресленій національним проводом стратегії не судилося бути втіленою в життя. Завадили, головним чином, чотири обставини.

По-перше, паралельно з реставрацією Української Народної Республіки розпочався процес відновлення Української Соціалістичної Радянської Республіки. Збройну силу останньої на початковому етапі боротьби складали переважно українські повстанці, ядро яких сформувалося ще в часи антигетьманських виступів (звенигородці, таращанці, чернігівчани). Командуванню Червоної армії було заборонено надавати в розпорядження Українського фронту бойові частини.

По-друге, підступним, злим фатумом Української революції, Української Народної Республіки став запроваджений з ініціативи С. Петлюри (він у лютому 1919 р. перебрав на себе роль лідера в державному проводі) режим отаманщини. Це завадило перетворенню повстанства в формування регулярної армії, позбавило УНР ефективного, організованого захисту. Більше того, деструктивна позиція спровокувала глибоку й швидку руйнівну ерозію всього державного організму, в тому числі соборницьких ініціатив.

По-третє, не можна залишити поза увагою кризові тенденції в провідних українських партіях. Революційно налаштовані ліві елементи в УПСР, УСДРП, УПЛСР, місцевому Бунді відділились від первісних утворень, зародили націонал-комуністичні течії й окремі партії боротьбистів, боротьбистів, укапістів, комфарбандівців і почали шукати шляхи об'єднання з Комуністичною партією (більшовиків) України, схилиючи український суспільний рух на шлях української соціальної (соціалістичної) революції. Просто непоправним ударом по всій українській партійній системі стало, зокрема, рішення ЦК УПСР про розпуск найчисельнішої організації, що репрезентувала інтереси понад 80% нації — селянства. В одну мить 375-тисячна партія українських есерів (можливо ці дані керівництва завищені) буквально «обнулилася», залишивши політично діяльною горстку активістів всього в кілька сотень осіб.

Праві сегменти всіх без винятку українських партій переживали колосальне скорочення членства в своїх лавах, втрату авторитету і впливу, згортали роботу. Незначна частина керівних функціонерів воліла залишити Батьківщину, перебратися за кордон, в еміграцію.

По-четверте, свої негативи в ситуацію вносило антиукраїнське спрямування позицій інтервентів Антанти, породжуючи сум'яття в настроях

керівних структур УНР. До не менших втрат, шкідливих деструкцій призводили дії білогвардійських єдинонеділимців (А. Денікіна, пізніше — П. Врангеля), активно підтримуваних західними демократіями.

В результаті Україна потрапила, можна сказати, в зону «кризової турбулентності», пульсуючих спалахів надзвичайно тяжких, виснажливих воєнних дій. Особливої напруги, кривавих, руйнівних наслідків події набували в часи силового, зовсім незалежного від волі місцевого населення, втягування його в процеси перманентної міграції на терени України загальноросійської Громадянської війни, перетворення республіки на епіцентри жаклих ристалищ (денікінщина, врангелівщина, польська агресія тощо). Тому нерідко кризи, що виникали одна за одною, супроводжувалися найдошкульнішими оцінками-констатаціями — «катастрофи». До них, зокрема, відносять ганебну здачу білогвардійцям зайнятого в останні дні серпня 1919 р. чималими зусиллями українських військ Києва, згубні результати договору командування Української галицької армії з денікінцями і перехід під начало останніх основної формації збройних сил соборної УНР (листопад 1919 р.), рішення любарських нарад (кінець листопада — початок грудня 1919 р.), Варшавський договір УНР з Другою Річчю Посполитою (21 квітня 1920 р.), літні (1920 р.) поразки Дієвої армії і її відступ за межі УНР разом з поляками, зраду керівництвом останніх Варшавського договору (початок у вересні 1920 р. переговорів з червоними при ігноруванні позиції Державного центру УНР і представників галицької громади), підписання Ризького мирного договору між Польщею і Радянськими Росією та Україною (18 березня 1921 р.).

Разом з тим перераховані воєнно-політичні кризові прояви історичного поступу української нації (вони не всі, на локальному зрізі їх число неважко доповнити і урізноманітнити) змінювалися поетапним зміцненням дії інших суспільних векторів, посиленням позицій в Україні радянської влади, наближаючи її торжество, зумовлювали початок об'єднавчого процесу з РСФСР, іншими радянськими республіками, який завершився в кінці 1922 р. створенням Союзу Радянських Соціалістичних Республік, одним з ініціаторів і засновників якого стала Українська Соціалістична Радянська Республіка.

Українська національно-демократична революція не увінчалася перемогою. Об'єктивні й суб'єктивні чинники такого фіналу досить предметно, глибоко з'ясовані в історіографії. Однак неспростовним назавжди залишиться те, що буремні події вже більш як сторічної давнини знаменували небачений до того стрімкий злет національного духу, справжній вибух визвольної енергії, що справили велетенський вплив на всю подальшу долю українського народу і досьогодні залишаються чи не найпритягальнішою і найповчальнішою скарбницею досвіду національного відродження.

Висновки

Вищевикладене дає можливість наступним чином лапідарно, присуті схематично позначити концепт історії революційної доби в Україні (1917 — 1920 рр.), виділяючи умовні, однак сутнісні етапи з певними характерними відмінностями:

Січень 1917 р. — політична криза в Росії. — Лютий — революція, крах самодержавства. — Березень — квітень — початок Української національно-демократичної революції.

Початок липня 1917 р. — штучна урядова криза в Петрограді, що зі швидким наростанням суспільних антагонізмів переростає в загальнодержавну. — 25 жовтня — повстання в Петрограді під проводом більшовиків. Проголошення радянської влади.

7 листопада — проголошення створення Української Народної Республіки. Листопад 1917 р. — січень 1918 р. — криза в стосунках між Центральною Радою і місцевими Радами робітничих, солдатських і селянських депутатів, загострена конфліктом між Раднаркомом Росії і Центральною Радою. Початок громадянської війни в Україні за сприяння та втручання Радянської Росії.

Квітень 1918р. — криза у відносинах Центральної Ради з окупаційними силами Німеччини й Австро-Угорщини. — 29 квітня 1918 р. — державний переворот, розгін Центральної Ради, встановлення гетьманського режиму П. Скоропадського.

Травень — жовтень — наростання кризових явищ внаслідок практично тотального несприйняття масами політики української авторитарно-маріонеткової і окупаційної влади, повсюдне наростання повстанського руху, по суті, масштабна ескалація громадянської війни. Оголошення на всій території України надзвичайного і воєнного стану.

Листопад — грудень — повернення України на революційний курс. Антигетьманське повстання під проводом Директорії, або новий етап, Друга Українська революція, відродження Української Народної Республіки.

Кінець грудня 1918 р. — весна 1919 р. — військові дії прибічників радянської влади проти УНР (переважно місцевих повстанців, оперативного реорганізованих у регулярні частини Червоної армії) — новий етап громадянської війни, знову за прямого сприяння, втручання, військової допомоги РСФРР, відступ Дієвої армії УНР і об'єднання в липні з Українською галицькою армією.

Липень — серпень 1919 р. — наступ Добровольчої армії з території Донбасу в напрямку Полтави — Києва (далі — на Москву) — перенесення головного плацдарму загальноросійської Громадянської війни на терени

України, безславна здача захопленого українськими військами Києва і зародження тенденцій чергової кризи.

Вересень — листопад — зміна орієнтацій Української галицької армії і угода з денікінцями, розцінена як політична і військова зрада. Катастрофа і ліквідація Українського соборного фронту. Відступ залишків армії УНР на територію Польщі.

Осінь — зима 1919 р. — провал спроб білогвардійців оволодіти Москвою і повернення в результаті наступу Червоної армії фронту загальноросійської Громадянської війни (між червоними і білими) в Україну — в Причорномор'я, Приазов'я і Крим. Наростання суспільної напруги.

21 квітня 1920 р. — підписання С. Петлюрою і Ю. Пілсудським Варшавського договору. — 25 квітня — початок наступу польської армії на Правобережній Україні. — 6 травня — захоплення Києва. — Червень 1920 р. — контрнаступ Червоної армії, затяжна польсько-радянська війна на територіях України і Білорусії.

Вересень — листопад — ескалація військових дій проти білогвардійських частин на Південному Сході і в Причорномор'ї. — Листопад — розгром врангелівців в Криму.

Вересень 1920 р. — перемир'я і початок мирних переговорів у Мінську між Польщею і РСФРР та УСРР. Кінець листопада — залишення рештками армії і державним проводом УНР Батьківщини, інтернування військовослужбовців-українців. — Завершення Української революції.

Схематичні узагальнення, гадається, дозволяють наочніше уявити загальну картину визрівання, виникнення, протікання трансформації криз, здійснення революцій, розв'язування, ходу, етапів, масштабів громадянської війни (війн) в Україні в 1917 — 1920 рр. Очевидна калейдоскопічність згаданих суспільних явищ свідчить як про розвиток криз в революційні вибухи, а останніх — у громадянські війни, так і формування значно складніших їх комбінацій. А саме: зародження криз в лоні революцій і в процесі протиборства різних (відмінних за метою, спрямуванням) революцій — соціальних і національних, переростання революцій у внутрішньодержавні війни і завершення таких війн торжеством вимріяних революційних задумів. Особливості векторів, траєкторій розвитку суспільних потоків також супроводжувалися проявами різних за характером і розмірами кризових явищ. Певна ж структуризація згаданих феноменів (на практиці виникала їх різнорівнева множинність) дає змогу дещо упорядкувати уявлення про розвиток, динаміку, глибину, контури, параметри, кондиції та інші принципові, важливі показники унікальних суспільних процесів.

Список посилань:

1. Солдатенко В. Ф. Україна в революціях 1917-1920 рр.: історіографічні тенденції вивчення. Київ: Видавництво Ліра-К. , 2024. 216 с.
2. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: Київ: Либідь, 1999. 976 с.
3. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: історичні есе-хроніки: У 4-х т. Т. I. Рік 1917. Харків: Прапор, 2008. 560 с. , Т. II. Рік 1918. Київ: Світогляд, 2009. 411 с. , Т. III. Рік 1919. Київ: Світогляд, 2010. 453 с. , Т. IV. Рік 1920. Київ: Світогляд, 2010. 442 с.
4. Солдатенко В. Ф. Деміурги революції. Нарис партійної історії України 1917-1920 рр. Київ: Наукова думка, 2017. 748 с.
5. Політична історія України ХХ століття. У 6-ти т. Т. 2. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920). Київ: Генеза, 2003. 488 с.
6. Україна: політична історія. ХХ — початок ХХІ ст. Київ: Парламентське видавництво, 2007. 1028 с.
7. Українська революція 1917-1921 років: погляд із сьогодення. Київ: Інститут національної пам'яті, 2013. 656 с.
8. Нариси історії Української революції 1917-1921 рр. У двох кн. Київ: Наукова думка. Кн. 1. 390 с. ; Т. 2. Кн. 2. 2012. 464 с.
9. Україна й українці в постімперську добу (1917-1939). Київ: Академперіодика, 2021. 620 с.
10. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2021. 432 с.
11. Плохій С. Брама Європи: історія України від скіфських воєн до незалежності. Перероблене і доповнене видання. Харків: «Клуб сімейного читання», 2023. 512 с.
12. Литвин В. М. Незасвоєні уроки: 1917-1921. Київ: Видавничий дім «АДЕФ Україна», 2023. 1032 с.

References

1. Soldatenko, V. F. (2024). Ukraine in the revolutions of 1917-1920: historiographic trends of study. Kyiv: Lira-K. Publishing House, 216 p. [in Ukrainian].
2. Soldatenko, V. F. (1999). The Ukrainian Revolution. Historical sketch: Kyiv: Lybid, 976 p. [in Ukrainian].
3. Soldatenko, V. F. Ukraine in the revolutionary era: historical essays-chronicles: In 4 vols. T. I. Year 1917. Kharkiv: Prapor, 2008. 560 p., Volume

- II. Year 1918. Kyiv: Svitoglyad, 2009. 411 p., Volume III. Year 1919. Kyiv: Svitoglyad, 2010. 453 p., Volume IV. Year 1920. Kyiv: Svitoglyad, 2010. 442 p. [in Ukrainian].
4. Soldatenko, V. F. (2017). Demiurges of revolution. Essay on the party history of Ukraine 1917–1920. Kyiv: Naukova dumka, 748 p. [in Ukrainian].
 5. Political history of Ukraine of the 20th century. (2003). In 6 volumes, T. 2. Revolutions in Ukraine: political-state models and realities (19171920). Kyiv: Geneza, 488 p. [in Ukrainian].
 6. Ukraine: political history. 20th — beginning of the 21st century. (2007). Kyiv: Parliament publishing house, 1028 p. [in Ukrainian].
 7. The Ukrainian revolution of 1917–1921: a view from today. Kyiv. Institute of National Memory, 2013. 656 p. [in Ukrainian].
 8. Essays on the history of the Ukrainian revolution of 19171921. In two books. (2012). Kyiv: Scientific opinion. Book 1, 390 p.; T. 2. Book. 2, 464 p. [in Ukrainian].
 9. Ukraine and Ukrainians in the post-imperial era (19171939). (2021). Kyiv: Akadempriodika, 620 p. [in Ukrainian].
 10. Hrytsak, Ya. (2021). Overcoming the past: global history of Ukraine. Kyiv: Portal, 432 p. [in Ukrainian].
 11. Plohiy S. (2023). Gate of Europe: the history of Ukraine from the Scythian wars to independence. Revised and updated edition. Kharkiv: “Family Reading Club”, 512 p. [in Ukrainian].
 12. Lytvyn, V. M. (2023). Unlearned lessons: 19171921. Kyiv: Publishing House “ADEF Ukraine”, 1032 p. [in Ukrainian].

Valerii Soldatenko

*Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU,
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0003-2435-1123>

e-mail: soldatenko.v.f@gmail.com

«CRISIS», «REVOLUTION», «CIVIL WAR» AS COMPONENTS OF THE CONCEPT OF SCIENTIFIC REPRODUCTION OF THE SOCIAL PROGRESS OF UKRAINE IN 1917-1920.

Abstract

The article seeks to elucidate the logical interconnections, interdependencies, and reciprocal influences of significant social phenomena during one of the most pivotal periods in Ukrainian history. Even a general framework for understanding these phenomena can facilitate a constructive crystallization of approaches, enhance methodological consistency in research practices, and foster a clearer comprehension of events from a century ago, which are currently subjected to diverse, often conflicting or unconvincing interpretations within historiography and political science. By rationalizing the interplay and clarifying distinctions among the theoretical constructs of «crisis», «revolution», and «civil war» through the lens of the historical context from 1917–1920, this analysis presents opportunities for a more precise and realistic depiction of intricate social trends and processes. Specifically, this methodical examination reveals that a singular, linear model depicting progression along an ascending trajectory—moving «from the smaller to the larger»—is inadequate. Instead, it necessitates a more adaptable and dialectical approach; it becomes evident that not only can political crises precipitate revolutions—which may subsequently incite civil wars—but civil wars themselves can initiate a «reverse reversal», triggering political crises. Moreover, the ramifications of civil wars significantly alter the developmental trajectory of revolutions and influence choices regarding pathways for social development.

Keywords: crisis, Ukrainian revolution, social aspects, civil war, intervention, occupation, insurgency, «reds» and «whites».

Стаття надійшла до редакції 21.10.24

© Солдатенко В. Ф., 2024

Голденштейн Катерина Олександрівна

Кандидат політичних наук, викладач

Політико-правовий коледж «АЛСКО» (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-6977-9716>

e-mail: k.golden2022@gmail.com

ГЕРОЇЗМ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: ОСОБЛИВОСТІ СИМВОЛІЧНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ

Резюме

Досліджено соціальну роль символізму, як такого, що надає політичному життю, політичним діям особливого сенсу. На цій основі розглянуто феномен «героїзму» в структурі символічної політики держави. Осмислено сутність і функції символів героїзації, механізм і методи її символізації та впровадження в суспільну свідомість. Розкрито значення створення «образу героя» як способу політично зумовленого використання соціальної активності. Показано на прикладах історичні витoki «образу героя» та чинники його впливу на суспільно-політичні процеси, включаючи функцію збереження та продукування національно орієнтованих цінностей, а також спекуляції з метою забезпечення панування певних політичних сил.

Доведено, що формування героїчних символів є одним із ключових ідеологічних інструментів впливу на психологію громадян загалом і водночас є феноменом масової, значною мірою міфологізованої свідомості. Проаналізовано процес формування героїчних символів та типи героїчних вчинків, особливості їх використання політичною пропагандою. Відображено специфіку формування та символічного відображення «образу героя», його місце в історичній пам'яті сучасного суспільства. Виявлено можливості і перспективи інтерпретації феномена героїзму в сучасній Україні з урахуванням реалій російсько-української війни.

Ключові слова: символізм, символічна політика, політична влада, героїзм, герой, дегероїзація, політична ідеологія, міфологічна свідомість.

Вступ

Символізм є невід'ємною складовою політичної влади, що актуалізує і передбачає відповідне використання різних ресурсів для її зміцнення. Основною проблемою правлячої сили завжди залишається її легітимація та підтримка авторитету, тому апеляція до героїзму як до концепту, де Герой уособлює цей авторитет, характерна для будь-якого суспільства.

По-перше, героїзм виступає важливим показником ціннісної смислової установки формування і розвитку особистості. Апеляція до нього тісно пов'язана із завданням виховання патріотизму і громадянськості, що своєю чергою впливає на процес формування політичної ідентичності суспільства.

По-друге, сама ідея героїзму виявляється завжди актуальною в будь-якому суспільстві як своєрідне «мірило», взірець, орієнтир поведінки, що має широку суспільну підтримку. На думку англійського філософа Т. Карлайла, повага до героїв є показником суспільних стосунків між людьми, а спосіб вираження цієї поваги слугує істинним масштабом для оцінювання ступеня нормальності або ненормальності панівних стосунків [1].

По-третє, впровадження в масову свідомість героїзованого світосприйняття пов'язано з формуванням суспільно-політичної свідомості громадян а також із завданням ідеологічного виховання. Завдяки здобутій довірі та актам нормативної легітимації героїчна особистість своєю діяльністю створює умови мобілізації громадян для досягнення конкретної політичної мети.

Теоретичну основу аналізу символічної сфери з присутністю в ній феномена героїзму складають праці зарубіжних та вітчизняних науковців, таких як: П. Бурд'є, П. Бергер, Ю. Габермас, М. Едельман, У. Джеймс, Е. Кассіер, К. Касторіадіс, Г. Келлі, Ю. Лотман, Т. Лукман, Дж. Мід, А. П'ятигорський, П. Рікер, А. Шюц та інших. Важливо відзначити також наукові доробки сучасних українських вчених, які певною мірою відображають вищезазначену проблему: Н. Амельченко, В. Бебика, І. Варзара, М. Головатого, В. Горбатенка, С. Демченка, Т. Кадлубович, Л. Кочубей, В. Ковалевського, В. Корнієнка, І. Кресіної, В. Недбая, Г. Почепцова, Ю. Шайгородського та інших дослідників.

Важливо зауважити, що способи і засоби апеляції до героїзму багато в чому зумовлені конкретною культурою суспільства, тому категорії «герой» і «героїзм» спочатку належали насамперед до культурних, а не політичних універсалій. Розкриття цієї проблеми фактично визначає точку відліку для належного та гідного національно-культурного розвитку будь-якої країни. Феномен героя в культурі досліджується численними сучасними науковцями, серед яких потрібно назвати О. Гриценка, Є. Кононенка, О. Ліщинську, О. Різника, М. Рябчука, В. Солодовника, М. Стріху, С. Тримбача, Т. Шумейка,

авторів колективної монографії «Герої та знаменитості в українській культурі» [2].

Попри це, у вітчизняній політології досі відсутні фундаментальні праці, присвячені зазначеній науковій проблемі.

Методи дослідження

Дослідження визначеної нами мети передбачає комплексне застосування різних наукових підходів і методів, зокрема таких, як поєднання аналізу і синтезу, історична ретроспекція і аналогія, екстраполяція, системний та діалектичний методи, що дозволили розглянути особливості символічного відображення феномена героїзму, що власне і складає мету пропонованого дослідження.

Результати дослідження

Почнемо з того, що може здатися дещо несподіваним. Оперуючи термінами «герой» і «героїзм», потрібно взяти до уваги, що «героїзм», як суспільне явище, не є функцією Героя за замовчуванням. Герой не продукує «героїзму», він здійснює вчинки, які є актами, дискретними діями. Натомість героїзм — це своєрідна аура, що «огортає» суспільство з високими спонуками, певними ціннісними установками, з його розумінням того, що являє суть героїчного вчинку (подвигу). Саме це слугує основою для набуття людиною «статусу Героя» і є відправною точкою символічного його відображення в майбутньому. Тому якщо сув'язь «подвиг — герой» кореспондує безпосередньо із сьогоденням (принаймні про подвиг людини повинні знати), то «герой — «символ» потребує темпоральної складової у сприйнятті й осмисленні феномена героїзму. Отже, категорія «герой» тут вже суто ретроспективна, що якраз і припускає рефлексію із символізацією, яку виробляють нащадки, навіть найближчі за часом.

Ще починаючи від стародавніх часів суспільство визначало і розрізняло «героїв» і «анти-героїв». Потрібно визнати, що динаміка суспільно-політичних оцінок «від сліпого обожнювання до повного нерозуміння» (хіба що не із «завидною сталістю») постійно виявляється в певні періоди майже в кожному суспільстві, коли під виглядом «відкриття нових фактів» відбувається девальвація Героя. Цю ситуацію називають процесом дегероїзації. Ми оцінюємо окремо взятую людину, беручи до уваги, насамперед, вихідні умови її буття, її час. Й саме у такий спосіб сьогодні відбувається «повалення» тих Героїв, які втілювали собою уявну велич, і наново прославляються зовсім інші імена. При цьому, варто зауважити, що наше право судження ґрунтується не на безпристрасності, а скоріше, на оцінці «корисності» для політичного сьогодення будь-якого прояву героїзму і особистості Героя в минулому. Натомість, за наявності спільних рис, нові епохи висувають нових Героїв, що наділені певними якостями.

Герой у різні часи був фігурою, яка привносила в суспільно-політичне життя стабільність, передбачуваність замість хаотичного стану. Саме завдяки таким якостям героїчна постать міцно закріпилась у соціальному контексті, виступаючи в ролі основного, або навіть архетипного явища, що супроводжувало важливі події в суспільстві, об'єднуючи людей, консолідуючи соціум. Символізація Героя впливала на розподіл священних сил у суспільному житті, формуючи відповідну суспільну свідомість, коли царів і героїв прирівнювали до богів, що безумовно сприяло, особливо в давнину, зміцненню держави і збереженню влади.

У XX ст. процес символізації Героя відбувався паралельно з динамікою самого життя. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує книга Джозефа Кемпбелла «Тисячолікий герой» [3], яка з'явилася в середині XX ст. Д. Кемпбелл припустив, що основою всієї світової міфології є так званий «моніт», який він вважав ядром історії Героя, зазвичай починаючи з розповіді про його чудесне народження. Ця «техніка» сьогодні більше відома як «Шлях Героя». Про неї писали не лише Дж. Кемпбелл, але і сучасні неакадемічні автори, такі як Емі Гармон, Крістофер Воглер та інші. За таким принципом взагалі побудовано більшість історій — від священних текстів до «Зоряних війн» і сучасних мультфільмів (пригадаємо хоча б мультфільм «Шрек»).

Сучасне суспільство занурене в нові політичні міфи, які, на відміну від міфологій наших предків, не формують цілісної картини світу. Натомість вони висвітлюють лише обмежені аспекти героїзму, або навіть створюють паралельні реальності. М. Еліаде підкреслює, що головним чином людина сучасності позбавлена «істинної творчості» — творення нової людини, надлюдини, людини-бога [4]. Однак, попри те, що сьогодні освічене суспільство виявляє в цілому негативне ставлення до міфотворчості, всі народи так чи інакше звеличують своїх Героїв, їхні історії, зберігають їм відданість і вважають їх своїм духовним надбанням. Тому є всі підстави стверджувати, що уявлення про героїзм і ставлення до Героя в суспільстві відображає, поряд з іншим, духовно-моральний рівень політики.

У зв'язку з цим, цікавим сьогодні видається питання щодо розуміння критеріїв Героя як феномена. Словник української мови тлумачить його наступним чином: це «видатна своїми здібностями і діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість у бою і в труді» [5]. Але виходячи із чого людська спільнота нагороджує людину символічним ореолом? Його надають, керуючись не тільки рішенням фахівців або вищого політичного керівництва, а радше певною єдиною волею багатьох. Для цього недостатньо так званої минулої «слави». Постать Героя сьогодні часто може з'явитися «миттєво» в новинних повідомленнях, коли, наприклад, оголошують про посмертну нагороду людині за військовий подвиг, або може постати як важлива деталь в оповіданні, наприклад, в сімейній історії тощо.

Цим званням удостоюють, керуючись, можливо, якимось відчуттям, а не лише судженнями, почерпнутими з літературних оповідей чи документів. Саме відчуттям, бо культ героїв ґрунтується на сентименті, на емоції. І тут важливо якщо не розділяти цей сентимент, то бути ним оточеним. З іншого боку, цілком очевидно, що сьогоdnішній «культ героїв» є головним породженням й головним джерелом могутності поп-культури. Без цього чинника жодна розмова про «героїв нашого часу» наразі неможлива. Річ не в тому, що поп-культура нібито «транслює» цей культ, радше вона формує і підтримує його символічність. У цьому сенсі не поп-культура є інструментом сучасної символічної політики, а скоріше політику можна вважати однією з функцій поп-культури як гігантського, неосяжного ринку.

З іншого боку, механізм створення героїчних символів безсумнівно належить до сфери ідеології та пропаганди, а їх зміст, як було з'ясовано, відноситься до категорії соціальної міфотворчості. Цей процес може відбуватися як зверху (через засоби масової інформації, літературу, кінематограф тощо), так і знизу, на рівні фольклору. Однак, для того щоб стати феноменом масової свідомості, ці рівні повинні були зімкнутися: символ, «спущений згори», часто ставав популярним серед народу, а символ, «народжений у масах», отримував підтримку з боку пропаганди. Символами могли стати реальні факти, що відповідають потрібним системі вимогам, і факти, які пройшли обробку, щоб їм відповідати. Замовчування про одне, вигадка про інше, особлива увага до третього — і подія набуває потрібного звучання та ідеологічних акцентів.

Піднімаючи одного героя до рівня символу, система вже не цікавиться іншими, бо лише символ здатен виконувати певні ідеологічні функції, а для цього над ним треба немало «попрацювати», відкидаючи не вигідні факти, шліфуючи біографії, щоб перетворити людину на пам'ятник, на гасло, на легенду. І вже не має значення, хто був першим. Головне, кого першим помітила система і наскільки він відповідає потрібному їй стереотипу героя.

Інший бік пояснення символічності Героя можна розглянути через категорії «неповторність», «незамінність», «велич». До того ж зовсім не суттєво, чи додають до імені людини ці епітети, адже їх зміст безумовно залежить від того, були чи ні раніше особистості, яких такими епітетами називали. Тобто, Герой — це той, без кого світ здавався б нам неповним, оскільки певні визначні його дії і досягнення стали можливими лише завдяки йому.

Інформаційна обізнаність та освіченість сучасного суспільства дозволяє формувати уявлення про відомих людей не лише в межах окремої країни, а й про тих, які належать до різних народів. Якщо йдеться про різні епохи, то зазвичай символізувати Героя, мабуть, набагато простіше, бо його образ пройшов своєрідну апробацію часом. Але якщо йдеться про Героїв сьогоdnення, які ще не встигли надбати «символічного підґрунтя», постає питання: чи можна застосувати до кожного з них окремо поняття «великі» і які критерії

цієї «величі»? У цьому аспекті доволі складно говорити про надійність, постійність та послідовність. Іноді звання «великого» дають, виходячи, скоріше, з інтелектуальних, іноді – з моральних якостей, беручи в цьому випадку за основу переконливі документальні свідчення, чи, знову таки, керуючись простим людським відчуттям.

У сьогоденній росії тема героїзму тісно пов'язується із категоріями «самовідданість» та «самопожертва», що були провідними у соціально-ідеологічній сфері СРСР, коли навіть літературно-фантастичні персонажі «діяли в душі» військово-патріотичного виховання. Не будучи реально існуючими вони отримували ореол символічності в реальному житті. Наприклад, декілька поколінь жителів Кривого Рогу мали можливість споглядати скульптуру Данко — міфічного Героя легенди із твору М. Горького «Стара Ізергіль». Цей пам'ятник був встановлений у Кривому Розі у 1963 році [6]. Як ми знаємо, Данко пожертвував собою і врятував своє плем'я за допомогою «палаючого серця», яке вирвав із грудей щоб освітити шлях для людей у темному лісі. Його смерть стала подвигом, але люди миттєво забули, кому зобов'язані спасінням. На цьому прикладі імпліцитно подано ідею незначущості окремого людського життя порівняно із загальною перемогою і благом. Саме такий героїзм позиціонувався як невід'ємна риса нової «радянської людини» і цей наратив є домінуючим у нинішній росії.

Аналізуючи образ Героя в російському суспільстві, можна дійти таких висновків: 1) базовою тут є «військова метафора», «образ героя війни», який виступає головним ідеологічно забарвленим мірилом бездоганної соціальної поведінки — самопожертви і подвигу в ім'я країни; для візуального забезпечення зазвичай використовують зображення солдатів, військову техніку і зброю, військову форму та її елементи, георгіївську стрічку, ордени; 2) невід'ємною складовою героїчного синкретизму є особистість вождя, яка знаходиться «в центрі» міфологічної свідомості російських громадян; звідси, на думку великої кількості росіян, все, до чого торкається путін і що вирішує, — є правильним і приреченим на перемогу: будь то рішуча боротьба з корупцією, анексія Криму чи «спеціальна воєнна операція».

Характерним є те, що путін, як продукт радянської системи, дуже цінує символи. Для нього, як і для «глибинного» народу, символами є як Сталін, так і «цар-батюшка». Путін розпочав війну саме в 2022 році з метою відзначити символічну дату — 100-річчя створення СРСР — і відновити його. Головними символами могутності та досягнень путінської епохи стали Сочинська олімпіада та Чемпіонат світу з футболу 2018 року. Однак найзначущішим символом став Кримський міст. У негласному суперництві з лідером нацистської Німеччини путін пішов далі. У 2020 році в Росії було збудовано «головний храм Збройних сил РФ», який не має вигляду традиційного православного храму, а більше нагадує храм війни та релігійної секти. Головна ікона храму написана

на дошках, зроблених зі старовинних лафетів гармат та деревини прикладів гвинтівки Мосіна. Стіни храму прикрашені зображеннями, пов'язаними з війною, а у військовому меморіальному комплексі біля храму планується виставити кашкет і костюм Адольфа Гітлера. У мозаїці храму навіть є зображення «зелених чоловічків», а також фреска озброєних російських військових із написом: «Конфлікт у Чехословаччині, примушення Грузії до миру, возз'єднання Криму...». Образ Богородиці нагадує плакат «Батьківщина-мати кличе!».

Захоплення путіна символікою набуло особливого масштабу з початку російсько-української війни, коли 24 лютого 2022 р. військова техніка з маркуванням Z, V, O, X, A вторглася в Україну. Путін особисто обрав знак «Z» як символ російської агресії проти Києва, готуючи свою армію та російське суспільство до масових злочинів в Україні. Отже, як бачимо, російсько-українська війна відбувається не лише на полі бою, але й на рівні символів та ідей [7].

Потрібно взяти до уваги ще один момент. Той, хто вважався Героєм в країні вчора, не завжди вважається таким сьогодні. В Європі все частіше лунають заклики переглянути спадок багатьох історичних постатей, яких до цього часу вважали великими, тому питання про те, як сприймати того, кого дехто вважав «великим героєм», є особливо складним. Наприклад, через 200 років від дня смерті Наполеона Бонапарта французи продовжують сперечатися про те, хто він — національний герой чи тиран, з ім'ям якого пов'язані найтемніші сторінки історії країни. Під час його правління, яке розпочалося у 1799 році, рівень інфляції знизився з 10000% до 6%. Було скасовано значну кількість привілеїв дворянства та обмежено владу духовенства. Досягненнями того періоду вважаються забезпечення рівності перед законом (щоправда лише для чоловіків), релігійна толерантність та ліквідація феодалізму. Також була створена система префектур, яка функціонує у Франції й досі. Проте деякі історики зазначають, що громадянські інститути, створені під час правління Наполеона, насправді були результатом діяльності інших людей, а сам Бонапарт зробив одну з найсерйозніших військових помилок в історії, що підірвало позиції Франції в Європі на десятиліття. Критики Наполеона вважають його сексистом, мілітаристом та прихильником рабства, що суперечить цінностям сучасного західного суспільства [8].

Ідея героїзації має глибоке коріння і в українському суспільстві, що пов'язано з історичними подіями та прагненням вшанувати тих, хто жертвував своїм життям за майбутнє країни. Історія України містить численні приклади героїчних постатей, які стали символами боротьби за незалежність та свободу. Сучасний образ героя-мислителя та героя-митця представлений класиками української культури. Великі постаті, що формують національно-культурний код, такі як Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка та інші діячі культури, міцно закріплені в пам'яті народу. Візуальна культура

постійно звертається до цих імен, пропонуючи різноманітні варіанти мистецького осмислення: від класичних і традиційних до сучасних оригінальних інтерпретацій.

Найширший спектр мистецьких інтерпретацій займає постать Тараса Шевченка. Героїзований і міфологізований образ Кобзаря широко представлений у візуальному мистецтві. Наприклад, це «Двовзори» Олега Шупляка, «Шевченкіана» Андрія Єрмоленка, серія картин Юрія Шаповала «Григорович». Образ Тараса Шевченка осучаснено; у картинах згаданих митців він постає як герой революційних та військових дій, борець за незалежність та цілісність України.

Отже сучасний герой може бути історичною постаттю, такою як Тарас Шевченко або Леся Українка, але також може бути і узагальненим образом — воїном-захисником, що символізує мужність і відданість своїй країні. Герой-митець може втілювати себе в сучасних художниках, письменниках, які через свою творчість висловлюють патріотичні почуття та важливі для суспільства ідеали. А герой-мислитель розкривається через інтелектуальні зусилля в пошуках сенсу життя, відображаючи глибокі роздуми над історією, культурою та майбутнім країни.

На думку вітчизняної науковиці О. Ліщинської, — в умовах сучасної України, де відстоювання незалежності знову стає актуальною проблемою через військові події, поняття героїзму отримує нове значення та важливість. Це спонукає суспільство до вшанування героїв минулого та підтримки героїв сьогодення, а також до вдумливих роздумів над сенсом власного життя та місцем кожної людини в історії країни. Сучасний герой — конкретно історичний чи узагальнений образ — це, насамперед, звияжець, войовник (від традиційного козака Мамає до осучасненого борця-захисника України), герой-митець, мислитель (класики української культури), а також людина в пошуках сенсу життя, свого призначення [9, с. 61].

Щорічно, 23 травня, в Україні відзначають День Героїв. Це неофіційне свято, присвячене вшануванню українських борців за незалежність і свободу держави. Цей день є можливістю віддати данину не тільки історичним фігурам, таким як Симон Петлюра, Микола Міхновський, Євген Коновалець, але й сучасним захисникам, що обороняють Україну на передовій. У День Героїв українці згадують подвиги різних епох: від лицарів Київської Русі, козаків Гетьманщини, воїнів Української Повстанської Армії (УПА) і діячів Організації Українських Націоналістів (ОУН) до солдат, які боролися за незалежність у XX столітті та продовжують захищати Батьківщину від збройних сил російської федерації у наші дні.

Висновки

Геройзм — це екстраординарна для історії поведінка, яка зберігається в пам'яті поколінь соціуму (етносу, народу, держави). Героїчні символи не є статичним соціально-психологічним утворенням. Доля героїчних символів настільки ж різноманітна, як і доля їхніх героїв-прототипів. Деякі з історичних героїв залишаються в пам'яті народів на віки й тисячоліття, перетворюючись на зразки поведінки в екстремальних ситуаціях, формуючи національний характер. Суспільно значущі ситуації можуть змінюватися, надаючи символу іншого суспільного звучання. Поведінка, важлива і корисна за одних умов, через деякий час може виявлятися марною і навіть шкідливою. Відповідно, і ставлення до символів у суспільстві загалом і влади зокрема зазнає радикальних змін.

Деякі з Героїв зникали майже безслідно, інші змінювалися, розвивалися, збагачувалися новими деталями або отримували нову оцінку, треті — канонізувалися, ставали «історичними символами», знаками епохи. У цьому процесі відбувався досить складний відбір, у якому влада аж ніяк не залишалася осторонь. Особливо значущим і регульованим цей процес був у радянському суспільстві, де історія мала не тільки і не стільки наукове, скільки ідеологічне значення. При цьому відбір фактів для «масового споживання» був дуже складним і жорстким, що отримало продовження в дещо видозмінених формах у нинішньому російському суспільстві.

Героїчні символи породжують феномен масового наслідування, «тиражування» зразка-подвигу. Символізація Героїв, що набуває значення самостійної соціальної цінності, стала не лише предметом наслідування в житті, а й ідеологічним інструментом символічної політики широкого профілю: агітації, пропаганди, виховання молодого покоління громадян.

Досліджуючи проблему «героїзації» в символічному контексті, варто розділити її на дві частини — утилітарно-прикладну роль символів як інструменту морально-психологічної мобілізації суспільства в екстремальних умовах і їхню ціннісно-функціональну роль в історичній пам'яті як опорних точок національної самосвідомості. Основним каменем спотикання в оцінках героїчних символів, що їх продукують різні соціальні сили, залишається співвідношення фактичної основи події, що «символізується», та елементів міфологізації в її канонічній версії, тобто ступінь відповідності символу його реальному історичному прототипу. В теоретичному аспекті це, безумовно, вимагає продовження наукових досліджень царини символічного. В практичному аспекті, особливо в умовах російсько-української війни необхідна реалізація низки продуманих послідовних заходів із формування доступного для сприйняття й популяризації образу справжнього Героя як базової основи патріотизму, орієнтуру в життєвій стратегії молодого покоління і чинника підвищення його громадянської позиції.

Список посилань

1. Carlyle T. Sartor Resartus. Lectures on Heroes. Chartism. Past and Present. London: Chapman and Hall, Limited, 1890. 308 p.
2. Герої та знаменитості в українській культурі: [колективна монографія] / Є. Кононенко, О. Різник, М. Рябчук та ін.; ред.-упоряд. О. Гриценко. Київ: УЦКД, 1999. 352 с.
3. Кемпбелл Дж. Тысячеликий герой. Львів: Terra Incognita, 2020. 416 с.
4. Клокун А. «Жах історії» М. Еліаде: чому ми страждаємо через історію? URL: https://24tv.ua/tayemnitsi_pivnichnoyi_koreyi_moya_podorozh_u_suchasniy_totalitarizm_fotoreportazh_n1335115 (дата звернення: 28.05.2024).
5. Герой. Словник UA. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B9> (дата звернення: 28.05.2024).
6. Данко: світло для інших ціною власного життя. URL: <https://history.1kr.ua/publication/493> (дата звернення: 30.05.2024).
7. Символи путіна: як президент РФ намагається бути схожим на Гітлера. URL: <https://crs-center.org/> (дата звернення: 25.05.2024).
8. Івшина О. Незручний ювілей. Як Франція досі сперечається щодо Наполеона. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56961858> (дата звернення: 23.05.2024).
9. Ліщинська О. І. Образ сучасного героя: репрезентації в царині українського актуального мистецтва. Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал / Голов. ред. Д. В. Яковлев; відпов. секретар І. В. Шамша; Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. Вип. 20. С. 59–62.

References

1. Carlyle, T. (1890). Sartor Resartus. Lectures on Heroes. Chartism. Past and Present. London: Chapman and Hall, Limited, 308 p.
2. Heroes and celebrities in Ukrainian culture: (1999). [collective monograph] / Ye. Kononenko, O. Riznyk, M. Ryabchuk et al.; editor-in-chief AT. Hrytsenko Kyiv: UTCD, 352 p. [in Ukrainian].
3. Campbell, J. (2020). A hero with a thousand faces. Lviv: Terra Incognita, 416 p. [in Ukrainian].
4. Klokun, A. (2024). «The horror of history» by M. Eliade: Why do we suffer because of history? URL: <https://24tv.ua/>

- tayemnitsi_pivnichnoyi_koreyi_moya_podorozh_u_suchasniy_totalitarizm_fotoreportazh_n1335115 (access date: 05/28/2024). [in Ukrainian].
5. Hero. (2024). UA dictionary. URL: <https://slovyk.ua/index.php?s wrd=%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B9> (access date: 05/28/2024). [in Ukrainian].
 6. Danko: light for others at the cost of one's own life. (2024) URL: <https://history.1kr.ua/publication/493> (access date: 05/30/20024). [in Ukrainian].
 7. Putin's symbols: how the Russian president tries to be like Hitler. (2024) URL: <https://crs-center.org/> (access date: 05/25/2024). [in Ukrainian].
 8. Ivshina, O. (2024). An inconvenient anniversary. How France still argues about Napoleon. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56961858> (access date: 05/23/2024). [in Ukrainian].
 9. Lishchynska, O. I. (2017). The image of a modern hero: representations in the field of Ukrainian current art. Current problems of philosophy and sociology: scientific and practical journal / Editor-in-chief D. V. Yakovlev; responsible secretary I. V. Shamsha; Ministry of Education and Science of Ukraine; National University «Odesa Law Academy». Odesa, Issue 20, 59–62. [in Ukrainian].

Kateryna Goldenstein

Candidate of Political Science, Teacher

Political and Legal College «ALSKO» (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-6977-9716>

e-mail: k.golden2022@gmail.com

HEROISM AS A SOCIAL PHENOMENON: FEATURES OF SYMBOLIC REFLECTION

Abstract

The social role of symbolism is studied as one that gives political life and political actions a special meaning. On this basis, the phenomenon of «heroism» in the structure of the symbolic policy of the state is considered. The essence and functions of symbols of heroization, the mechanism and methods of its symbolization and introduction into public consciousness are analyzed. The significance of creating a «hero image» as a way of politically conditioned use of social activity is revealed. The historical origins of the «hero image» and the factors of its influence on socio-political processes are shown using examples, including the function of preserving and producing nationally oriented values, as well as speculation in order to ensure the dominance of certain political forces.

It is proved that the formation of heroic symbols is one of the key ideological instruments of influence on the psychology of citizens in general and at the same time is a phenomenon of mass, largely mythologized consciousness. The process of forming heroic symbols and types of heroic acts, and the features of their use by political propaganda are analyzed. The specifics of the formation and symbolic representation of the «hero image», its place in the historical memory of modern society are reflected. The possibilities and prospects of interpreting the phenomenon of heroism in modern Ukraine, taking into account the realities of the Russian-Ukrainian war, are revealed.

Keywords: symbolism, symbolic politics, political power, heroism, hero, deheroization, political ideology, mythological consciousness.

Стаття надійшла до редакції 21.10.24

© Голденштейн К. О., 2024

Притула Олександр Леонтійович

Кандидат педагогічних наук, доцент

Запорізький національний університет (м. Запоріжжя, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-8800-8207>

e-mail: prityla1970@ukr.net

СИСТЕМА УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ТРАДИЦІЙ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Резюме

У статті розглянуто українські військові традиції як невід'ємний складник системи виховання воїна-захисника Батьківщини. Проаналізовано комплексний характер військових традицій, що поєднує образи і символи, звичаї і обряди, правові норми і принципи бойової діяльності, відображає складність і багатогранність зазначеної системи.

Охарактеризовано систему виховання воїна-захисника Батьківщини, що бере свій початок ще з сивої давнини, зазнавши помітного впливу дослов'янських культур (кочові етноси, грецькі поліси). Виявлено, що за доби Київської Русі, зміст військових традицій поглибився й ускладнився, що стало закономірним наслідком формування давньоруського війська; він поєднав власне бойові традиції з принципами патріотичного виховання різних верств суспільства. Встановлено, що великого розмаху військові традиції набули за доби козащини. Саме Запорізька Січ стала центром їх збереження та поширення в суспільстві.

Узагальнено, що українське козацтво, як унікальний історичний феномен доби раннього Нового часу, стало потужним каталізатором розвитку патріотичного (насамперед, військово-патріотичного) виховання. Це сприяло збереженню й подальшому розвитку кращих військових традицій Київської Русі.

Ключові слова: військові традиції, патріотичне виховання, звичаї, обряди, символи, бойовий дух, українське козацтво.

Вступ

Аналіз змісту і значення українських військових традицій у системі виховання воїна-захисника Батьківщини передбачає розкриття поняття та системи українських військових традицій як сукупності символів, образів, звичаїв, обрядів, церемоніалів, уявлень, цінностей тощо, що стосуються війська, захисту Батьківщини, які формувались на нашій землі і в наших предків, зберігали так чи інакше тяглість і спадковість протягом всього періоду становлення та розвитку.

Поняття військових традицій позначає стійкі, історично утворені, укорінені у свідомості військових форми діяльності, поведінки, професійних та міжособистісних відносин військовослужбовців у воєнний та мирний час. Вони передаються від покоління до покоління воїнів і постають фундаментальними основами функціонування військової системи у державі

Метою статті є обґрунтування систему українських військових традицій в період становлення та розвитку.

Методи дослідження

Для проведення дослідження було використано низку загальнонаукових методів: системний і комплексний підходи (узагальнено змістовні компоненти військових традицій, обґрунтовано принципи об'єктивності дослідження підготовки воїнів-захисників Батьківщини); методи антропологічної та історико-генетичної інтерпретації дозволили виявити і обґрунтувати світоглядний аспект становлення та розвитку військових традицій. Застосування даних підходів дозволило дослідити вплив українських військових традицій на становлення свідомого громадянина, захисника Вітчизни.

Результати дослідження

Як сукупність символів, образів, звичаїв, обрядів, церемоніалів, уявлень, цінностей, військові традиції мають вагоме значення для поступального розвитку суспільства, постаючи ключовим регулятивом поведінки військовослужбовців, оскільки вони є специфічним різновидом соціальних норм регулювання поведінки. Традиції включаються в систему зовнішніх та внутрішніх умов і засобів регулювання поведінки військовослужбовців, формують та уточнюють її.

В. Малюга і Ю. Костенко підкреслюють закономірність і значущість військових традицій, що зберігали тяглість і спадковість протягом всього періоду становлення та розвитку суспільства: «Військо, як важливий соціальний інститут, не може існувати без традицій, що згуртовують і морально озброюють усіх його представників....Традиції надають цінність не лише тим завданням, задля виконання яких армія існує за мирних умов, а й заняттям, побуту військовослужбовців та ретельній підготовці їх до випробувань.

Будь-яка армія завжди зберігає та плекає військові традиції своїх попередників, живе пам'яттю про їхні подвиги» [1, с. 3].

На думку В. Федоренка, у системі військово-правового виховання військовослужбовців традиції і патріотизм водночас можуть бути визначені як засоби військово-правового виховання та як явища духовного життя українського суспільства, чинники національної ідентичності військових. Військові традиції характеризуються низкою суттєвих ознак, зокрема: всезагальністю, емоційністю, міцністю і тривалістю, спадкоємністю й новаторством [2, с. 12].

М. Шевченко, аналізуючи соціально-філософські аспекти військових традицій, доходить таких висновків: «У практичному відношенні військові традиції утворюють і наповнюють певним сенсом дії членів суспільства, спрямовані на досягнення державно-значущих цілей, створення і забезпечення стійкості механізмів саморегуляції і саморозвитку військово-соціальної спільноти....У функціональному плані військові традиції є реалізований творцями і носіями спосіб стосунків до військово-соціального цілого, до його відтворення і зміцнення в процесі суспільно-історичної практики. Культурологічний аспект дозволяє виявляти архетипи, основоположні цінності і сенси ідей, що об'єднують військову спільноту....В аксіологічному плані військові традиції відбивають якісне відношення представників українського війська до оточуючої дійсності» [3, с. 100–101].

Військові традиції охоплюють основні сфери діяльності військ (військову освіту, військовий побут, бойову підготовку), існуючи не ізольовано одна від іншої, а як складний комплекс взаємозалежних і переплєтених елементів. Активне і доречне застосування виховного потенціалу військових традицій у повсякденній військово-педагогічній діяльності дає змогу продуктивно проводити повсякденну діяльність у військових підрозділах та частинах [4, с. 117].

Система українських військових традицій охоплює низку взаємопов'язаних компонентів. Особливу роль серед них відіграють правові традиції, оскільки:

- вони сприяють формуванню єдності і згуртованості військових колективів;
- приписують військовослужбовцям підкорятися існуючим правилам і нормам поведінки;
- синтезують і нормативно закріплюють головні здобутки, що історично склалися й передаються від покоління до покоління військовослужбовців [2, с. 12–13].

Особливу роль серед військових традицій відіграє символіка. Як зазначає В. Карпов, військова символіка, починаючи від княжої доби, постає підґрунтям, історичною передумовою виникнення української військової

символіки новітньої доби, що засвідчує тяглість вірності традиціям свого народу, його християнським цінностям [5, с. 23].

Необхідність поглибленого дослідження військової символіки, як і всіх інших характеристик традицій, зумовлює звернення до історичних витоків військових традицій вітчизняного суспільства та їх подальшого розвитку.

Зародження військових традицій відбувалося у сиву давнину. На переконання дослідників, уже за трипільської доби формувалася смислова єдність символів культури, яку дають змогу простежити археологічні дослідження. У цій єдності знаходимо й відображення військових традицій тогочасного суспільства, зокрема, втілених у чоловічій фігурці з перев'яззю [6, с. 395].

У 4–3 тис. до н.е., за даними розкопок поселень і могильників тієї доби, у трипільців уже склалися певні традиції озброєння, набір якого охоплював сокири-молоти (як кам'яні, так і металеві), ножі й кинджали (у тому числі мідні), кременеві вістря для стріл та дротиків. При цьому металеві сокири-кльовці були призначені для боротьби із противником, який мав захисне спорядження (принаймні, щит) [7, с. 39].

Отже, за трипільської доби досконалість різних видів зброї, що становили єдиний комплекс, уже починала усвідомлюватися як військова традиція.

Після занепаду трипільської культури нова хвиля поширення військових традицій на території України охоплює 1 тис. до н.е. Вона пов'язана з приходом на землі Північного Причорномор'я кочових етносів, першими серед яких були кіммерійці (IX–VII ст. до н.е.). Велику роль у житті кіммерійців відігравали війни, що давали змогу кочовикам отримувати продукти ремесла та землеробства.

Військові традиції кіммерійців були пов'язані з розшаруванням тогочасного суспільства, в якому вже виділялася військово-кочова аристократія на чолі з вождями. У їхніх похованнях (зокрема, в кургані біля с. Квітки Черкаської обл.) знайдено багате різноманітне озброєння (бронзові вістря стріл, залізні вістря списів, залізний меч із золотими прикрасами, залізна сокира та ін.), набори кінської зброї та ін. [7, с. 167–168]. Зазначені знахідки підтверджують висновки дослідників щодо оформлення у кіммерійців традицій суспільства воєнної демократії.

Військові традиції кіммерійців були перейняті й розвинені їх наступниками — скіфами (VII–III ст. до н.е.). Зокрема, зброя була обов'язковим атрибутом кожного чоловіка, а інколи й жінок; у той час склалися традиції її образотворчого зображення, навіть у сценах побуту та мирної праці скіфів. Традиційно супутником скіфів із самого дитинства був верховий кінь.

Серед традиційних характеристик скіфського менталітету провідне місце посідали сміливість і відвага в битвах, зневага до смерті, глибокий патріотизм. Водночас, важливе значення війни у житті всього суспільства,

шанування воїнської доблесті призвели до виникнення культу бога війни, символом якого був залізний меч.

Із зазначеним культом було пов'язане поширення серед скіфів низки жорстоких традицій і звичаїв, спрямованих на виховання нещадності до ворогів (пити кров першого вбитого ворога, знімати скальп із противника тощо) [8, с. 183].

Часте ведення воєнних дій зумовило розвиток скіфської військової символіки як важливого складника військових традицій. В. В. Карпов наголошує: «В основі скіфської військової символіки лежать народні і військові традиції. Атрибутика скіфського війська була покликана символізувати становище воєнних старшин у військовій організації. Окреме місце посідала парадна зброя скіфів, захисне озброєння та спорядження, при виготовленні яких використовувалися коштовні метали і каміння....Парадні сокири могли бути як ознакою влади, так і жезлами воєначальників. Булави та шестопери відігравали сакральню-репрезентативну роль. Вони засвідчували високе суспільне становище їх власників. Скіфські воєнні значки на довгих жердинах застосовувались для управління підрозділами в бою» [9, с. 45].

Наступна хвиля кочових впливів пов'язана з приходом сарматських племен (III ст. до н.е. — IV ст. н.е.). Сарматське суспільство також було повністю воєнізованим. Усі сармати-чоловіки були воїнами. Переважала у них легка кіннота. Римський автор Помпоній Мела зазначав, що поряд з чоловіками у сарматських племенах беруть участь у битвах і жінки. Родове сарматське кладовище, зазвичай, формувалося навколо раннього поховання жінки — предводительки або жриці, яку родичі шанували як праматір.

Сарматки, як і сармати, їздили верхи на конях, кидали дротики, стріляли з лука. За легендами, сарматські дівчата виходили заміж лише після того, як вбивали першого ворога (за іншими даними — трьох ворогів). Античних авторів вражало почесне становище сарматських жінок, участь у суспільному житті та війнах.

Військові традиції сарматів простежуються також завдяки вивченню поховань. Кургани сарматської доби, як правило, містять наконечники стріл, меч, точильний брусок. У жертву сармати приносили коней.

Поряд із кочовими впливами, в античну епоху військові традиції на землях Північного Причорномор'я були тісно пов'язані з розвитком грецьких полісів. Зокрема, фізичне виховання було невід'ємною частиною освіти громадян цих міст-держав. Його ключовими завданнями поставали виховання повноцінного здорового громадянина як майбутнього воїна, тренування для подальшої участі в регіональних і національних змаганнях. Особливо важливими були традиції військово-фізичного виховання, оскільки поліси не мали постійного війська, у випадку небезпеки збираючи народне ополчення.

У гімнасіях Ольвії, Херсонесу, Пантікапея, Фанагорії, Танаїса, Горгіппії займалася не тільки молодь, а й доросле населення. Зміст фізичного виховання охоплював три основні розділи: палестрику (пентатлон, кулачний бій, плавання); орхестрику (вправи в акробатиці, обрядових, ритуальних, бойових танцях); ігри (рухливі, з м'ячем та ін.).

Поряд із фізичним й духовним вихованням молоді, спрямованим на подальшу активну участь у житті полісу, велике значення приділялося вихованню патріотичних почуттів, шануванню молодими людьми традицій старших поколінь. Відповідно, у причорноморських полісах протягом тривалого часу зберігалась провідна ідея благородної боротьби на арені заради честі, а не заробітку. Мешканці полісів дотримувалися віри та традицій своїх предків більш ревно, ніж у метрополії. Постійне перебування у складних політичних умовах, загроза вторгнення потребували максимальної згуртованості усіх общинників, що закріплювалася різноманітними змаганнями-агонами. Зокрема, усі важливі події та свята в житті полісів супроводжувалися атлетичними іграми на честь олімпійських богів і героїв (Аполлона, Посейдона, Гермеса, Геракла, Ахілла) [10, с. 810].

Подальший розвиток військових традицій на території України у давнину був пов'язаний із історією слов'ян. Р. І. Пилявець визначає історичні умови формування цих традицій: «Вже від часів великого переселення народів східні слов'яни перебували у стані вимушеного протиборства з гунами, готами, аварами, хозарами, печенігами, тюрками, половцями, монголо-татарами. Слов'яни у період свого становлення і закріплення на нових землях велику роль надавали військовому чиннику, що було зумовлено необхідністю тогочасного існування... Саме постійна воєнна загроза з боку сусідніх держав, народів, племен та часті військові походи в інші землі диктували нагальну потребу як у політичній, так і у військовій (переважно тимчасовій) консолідації, створенні та постійному технічному удосконаленні оборонних споруд, розвитку тактики бойових дій» [11, с. 40]. Відповідно, за такої складної воєнно-політичної ситуації все більшого значення набували військові традиції.

С. Черняк вказує, що до характерних рис виховання дітей слов'ян належало безпосереднє залучення їх до різноманітного життя племені, роду, родини (зокрема, довійськової діяльності). Чоловіка необхідно було виховати як сильного і вмілого працівника, дорослого землероба, спритного мисливця, мужнього воїна, а жінку — як вмілу господиню, яка водночас також могла б у випадку небезпеки виступити захисницею колективу [12, с. 45].

В умовах постійних воєн із сусідніми племенами вагомого значення у слов'янському суспільстві набували фізичні якості людини: сила, загартованість, спритність. Впливала на формування військових традицій і та обставина, що давні слов'яни жили в тісних зв'язках з природою, що зумовлювало переважання язичницьких вірувань в їхньому світогляді. Поклоніння слов'ян

силам природи, персоніфікованим в образах відповідних божеств, уславлення їх піснями, танцями, іграми мало на меті задобрити сили природи, тим самим забезпечивши собі добробут і спокій. До покровителів слов'янських ігрищ, окрім Матері-Землі і бога сонця Ярила, належав і бог війни Перун [13].

Формування соціально-політичної структури вождівства на чолі з вождем племені сприяло консолідації слов'ян. Вождь організовував життя спільноти, зокрема, перерозподіляючи військові трофеї. Влада спиралася на дружину, що за умов Великого переселення народів ставала різноплеменною, а фактично надплеменною. Очолювані вождями племена на час бойових дій утворювали союзи. Знатний та впливовий вождь за таких умов поступово перетворювався на верховного вождя — князя. Це відображено у творах, що описують життя слов'ян.

Праці візантійських авторів 1 тис. н.е. (зокрема, трактат про воєнне мистецтво «Стратегікон», «Тактикон» імператора Льва Мудрого, твори хроніста Льва Діакона) дають змогу представити деякі військові традиції давніх слов'ян. Так, у «Стратегіконі» (кінець VI — початок VII ст.), що являв собою практичне керівництво щодо ведення бойових дій для навчання воїнів і командирів, слов'янські племена склавинів й антів було визначено як найбільш небезпечних ворогів Візантійської імперії, змальовано їх військові традиції і побут. Зокрема, Маврикій Стратег, якому приписують авторство названого твору, зазначав у ньому: «Племена склавів і антів подібні за своїм способом життя, за своїми звичаями; вільні, їх ніяким чином не можна схилити до рабства, ні до покори, особливо у власній землі. Вони численні і витривалі, легко виносять і спеку, і холоднечу, і дощ... Якщо гостю через безтурботність того, що прийняв, завдано шкоду, проти нього починає ворожнечу той, хто привів гостя, вважаючи помсту за нього своїм священним обов'язком» [8, с. 170–171].

В. Топальський виокремлює низку характерних рис, традицій та звичаїв давніх слов'ян, що знаходили поширення в їх військовій діяльності:

- звичай постійного удосконалення військової майстерності;
- хоробрість і надійність слов'янських воїнів;
- вміння використовувати у своїх інтересах особливості місцевості, сміливості та військові хитрощі;
- дотримання у війську необхідної військової дисципліни;
- вирішення питань життя племені (союзу племен), у тому числі й оголошення та ведення війни на військовій раді племені;
- традиція вибору вождів для командування в походах;
- поширення взаємної виручки, збереження військового товариства, бойового братерства;
- принесення клятви, якій слов'яни дотримувалися вірності;

- зневага до боягузів і зрадників;
- постійне дотримання пильності;
- переймання важливих досягнень військової справи інших сусідніх держав й етносів;
- любов до зброї, її вміле використання в битвах;
- прагнення до виконання слов'янськими воїнами бойових завдань за будь-яких умов;
- стійке витримування труднощів військових походів, битв, складних умов побуту;
- традиція спадкоємності у навчанні, підготовці до військової справи;
- належне й своєчасне вшанування військовими почестями тим, хто загинув у бою;
- взяття вождами на себе відповідальності при вирішенні ключових питань життя племені;
- належна винагорода тим воїнам, які найбільш відзначилися в бою, загалом на війні;
- повага воїнів до бойових стягів;
- вірності обов'язку в межах укладених союзницьких угод у боротьбі проти спільного ворога [14, с. 29–34].

Зазначені звичаї зберігалися і надалі, у період становлення державності у давніх слов'ян за доби Київської Русі. До нашого часу дійшли деякі письмові джерела (окремі описи арабських авторів; «Повість минулих літ», «Слово о полку Ігоревім»), які дають змогу схарактеризувати низку військових традицій наших далеких предків.

Протягом IX–XIII ст. відбувався активний розвиток бойових, ратних традицій. Зокрема, арабський письменник першої половини X ст. Ібн-Фадлан згадує вірність дружинників, їх готовність на все заради свого князя. Для варягів війна була буденною справою, що не тільки приносила славу князю та дружинникам, а й забезпечувала їх повсякденне існування. Завдяки такій активній участі вони утворили високопрофесійне військо, основою якого поставала княжа дружина (рід князя, його близькі товариші й інші воїни). На початковому етапі давньоруської історії саме дружина була основою політичної влади князя, делегуючи своїх представників до княжої ради, без участі якої правитель не вирішував важливих справ. Дружинники мали складати присягу на вірність князеві, вони вважали один іншого бойовими товаришами. Зрозуміло, що варяги мали й інші військові традиції, які переймалися слов'янським населенням Русі, що поступово почало залучатись до княжої дружини [15, с. 5–6].

Аналізуючи причини взаємодії варязьких та слов'янських військових традицій, А. Бондаренко зазначає: «Проникнення норманів до Русі з X ст. відбулося саме внаслідок великих війн Києва проти Хозарського каганату та Візантійської імперії... Нормани входили у військо Святослава Ігоровича як найманці та союзники і мали власні військово-політичні інтереси та розраховували на долю від військової здобичі. Саме в цей час відбувалися найбільш суттєві взаємовпливи військових звичаїв, в тому числі і тотемних традицій «воїнів у вовчих шкурах» [16, с. 152].

Простежуючи історичні витоки останньої серед згаданих військових традицій у ментальності середньовічного суспільства, Ю. Котляр вказує: «Провідну роль у міфології військових чоловічих спілок відігравав образ воїна-звіра, воїна-вовка. Вовча організація була неначе природним прообразом соціальних установ людей, а мобільність, агресивність, згуртованість вовчих зграй слугували взірцем для наслідування воїнами і їхніми військовими союзами. Всі члени військових чоловічих громад виступали як воїни-звірі (вовки); одним з основних божеств війни поставав вовк, й звідси, посвячення молоді... полягало в засвоєнні юнаками типових вовчих рис» [19 с. 77]. Наведений приклад засвідчує тяглість і спадковість військових традицій своєї давнини.

Зі створенням постійного війська, яким стали князівські дружини, традиції військової підготовки та військово-патріотичного виховання було піднесено на вищий рівень, оскільки турбота про їх дотримання почала здійснюватися на державному рівні. З юного віку молоді прищеплювалися почуття моральності, патріотизму, відповідальності за долю народу, жертвовності заради нього, кращі традиції роду [18, с. 10]. Зазначені військові традиції здійснювали вагомий вплив і на участь у битвах на захист Батьківщини ратників народного ополчення.

Відповідно, у зазначену історичну добу набували подальшого розвитку й інші військові традиції; зокрема, ускладнювалася військова символіка. Розкриваючи зв'язки сучасних військових прапорів з їх попередниками киеворуської доби, дослідники вказують: «Східні слов'яни для відзначення місця в бою князя-воєначальника спершу користувалися «чолкою стяговою» — піднятим на високому деревині жмутом трави чи пасмом кінського волосся... Згодом цей знак заступили князівські знамена, які були неодмінним атрибутом на полі битви. Особистий стяг князя одночасно правив за знамено князівської дружини. Прапори інших воєначальників ставали відзнаками керованих ними загонів» [1, с. 5].

Значущість військових традицій у житті суспільства Київської Русі відображає їх відображення в мові і літературі. Т. Вронська, розкриваючи названий аспект впливу традицій на суспільство, зазначає: «Княжа дружина, перетворившись на постійне військо, поступово диференціювалася: серед

дружинників з'явилися перші військові ранги: тисяцькі, соцькі, воєводи, мечники..., які починають активно входити до загального громадянського та військового вжитку» [19, с. 6].

Так само важливим джерелом дослідження військових традицій сивої давнини постає народна творчість наших предків (насамперед, билини). Аналізуючи їх зміст, Н. Деделюк і А. Цьось вказують: «Ідеалом виховання взагалі і фізичного виховання зокрема в давній Русі стала удатна, здібна, сильна і щаслива особистість....Виник естетичний ідеал наділеного надприродними тілесними і духовними здібностями легендарного героя, який вступає в боротьбу за свій народ і перемагає. Він має, в першу чергу, високий фізичний розвиток і фізичну підготовленість» [20, с. 30].

Після занепаду Київської Русі внаслідок монголо-татарської навали наступним етапом розвитку українських військових традицій у вихованні воїна-захисника Батьківщини стали козацькі військові традиції. Н. Михальченко, визначаючи їх ідейне підґрунтя, вказує: «Козацька духовність розвивалася на основі багатогранних національних традицій, християнської віри, яку козаки шанували і використовували її об'єднуючі й миротворчі засади в інтересах самостійності, соборності України. Бог у їхній свідомості оберігав незалежну Україну, надавав їм духовних сил у боротьбі з численними ворогами.... Козацькі об'єднання вражали багатьох іноземців згуртованістю, здруженістю, одностайною волею до перемоги, бойовою звитягою, а в разі необхідності задля свободи України і життя своїх побратимів — жертвністю» [21, с. 99].

Християнські традиції знаходили вияв в особливому шануванні українським козацтвом Покрови Божої Матері, що засвідчують численні ікони й храми на Запоріжжі. При військових загонах були похідні каплички, у яких відбувалося богослужіння. У військові походи козаки також обов'язково брали із собою військових священиків і похідну церкву [22, с. 34].

Відповідно, духовні традиції козацтва, невіддільні від християнських цінностей, набували поширення як складники системи виховання молодого покоління. При цьому варто зазначити, що в діяльності козацтва прагнення селянських низів поєднувалися з військово-шляхетськими традиціями служилої знаті [23, с. 21].

Водночас у процесі формування як окремої соціальної групи козацтво ввібрало в себе і кращі військові традиції народів, які мешкали в Північному Причорномор'ї протягом попередніх епох. Тому закономірно, що козацтво створилося та набуло розвитку саме на кордонах Великого Степу [24, с. 99].

Козацькі військові традиції, що передавалися за посередництва шкіл Запорозької Січі (козацьких, січових, полкових, паланкових, парафіяльних), передбачали формування у молоді низки рис:

- готовність боротися до загибелі за волю, честь і славу рідної землі;

- нехтування небезпекою, коли справа стосується захисту рідної землі, бойових товаришів;

- ненависть до ворогів, прагнення визволити рідний край від завойовників;

- здатність відстоювати рідну мову, культуру, право бути господарем на власній землі;

- героїзм, подвижництво у праці та в бою заради Батьківщини [25, с. 25].

Важливим складником військових традицій козацтва стала й система військового права, що, ґрунтуючись на козацьких звичаях, протягом XVI–XVII ст. утворило сукупність актів і прецедентів, хоч і не об'єднаних в єдиний основний закон. Традиційні козацькі правовідносини (насамперед, військове право) формувалися на основі усного звичаєвого права, органічно пристосованого до складних військових умов існування Запорізької Січі.

Оскільки запорожці в першу чергу були воїнами, на Січі військово-правові норми знаходили вияв у формі звичаїв і традицій:

- скликання і проведення загальної військової ради;

- порядок приймання новоприбулих козаків до кошу;

- організація військових походів [26, с. 118].

Крім системи військово-правових традицій, за доби козаччини набули подальшого розвитку традиції військово-фізичного та психофізичного загартування молодого покоління. Згідно з принципами козацької педагогіки, цілі і завдання фізичного виховання були зумовлені потребами військово-патріотичного виховання.

Отже, як унікальний історичний феномен доби раннього Нового часу, українське козацтво стало потужним каталізатором розвитку патріотичного (насамперед, військово-патріотичного) виховання. Це сприяло збереженню й подальшому розвитку кращих військових традицій Київської Русі:

- любові до рідної землі;

- прагнення до свободи, волі;

- пошани народу до своїх захисників.

Висновки

Дослідження українських військових традицій дає змогу представити їх як невід'ємний складник системи виховання воїна-захисника Батьківщини. Комплексний характер військових традицій, що поєднує образи і символи, звичаї і обряди, правові норми і принципи бойової діяльності, відображає складність і багатогранність зазначеної системи.

Система виховання воїна-захисника Батьківщини почала формуватися ще в сиву давнину, зазнавши помітного впливу дослов'янських культур (кочові етноси, грецькі поліси). Надалі, за доби Київської Русі, зміст військових традицій поглибився й ускладнився, що стало закономірним наслідком формування давньоруського війська; він поєднав власне бойові традиції з принципами патріотичного виховання різних верств суспільства. Ще більшого розмаху військові традиції набули за доби козаччини. На той час Запорізька Січ стала центром їх збереження та поширення в суспільстві.

Список посилань

1. Малюга В. М. , Костенко Ю. І. До питання про походження української військової символіки. Сторінки історії: збірник наукових праць. 2009. Вип. 29. С. 3–12.
2. Федоренко В. В. Військово-правове виховання військовослужбовців Збройних Сил України: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Житомир, 2016. 22 с.
3. Шевченко М. М. Соціально-філософський аналіз військових традицій. Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. 2017. № 1 (9). С. 97–104.
4. Зонь В. В. , Кубіцький С. О. , Слонімський В. Г. , Великожон М. В. Організація інформаційно-пропагандистського забезпечення особового складу Збройних Сил України. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. 225 с.
5. Карпов В. В. Історіографія проблеми української військової символіки. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія: наук. журнал. 2014. №1. С. 22–32.
6. Енциклопедія трипільської цивілізації: у 2 т. / авт. кол.: Н. Б. Бурдо (відп. секр.), М. Ю. Відейко (гол. ред.), В. О. Дергачов та ін. Київ: Укрполіграфмедіа, 2004. Т. 1. 703 с.
7. Україна і світ: стародавні цивілізації (з давніх часів до 500 р. до н.е.) / упоряд.: М. Г. Белік, Г. Б. Войцехівська, Н. М. Артем'єва. Київ: КРІОН, 2009. 216 с.
8. Україна і світ: від Великого переселення народів до раннього середньовіччя (350–850 pp.) / упоряд.: М. Г. Белік, Г. Б. Войцехівська, Н. М. Артем'єва. Київ: КРІОН, 2010. 224 с.
9. Карпов В. В. Українська звияга у символах. Київ: Видавець Олег Філюк, 2016. 421 с.
10. Хоменко С. В. , Гриб Т. О. , Клименченко Т. Г. Історія фізичної культури на різних етапах розвитку суспільства. Суми: СНАУ, 2019. Ч. II. 105 с.

11. Пилявець Р. І. Витоки військових традицій і воєнного мистецтва праукраїнців. Відродження Українського війська: сучасність та історична ретроспектива: Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції 1–2 грудня 2016 р. Київ: НУОУ, 2016. С. 40–41.
12. Черняк С. Г. Виникнення та розвиток виховання у світовій цивілізації. Наука і освіта. 2016. № 4. С. 39–47.
13. Момот Л. К. Фізична культура і українські національні традиції. URL: <https://eprints.pharm.zt.ua/id/eprint/190/1/%D0%A4%D1%96%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0.pdf> (дата звернення: 31.08.2023).
14. Топальський В. Л. Особливості прояву військових звичаїв у житті давніх слов'ян. Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України. 2013. Вип. 2(8). С. 27–35.
15. Топальський В. Л. Бойові традиції давньоруського війська. Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України. 2012. Вип. 3(5). С. 5–11.
16. Бондаренко А. Взаємовпливи між норманськими та слов'янськими військовими традиціями. «Воїни у вовчих шкурах» у війську Київської Русі в період великих війн 60–70 рр. X століття. Українознавство. 2020. №2 (75). С. 146–157.
17. Котляр Ю. В. Козаки-характерники: ведичний і фольклорний аспекти. Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історія. Миколаїв: ЧДУ імені П. Могили, 2011. Вип. 134. Т. 147. С. 74–78.
18. Глушук В. М. Допризовна підготовка юнаків до служби в Збройних Силах України в 1991–2001 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2011. 21 с.
19. Вронська Т. Історична довідка про становлення і розвиток військового етикету у збройних формуваннях України. Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. 2014. № 1 (3). С. 5–10. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/10.10.2014/pdf/5-10.pdf (дата звернення: 02.09.2023).
20. Деделюк Н. А., Цьось А. В. Традиції фізичного виховання в Київській Русі. Монографія. Луцьк, 2004. 170 с.
21. Михальченко Н. Національно-патріотичне виховання в закладах дошкільної освіти. Миколаїв: СПД Румянцева Г. В., 2021. 206 с.

22. Скуріхін С. М. Правові основи церковного служіння в Збройних Силах України. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 1. С. 33–37. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/8.pdf (дата звернення: 02.09.2023).
23. Чорна К. П. Запорізька Січ як національний політичний феномен і носій української державності. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2018. Т. 29 (68). № 4. С. 20–25.
24. Поух А. В. Козацька зброя і військова тактика та її зв'язок з військовою справою попередників. Гуманітарний журнал. 2012. № 4. С. 94–100.
25. Юда Л. А. Практикум з етнопедагогіки. Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2012. 272 с.
26. Тараненко М. Г., Тараненко М. М. Правовідносини, судоустрій, злочини та покарання на Запорозькій Січі. Вісник НТУУ “КПІ”. Політологія. Соціологія. Право. 2017. Вип. 3/4 (35/36). С. 117–122.

References

1. Malyuga, V. M. & Kostenko, Yu.I. (2009). On the question of the origin of Ukrainian military symbols. Pages of history: a collection of scientific papers, Issue 29, 3–12. [in Ukrainian].
2. Fedorenko, V. V. (2016). Military legal education of servicemen of the Armed Forces of Ukraine: socio-philosophical analysis: autoref. thesis... candidate Philos. of science Zhytomyr, 22 p. [in Ukrainian].
3. Shevchenko, M. M. (2017). Socio-philosophical analysis of military traditions. Problems of social work: philosophy, psychology, sociology, No. 1 (9), 97–104. [in Ukrainian].
4. Zon, V. V., Kubitskyi, S. O., Slonimskyi, V. G. & Velikozhon, M. V. (2007). Organization of information and propaganda support for personnel of the Armed Forces of Ukraine. Kyiv: Kyiv University Publishing and Printing Center, 225 p. [in Ukrainian].
5. Karpov, V. V. (2014). Historiography of the problem of Ukrainian military symbols. Library science. Documentary science. Informatics: Science. Magazine, No. 1, 22–32. [in Ukrainian].
6. Burdo, N. B., Videyko, M. Yu. & Dergachev, V. O. (2004). Encyclopedia of Trypilian civilization: in 2 volumes. Kyiv: Ukrpoligrafmedia, T. 1, 703 p. [in Ukrainian].
7. Belik, M. G., Voitsekhivska, G. B. & Artemiyeva, N. M. (2009). Ukraine and the world: ancient civilizations (from ancient times to 500 B. C.). Kyiv: KRION, 216 p. [in Ukrainian].

8. Belik, M. G., Voitsekhivska, G. B. & Artemiyeva, N. M. (2010). Ukraine and the world: from the Great Migration of Peoples to the Early Middle Ages (350–850). Kyiv: KRION, 224 p. [in Ukrainian].
9. Karpov, V. V. (2016). Ukrainian victory in symbols. Kyiv: Oleg Filyuk Publisher, 421 p. [in Ukrainian].
10. Khomenko, S. V., Hryb, T. O. & Klymenchenko, T. G. (2019). The history of physical culture at different stages of the development of society. Sumy: SNAU. P. II, 105 p. [in Ukrainian].
11. Pyliavets, R. I. (2016). Origins of military traditions and military art of proto-Ukrainians. Revival of the Ukrainian army: modernity and historical retrospect: Collection of materials International Scientific Conference December 1–2. Kyiv: NUOU, 2016, 40–41. [in Ukrainian].
12. Chernyak, S. G. (2016). The emergence and development of education in world civilization. Science and education. No. 4, 3–47. [in Ukrainian].
13. Momot, L. K. (2017). Physical culture and Ukrainian national traditions. URL: <https://eprints.pharm.zt.ua/id/eprint/190/1/%D0%A4%D1%96%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0.pdf> (access date: 08/31/2023). [in Ukrainian].
14. Topalsky, V. L. (2013). Peculiarities of the manifestation of military customs in the life of the ancient Slavs. Military historical bulletin: Collection of scientific works of the National Defense University of Ukraine, Issue 2(8), 27–35. [in Ukrainian].
15. Topalsky, V. L. (2012). Combat traditions of the ancient Russian army. Military historical bulletin: Collection of scientific works of the National Defense University of Ukraine, Issue 3(5), 511. [in Ukrainian].
16. Bondarenko, A. (2020). Interactions between Norman and Slavic military traditions. «Warriors in wolf skins» in the army of Kievan Rus during the great wars of the 60s and 70s of the 10th century. Ukrainian studies, No. 2 (75), 146–157. [in Ukrainian].
17. Kotlyar, Yu. V. (2011). Cossacks-characters: Vedic and folklore aspects. Scientific works: Scientific and methodical journal. History. Mykolaiv: ChSU named after P. Mohyla, Issue 134, Vol. 147, 74–78. [in Ukrainian].
18. Hlushuk, V. M. (2011). Pre-conscription training of young men for service in the Armed Forces of Ukraine in 1991–2001 (author's abstract. thesis... candidate history of science). Kyiv, 21 p. [in Ukrainian].
19. Vronska, T. (2014). Historical reference on the formation and development of military etiquette in the armed forces of Ukraine. Military-historical meridian. Electronic scientific journal, No. 1 (3), 5–10.

- URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/10.10.2014/pdf/5-10.pdf (access date: 09/02/2023). [in Ukrainian].
20. Dedelyuk, N. A. & Tsyos, A. V. (2004). Traditions of physical education in Kyivan Rus. Monograph. Lutsk, 170 p. [in Ukrainian].
 21. Mykhalchenko, N. (2021). National-patriotic education in preschool education institutions. Mykolaiv: SPD Rummyantseva H. V, 206 p. [in Ukrainian].
 22. Skurikhin, S. M. (2021). Legal foundations of church service in the Armed Forces of Ukraine. Legal scientific electronic journal, No. 1, 33–37. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/8.pdf (access date: 09/02/2023). [in Ukrainian].
 23. Chorna, K. P. (2018). Zaporizhzhya Sich as a national political phenomenon and carrier of Ukrainian statehood. Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: Public administration, Vol. 29 (68), No. 4, 20–25. [in Ukrainian].
 24. Poukh, A. V. (2012). Cossack weapons and military tactics and their connection with the military affairs of their predecessors. Humanitarian journal, No. 4, 94–100. [in Ukrainian].
 25. Yuda, L. A. (2012). Workshop on ethnopedagogy. Chernihiv: V. M. Lozovy Publisher, 272 p. [in Ukrainian].
 26. Taranenko, M. G. & Taranenko, M. M. (2017). Legal relations, judicial system, crimes and punishments in Zaporozhye Sich. Bulletin of NTUU «KPI». Political science. Sociology. Right, Issue 3/4 (35/36), 117–122. [in Ukrainian].

Olexandr Prytula

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Zaporizhia National University (Zaporizhia, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-8800-8207>

e-mail: prityla1970@ukr.net

THE SYSTEM OF UKRAINIAN MILITARY TRADITIONS IN THE PERIOD OF FORMATION AND DEVELOPMENT

Abstract

The article examines Ukrainian military traditions as an integral component of the education system of a warrior-defender of the Motherland. Analyzed the complex nature of military traditions, which combines images and symbols, customs and ceremonies, legal norms and principles of military activity, reflects the complexity and multifaceted nature of the mentioned system.

The system of education of a warrior-defender of the Motherland is characterized, which dates back to ancient times, having been significantly influenced by pre-Slavic cultures (nomadic ethnic groups, Greek polis). It has been discovered that, during the days of Kyivan Rus, the content of military traditions deepened and became more complicated, which became a natural consequence of the formation of the ancient army; he combined actual martial traditions with the principles of patriotic education of various layers of society. It was researched that military traditions gained even greater scope during the days of the Cossacks. It was Zaporizhian Sich that became the center of their preservation and distribution in society.

Summarized that the Ukrainian Cossacks as a unique historical phenomenon of the early modern era, became a powerful catalyst for the development of patriotic (primarily, military-patriotic) education. This contributed to the preservation and further development of the best military traditions of Kyivan Rus.

Keywords: military traditions, patriotic education, customs, rites, symbols, fighting spirit, Ukrainian Cossacks.

Стаття надійшла до редакції 07.11.24

© Притула О. Л., 2024

Sergii Karakay

Postgraduate student of the Faculty of Philosophy

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0006-6162-3166>

e-mail: sergii_karakai@ukr.net

THE ROLE OF ENTREPRENEURSHIP IN THE MODERN POLITICAL PROCESS: CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE STUDY

Abstract

This article analyzes the role of entrepreneurship in the modern political process. The key idea is that in a post-industrial society, entrepreneurship not only acts as a driving force of economic development but also significantly determines the direction and dynamics of the political process. The political process is characterized as a complex dynamic state of the political system, allowing for a comprehensive analysis of entrepreneurial activity in the context of modern political actors. This has significant methodological importance for the study of various political phenomena, institutions, and processes. It is stated that the modern political process is impossible without the participation of economic elites, who today influence the content and nature of politics. In post-industrial society, personal development is seen as a key to progress and rapid economic and political growth. Entrepreneurial activity serves as an important mechanism of social adaptation, which, according to the author, most effectively ensures the mutual development of both society and the individual.

Based on the analysis of views on entrepreneurship formed in Western socio-political and economic thought, it has been established that entrepreneurship concepts occupied a somewhat peripheral place in both classical economic theory and political thought. Gradually, scholars identified entrepreneurship as a separate, independent economic activity and assigned it a specific role in both political and economic processes. The dialectical-materialist and neoliberal paradigms have been identified as the conceptual foundations for studying the interaction between entrepreneurship and power in the functioning of the political process

in post-industrial society. The comparison of these approaches has provided a comprehensive analysis of how entrepreneurship and power interact in modern society, where economic and political processes are intertwined.

Keywords: entrepreneurship, post-industrial society, political process, political system, politics, power.

Introduction

In the **challenging** conditions of the aggressive war against the Ukrainian people, the issue of civil society's participation in ensuring the state's defense capability and the efficiency of its political system becomes critically important. Until recently, the role of non-state actors in national security was mostly limited to the participation of civil organizations in maintaining public order, while private security companies focused on the safety of financial and economic activities. This activity was also concentrated on military-patriotic education and non-governmental information-analytical and research structures oriented towards security. These roles were outlined in several regulatory documents, including the «National Security Strategy of Ukraine,» approved by Presidential Decree No. 105/2007 dated February 12, 2007, which stated: "Civil society institutions, including through public oversight of state authorities' activities in this area, should play a significant role in implementing national security policy. The active work of civil society institutions will strengthen the guarantees of legality, human and civil rights, and ensure that the national security system is adequate to national interests and the economic capabilities of the state" [1].

However, as demonstrated by the events at the start of the full-scale war waged by Russia against Ukraine, the role of the civil sector and state-civil interaction in ensuring national security was largely underestimated, as was the experience of some countries in involving the population in state defense. For example, one of the reasons Finland was able to maintain its independence from the Soviet Union was the widespread armament of its population and the implementation of territorial defense mechanisms. Similar strategies have been applied in peaceful Switzerland and in Israel, which has been in a constant state of armed conflict throughout its history. In Ukraine, territorial defense units, businesses, entrepreneurs, and ordinary citizens in the form of volunteers and donors have played and continue to play a crucial role in the fight against the enemy.

All this demonstrates that a modern state cannot function effectively without harnessing the vast potential of civil society, whose economic foundation is made up of businesses and entrepreneurship. Consequently, the contemporary political process is significantly influenced by entrepreneurship as a driving force of the economy in post-industrial society.

The issue of state-business interaction is presented in a number of studies in both foreign and domestic political thought. Notable contributions have been

made by scholars such as H. Arendt, J. Barber, Z. Bauman, D. Bell, M. Burns, U. Beck, Z. Brzezinski, J. Blondel, J. Baudrillard, P. Bourdieu, I. Wallerstein, M. Weber, E. Wilner, J. Habermas, F. Hayek, A. Giddens, P. Drucker, G. Simmel, W. Sombart, M. Castells, P. Koslowski, G. Le Bon, K. Marx, L. Mises, R. Michels, S. Moscovici, K. Nordström, J. Ridderstråle, R. Robertson, A. Smith, A. Toffler, E. Fromm, F. Fukuyama, N. Chomsky, J. Schumpeter, among others.

Research Methods

The **methodology of studying** the role of state-business interaction in the modern political process includes the dialectical method to identify the interdependence of political and business functions in contemporary society; the historical method to examine the development of scientific concepts of entrepreneurship; the systems method to understand the unity of the institutional and functional aspects of the political process as an integrated system in the context of modernity; and the comparative method to identify general and specific features, prerequisites for the emergence, functioning, and influence of entrepreneurship on the modern political process.

Thus, the aim of this article is to analyze conceptual approaches to studying the interaction between government and business in the modern political process.

Research results

Today, **entrepreneurship emerges** as one of the powerful driving forces behind the development of post-industrial society. It serves not only as an effective mechanism for social organization at the economic level but also significantly influences the direction and dynamics of the political process. This is particularly relevant in the current stage of societal development, where this phenomenon can counteract the negative effects of globalization and help overcome crises. On the other hand, the issue has always been the balance between the personal interests of entrepreneurial actors and the needs of society as a whole.

Regarding the concept of the political process, at least two meanings can be distinguished. In a broad sense, the political process is viewed as the evolution and reproduction of the political system under the influence of various factors that determine its overall dynamics. In a narrower sense, the political process is perceived as a set of actions by various social and political actors who interact with one another. It should be noted that in modern literature, there are many different interpretations of the political process. Among them, the most widespread is the view of this concept as a comprehensive characterization of the dynamic state of the political system. This approach allows for a thorough analysis of political actors and their activities, which has significant methodological value for studying various political phenomena, institutions, and processes, and is therefore considered classical in political thought.

We share the view of scholars who define the political process as «a form of functioning of the political system of society, evolving in space and time, being one of the social processes and differing from legal, economic, ideological, and spiritual-cultural processes in its qualitative characteristics. It is the definition of a specific, result-oriented process of a certain scale (e.g., forming a political party, holding elections, etc.); it reflects the real interaction of political actors, which is carried out not according to the intentions of political leaders or party programs, but as a result of the action of many diverse internal and external factors. It also shows how individuals, social groups, and government institutions, with all their stereotypes, goals, and prejudices, interact with each other and with the state, fulfilling their specific social roles and functions; it constitutes a set of actions by both institutionalized and non-institutionalized political actors in realizing their specific functions (or dysfunctions) in the sphere of power, which ultimately ensures the development (or decline) of the political system” [2, p. 517]. Alongside the concept of the «political process,» the category of political space is used in scientific discourse, denoting the multidimensional world in which political relations unfold concerning the acquisition, use, and retention of power.

Despite the different characteristics of the political process, its main components include factors and environment, participants or actors, their actions and interactions, norms that regulate relations, the level of equilibrium, and the continuum of its development. The essence of the political process can be better understood through the analysis of the political activities of its individual actors. The subjects of the political process are all the real participants in political life who are bearers of political relations and initiators of changes in these relations.

The subjects of the political process are classified into social and institutional groups, depending on their role in politics and their influence on the political system. They always strive to realize certain interests in the political sphere. The motivation, direction, and nature of their behavior depend on the degree to which they are aware of these interests. Especially important are those who hold political power and manage its resources. The primary actor is the state, which should represent and protect the interests of the entire society. Elites, due to their personal qualities and abilities, also play a significant role in the political life of the country. In post-industrial society, entrepreneurs play an important role among the subjects of the political process.

The transition from a totalitarian regime to democracy and from a planned economy to a market one first occurs at the level of agreement among political and economic elites and leaders regarding the chosen course of the state's development. Afterward, the conscious implementation of policies aimed at forming democratic institutions and ensuring their viability begins, alongside the establishment of civil society.

Thus, the political process is impossible without the participation of economic elites, who today influence the content and nature of politics. It is well known that the development of human activity, productive capabilities, and spiritual forces is a prerequisite for the progressive development of society. In a post-industrial society, personal development is seen as the key to progress and rapid economic and political growth. For any historically determined type of society, human activity has always been, and still is, an essential mechanism of social adaptation. In a post-industrial society, one form of such adaptation is entrepreneurial activity, which, according to scholars, most significantly ensures the mutual development of both society and the individual.

Researchers believe that the terms «entrepreneurship» and «entrepreneur» were first introduced into academic discourse by the Irish economist Richard Cantillon in the 18th century. He developed one of the earliest theories of entrepreneurship, which was presented in his work *Essai sur la Nature du Commerce en Général* (*Essay on the Nature of Trade in General*). In his studies, Cantillon sought to define the concepts of «entrepreneur» and «entrepreneurship.» An analysis of his views shows that he understood entrepreneurship quite broadly, considering risk and uncertainty as its main characteristics.

Richard Cantillon viewed entrepreneurship as a special kind of activity, particularly using farming as an example. He classified everyone engaged in economic activity as entrepreneurs, with the exception of farmers and fixed-wage workers, emphasizing that unlike entrepreneurs, the latter only hope to sell their services for profit, subjecting themselves to even greater risk. Thus, Cantillon identified three key groups of economic actors: landowners, wage workers, and entrepreneurs. Although these ideas were likely not new, Cantillon was one of the first to clearly articulate them and transform everyday concepts into scientific terminology [3].

The French economist Jean-Baptiste Say made the next significant contribution to understanding entrepreneurship. Having personal experience in running a business, Say had a broader practical background than most other economists of his time. He was the first to highlight the entrepreneur as a central figure in the economic process, placing the entrepreneur at the center of both production theory and the theory of wealth distribution.

J. -B. Say clearly distinguished between an entrepreneur and a capitalist: the entrepreneur acts as an intermediary between the owners of the means of production (capitalists) and consumers. The entrepreneur combines the means of production into a single productive mechanism, playing a creative role as an organizer. To do this, the entrepreneur must possess prudence, perseverance, and deep knowledge of both their field and the economic environment. Additionally, they must have the ability to control and manage the process. Say emphasized the importance of entrepreneurial efforts in improving production, especially in the

industrial sector, although he did not make entrepreneurship the central object of his scientific study. He defined profit as the surplus after the payment of interest, wages, and rent [4, p.10].

According to J. -B. Say, thoughtless consumption deprives a person of the resources that prudence advises them to save. Imprudence throws a person into the power of random circumstances. Such a person presents a sad picture, as they blindly wander through a wealth of resources; sometimes, what they most desire is within reach, but they pass it by without noticing and instead consume what they should have saved.

J. -B. Say not only emphasized the influence of the individual on the economy but also stressed that a society's economic prosperity depends on the moral qualities of its citizens. The entrepreneur, endowed with special moral traits, is the key figure leading society toward economic development. An entrepreneur does not merely skillfully balance profits with expenses and manage wealth efficiently; they are also internally free, controlling their passions, desires, and needs. The entrepreneur is not an impersonal economic actor—his success is determined not only by economic factors or business skills but also by state policy and a unique set of individual qualities.

In the works of thinkers like the French economist Anne Robert Turgot and the English economist David Ricardo, entrepreneurship was viewed solely as an economic phenomenon, and the entrepreneur as someone performing a specific economic function. In his work «Reflections on the Formation and Distribution of Wealth», Turgot defined entrepreneurs as part of the class engaged in the production of industrial goods to meet society's needs. Similar views were expressed by Ricardo, who focused on entrepreneurs as economic actors concerned with the production and distribution of wealth [5, p.579].

Thus, in classical political economy, the economic process appeared automatic and autonomous. The entrepreneur's role as a leader or manager was considered minor, with the entire system of views based on the analysis of average subjects (*homo economicus*) who possess no special abilities. English political economy was based on the idea of equilibrium, achieved through the influence of entrepreneurs, consumers, and workers on the price of goods. Notably, Adam Smith occasionally referred to the entrepreneur as an "undertaker", "master", "merchant", or "capitalist". The capitalist's task was to accumulate capital. With this capital, he hires diligent workers, provides them with means of subsistence, raw materials, and tools, and leaves them the rest of the work. In other words, businessmen simply advance real capital, subjecting it to risk [5, p. 11]. Thus, Smith defined the functions of those who take on all the issues of utilizing capital, acting as intermediaries between capitalists and workers. However, in this case, they still remain authorized agents of the capitalist.

In general, it can be argued that A. Smith equated the entrepreneur with the capitalist. In his time, this did not seem contradictory, as in the economic practice of that period, these roles often overlapped. The further spread of this concept can largely be explained by Smith's immense authority. In our view, the entrepreneur, unlike the capitalist, seeks to create conditions in which the worker becomes just as important to the employer as the employer is to the worker.

The teachings of the eminent German philosopher Karl Marx had a significant influence on the development of ideas about entrepreneurship. Despite his focus on capital accumulation, Marx viewed economic activity as an automated process, giving the capitalist-entrepreneur secondary importance in creating the value of goods and making them non-essential to the production process. Marx's approach to entrepreneurship and the capitalist-entrepreneur can be considered innovative. He rejected the perception of the capitalist as a personality, seeing him merely as a bearer of a particular economic function. According to K. Marx, the capitalist is «capital personified, endowed with will and consciousness» [6, p. 11]. As personified capital, with an absolute passion for enrichment, the capitalist is respected, but remains just another cog in the societal mechanism.

For this reason, the personality of the capitalist, unlike other thinkers and philosophers, was not of interest to K. Marx. The fact that the capitalist organizes, manages, and controls the production of goods, according to the philosopher, does not change the nature of this production. Any capitalist, according to K. Marx, is subject to the laws of the capitalist mode of production, acting on him as external, coercive factors [Ibid, p. 162].

Karl Marx was also one of the first to note that the primary motive of entrepreneurial activity is wealth accumulation. He compared the entrepreneur to a «rational treasure collector,» emphasizing that their rationality lies in the constant increase of value through the continuous engagement of wealth in economic circulation.

Marx's innovation also manifested in his attempt not only to reveal the essence and functions of entrepreneurship and the entrepreneur but also to examine their transformations and historical role. The philosopher believed that the capitalist holds historical significance and has the right to exist only as the embodiment of capital. The capitalist promotes production for the sake of production itself, which, according to Marx, stimulates the development of society's productive forces and creates the material conditions for a new, more progressive social formation where the foundation will be the full and free development of the individual.

Prominent representatives of the historical school, Max Weber and Werner Sombart, adhered to a different approach to entrepreneurship, focusing on the historical-ethical aspects of capitalism [7]. The ideas of these thinkers remain relevant today. Their names are associated with the creation of a unique culture of capitalism and the formation of a new mentality and worldview that characterize

the person of a new type. Sombart developed the concept of the socio-cultural basis of entrepreneurship, while Weber expanded on it, developing a categorical-conceptual apparatus that allowed for a deeper understanding of the relationship between entrepreneurship and cultural and social factors. In his studies, W. Sombart focused on the personality of the entrepreneur, seeking to trace the evolution of Western capitalism through the evolution of personal structures. The entrepreneur, according to W. Sombart, must be «threefold: a conqueror-organizer-trader» [3, p. 6].

Max Weber's approach to entrepreneurship can be described as cultural, as he discovered that the value orientations and motivations inherent in capitalist forms of economic activity are determined by socially significant elements of culture. In his view, the foundation of entrepreneurship is systems of value orientations, motivations, and behavioral stereotypes, which were shaped under the influence of Protestant religious values. Weber repeatedly emphasized that Protestant ethics rationalizes the lives of believers, organizing and subordinating them to general norms, directing them toward specific goals. According to Weber, the main activity of the entrepreneur is the rational management of the enterprise and ensuring its profitability. He emphasized that this involves the moral legitimization of entrepreneurship. The historical uniqueness of Protestant ethics lies in its creation of specific value orientations toward continuous investment and the ongoing development of production, which became the spiritual foundation of capitalist society.

Austrian and American economist Joseph Schumpeter had a different view of entrepreneurship. He defined its essence through the function of introducing innovations into production, creating new combinations of production factors, and integrating them into the economy. Schumpeter emphasized that entrepreneurship contributes to societal development by implementing new combinations, which include: the creation of new goods for consumers, the discovery of new production methods or the use of existing goods, the exploration of new markets, the search for new sources of raw materials, as well as changes in the structure of production, and more [2, p.256].

J. Schumpeter's ideas were further developed by Austrian economist and Nobel laureate Friedrich Hayek. He viewed entrepreneurship as a process of searching for and exploring new economic opportunities. Hayek noted that entrepreneurship thrives especially in modern society, where the spread and active use of new technologies lead to constant changes in communication methods, forms of interaction, types of personalities, and overall ways of life, creating new opportunities for entrepreneurial activity.

Conclusions

Concluding the analysis of views on entrepreneurship formed in Western socio-political and economic thought, the following generalizations can be made.

Firstly, it is clear that concepts of entrepreneurship occupied a somewhat peripheral position in both classical economic theory and political thought. Secondly, some thinkers did not distinguish any entrepreneurial function at all, believing that production and investment processes did not require important decision-making, risk assessment, or foresight. Thirdly, it was during this period that the methodological «error» of economic science was established, where economists assumed that economics was one thing, and culture another. Fourthly, gradually, scholars identified entrepreneurship as a separate, independent economic activity and assigned it a certain role in the political process.

Given the above, the study of the interaction between entrepreneurship and power in the functioning of the political process in post-industrial society requires the definition of appropriate conceptual foundations. In our view, the dialectical-materialist and neoliberal paradigms can be chosen as such bases. The dialectical-materialist approach allows us to explore how changes in economic conditions affect social structures and political relations, considering the development of society as a process of interaction and contradictions between different classes and social groups. That is, the dialectical-materialist approach views human beings as fundamentally practical and active, embodying all societal relations. Entrepreneurial activity is determined not only by its natural connection to the process of developing the productive forces of society but also by its role as a determinant of certain social processes, including the political process, although its essence is primarily directed at satisfying the material needs and interests of individuals.

The neoliberal approach, in turn, focuses on market mechanisms, individual rights, and minimizing state intervention in the economy. It allows for the study of how entrepreneurial activity and market relations influence political decisions and the formation of political power in post-industrial society. This approach is characterized by an orientation towards values and ideals not only within the profit system but also beyond it. The primary meaning of entrepreneurial activity is to achieve a state of organic unity between wealth and freedom as a harmony of the individual and social, and the social significance of the individual. Therefore, the defining element is the self-realization of a person in the sphere of entrepreneurial activity and within the symbolic political space. An important principle of the neoliberal paradigm is that it allows for the active and equal inclusion of all members of society in political and economic transformations.

A comparison of these approaches can provide a comprehensive analysis of how entrepreneurship and power interact in modern society, where economic and political processes are intertwined.

References

1. President of Ukraine. (2007). On the National Security Strategy of Ukraine (Presidential Decree No. 105/2007). Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/1052007-5496>
2. Gorbatenko, V. P. (Ed.). (2004). Political science encyclopedic dictionary. Kyiv: Geneza, 736 p.
3. Schumpeter, J. A. (2011). The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle; V. Starka, Trans. Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", 242 p.
4. Hayek, F. A. (2002). Individualism and economic order. Kharkiv: Akta, 416 p.
5. Ricardo, D. (2007). Principles of political economy and taxation. Selected works. Classics of Political Economy, 960 p.
6. Marx, R. (2013). Capital; Andrushchenko, Trans. Kyiv: Tempora, 296 p.
7. Weber, M. (1994). Protestantska etyka i dukh kapitalizmu [The Protestant ethic and the spirit of capitalism]. Kyiv: Osnovy, 261 p.

Список посилань

1. Указ Президента України Про Стратегію національної безпеки України № 105/2007 від 12.02.2007 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/1052007-5496>
2. Політологічний енциклопедичний словник /упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
3. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу; пер. з англ. В. Старка. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.
4. Гаєк Ф. А. Індивідуалізм та економічний порядок. Харків: Акта, 2002. 416 с.
5. Ricardo D. Principles of Political Economy and Taxation. Selected Works. Classics of Political Economy, 2007. 960 p.
6. Маркс К. Капітал; пер. з нім. І. Андрущенко. Київ: Темпора, 2013. 296 с.
7. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ: Основи, 1994. 261 с.

Каракай Сергій Павлович

Аспірант філософського факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0006-6162-3166>

e-mail: sergii_karakai@ukr.net

РОЛЬ ПІДПРИЄМНИЦТВА В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Резюме

У статті аналізується роль підприємництва в сучасному політичному процесі. Ключовою ідеєю є те, що в постіндустріальному суспільстві підприємництво постає не тільки рушійною силою економічного розвитку, а й значною мірою визначає спрямованість і динаміку політичного процесу. Політичний процес охарактеризовано як комплексну характеристику динамічного стану політичної системи, що дозволило всебічно аналізувати підприємницьку діяльність в контексті діяльності суб'єктів сучасної політики, яка має суттєве методологічне значення для вивчення різних політичних явищ, інститутів та процесів. Констатовано, що сучасний політичний процес неможливий без участі економічних еліт, які сьогодні впливають на зміст і характер політики. У постіндустріальному суспільстві в розвитку особистості вбачається запорука прогресу і швидкого економічного й політичного зростання. Важливим механізмом соціальної адаптації постає підприємницька діяльність, яка, на думку автора, найбільшою мірою забезпечує взаєморозвиток суспільства і особистості.

На основі аналізу поглядів на підприємництво, сформованих в західній суспільно-політичній та економічній думці, з'ясовано, що концепції підприємництва займали деяке периферійне місце як в класичній економічній теорії, так і в політичній думці. Поступово підприємництво вчені виділили як окрему самостійну господарську діяльність і відвели їй певне місце в політичному й економічному процесах. В якості концептуальних засад дослідження взаємодії підприємництва і влади у функціонуванні політичного процесу в

постіндустріальному суспільстві визначено діалектико-матеріалістичну та неоліберальну парадигми. Порівняння цих підходів забезпечило всебічний аналіз того, як підприємництво і влада взаємодіють у сучасному суспільстві, де економічні та політичні процеси переплітаються.

Ключові слова: підприємництво, постіндустріальне суспільство, політичний процес, політична система, політика, влада.

Стаття надійшла до редакції 01.11.24

© Каракай С. П., 2024

Ткаченко Дмитро Володимирович

Аспірант філософського факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0001-2805-6837>

e-mail: dmitriy.tkachenko9919@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ ДЛЯ АНАЛІЗУ ЄВРОЇНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Резюме

Досліджується двосторонній процес, класифікація європеїзації, механізми європеїзації, наприклад, інституційний механізм, механізм відповідності, когнітивний механізм, кореляцію вибору європеїзації або глобалізації. Визначаючи європеїзацію як внутрішні зміни, з'ясовуються механізми, об'єкти, форми, критерії та умови змін. Узагальнено обґрунтованість концепції європеїзації в охопленні переплетеності національних і європейських сфер, що зростає, у галузях політики, тобто зовнішньої політики та політики безпеки. Досліджено методологічні проблеми, зумовлені головним чином недостатнім визначенням меж європеїзації та міжурядовим характером цієї галузі політики, а також особливості її застосування у сфері політики. Зазначається, що процес європеїзації передбачає певну зміну свідомості політичних, бюрократичних представників, які приймають рішення. Тому необхідні дослідження підходів у країнах-кандидатах, щоб продемонструвати, наскільки глибоким є процес європеїзації зовнішньої політики. Дослідження спрямоване на визначення механізмів інтеркультурних взаємодій через явище європеїзації, впливу на уніфікацію культурно-ціннісного виміру європейської інтеграції.

Ключові слова: європеїзація, Європейський Союз, «зовнішня» європеїзація, класифікації європеїзації, європейська традиція.

Вступ

Розвиток і стабільність України, ключові пріоритети держави в контексті сучасних геополітичних викликів можливі лише за умови взаємозв'язку з цивілізованим світом. Саме тому партнерство з демократичними країнами і

рух до Європейського Союзу є актуальними завданнями української політики. Євроінтеграція об'єднує в межах ЄС держави різні національним складом, економічним розвитком, орієнтовані на співпрацю для повного розкриття власного потенціалу.

Окремі аспекти європеїзації привертали увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних авторів. Попри новий зріз аналізу ЄС, теоретичною основою є класичні та новітні наукові роботи дослідників. Так, європеїзація внутрішньої та зовнішньої політики Греції в контексті європейського інтеграційного процесу досліджувала Д. Дворніченко [1]. Теоретико-методологічні особливості європеїзації та неоінституціоналізму досліджено Р. Клим [2]. Концепцію європеїзації та можливості її використання для аналізу відносин Україна — ЄС проаналізували Н. Попова, В. Дудкевич, С. Іванов, Є. Кіш, І. Матюшенко, О. Метлушко [3]. Європеїзацію адміністративного права України проаналізувала О. Радишевська [4]. Серед зарубіжних дослідників проблему європеїзації в політиці висвітлювали С. Радаеллі [5]. Механізми валиву європеїзації на політику досліджено в працях Т. Бьорцеля [6]. Дослідження вказаних авторів є суттєвим внеском в у дослідження проблеми європеїзації.

Існуючі визначення європеїзації критично оцінюються, контекстуалізуються та розмежовуються. Спочатку розроблена для комунітизованих областей політики на першому рівні, європеїзація визначалася як інтерактивний процес, що триває і взаємно конститує «європеїзацію» та «європеїзовані» країни, що пов'язує національний та європейський рівні. Визначаючи європеїзацію як «внутрішні зміни», дослідники визначають механізми, об'єкти та форми, критерії та умови змін. Дослідники намагається прояснити обґрунтованість концепції європеїзації в переплетеності національних і європейських сфер, у галузях політики ЄС, тобто зовнішньої політики та політики безпеки. Методологічні проблеми зумовлені недостатнім визначенням меж європеїзації та міжурядовим характером цієї галузі політики, особливостями її застосування.

Методи дослідження

Методологічною основою статті стали методи порівняння, переходу від абстрактного до конкретного, логіко-історичний, компаративний метод аналізу, узагальнення і синтезу здобутої інформації, що дозволило проілюструвати як ЄС впливає на національний рівень політики, державного устрою та політики держав-членів ЄС, і водночас оцінює, як у результаті змінилася роль національних держав у європейській політичній системі, з'ясувати роль концепції європеїзації для аналізу євроінтеграції України.

Результати дослідження

Європейська інтеграція має доведений посилюючий вплив на європейські демократії. ЄС розробляє політику для розв'язання завдань, які уряди не

мають змоги розв'язати самостійно в умовах глобалізації. Очевидно, що поглиблення європейської інтеграції принесло користь державам-членам, хоча мало непередбачені наслідки, спричинені, насамперед, кризовими явищами в межах ЄС. Об'єднана Європа сьогодні — це сукупність різних національних держав, пов'язаних спільними економічними та політичними цілями або є більш однорідним європеїзованим утворенням? Відповідь на це запитання потребує глибокого аналізу багатьох виявів ЄС, але у першу чергу, такого феномену як європеїзація.

Європеїзація означає взаємний вплив Європейського Союзу та його держав-членів, взаємодію всередині та між державами-членами, керовану ЄС, а також вплив ЄС на країни-кандидати. Вона впливає на внутрішню політику та державний устрій, а отже, є актуальною для громадян і бізнесу. Дослідження європеїзації сприяють розумінню того, як працює ЄС, як він впливає на своїх держав-членів і навпаки (не кажучи вже про його вплив на субнаціональних акторів, а також на зацікавлені організації та сусідні країни). Подібні наукові розвідки дозволяють зрозуміти, що євроінтеграція та європеїзація не тотожні поняття. Але аспект їх кореляції потребує більш системного дослідження, що і спричинило вибір теми статті.

Європеїзацію можна в широкому сенсі визначити як процес завантаження нормативних актів та інституційних структур ЄС на внутрішній рівень, що в основному означає процес завантаження, але поєднується з процесом «знизу вгору» завантаження національної політики та переваг на рівень ЄС. Таня Бюрцель і Томас Ріссе аналізують, яким чином відбувається процес європеїзації. Вони визначають дві умови для очікування внутрішніх змін у відповідь на європеїзацію. По-перше, європеїзація має бути незручною, тобто має існувати певний ступінь «невідповідності» або несумісності між процесами, політикою та інституціями європейського рівня, з одного боку, та процесами, політикою та інституціями національного рівня, з іншого. Немає потреби у внутрішніх змінах, якщо європеїзація ідеально поєднується з внутрішніми способами ведення справ. Цей ступінь невідповідності призводить до адаптаційного тиску, який є необхідною, але не адекватною умовою для очікування внутрішніх змін. Відповідно, друга умова полягає в тому, що різноманітні сприяючі фактори — будь то актори або інституції реагують на адаптаційний тиск, таким чином викликаючи зміни [6, р. 61].

Таким чином, чим нижчий рівень сумісності між внутрішніми та європейськими процесами, політикою та інституціями, тим вищий адаптаційний тиск. Оскільки невідповідність політики породжує адаптаційні витрати на внутрішньому рівні, держави-члени прагнуть «завантажити» свою політику на європейський рівень не лише для того, щоб зменшити свої проблеми з відповідністю, але й для того, щоб вирішити проблеми, які більше не можуть бути ефективно вирішені на національному рівні [6, р. 59].

Бьорцель окреслює три стратегії, які використовують країни-члени, реагуючи на європеїзацію шляхом завантаження національних уподобань: встановлення темпу (активне просування політики на європейському рівні, яка відображає політичні переваги держави-члена та, таким чином, мінімізує витрати на реалізацію), гальмування (блокування або затримка, що вимагає великих витрат). політики, щоб повністю запобігти їм або досягти певної компенсації витрат на реалізацію), а також «сидіння на огорожі» (ані просування політики, ані спроба її блокувати, а створення тактичних коаліцій як із задатчиками темпу, так і з гальмувальниками).

С. Радаеллі визначає чотири способи, за допомогою яких держави-члени реагують на європеїзацію в сенсі завантаження: пристосування, у якому завантаження сумісно з внутрішньою політикою; трансформація, коли завантаження створює виклик національній політиці; інертність, коли політичної волі здійснити зміни не існує; і скорочення, коли завантажена політика ЄС посилює опозицію до ЄС [5, р. 44].

Невідповідність між європейськими та внутрішніми процесами, політикою та інституціями надає суспільним і політичним акторам нові можливості та обмеження для досягнення своїх інтересів. Як пояснюють Бьорцель і Ріссе, соціологічний інституціоналізм припускає, що європеїзація призводить до внутрішніх змін через соціалізацію та процес колективного навчання, що призводить до інтерналізації норм і розвитку нових ідентичностей. Отже, внутрішні наслідки європеїзації можна концептуалізувати як процес змін на внутрішньому рівні, під час якого держави-члени адаптують свої процеси, політику та інституції до нових практик, норм, правил і процедур, які випливають із нової європейської системи управління. Соціологічний інституціоналізм спирається на «логіку відповідності», згідно з якою актори керуються колективним розумінням того, що становить належну, тобто суспільно прийнятну поведінку в даній структурі. Це колективне розуміння впливає на те, як суб'єкти визначають свої цілі та те, що вони сприймають як «раціональні» дії. Замість того, щоб максимізувати свої суб'єктивні бажання, актори намагаються задовольнити соціальні очікування [7, р. 33].

«Діяти належним чином» визначено Джеймсом Марчем і Йоханом П. Олсеном як діяти відповідно до інституціоналізованих практик колективу, заснованих на взаємному і часто мовчазному розумінні того, що є істинним, розумним, природним, правильним і добрим, і передбачає процес навчання [8, р. 88].

З цієї точки зору європеїзація розуміється як поява нових правил, норм, практик і структур значення, яким піддаються держави-члени, які вони повинні включити у свої внутрішні практики та структури [8, р. 89].

Таким чином, залучення до процесів ЄС впливає на національне сприйняття інтересів і дійсний спосіб досягнення їх цілей, що призводить до

змін у способах визначення політики (через розширення повноважень нових внутрішніх акторів і нових уявлень), результатів політики та способів її проведення. Національні керівники особливо відіграють ключову позицію у відповіді держави-члена на європеїзацію через роль, яку вони відіграють у прийнятті рішень та реалізації європейської політики. Крім того, внутрішні актори тиснуть на своїх національних керівників, щоб вони проводили політику на європейському рівні, яка відповідає їхнім інтересам, вони звинувачують власні національні уряди у збитках, які несе їм європейська політика [8, р. 91].

Кілька досліджень застосовували концепцію європеїзації до національної зовнішньої політики держав-членів ЄС. Так, В. Тонра і Т. Хрїстівсен запитують, який вплив змінює європейське політичне, економічне, соціальне середовище на зовнішню політику держав ЄС. Вони беруть до уваги способи, у який країни-члени ЄС адаптують свою зовнішню політику через членство в ЄС, а також щодо самого ЄС та інших держав-членів ЄС. Вони стверджують, що, хоча процес адаптації є більш раптовим для нових держав-членів, навіть країни-засновники повинні були змінити свою політику щодо раніше третіх країн, щоб привести її у відповідність до існуючої політики ЄС/ЄС. Таким чином, головне питання полягає в тому, яким був вплив членства в ЄС на зовнішню політику цих держав. Чи веде обмін інформацією та звичайними практиками (в ЄС) до соціалізації чи приєднання, і, отже, звички працювати разом змінюють загальне сприйняття політиків? [10, р. 28].

Як нагадує Р. Ладрех та А. Хайд-Прайс, сприйняття є життєво важливим у процесі формування політики. Сприйняття забезпечують засоби перехоплення, класифікації та інтерпретації інформації в термінах структурованих систем, які встановлюють когнітивні межі для раціонального прийняття рішень. Можна також запитати, чи відбувається перевизначення власних чи національних інтересів [11, р. 88].

Як пояснює Г. Капаросо, визначення ідентичності та зовнішньополітичних інтересів можуть бути переосмислені внаслідок поточних трансформацій, як внутрішніх, так і зовнішніх щодо держави. Вона нагадує нам про німецьку точку зору, згідно з якою різні соціальні комунікативні процеси між суб'єктами можуть впливати та формувати їх ідентичність та інтереси [12, р. 102].

С. Ставрідіс визначила, що високий рівень взаємодії між державами може сприяти розвитку зростаючого «почуття ми» та загальної «рольової ідентичності». Вона стверджує, що ідентичність може бути реконструйована шляхом співпраці та позитивної взаємодії з іншими акторами [13].

Нарешті, було стверджено Г. Олсеном, що розширення цих практик через більш європейську орієнтацію груп, що формують політику, може призвести до фактичної «європеїзації» зовнішньої політики як логічного кроку. Ці запитання вказують на процес, у якому звички стають практиками, які

формують учасників і можуть призвести до переорієнтації їхніх переконань і поведінки [14, р. 921].

Як зазначає К. Кнілл, у процесах соціалізації та вдосконалення спільних інтересів присутня ідея про те, що врешті-решт учасники можуть прийти до уявлення про свої інтереси інакше, ніж як прямий результат їхньої участі в підприємстві [15, р. 89]. Питання, яке ставлять К. Кнілл полягає в тому, як участь у СЗППБ ЄС і зовнішні відносини ЄС змінюють зовнішню політику держав-членів. Чи забезпечує ця участь обмеження зовнішньополітичного вибору чи можливість для зовнішньополітичних дій. І. Баче, С. Джордже, С. Балмер, розглядаючи таку загальну структуру визначення зовнішньої політики, вони також беруть до уваги поняття особливих відносин або концепцію особливих питань через національну чутливість [16].

Бен Тонра звертає увагу на процес соціалізації, під час якого чиновники набувають звички мислити категоріями досягнення консенсусу. Він також заявляє, що створення європейської зовнішньої політики та політики безпеки обмежило ступінь незалежності національних зовнішніх політик. Консенсус і консультації стали важливими ознаками процесу внутрішньої зовнішньої політики. Проте країни-члени досягли більшої ефективності завдяки колективному голосу та спільним діям. Важливим внеском його роботи також є погляди, висловлені практиками зовнішньої політики з трьох невеликих держав-членів Союзу, а саме Ірландії, Данії та Нідерландів, щодо процесу європеїзації їхніх національних зовнішніх політик [10].

Це явище європеїзації, в якому вона розглядається як один із проявів євроінтеграції в межах Європейського Союзу, призводить до інтеркультурних взаємовпливів між країнами-членами та сприяє уніфікації культурно-ціннісного виміру, створюючи новий спільний культурний простір.

У взаємодії країн-членів припускається, що процес європеїзації сприяє інтенсивній взаємодії між культурами країн-членів, що може включати обмін цінностями, традиціями та культурними практиками.

Формування спільного культурного простору: гіпотеза передбачає, що через європеїзацію відбувається поступова уніфікація культурно-ціннісного виміру, що призводить до формування спільного культурного простору між країнами-членами ЄС. Вплив євроінтеграції на культурні процеси: вважається, що євроінтеграція впливає на культурні процеси в країнах-членах, стимулюючи їхню взаємодію та пристосування до загальноєвропейських культурних стандартів [16, р. 201].

Дослідження спрямоване на визначення конкретних механізмів інтеркультурних взаємодій через явище європеїзації та виявлення впливу цього процесу на уніфікацію культурно-ціннісного виміру в контексті європейської інтеграції.

Висновки

Процес європеїзації передбачає певну зміну свідомості як політичних, так і бюрократичних осіб, які приймають рішення. Тому необхідні подальші дослідження поглядів практиків у країнах-кандидатах, щоб продемонструвати, наскільки глибоким є процес європеїзації зовнішньої політики в країнах-кандидатах.

Євроінтеграція впливає на культурні процеси в країнах-членах, стимулюючи їхню взаємодію та пристосування до загальноєвропейських культурних стандартів.

Європейські політики формують процеси реформ на внутрішньому рівні за логікою інтеграції, яку можна аналітично відрізнити від механізмів позитивної і негативної інтеграції. Це загальна характеристика підходу до створення підтримки, який просуває європейська інтеграція шляхом врахування національної різноманітності. Замість того, щоб бути спрямованим на призначення внутрішніх реформ згори, надання європейської підтримки покликане запустити європейську інтеграцію в політичний контекст на національному рівні. Це робиться або шляхом запровадження політичними лідерами з легітимністю для своїх моделей реформ, допомагаючи в розробці вирішення внутрішніх проблем або шляхом зміни очікувань і переконань внутрішніх акторів.

Список посилань

1. Дворніченко Д. Ю. Європеїзація внутрішньої та зовнішньої політики Греції в контексті європейського інтеграційного процесу: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 18 с.
2. Клим Р. Теоретико-методологічні особливості європеїзації та неоінституціоналізму. Медіафорум. 2021. № 9. С. 194–206.
3. Попова Н. Концепція європеїзації та можливості її використання для аналізу відносин Україна — ЄС. Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2017. Т. 35–36. С. 149–160.
4. Радишевська О. Р. Європеїзація адміністративного права України: питання теорії та практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2021. 48с.
5. Radaelli, C. M. (2003). The Europeanization of Public Policy. The Politics of Europeanization. Oxford, Vol. 4, No. 1, P. 27–56.
6. Börzel, T. A. & Risse, Thomas (2003). Conceptualising the Domestic Impact of Europe. Kevin Featherstone, The Politics of Europeanisation, Oxford, Oxford University Press, 58–66.

7. Howell, K. E. (2004). Developing Conceptualisations of Europeanisation: Synthesising Methodological Approaches, Queen's Papers on Europeanisation, Vol. 4, No 3, 29–46.
8. March, J. & Olsen, J. (2004). The Logic of Appropriateness. Arena Working Papers WP, Vol. 3, No 4, 78–91.
9. Börzel, T. A. (2001). Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting, Member State Responses to Europeanisation". Queen's Papers on Europeanisation, Vol. 4, No. 4, 36–51.
10. Tonra, B. & Christiansen, T. (eds.) (2004). Rethinking European Union Foreign policy, Manchester, Manchester University Press, 212 p.
11. Robert, Ladrech. (1994). Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France. Journal of Common Market Studies, Vol. 32, No.1, 87–102.
12. Green, Caporaso, Risse (2001). Transforming Europe: Europeanisation and Domestic Change), Vol. 4, No.5, 99–121.
13. Stavridis, Stelios (2003), The Europeanisation of Greek Foreign Policy, March 19, EKEM Hellenic Centre for European Studies, www.ekem.gr
14. Olsen, (2003). The Many Faces of Europeanization, in: Journal of Common Market Studies, Vol. 3, No 40, 921–952.
15. Christoph, Knill & Dirk, Lehmkuhl. (2020). The National Impact of European Union Regulatory Policy. Three Europeanization Mechanisms. European Journal of Political Research, Vol. 41, No. 2, 87–95.
16. Bache, I. , George, S. & Bulmer, S. (2011). Politics in the European Union (third edition), Oxford: Oxford University Press, Vol. 5, No 4, 198–212.

References

1. Dvornichenko, D. (2013). Europeanization of Greece's domestic and foreign policies in the context of the European integration process: dissertation abstract. Candidate of Political Science: 23.00.04. National University «Odessa Law Academy», Odesa, 2013, 18 p.
2. Klym, R. (2021). Theoretical and methodological features of europeanization and new institutionalism. Mediaforum, No 9, 194–206.
3. Popova, N. (2017). The Concept of Europeanization and Possibilities of its Application to the Analysis of Ukraine-EU Relations. Historical and political problems of the modern world: Collection of scientific articles. Chernivtsi: Chernivtsi National University, No 35–36, 149–160.
4. Radyshevskaya, O. (2021). Europeanization of Administrative Law of Ukraine: Theory and Practice.: Thesis for the degree of Doctor of Science

- (DSc): specialty 12.00.07 "Administrative law and process; financial law; information law". Kyiv, 48 p.
5. Radaelli, C. M. (2003). The Europeanization of Public Policy. The Politics of Europeanization. Oxford, Vol. 4, No. 1, 27–56.
 6. Börzel, T. A. & Risse, Thomas (2003). Conceptualising the Domestic Impact of Europe, Kevin Featherstone, The Politics of Europeanisation, Oxford. Oxford University Press, 58–66.
 7. Howell, K. E. (2004). Developing Conceptualisations of Europeanisation: Synthesising Methodological Approaches, Queen's Papers on Europeanisation, Vol. 4, No 3, 29–46.
 8. March, J. & Olsen, J. (2004). The Logic of Appropriateness. Arena Working Papers WP, Vol. 3, No 4, 78–91.
 9. Börzel, T. A. (2001). Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting, Member State Responses to Europeanisation", Queen's Papers on Europeanisation, Vol. 4, No. 4, 36–51.
 10. Tonra, B. & Christiansen, T. (eds.) (2004). Rethinking European Union Foreign policy, Manchester. Manchester University Press. 212 p.
 11. Robert, Ladrech. (1994). Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France, Journal of Common Market Studies, Vol. 32, No.1, 87–102.
 12. Green, Caporaso, Risse (2001). Transforming Europe: Europeanisation and Domestic Change). Vol. 4, No.5, 99–121.
 13. Stavridis, Stelios (2003). The Europeanisation of Greek Foreign Policy, March 19, EKEM Hellenic Centre for European Studies, www.ekem.gr
 14. Olsen, (2003). The Many Faces of Europeanization, in: Journal of Common Market Studies, Vol. 3, No 40, 921–952.
 15. Christoph, Knill & Dirk, Lehmkuhl. (2020). The National Impact of European Union Regulatory Policy. Three Europeanization Mechanisms. European Journal of Political Research, Vol. 41, No. 2, 87–95.
 16. Bache, I. , George, S. & Bulmer, S. (2011). Politics in the European Union (third edition), Oxford: Oxford University Press, Vol. 5, No 4, 198–212.

Dmytro Tkachenko

Postgraduate student of the Faculty of Philosophy

Taras Shevchenko Kyiv National University (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0001-2805-6837>

e-mail: dmitriy.tkachenko9919@gmail.com

USE OF THE EUROPEANISATION CONCEPT FOR THE ANALYSIS OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

Abstract

The article examines the two-way process, the classification of Europeanization, the mechanisms of Europeanization, for example, the institutional mechanism, the compliance mechanism, the cognitive mechanism, the correlation of the choice of Europeanization or globalization. The evolution and development of relations between the European Union and Ukraine, cooperation in the trade and economic sphere and in the sphere of security are shown. The role in the energy security of the European Union was studied, it was proved that the main advantage of the country lies in its geopolitical location. Political processes and prospects on the way to European integration are analyzed. The process of Europeanization involves a certain change in the consciousness of political and bureaucratic decision-makers. Therefore, studies of approaches in candidate countries are needed to demonstrate how deep the process of Europeanization of foreign policy is. The research is aimed at determining the mechanisms of intercultural interactions through the phenomenon of Europeanization, the influence on the unification of the cultural and value dimension of European integration.

Keywords: europeanization, European Union, „external” europeanization, mechanisms of intercultural interactions, classifications of europeanization, European tradition, globalization.

Стаття надійшла до редакції 08.11.24

© Ткаченко Д. В., 2024

Хилько Микола Іванович

Доктор філософських наук, професор

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-0295-5332>

e-mail: mykola.khylko@gmail.com

Товмаш Дмитро Анатолійович

Кандидат філософських наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-4576-0703>

e-mail: tovmash@knu.ua

Ясинська Вікторія Сергіївна

Кандидат політичних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0001-6546-3503>

e-mail: ivika@i.ua

ЕКЗОГЕННИЙ ВПЛИВ ПОЛІТИКИ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ГРЕКО-ТУРЕЦЬКІ КОНФЛІКТНІ ВІДНОСИНИ

Резюме

У статті аналізується вплив нової стратегічної концепції організації Північноатлантичного договору (НАТО) на розв'язання політичного конфлікту Греції та Туреччини. Розглянуто політичну участь в подіях у Східному Середземномор'ї, її наслідки для греко-турецьких відносин. Проналізовано застосування нової стратегічної концепції НАТО у Східному Середземномор'ї. Зосереджено на прикладі ролі НАТО в зусиллях з деескалації греко-турецької напруженості. Приклад греко-турецьких відносин має важливе значення з двох причин: через відновлений інтерес НАТО до регіону Східного Середземномор'я, тому що складні відносини між двома країнами можуть порушити єдність НАТО. Визначено, що, незважаючи на те, що мета НАТО полягає

в адаптації до викликів, що змінюють безпеку, його нова стратегічна концепція мало що зробила для деескалації напруги між Грецією та Туреччиною. Продемонстровано, що незважаючи на функцію колективної оборони Альянсу в розв'язанні конфліктів, давні спори у Східному Середземномор'ї зберігаються, часто з підвищенням рівня інтенсивності. Внаслідок, нова стратегічна концепція НАТО визнає труднощі у Східному Середземномор'ї, але при цьому не запроваджує ефективні заходи щодо деескалації напруженості. З'ясовано, що хоча в документі розглядається необхідність посилення взаємодії у Східному Середземномор'ї та підтримується безліч проблем безпеки (включаючи територіальні суперечки, проблеми міграції та конкуренцію за енергетичні ресурси), відсутня діюча основа для усунення напруги між двома державами-членами Північної Співдружності.

Ключові слова: інформаційна політика, демократія, політичний конфлікт, національна ідентичність, методи вирішення конфліктів, колективне почуття власності, греко-турецькі відносини, пропаганда, міжнародний конфлікт, міжнародні відносини, етнічна напруга.

Вступ

Немало дослідників пробують ретельно аналізувати вплив нової стратегічної концепції НАТО на її участь у Східному Середземномор'ї, її наслідки для греко-турецьких відносин, однак проблема залишається не ророзв'язаною.

Аналіз проблеми був здійснений в працях турецьких та грецьких політологів та експертів. Так, Алексіс Гераклід в праці «Греко-турецький антагонізм. Соціальне конструювання себе та інших» зазначав, що суть суперечки полягає в тому, що Греція вважає Туреччину агресивною в муках експансіонізму. Туреччина, зі свого боку, вважає, що Греція переживає мегалійську ідею, яка хоче перетворити все Егейське море на «грецьке озеро». Тому він вважає, що сценарій, який, швидше за все, реалізується, це той, який він називає «довгою дорогою» [1, р. 231], тобто не врегулювання в осяжному майбутньому не тому, що проблеми нерозв'язні, а через взаємне неправильне сприйняття, ненависть і демонізацію іншого [1, р. 21].

Греко-турецький антагонізм є одним із небагатьох випадків — можливо, єдиним випадком у сучасній історії — коли обидві сторони стали незалежними національними державами після тривалої збройної боротьби проти «Іншого». Зображення турків як «варварів», що схильні до агресивних вчинків, є невід'ємною складовою грецького самоуявлення та ідентичності. Сучасні греки як самовизначені «європейці» навряд чи могли втратити нагоду також привласнити цей аспект пакету, проголосити себе «авангардом європейської цивілізації, що бореться проти варварів».

В іншій праці «Греція і Туреччина в конфлікті та співпраці» визначається, що Грецька культурна зарозумілість і манія величі не знають меж, але вони приховують екзистенціальну незахищеність, яка породжує оборонний націоналізм. Головне турецьке занепокоєння, яке є причиною інтенсивної небезпеки, — це «страх втрати території». Дослідник визначив, що виходячи з дослідження міжнародних відносин та міжнародної конфліктології, грецько-турецькі відносини потребують кардинальної зміни парадигми [2, р. 19].

Мета дослідження — проаналізувати яким чином мінливі стратегічні пріоритети та регіональні зобов'язання НАТО вплинули на її роль у керуванні давньою напруженістю між Грецією та Туреччиною.

Методи дослідження

Відповідно до визначених об'єкта, предмета дослідження та поставлених завдань запроваджена певна методологія, яка передбачає використання декількох методів і підходів. Так, історичний метод дав змогу дослідити генезис конфлікту та виявити основні моменти у її розвитку. Соціологічний метод дозволив з'ясувати вплив міжнародних організацій на розв'язання політичного греко-турецького конфлікту. Функціональний метод використовувався для аналізу взаємозв'язку між політичними складовими конфлікту. Біхевіористський метод застосовувався для вивчення різноманітної поведінки в стратегії політики НАТО у розв'язанні конфлікту політичних лідерів, групінтересів. Системний метод дав змогу розглянути конфлікт як цілісне політико-суспільне явище.

Результати дослідження

Дослідники з'ясували яким чином оновлена стратегічна концепція Північноатлантичного договору (НАТО) визначила її участь у регіоні Східного Середземномор'я та які це має наслідки для греко-турецьких відносин.

Відтак, спочатку розглянемо роль НАТО в зусиллях з деескалації напруженості у відносинах між Грецією і Туреччиною. Зауважимо, що обидві країни були прийняті до НАТО в 1952 році, припускаючи, що їхнє членство заспокоїть їхню поведінку по відношенню одна до одної. Греція теж сподівалася, що участь у НАТО врівноважить агресивну поведінку Туреччини [3, р. 21].

У період холодної війни пріоритетом НАТО було стримування радянського комунізму. Тому альянс не підкреслював вирішення територіальних суперечок між членами Альянсу як необхідність їхнього членства. Вступ Туреччини та Греції був пов'язаний з їхнім стратегічним та військовим внеском у інтереси Альянсу щодо Радянського Союзу. Радянська загроза зробила Західну та Центральну Європу пріоритетом для НАТО. Тому Альянс не міг вжити заходів щодо вирішення греко-турецьких суперечок, враховуючи стратегічні обмеження епохи холодної війни. Тільки коли греко-турецькі суперечки

мали наслідки для боротьби з комуністичною загрозою, Вашингтон виступав посередником [4, р. 128].

Для США важливим було усунути греко-турецький конфлікт, запобігти спробам СРСР втрутитися в будь-яку внутрішньонатовську суперечку.

Греко-турецькі відносини у контексті НАТО були визначені напруженістю та проблемами, які часто впливають на єдність Альянсу. Суперечки між двома країнами мають виміри; історичні, територіальні та пов'язані з безпекою, які ускладнюють їхні стосунки. Турецький ревізіонізм включає порушення повітряного простору Греції, відмова передати суперечку про делімітацію континентального шельфу Егейського моря до Міжнародного суду, привід для війни, якщо Греція розширить свої територіальні води з 6 до 12 миль, та виклики статус-кво Егейського моря, закріплені в декількох [5, р. 305].

Підхід Греції до загрози з боку Туреччини включав зміцнення її збройних сил та участь у міжнародних інституціях, таких як НАТО, Західноєвропейський союз та ЄС. Греція очікувала, що НАТО візьме активну участь у греко-турецькому конфлікті, інакше це буде вважатися неявною підтримкою сильнішої сторони в конфлікті.

Дві країни були дуже близькі до повномасштабної війни у 1974 році, коли Туреччина вторглася на Кіпр і анексувала північну частину острова. Втручання США справді допомогло знизити напруженість між двома країнами, хоч і залишило грецьку сторону розчарованою; Греція вийшла зі структури військового командування НАТО і прагнула більш тісних відносин з Радянським Союзом. У відповідь на вторгнення Сполучені Штати запровадили трирічне ембарго на постачання зброї Туреччини. Греція неодноразово пропонувала двосторонній пакт про незастосування сили, яку турецька сторона відкинула. Це зміцнило сприйняття Греції, що за наявності можливості Туреччина не вагаючись застосувати військову силу проти члена НАТО. Закінчення холодної війни визначило очікування, що НАТО, вільне від обмежень біполярної міжнародної системи, візьме на себе всеосяжну роль у вирішенні турецько-грецьких суперечок. Проте очікування епохи після холодної війни не виправдалися з кількох причин. Після розпаду Радянського Союзу метою НАТО було розширення та включення колишніх комуністичних республік для посилення своєї присутності на європейському континенті. Тому поширення гарантій безпеки на неспокойні регіони, такі як Східне Середземномор'я, не було пріоритетом. НАТО прагнуло стати загальноєвропейською кооперативною організацією безпеки, що зменшило увагу, яку вона приділяла турецько-грецьким відносинам [6, р. 468].

По-друге, розширення ЄС поставило під сумнів домінуючу позицію НАТО щодо вирішення конфліктів. В епоху після Холодної війни НАТО втратила статус єдиної європейської організації з безпеки. Греція та Туреччина обрали європейську взаємодію, хоча тільки перша стала членом. Намір Греції

відповідав їй зовнішньополітичній меті «зовнішнього балансування», ставши пов'язаною із західноєвропейськими організаціями з безпеки та політики для просування своїх інтересів безпеки.

По-третє, після закінчення холодної війни НАТО все більше «американизувалося». Більшість рішень, прийнятих НАТО щодо вступу нових членів, місій і стратегічної спрямованості альянсу, а також його геополітичних кордонів, в основному відображали інтереси урядів США, що змінювали один одного в 1990-х роках. Цей процес посилив його присутність на європейському континенті та зберіг значний вплив на членів ЄС. Навпаки, вплив «американизації» НАТО на греко-турецькі відносини мав різні тлумачення. З одного боку, в той час як розширення НАТО на схід послабило відносно положення Туреччини та Греції в Альянсі, спалах югославського громадянського конфлікту та загальна напруженість на Балканах протягом 1990-х років дали зрозуміти, що турецько-грецькі відносини можуть вплинути на ефективність НАТО. Обидві країни уникали участі у бомбардуваннях сербських сил у Боснії. З іншого боку, чим «американизованішим» ставав Альянс, тим складніше було Туреччині та Греції досягти колективної ідентичності в рамках НАТО [6, с. 468].

НАТО з 1949 року прийняла сім стратегічних концепцій. На Мадридському саміті, який відбувся у 2022 р., союзники з НАТО прийняли оновлену стратегічну концепцію. Стратегічна концепція НАТО є угодою вищого рівня, що встановлює стратегічний напрямок Альянсу [7, р. 490]. Вона розміщена безпосередньо під північноатлантичною угодою і представляє його оперативний погляд. У документі викладаються основні завдання та стратегія НАТО для усунення фундаментальних ризиків і викликів безпеки, використання можливостей для просування інтересів членів у мінливому середовищі безпеки. Процес переговорів відкладений і вимагає компромісу між членами НАТО для спільного вирішення стратегічних питань. Тем не менш, запропонована стратегічна концепція НАТО не є планом дій і не є варіантами політики для своїх членів

Для НАТО викликом стали події в Східному Середземномор'ї після анексії Криму в 2014 році [8, р. 59]. Вихід Сполучених Штатів із регіону залишив вакуум у Сирії, який РФ заповнила. Давня напруженість між Туреччиною та Грецією, двома членами НАТО, через морські суперечки і територіальні претензії обмежується через відкриття природних ресурсів, ревізіоністського наративу Туреччини. Громадянська війна в Сирії триває вже понад десять років. Вона звільнила турецьке настання, яке захопило частину сирійської території і стало театром застосування найнебезпечнішої зброї масового ураження в ХХІ ст., коли сирійський уряд здійснив три атаки із застосуванням хімічної зброї на одній з місцевостей на півночі Сирії в березні 2017 року [9].

Китайські інвестори в критично важливу інфраструктуру перетворили її в стратегічного партнера для країн Східного Середземномор'я. До цих пір НАТО надавало пріоритет безпеці східного флангу, але було досягнуто консенсусу на півднію

Східне Середземномор'я є стратегічно важливим регіоном з погляду міжнародних відносин, що охоплює східну частину Середземного моря та навколишні країни. Цей регіон має величезне геополітичне значення через свою близькість до Європи, Азії та Африки, виступаючи перехрестям культур, торгових шляхів та історичних конфліктів. Ключові країни Східного Середземномор'я, Туреччина, Греція, Кіпр, Ізраїль та Єгипет, відіграють ключову роль у регіональній політиці, енергетичних ресурсах та динаміці безпеки. Цей регіон був відзначений історичними суперечками з приводу територіальних претензій, морських кордонів та доступу до цінних енергетичних ресурсів, таких як запаси природного газу, що призвело до складної дипломатичної та військової напруги. Крім того, Східне Середземномор'я знаходиться під впливом зовнішніх держав, таких як РФ, США та країни Європейського союзу, які прагнуть захистити власні інтереси, вплинути на регіональний баланс сил. Таким чином, Східне Середземномор'я залишається центром міжнародних відносин, що має наслідки для стабільності, безпеки та співробітництва у ширшому регіоні Середземномор'я та Близького Сходу [10, р. 17].

У контексті НАТО, вивчаючи політику, дії та дипломатичні ініціативи Альянсу в регіоні Східного Середземномор'я, дослідники дають уявлення про те, чи сприяли зусилля НАТО стабільності чи посилили складності греко-турецьких відносин. Крім того, дослідження спрямоване на оцінку наслідків цих подій для динаміки регіональної безпеки та ширшого геополітичного ландшафту, пропонуючи цінну інформацію про поточні проблеми та можливості у цій стратегічно важливій галузі.

Отже, хоча намір НАТО полягає в тому, щоб адаптувати Альянс до мінливих викликів безпеки, його нова стратегічна концепція мало що зробила для деескалації напруженості між Грецією та Туреччиною. Незважаючи на прихильність Альянсу до колективної оборони та вирішення конфліктів, давні суперечки в Східному Середземномор'ї зберігаються, часто з більшою інтенсивністю. Нова стратегічна концепція не надала всеосяжної основи для вирішення складних питань, що лежать в основі греко-турецьких відносин, таких як територіальні суперечки, енергетичні інтереси та історичні образи. Більше того, зусилля Альянсу іноді сприймалися як неадекватні чи надто дипломатичні, не здатні ефективно усунути глибинні причини напруженості. У результаті напруженість між Грецією та Туреччиною продовжує тліти, час від часу виливаючись у кризи, які напружують внутрішню згуртованість НАТО та регіональну стабільність, наголошуючи на необхідності сильніших і активніших заходів щодо вирішення конфліктів у рамках Альянсу.

У 2010 році стосунки покращилися через турецьку зовнішньополітичну концепцію «нуль проблем із сусідами», яку активно просував тодішній прем'єр-міністр Ахмет Давутоглу. Але дуже скоро, у 2013, 2014, 2015 та 2016 роках, між Грецією і Туреччиною знову спалахували конфлікти навколо спірних островів, а після відкриття у Східному Середземномор'ї газових родовищ у середині 2010-х років ситуація зовсім погіршилася.

З 2010 року регіон Східного Середземномор'я зіштовхнувся із різними проблемами безпеки. Ці проблеми стали все більш взаємопов'язаними та мають важливі наслідки не лише для країн регіону, а й для Європи. Арабська весна викликала масові заворушення та призвела до повалення давніх авторитарних режимів у Північній Африці. Вона також сприяла катастрофічному громадянському конфлікту у Сирії. Вихід Америки з Іраку також створив пролом у силі, яку «Ісламська держава» (ІД) використовувала для встановлення режиму терору в деяких частинах Іраку та Сирії.

Відкриття вуглеводнів біля берегів Ізраїлю, Кіпру та Єгипту надало економічні можливості та викликало геополітичні наслідки. Рішення Кіпру розпочати буріння для видобутку природного газу в 2011 р. відродило давні антагонізми між Туреччиною, Грецією та Кіпром, які конкурували за морські права в Середземному та Егейському морях (International Crisis Group, 2012), хоча відкриття енергетичних ресурсів у регіоні навряд чи забезпечить енергетичну безпеку і перетворить цей регіон на експортуючий газ. Ці результати призвели до розвідки та експлуатації морських газових запасів, які можуть змінити енергетичний ландшафт регіону та вплинути на світові енергетичні ринки. Ці вуглеводневі ресурси спонукали до участі різних регіональних та міжнародних гравців, включаючи сусідні країни та світові держави. Це відкриття стимулювало конкуренцію та співпрацю між регіональними державами, зокрема Ізраїлем, Кіпром, Єгиптом та Грецією. Ці країни прагнуть розвивати стратегічні альянси, брати участь в енергетичному партнерстві та захищати свої інтереси перед викликами, створюваними іншими регіональними гравцями.

Греція у своєму прагненні до дипломатичних ініціатив у своєму південно-східному сусідстві прагнула зміцнити свої зв'язки з країнами Східного Середземномор'я та Близького Сходу. Це включає розширення співпраці з Єгиптом, Ізраїлем і Кіпром, особливо в енергетичному секторі. Ці дипломатичні зусилля спрямовані на зміцнення регіональної стабільності, просування економічних інтересів та врівноваження впливу інших регіональних держав.

Давня проблема Кіпру також зіграла роль у формуванні геополітичного ландшафту Східного Середземномор'я. Острів Кіпр був розділений з 1974 року, північна частина була зайнята Туреччиною, а південна частина управлялася міжнародно визнаною Республікою Кіпр. Відкриття вуглеводневих

ресурсів у регіоні додало новий вимір до кіпрської проблеми, оскільки конкуруючі претензії та інтереси ще більше ускладнили зусилля щодо вирішення цього питання.

Туреччина, ключовий гравець у регіоні, дотримується ревізійністського наративу, який кидає виклик існуючому геополітичному порядку та ставить під сумнів морські кордони та виняткові економічні зони, визначені іншими країнами. Туреччина здійснювала напористі дії, включаючи військово-морські розгортання та розвідувальні роботи у спірних водах, що посилює напруженість та призводить до конфронтації із сусідніми державами. Це створює зв'язки у сфері безпеки між близькосхідними та європейськими державами Східного Середземномор'я.

У контексті НАТО відкриття вуглеводнів, дипломатичні ініціативи Греції, розвиток кіпрського питання та ревізійністський наратив Туреччини в сукупності сприяли формуванню особливого геополітичного простору в Східному Середземномор'ї. Конкуренція за енергетичні ресурси, стратегічні альянси та суперечки про морські кордони переплели регіональні та міжнародні інтереси, сформувавши динаміку безпеки регіону. Зусилля з управління цими викликами та сприяння стабільності продовжуються, що має наслідки для обох країн-учасниць та ширшої міжнародної спільноти [11, р. 48].

На зустрічі Північноатлантичної ради у грудні 1994 року члени Альянсу заявили про свою готовність «встановлювати контакти, на індивідуальній основі, між Альянсом і середземноморськими країнами, які не є членами, для сприяння зміцненню регіональної стабільності». Ця ініціатива започаткувала Середземноморський діалог Альянсу. Цей форум партнерства спрямований на «сприяння регіональній безпеці та стабільності, досягнення кращого взаєморозуміння та розвіювання будь-яких неправильних уявлень про НАТО у країнах-учасниках». Нині членами є Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Мавританія, Марокко та Туніс.

Інтерес НАТО (1999) до регіону продовжився у стратегічній концепції 1999 р. Стаття 38 стверджує, що Середземномор'я є особливою зоною для Альянсу. Безпека в Європі тісно пов'язана з безпекою та стабільністю у Середземномор'ї. Середземноморський діалог НАТО є невід'ємною частиною кооперативного підходу НАТО до безпеки. Він забезпечує основу для зміцнення довіри, сприяє регіональній прозорості та співпраці, а також зміцнює та підкріплюється іншими міжнародними зусиллями. Альянс відданий розвитку політичних, цивільних та військових аспектів Діалогу для досягнення більш тісної співпраці з поступовою та активною участю країн, які є партнерами у цьому Діалозі.

Стратегічна концепція 2010 р. не містить географічних посилань. Однак вона виділяє низку питань, що стосуються регіону Середземномор'я, таких як тероризм, захист комунікацій, транспортних і транзитних шляхів,

кризи та конфлікти за межами НАТО, а також розвиток дружніх та партнерських відносин з усіма країнами Середземномор'я шляхом зміцнення Середземноморського діалогу та Стамбульської ініціативи співробітництва.

Події в міжнародній системі, включаючи російське вторгнення та анексію Криму, нестабільність у регіоні Близького Сходу та Північної Африки (БВСА) та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, а також вибори Дональда Трампа, змусили НАТО адаптувати свої стратегічні основи. У відповідь на анексію Криму РФ НАТО ініціювало «стратегічне перезавантаження» під час саміту в Уельсі у 2014 році. Згодом, у грудні 2019 року, Генеральний секретар НАТО направив лідерам альянсу запрошення надати «Узгоджену Радою пропозицію щодо перспективного процесу роздумів» для подальшого зміцнення політичного виміру НАТО, включаючи консультації, спрямовані на покращення політичних заходів, консультацій та відповідної експертизи. Процес переговорів ще більше ускладнився критикою та скептицизмом президента Трампа щодо НАТО. Нова концепція була розроблена на саміті 2021 року в Брюсселі. Лідери НАТО обговорили, що текст «обговорюватиметься і погоджуватиметься Радою на постійній сесії і буде схвалений лідерами НАТО на наступному саміті» (НАТО, 2021). Стратегічна концепція 2010 року, запропонована у звіті «НАТО 2023», була підкреслена як можливість зміцнити згуртованість шляхом розгляду стратегічних реалій, що виникають, і нещодавніх об'єднуючих адаптацій у узгодженій стратегічній структурі.

У січні 1996 року дві країни були дуже близькі до прямого конфлікту, який був запобігти останній хвилині завдяки втручанням Сполучених Штатів. Туреччина надала права на невеликий острівцець Іміа у східній частині Егейського моря. Греція відповіла на провокацію мобілізацією свого флоту і між двома країнами виникло військове протистояння. Адміністрація Клінтона виступила посередником між двома країнами і зуміла укласти угоду, вивівши збройні сили обох країн з острова. Навіть сьогодні Туреччина заперечує статус острова. Зустріч на саміті НАТО в Мадриді у липні 1997 року між прем'єр-міністром Греції Костасом Сімітісом та президентом Туреччини Сулейманом Демірелем покращила відносини. Два лідери підписали комюніке, у якому виклали свою готовність докладати зусиль щодо сприяння двосторонньому співробітництву. На жаль, прогрес, досягнутий під час саміту в Мадриді, за кілька місяців зайшов у глухий кут.

На саміті Європейської ради в Люксембурзі в грудні 1997 року ЄС висунув умову вступу Туреччини, яка включала поліпшення її відносин з Афіними. Туреччина протестувала проти нав'язування умов, які не поширювалися на інших кандидатів у ЄС. У той же час, рішення Кіпру замовити російські зенітні ракети С-300 загрожує ескалацією греко-турецької суперечки. Прем'єр-міністр Тансу Чиллер пригрозила знищити ракети. Криза була вирішена після тиску з боку ЄС, який заявив, що встановлення ракетної системи С-300

ускладнить процес вступу Кіпру, та побоювань Греції, що будь-яка подальша дестабілізація її відносин з Туреччиною може завдати шкоди перспективам запровадження єдиної європейської валюти [12, р. 4].

Відносини між двома країнами значно покращали наприкінці 1990-х років. Зближенню двох країн сприяли три чинники: «Справа Оджалана», «дипломатія землетрусів» та перспектива вступу Туреччини до ЄС. Абдулла Оджалан був лідером Робочої партії Курдистану і вважався турецькою владою терористом. Його таємно переправили до Греції, а потім надали притулок у грецькому посольстві Найробі. Це викриття викликало шок у грецькому уряді і призвело до звільнення кількох високопосадовців, включаючи міністра закордонних справ Теодороса Пангалоса.

В 1999 року у Туреччині стався руйнівний землетрус, у результаті якого загинуло понад 2100 людини. Через кілька тижнів в Афінах стався менш сильний, хоча і смертоносний землетрус, в результаті якого загинуло 143 людини. Обидві країни відправили рятувальні групи для надання допомоги жертвам землетрусу. Це допомогло зруйнувати старі стереотипи і дозволило кожній стороні розглядати один одного з гуманітарної точки зору, а не як ворогів. Після землетрусу греко-турецькі відносини набули нового політичного імпульсу.

У межах своєї нової політики взаємодії Греція відмовилася від своїх зусиль щодо запобігання вступу Туреччини до ЄС і стала одним із найзатятіших прихильників членства Туреччини до ЄС. Ця політична зміна передбачала, що більш «європейська» Туреччина відповідає довгостроковим інтересам Греції та сприятиме вирішенню невирішених питань. Процес європеїзації Туреччини може вплинути на чиновників та уряд, щоб вони схвалили політичні цінності. Тим не менш, незважаючи на позитивний клімат між двома країнами, європейська перспектива Туреччини неминуче буде утруднена двома давніми проблемами: Егейським морем і суперечками навколо Кіпру.

Незважаючи на покращення відносин між двома країнами, проблема Егейського моря продовжувала створювати значну напруженість, яка перекинулася на НАТО. У 2007 році Туреччина заперечувала проти включення Грецією повітряного простору над Агіосом Ефстратіосом в навчання Noble Archer, стверджуючи, що його близькість до Лемноса робить його демілітаризованою зоною. Навчання були скасовані в 2007 році, але відбулися в 2008 через заперечення Туреччини.

У жовтні 2009 року Георгіоса Папандреу було обрано прем'єр-міністром, і багато хто сподівався, що греко-турецькі відносини покращаться. Здавалося, час був слушним. Папандреу мав значну більшість у парламенті, перевагу, якого не було у його попередника Костаса Караманліса, і він мав велику повагу в Анкарі, тому що він відіграв важливу роль на початку примирення з Туреччиною в 1999 році. Туреччина також виявила інтерес до покращення

відносин. Прем'єр-міністр Реджеп Тайіп Ердоган надіслав прем'єр-міністру Папандреу листа, в якому вказав, що Анкара готова обговорити ініціативи щодо покращення двосторонніх відносин. У 2010 році президент Туреччини також відвідав Грецію вдруге з 2004 р. і провів спільне засідання кабінету міністрів зі своїми грецькими колегами.

У 2011 році Греція зіткнулася з першими ознаками боргової кризи, яка загрожувала збанкрутувати країну і викликала серйозні розбіжності з ЄС та Трійкою. Через бюджетні обмеження Греція скоротила свою участь у військових місіях НАТО та ЄС. Аналогічно Туреччина розкритикувала надмірну опору НАТО на силу в Афганістані і запропонувала відкрити дипломатичну місію з Талібаном як з братньою мусульманською країною. Під час операції НАТО в Лівії у березні 2011 року Греція та Туреччина зайняли схожу позицію. Для забезпечення безпольотної зони над Лівією Греція дозволила літакам НАТО використовувати повітряний простір і дозволила ВМС США розміщувати кораблі зі своєї бази у затоці Суду на Криті. Туреччина відправила чотири фрегати та підводний човен для участі в патрулюванні альянсу, але поклялася утриматися від застосування сили проти лівійського народу.

Ключовим фактором, що формував греко-турецькі відносини в цей період, була розвідка та експлуатація енергетичних ресурсів у Східному Середземномор'ї. Відкриття значних запасів природного газу у регіоні призвело до конкуренції за територіальні претензії та морські кордони між Грецією, Кіпром та Туреччиною. Це посилювало напруженість і викликало низку інцидентів, включаючи військово-морські протистояння та порушення повітряного простору. Ненадійність Росії як енергетичного партнера викликала стурбованість у європейських лідерів із 2005 року. Коли Росія припинила постачання газу в Україну в 2006 році, американські та європейські офіційні особи закликали до більш помітної ролі НАТО в енергетичній безпеці Європи. Щодо греко-турецького випадку, оскільки остання прагне перетворитися на енергетичний хаб та постачальника до Європи, НАТО може стати інституційним мостом між ЄС та Туреччиною.

НАТО визнає важливість енергетичної безпеки для колективної безпеки своїх членів та партнерів. Альянс фокусується на захисті критично важливої енергетичної інфраструктури, підтримці стратегічної поінформованості про розвиток енергетики та забезпечення надійного постачання енергії військовим (НАТО, 2022a). Нова стратегічна концепція визнає енергетичну безпеку життєво важливою у складній стратегічній обстановці, наголошуючи на необхідності стабільних та надійних поставок енергії. Регіон Східного Середземномор'я має значний потенціал для розробки копалин, і держави-члени Східно-Середземноморського газового форуму (EMGF) створили спільні підприємства для розвідки, буріння, будівництва трубопроводів та експорту зрідженого природного газу.

НАТО у контексті Східного Середземномор'я роль включає інтеграцію енергетичної безпеки у політику, навчання та підготовку. Альянс націлений на зміцнення енергетичної безпеки, протидію кібератакам та запобігання маніпуляціям у сфері енергетики. Враховуючи геополітичні виклики та напруженість у регіоні, єдність зусиль та оперативна сумісність НАТО мають вирішальне значення для захисту від гібридних атак на енергетичну інфраструктуру. Альянс сприяє діалогу, обміну інформацією та захисту критичної енергетичної інфраструктури. Він наголошує на важливості диверсифікації ресурсів та транспортних маршрутів для підвищення енергетичної безпеки. Уроки, зроблені з зусиль щодо забезпечення енергетичної безпеки в Південно-Східній Європі, є цінними для інших регіонів, що стикаються з аналогічними проблемами.

У 2016 році НАТО створило постійні військово-морські сили у Східному Середземномор'я відомі як Постійна військово-морська група НАТО 2 (SNMG2). Її головною метою було підвищення ситуативної обізнаності Альянсу та демонстрація його регіональної присутності (НАТО, 2023). SNMG2 проводила регулярні патрулі та навчання для підтримки стабільності та запобігання ескалації між Грецією та Туреччиною. Однак, незважаючи на ці зусилля, напруженість продовжувалася з періодичними спалахами.

Одним із значних інцидентів у цей період стала криза Іміа 2018 року. Він був пов'язаний із суперечкою з приводу пари безлюдних островців в Егейському морі, на які претендували і Греція, і Туреччина. Криза загострилася, коли турецьке судно берегової охорони протаранило грецький патрульний катер поблизу островців, що викликало побоювання щодо можливої військової конфронтації (Kathimerini, 2018). НАТО відіграло свою роль у деескалації ситуації дипломатичними каналами та сприянні діалогу між двома країнами за допомогою механізму деконфліктації.

Крім суперечок у Східному Середземномор'ї, міграційна криза була ще однією критичною проблемою, що впливає на греко-турецькі відносини. Будучи прифронтовою державою-членом ЄС, Греція зіткнулася зі значним припливом мігрантів та біженців, багато з яких прибули через Туреччину. Це виснажило ресурси та інфраструктуру Греції та ще більше ускладнило двосторонні відносини між Грецією та Туреччиною. Участь НАТО (2016) у питанні міграції включала розгортання військово-морських сил для підтримки Греції в операціях з охорони кордонів та спостереження.

Незважаючи на ці проблеми, були також випадки співпраці та діалогу між Грецією та Туреччиною в рамках НАТО. Наприклад, обидві країни брали участь у спільних військових навчаннях та навчальних заходах для підвищення оперативної сумісності та зміцнення довіри між їхніми збройними силами. Ці ініціативи сприяли підтримці відкритих ліній зв'язку та зміцненню почуття спільної безпеки серед союзників НАТО. У липні 2019 року

Туреччина отримала систему протиракетної оборони С-400, яка була несумісною із системами НАТО. НАТО не забороняє закупівлю військової техніки у виробників за межами очолюваного Америкою альянсу, але відмовляє членів від купівлі несумісного обладнання. Незалежно від того, чи заборонило НАТО закупівлю системи протиракетної оборони С-400, дії Туреччини були прямим викликом альянсу і посилювали ідею про те, що Туреччина повільно виходить з Північноатлантичного альянсу та ЄС. Проте, вчені стверджують, що перспектива формування стратегічного партнерства між Туреччиною та Росією утруднена з низки причин, таких як розбіжності з геостратегічних питань, ослаблена економіка Росії, їх несумісні політичні системи та парасолька безпеки НАТО. Напруженість між Грецією та Туреччиною загострилася у 2020 році. Туреччина відправила сейсмічне дослідне судно у супроводі військових кораблів у води, на які претендують Греція та Кіпр, що викликало дипломатичну кризу за участю кількох країн ЄС та США. НАТО (2020) втрутилося, щоб створити механізм вирішення конфліктів між двома союзниками та сприяти технічному діалогу. Однак переговори не принесли жодних проривів і були припинені у 2021 році. 2022 року Туреччина звинуватила Грецію у блокуванні турецьких винищувачів за допомогою своїх зенітно-ракетних систем С-300 російського виробництва, розміщених на острові Крит. Греція відкинула звинувачення та звинуватила Туреччину у порушенні її повітряного простору. Обидві країни подали скарги до НАТО, які наполегливо закликали їх врегулювати свої розбіжності дипломатичним шляхом.

Виникли два серйозні питання щодо захисту позицій Греції та образу НАТО «суцільного фронту», що важливо на тлі війни в Україні. По-перше, регіони Егейського моря виключені із необхідних спільних військових навчань з-за кордонів, які висуває Туреччина. Однак це робить НАТО заручником політики «шантажу» Анкари, яка є лише інтересами Туреччини, а не Альянсу.

Два члени НАТО (Греція та Туреччина) протягом 2020 р. балансували на межі відкритого військового протистояння. Причиною конфлікту стали спроби видобутку газу в акваторії Егейського моря, яку обидві країни вважають своєю. Тому дослідники аналізували здатність Альянсу вирішити проблеми між своїми членами й зупинити війну. Вирішення цієї проблеми ускладнюється тим, що архітектура світової безпеки ослаблена, не може запропонувати посередника для діалогу між ворожими сторонами.

Постанови, на яких засновані НАТО мають залишатися нейтральними між Грецією та Туреччиною, не сприяли Туреччині та її ревізіонізму, а також підривали єдність та ефективність Альянсу. Характерним прикладом є Лемнос з його стратегічним значенням для турецьких проток, Чорного моря та Росії. Проте він увійде до планування НАТО лише у разі війни, оскільки Туреччина наполягала на його виключенні. Це підводить нас до другої проблеми — відносин Греції з Альянсом. Афіни задовольняють попередні умови

для членства; вона виконує свої зобов'язання та робить внесок у безпеку Альянсу, насамперед через свою чітку позицію щодо війни в Україні.

Проте, з іншого боку, вона не підпадає під положення статті 5 Альянсу, враховуючи, що найбільша загроза її територіальній цілісності та суверенітету походить від іншого члена НАТО. Отже, проблема для Греції полягає не в її суперечках із Туреччиною, оскільки вона не очікує, що НАТО візьме на себе роль посередника. Проте, сумлінний і надійний партнер не може почуватися незахищеним через вибір і політику «рівних відстаней», які підтримує НАТО. Внесок останнього в ослаблення напруженості та деескалацію ситуацій міг би зіграти більш активну та суттєву роль у моніторингу ситуації через механізм деконфліктації. Навіть деякі заходи щодо зміцнення довіри в галузі авіації між Грецією та Туреччиною могли б здійснюватись через участь НАТО. Однак основну увагу слід приділяти зниженню напруженості, а не дезактивації правильних позицій однієї держави-члена, Греції, заради іншої Туреччини незалежно від важливості останньої.

Проблема нинішньої кризи, на відміну від попередніх — у відсутності посередників. Євросоюз не має єдиності щодо санкцій проти Туреччини, а США відмовлялися грати цю роль в епоху Дональда Трампа. З погляду України, ситуація у Східному Середземномор'ї — це дуже великий ризик не лише для торговельних поставок України з Чорного моря у Середземне, але й для європейської архітектури безпеки, яка послаблюється, даючи більше поля для маневру для Росії, яка прагне переформатувати її під свої інтереси.

Висновки

1. Хоча намір НАТО полягає в тому, щоб адаптувати Альянс до мінливих викликів безпеки, його нова стратегічна концепція мало що зробила для деескалації напруженості між Грецією та Туреччиною. Незважаючи на прихильність Альянсу до колективної оборони та вирішення конфліктів, давні суперечки в Східному Середземномор'ї зберігаються, часто з більшою інтенсивністю.

2. Нова стратегічна концепція не надала всеосяжної основи для вирішення складних питань, що лежать в основі греко-турецьких відносин, таких як територіальні суперечки, енергетичні інтереси та образи в історичному минулому. Зусилля Альянсу іноді сприймалися як неадекватні чи надто дипломатичні, не здатні ефективно усунути глибинні причини напруженості. Внаслідок напруженості між Грецією та Туреччиною продовжувалася, час від часу виливаючись у кризи, які напружують внутрішню згуртованість НАТО та регіональну стабільність, наголошуючи на необхідності сильніших і активніших заходів щодо вирішення конфліктів у межах Альянсу.

3. Нова стратегічна концепція НАТО визнає зростаючі труднощі у Східному Середземномор'ї. Тим не менш, вона явно не дотягує до

запровадження ефективних заходів щодо деескалації давньої напруги між Грецією та Туреччиною. Хоча документ проникливо розглядає необхідність посилення взаємодії у Східному Середземномор'ї та наголошує на безлічі проблем безпеки, включаючи територіальні суперечки, проблеми міграції та конкуренцію за енергетичні ресурси, у ньому відсутня чітка діюча структура для пом'якшення розбіжностей між цими двома державами-членами.

4. Греко-турецькі відносини історично були сповнені проблем; проте події у Східному Середземномор'ї ще більше загострили зв'язки. Обидві країни мають різні інтереси та претензії щодо морських кордонів і прав на розвідку енергоресурсів. Відкриття запасів вуглеводнів посилило ці суперечки, вивівши їх на передній план на міжнародному рівні. Незважаючи на цю ескалацію напруженості та її потенційну загрозу регіональній стабільності, нова стратегічна концепція НАТО здається швидше відображенням ширшої стратегічної обстановки, а не планом вирішення конфліктів між його державами-членами.

5. Однією з основних проблем є те, що НАТО, наголошуючи на колективній обороні та безпеці, часто не вирішується рішуче втручатися в суперечки між своїми державами-членами, традиційно покладаючись на двосторонні механізми та міжнародні дипломатичні зусилля за межами рамок НАТО для вирішення. Такий підхід, на жаль, може бути сприйнятий як нездатність взяти на себе пряму відповідальність за конфлікти між членами, тим самим дозволяючи греко-турецькій напруженості тліти, потенційно дестабілізуючи південний фланг Альянсу.

6. Нова концепція не враховує адекватно асиметрії у сприйнятті загроз серед її держав-членів. Греція і Туреччина мають регіональні інтереси, що конкурують, і різні точки зору на те, що становить загрозу безпеці, що ускладнює можливість єдиної або ефективної стратегії реагування в рамках НАТО. 7. В контексті політики НАТО слід розглянути надійніший і проактивніший підхід до дипломатичної взаємодії між Грецією та Туреччиною. Це може включати посилене дипломатичне посередництво, заходи щодо зміцнення довіри та використання всього потенціалу своїх інструментів партнерства для заохочення співпраці та діалогу. У її нинішньому вигляді нова стратегічна концепція, хоч і враховує проблеми у Східному Середземномор'ї, не відповідає нагальній потребі у всеосяжній стратегії деескалації греко-турецької напруженості, тим самим представляючи собою втрачену можливість для Альянсу зміцнити свою актуальність і згуртованість у мінливій обстановці безпеки.

Список посилань/References

1. Heraclides, Alexis. (2019). The Greek-Turkish antagonism. The social construction of self and other. Imprint Routledge, 10–32.

2. Greece and Turkey in Conflict and Cooperation. (2019). Imprint Routledge, 18–41.
3. Dempsey, J. (2020). 'Judy asks: Is NATO paralyzed over the Greece-Turkey conflict?', Carnegie Europe. Available at: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/82643>
4. Slengesol, I. -A. (2000). A bad show? The United States and the 1974 Cyprus crisis', *Mediterranean Quarterly*, 11(2), 96–129.
5. Tsakonas, P. & Tournikiotis, A. (2003). Greece elusive quest for security providers: The expectations-reality gap', *Security Dialogue*, 34(3), 301–314. Available at: <http://www.jstor.org/stable/26298251>.
6. Ouzlu HT (2004). 'The promise of NATO в виконанні cooperative Turkish-Greek relations', *The Review of International Affairs*, 3(3), 458–478.
7. Becker, J. , Duda, M. & Lute D. (2022). From context to concept: History and strategic environment for NATO's 2022 strategic concept, *Defence Studies*, 22(3), 489–496.
8. Tardy, T. (2022). 'NATO's новий strategic concept', Tardy T. (ed.) NATO's new strategic concept. NDC Research Paper, No. 25, 52–63. Roma: NATO Defense College. Available at: <https://www.ndc.nato.int/news/news.php?i-code=1737>.
9. Felde RMZ (2020). The Eastern Mediterranean military environment from a NATO perspective. Bonn: Konrad Adenauer Stiftung (Konrad Adenauer Foundation), 59–65. Available at: <https://www.jstor.org/stable/resrep28862.12>.
10. Tziampiris, A. (2019). 'The New Eastern Mediterranean as a regional subsystem', in Litsas SN and Tziampiris A. (eds) *The New Eastern Mediterranean: Theory, politics and states in a volatile era*. Cham: Springer, 1–30.
11. Simonet, L. (2023). NATO's (2022). Strategic concept: Analysis and implications for Austria. OIIP working paper 115. Vienna: Österreichisches Institut für Internationale Politik (OIIP). Available at: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-85195-9>
12. *A Century of Greek — Turkish Relations – A Handbook*. Edited by Nikos Christofis and Anthony Deriziotis. Published: 2 March 2024. *Mediterranean Politics Series*, 3–8.

Mykola Khylyko

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-0295-5332>

e-mail: mykola.khylyko@gmail.com

Dmytro Tovmash

Candidate (PhD) of Sciences in Philosophy, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-4576-0703>

e-mail: tovmash_@ukr.net

Victoriia Yasynska

Candidate (PhD) in Political Science, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0001-6546-3503>

e-mail: ivika@i.ua

THE EXOGENOUS INFLUENCE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS' POLICIES ON GREEK-TURKISH CONFLICTUAL RELATIONS

Abstract

The article analyzes the influence of the new strategic concept of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) on the resolution of the political conflict between Greece and Turkey. Political participation in the events in the Eastern Mediterranean, its consequences for Greek-Turkish relations are considered. The application of NATO's new strategic concept in the Eastern Mediterranean is analyzed. The focus is on the example of NATO's role in efforts to de-escalate Greek-Turkish tensions. The example of Greek-Turkish relations is important for two reasons: because of NATO's renewed interest in the Eastern Mediterranean region, because the difficult relationship between the two countries could disrupt NATO's unity. The article concludes that, while NATO's goal is to adapt to changing security

challenges, its new strategic concept has done little to de-escalate tensions between Greece and Turkey. Despite the Alliance's collective defense and conflict resolution functions, long-standing disputes in the Eastern Mediterranean persist, often with increasing levels of intensity. As a result, NATO's new strategic concept recognizes the difficulties in the Eastern Mediterranean, but does not introduce effective measures to de-escalate tensions. Although the document addresses the need for increased cooperation in the Eastern Mediterranean and supports a range of security concerns (including territorial disputes, migration issues and competition for energy resources), there is no operational basis for resolving tensions between the two member states.

Keywords: politics, democracy, political conflict, national identity, conflict resolution methods, collective sense of ownership, Greek-Turkish relations, propaganda, international conflict, international relations, ethnic tension.

Стаття надійшла до редакції 09.10.24

© Хилько М. І. , Товмаш Д. А. , Ясинська В. С., 2024

Батрименко Олег Володимирович

Доктор політичних наук, професор

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-0211-248X>

e-mail: batrymenko@ukr.net

Неліпа Дмитро Васильович

Доктор політичних наук, професор

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-5363-3990>

e-mail: nelipa_dv@ukr.net

Ткач Олег Іванович

Доктор політичних наук, професор

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-3131-1533>

e-mail: tio19@ukr.net

ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА РОЗВ'ЯЗАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПОЛІТИЧНОГО ГРЕКО-ТУРЕЦЬКОГО КОНФЛІКТУ

Резюме

У статті аналізується вплив Європейського Союзу на греко-турецький міжнародний політичний конфлікт. Сукупність наукових досліджень греко-турецьких відносин має актуальність в кількох вимірах: акцентується увага на природі конфліктних комунікацій, що забезпечує вимір відносин з Європейським Економічним Співтовариством (ЄЕС) і Європейським союзом (ЄС); в греко-турецькому конфлікті визначаються переломні моменти та періоди позитивних змін. Стаття є теоретично обґрунтованим оглядом думок та підходів про причини, засоби, наслідки участі ЄС стосовно грецько-турецьких відносин. Встановлено, що існує дефіцит досліджень, які присвячені аналізу впливу ЄС на проітичний греко-турецький конфлікт. Уявлення

з греко-турецьких відносин про роль з ЄС залишаються недостатньо теоретизованими, спостерігається відсутність аналітичної основи, яка розглядає всі можливі джерела впливу ЄС, пов'язує їх з проітичними, економічними факторами та умовами. З'ясовано, що за допомогою конкретизації та послідовного застосування критеріїв плутанина щодо вирішальних поворотних моментів, щодо характеру, масштабу змін може бути виправлена через визначення комплексної структури потенційних шляхів впливу ЄС.

Ключові слова: інформаційна політика, демократія, політичний конфлікт, національна ідентичність, методи вирішення конфліктів, греко-турецькі відносини, міжнародний конфлікт, міжнародні відносини, етнополітичний конфлікт.

Вступ

Причини міжнародних конфліктів можуть бути різними, але найчастіше це незадоволеність держав своїм становищем, війни, терористичні акти. Як основна, універсальна причина конфлікту можна назвати несумісність претензій сторін при обмеженості можливостей їх задоволення.

Греко-турецькі відносини протягом історії супроводжуються взаємною ворожнечею та нетривалими періодами примирення починаючи з часу, коли Греція здобула незалежність у 1821 році від Османської імперії. З того часу дві країни зіткнулися одна з одною у чотирьох великих війнах: у греко-турецькій війні 1897 року, Першій Балканській війні (1912–1913 роки), Першій світовій війні та греко-турецькій війні 1919–1922 років. Протяжність державного кордону між країнами становить 192 км.

Дослідники греко-турецьких відносин визначають безперервну ворожнечу між історичними суперниками, яку можна врегулювати, проте не можна трансформувати. В історії греко-турецьких відносин включають сукупність періодів, представну як модель конфлікту. Найвизначніший період примирення тривав з 1930 до кінця 1950-х років, і включені не тільки нормалізація відносин, але також зміна домінуючих дискурсів, через які вони сприймаються та розуміються.

Метою дослідження є аналіз впливу міжнародних організацій на розв'язання міжнародного політичного греко-турецького конфлікту.

Методи дослідження

Відповідно до визначених об'єкта, предмета дослідження та поставлених завдань запроваджується певна методологія, яка передбачає використання декількох методів і підходів. Застосовуються наступні методи: історичний метод дав змогу дослідити генезис конфлікту та виявити основні моменти у її розвитку. Соціологічний метод дозволив з'ясувати вплив впливу

міжнародних організацій на розв'язання політичного греко-турецького конфлікту. Функціональний метод використовувався для аналізу взаємозв'язку між політичними складовими конфлікту. Біхевіористський метод застосовувався для вивчення різноманітної поведінки в стратегії політики розв'язання конфлікту політичних лідерів, групінтересів. Системний метод дав змогу розглянути конфлікт як цілісне політико-суспільне явище.

Результати дослідження

Так, Джихан Діздароглу в праці «Турецько-грецькі відносини. Зовнішня політика у межах сек'юритизації» здійснює критичний погляд на порочне коло покращення та погіршення греко-турецьких відносин [1, р. 21]. Дослідник описує тенденції сек'юритизації та десек'юритизації, щоб продемонструвати політичну природу сек'юритизації як з боку військових бюрократів, так і з боку громадянської влади, аналізує мовні акти для розуміння впливу суб'єктів сек'юритизації на зовнішню політику Туреччини та дає інформацію про сек'юритизацію та десек'юритизацію Туреччини щодо Греції. Автор стверджує, що процес зближення турецько-грецьких відносин проклав шлях до десек'юритизації у зовнішній політиці Туреччини, і найкращий спосіб пояснити цей період - використовувати форму десек'юритизації «зміни через стабільність», запропоновану Хансеном. Взаємини із Грецією завжди були на передньому краї у визначенні турецької зовнішньої політики. Ця книга загалом фокусується на основних питаннях розбіжностей між Туреччиною та Грецією та аналізує політику Туреччини щодо Греції, ґрунтуючись на структурі сек'юритизації та фокусуючись на дискурсі еліт у період після Холодної війни. Вона досліджує, яким чином, ким і якою мірою турецька зовнішня політика сек'юритизувала і десек'юритизувала Грецію.

У першій частині праці проаналізована сек'юритизація Греції Туреччиною (1991–99), зокрема суперечки в Егейському морі, Кіпрська проблема, проблема тероризму та захоплення Оджалана. В другій частині проаналізована десек'юритизація у зовнішній політиці Туреччини: зближення Туреччини та Греції (1999–2016 рр.), основні причини зближення, випадки зближення та форми десек'юритизації. У третій частині проаналізовано повернення до стандартних налаштувань у зовнішній політиці Туреччини (з 2016 р.).

Дослідники Ведат Йоруку та Озай Мехмет в праці «Малі острови у морських суперечках: Греко-турецька енергетична геополітика», видану у 2022 р. розглядають можливу греко-турецьку співпрацю в рамках раціональної поведінки європейської політичної економії [2, р. 19]. Автори наголошують на важливості миру, співпраці та уникнення конфліктів. Дослідження містить розділи, що охоплюють міжнародне право, економіку та політику, досліджуються тонкі взаємозв'язки між правом та економікою, особливо щодо прав островів відповідно до міжнародного морського права. Ця площа в

дослідженнях зазвичай не береться до уваги, оскільки морське право було сферою юридичних експертів. Морські прикордонні суперечки стосуються ресурсів, життєво важливої економічної теми. Проте економіка морського права ігнорувалась. Юридичні експерти домінували в цій галузі, тривожно викликаючи непотрібні міжнародні конфлікти. Монографія розглядає цю серйозну зневагу. Методологія є раціональною моделлю поведінки, спеціально сформульованою для того, щоб довести, що діалог та переговори між цими країнами є раціональним вибором, що призводить до виграшних для всіх результатів у територіальних водах Егейського моря та Східного Середземномор'я. Суб'єкти державного та приватного секторів визначені як ключові особи, які приймають рішення на всіх етапах розробки та монетизації вуглеводнів у межах загальної виграшної для всіх структури.

У період 50-х рр. для лідерів двох країн стало звичним говорити про спільну ідентичність і навіть зневажати ідеї греко-турецького союзу. Однак, оскільки це відбулося до створення ЄЕС, цей період виходить за межі цього дослідження [3 р.21].

Нагадаємо, що Греція та Туреччина подали заявку на асоціацію з ЄЕС у 1959 р. Поки еліти спочатку продовжували наголошувати на важливості греко-турецького альянсу та спільної ідентичності в НАТО, їхня риторика незабаром була потіснена публічним дискурсом в обох країнах. Він мобілізувався навколо націоналістичних символів та вибіркової історичної пам'яті (для порівняння цих двох дискурсів у Туреччині [4, р. 57].

Так, наприклад, грецько-турецький збройний конфлікт між громадами на Кіпрі спалахнув у 1974 р., коли режим спровокував на острові військовий переворот. Президент країни був повалений, а у відповідь на це Туреччина ввела до північної частини острова (район проживання турків) 30-тисячний експедиційний корпус для захисту турецького населення. Кіпр був поділений на дві частини — північну та південну. 1983 р. в турецькій, північній частині, була проголошена Турецька республіка північного Кіпру, визнана лише Туреччиною. Наразі держави-члени Європейського Союзу мають рішучість поставити крапку в історії греко-турецького протистояння на Кіпрі. Якщо острів не вдасться об'єднати, то фінансова підтримка ЄС надаватиметься лише грецькій. громаді, а такий результат є вкрай небажаним для Туреччини.

Отже в 1950-ті роки, поки конфлікт комунікацій серед еліти спочатку мав характер проблемного конфлікту, обмеженого аргументацією навколо Кіпру, конфліктні комунікації на громадському рівні в Греції та Туреччині стали персоналізованими через конструювання гомогенізованого іншого як протилежної самоідентичності. Оскільки конфліктні комунікації мають тенденцію до ескалації (Diez, Stetter, and Albert, 2003) і через внутрішній політичний тиск, з яким стикалися грецька та турецька еліти, дискурси проблемного

конфлікту швидко поступилися місцем дискурсам конфлікту ідентичності [5, р. 79].

У ході інституційних відносин Греції та Туреччини з ЄЕС/ЄС (Греція підписала Угоду про Асоціацію в 1961 р., Туреччина в 1963 р., Греція стала членом у 1981 році, Туреччина стала кандидатом у 1999 р.), до 1999 року грецько-турецькі конфлікти коливалися між конфліктами ідентичності та конфліктами підпорядкування з точки зору природи конфліктних комунікацій між елітою та суспільством. Війна між державами стала дуже імовірною під час спалахів міжобщинного насильства в 1963 і 1967 роках на Кіпрі, під час турецької військової операції на Кіпрі в 1974 році, в результаті якої приблизно 1/3 острова під турецьким контролем, під час криз 1976 і 1987 років навколо континентального шельфу Егейського моря, під час кризи 1996 року навколо островів Імія в Егейському морі.

В праці «Греко-турецька суперечка. Опір майбутньому» (2022 р.) Андреас Стергіу здійснив юридичний, геополітичний та історичний аналіз усіх спірних питань, що становлять греко-турецьку морську суперечку: розмежування територіальних вод, національний повітряний простір, розмежування виняткових економічних зон та континентального шельфу, а також питання військової присутності на островах Східної частини Егейського моря, зв'язок з грецьким суверенітетом над ними. Глибоко поринаючи у міжнародну юриспруденцію, міжнародні договори та історичні факти, Дослідники пропонують докладний огляд правових прецедентів та правових режимів з аналогічних питань. Таким чином, маємо можливість з'ясувати, звідки було взято юридичний, історичний аргумент, його актуальність у міжнародному праві. Отже, вони простежують еволюцію суперечки разом із усіма її поворотами з 1973 по 2022 рік, який став новим мінімумом в історично напружених греко-турецьких відносинах. Ці суперечки переглядаються в контексті нової геополітики зеленої енергетики та кліматичної кризи, а також висуваються деякі пропозиції щодо альтернативної парадигми співіснування в Егейському морі, яка є невідкладною і неминучою.

Ці військові кризи зазвичай супроводжувалися короткочасними спробами нормалізації відносин, загроза комунікацій затихла. Наприклад, після кризи 1976 року навколо континентального шельфу Греція і Туреччина підписали Бернську декларацію, в якій зобов'язалися обговорювати питання управління польотами і делімітації континентального шельфу, утримуватися від односторонніх дій, які можуть перешкодити вирішенню їхніх двосторонніх проблем. Так само після кризи 1987 р. навколо континентального шельфу Егейського моря відбулися зустрічі між грецьким і турецьким прем'єр-міністрами та міністрами закордонних справ, на яких вони погодилися сприяти співпраці в торгівлі, туризмі та зв'язку, а також підписали

Меморандум про взаєморозуміння, зобов'язалися поважати відносини один одного. суверенітет і територіальну цілісність.

Криза 1996 р. навколо островів Імія також була, на думку багатьох аналітиків, «замаскованим благословенням» (Iliou, 1997) [6, р. 279]. Оскільки вона проклала шлях до Мадридської декларації 1997 р., дві держави зобов'язалися не застосовувати насильство та вживати односторонніх заходів [7, с. 91].

Однак протягом усіх цих короточасних періодів вдосконалення конфліктна комунікація залишалася персоналізованою та базувалася на побудові однорідного Іншого, що дозволяло надто легко повернутися до комунікації загрози за умови ознак напруги.

Після Мадридської декларації 1997 р. повідомлення про загрози між Грецією та Туреччиною швидко знову набули переваги в політиці організації спочатку через напругу навколо розміщення ракет С-300 на Кіпрі, а пізніше через кризу, яка розв'язалася, коли лідера курдських повстанців Оджала на було схоплено в грецькому посольстві в Кенії.

Більш драматичні зміни у грецько-турецьких відносинах відбулися після 1999 року, що визначилося в деескалації секторів елітарної та громадської комунікації на рівень проблемних конфліктів.

Траєкторія грецько-турецьких відносин досліджується з точки зору потенційного впливу ЄС. Дослідники здебільшого погоджуються з тим, що ЄС не зміг здійснити істотного позитивного впливу на хід грецько-турецьких відносин у 1999 рік. Відносини залишилися конфліктними, незважаючи на їх тісний зв'язок з ЄС. ЄС не зміг позитивно вплинути на конфлікти, цим часто зловживали, використовували як форум для продовження суперництва. Навіть роль ЄС в періоди короточасних переходів від конфліктів підпорядкування до конфліктів ідентичності була обмеженою.

Проте дослідники визначають позитивний вплив ЄС після середини 1990-х років, оскільки спостерігалися греко-турецьке зближення, засноване на принципах і процедурах ЄС. Рішення Європейської ради в Гельсінкі 1999 р. визначив прогрес щодо членства Туреччини в ЄС із розв'язанням її прикордонних суперечок з Грецією, запровадили календар і рамки, навколо яких сторони мають здійснювати свої зусилля з вирішення конфлікту.

Одним із джерел впливу ЄС є його влада, змушувати держави вирішувати їх суперечки за пропозицією членства або погрози санкціями цьому статусу. На греко-турецький конфлікт вплив такої політики батога та пряника був тимчасовим і обмеженим до 1999 р., але став набагато сильнішим. Висновок Греція або Туреччина, розглядаючи заявку на членство в ЄЕС/ЄС, політики були обережними, щоб утриматися від подальшої ескалації криз, працювали над покращенням двосторонніх відносин. Дослідники Кулумбіс і Яннас стверджують, що те, як прем'єр-міністр Греції Караманліс вирішив

керувати грецько-турецькими відносинами після турецького вторгнення на Кіпр у 1974 році, відображало «глибокий вплив перспективи вступу до ЄС на зовнішню політику Греції після 1974 року» [8, р. 171].

Усвідомлення того, що тривалий конфлікт з Туреччиною перешкодить членству Греції в ЄЕС, спонукало Караманліса погодитися на політику стримування Туреччини. Подібним чином, коли в 1976 році спалахнула криза на континентальному шельфі Егейського моря відразу після подання грецькою заявкою на членство в ЄЕС у червні 1975 р., Караманліс вирішив впоратися з кризою, звернувшись з питанням до Ради Безпеки ООН і Міжнародного суду, а не військовими засобами [8, р. 171].

Крім того, період від заявки Греції в 1975 р. до її членства в 1981 році був відзначений декількома спробами діалогу, які головним чином були зумовлені, за словами Прідхама (1991), бажанням Караманліса забезпечити членство Греції в ЄЕС [9, р. 78].

У 1976 р. Греція і Туреччина підписали Бернську декларацію, в якій домовилися утримуватися від односторонніх дій щодо континентального шельфу Егейського моря. У 1978 р. Караманліс зустрівся з прем'єр-міністром Туреччини Еджевітом у Монтре та у Вашингтоні, щоб обговорити можливий пакт про ненапад і питання Егейських коридорів.

Після кризи 1974 р. цей затяжний конфлікт із Туреччиною поставив під загрозу Грецію. Одразу після грецької заяви, в Європейську Комісію Рада Міністрів визначила заклопотаність для підтримання справедливих відносин з Грецією та Туреччиною, запевнивши турецький уряд, що заява Греції не вплине на права Туреччини.

Крім того, у своєму висновку щодо заявки Греції Європейська комісія висловила своє занепокоєння імпортом конфліктів, рекомендувала забезпечити період перед вступом, який би дозволив врегулювати греко-турецькі суперечки.

На зустрічі в лютому 1976 р. завдяки широкому грецькому лобіюванню було повідомлено про можливість того, що грецько-турецькі суперечки можуть зірвати грецьку заявку до ЄЕС [10, р. 212].

Подібний процес можна спостерігати під час подання Туреччиною заявки на членство в ЄС у 1987 р.. За словами Прідхама (1991), реакція Туреччини на другу кризу навколо континентального шельфу в 1987 р. була стриманою, оскільки це відбулося безпосередньо перед Туреччиною.

Покращення відносини з Грецією стали необхідними, щоб запобігти грецькому вето та зміцнити перспективи членства Туреччини в ЄС, прем'єр-міністр Туреччини спритно розрядив кризу та активно продовжував діалог з Грецією [11, р. 29].

Зустріч з прем'єр-міністром Греції Андреасом Папандреу на щорічній зустрічі Всесвітнього економічного саміту в Давосі в січня 1988 р. почався а період короткочасного зближення грецько-турецьких відносин, яке дослідники назвали «Давоським процесом».

Однак ці спроби в останню хвилину не були адекватними, і греко-турецька суперечки блокувала членство Туреччини. Греція відкрито виступила проти передачі заявки Туреччини до Комісії для отримання висновку. У травні 1988 р. Європейський парламент ухвалив резолюцію щодо Кіпру, заявив що Туреччина незаконно зайняла Північний Кіпр, що було перешкодою на шляху нормалізації відносин з Туреччиною. Європейська комісія визначила в 1989 р., що Туреччина не готова до членства, і зазначила, що греко-турецький конфлікт, а також кіпрська проблема є негативними факторами для вступу Туреччини.

В 1990-ті роки Туреччина шукала інституційні відносини з ЄС через угоду про Митний союз, а згодом, прагнучи отримати кандидатуру, ЄС неодноразово нагадував Туреччині, що зміцнення її зв'язків з ЄС залежить від вирішення її суперечок з Грецією. Це визначено в документах: Резолюції Європейського парламенту щодо ситуації в Туреччині від 18 січня 1996 р., Заяві Європейського Союзу від 15 липня 1996 р., Заяві Президента від 16 жовтня 1996 р. щодо вбивств на Кіпрі, Звіті Європейської Комісії від 30 жовтня 1996 р. про формування відносин з Туреччиною, 29 квітня 1997 р. ЄС-Туреччина.

Висновки

Причинами міжнародних конфліктів здебільшого є незадоволеність держав своїм становищем. Звідси - війни, терористичні акти. Як основну, універсальну причина греко-турецького конфлікту можна назвати несумісність претензій сторін при обмеженості можливостей їх задоволення.

Причини Греко-турецького конфлікту в природі конфліктних комунікацій відносин Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) і Європейського союзу (ЄС). Плутанина щодо вирішальних поворотних моментів, а також щодо характеру та масштабу змін може бути виправлена за допомогою конкретизації та послідовного застосування критеріїв. Комплексна структура потенційних шляхів впливу ЄС на розв'язання політичного греко-турецького конфлікту виправляє упередження.

Після 1999 року конфліктні комунікації в грецько-турецьких відносинах здебільшого деескалували до рівня проблемного конфлікту, що вказує на трансформацію конфлікту. До кінця 1990-х років ЄС не мав позитивного впливу на грецько-турецькі відносини, оскільки до 1990-х років ЄС тримався подалі від грецько-турецьких суперечок; після 1990-тих рр., бракувало довіри; Туреччина сприймала ЄС як організацію, яка «захоплена» Грецією;

Греція сприймала ЄС як привабливий важіль проти Туреччини; характеристики грецької та турецької політичних культур перешкоджали формуванню політики європеїзації; недостатньо інституціоналізована демократія, недостатній розвиток громадянського суспільства в Туреччині та Греції перешкоджали формулюванню альтернативних перспектив вирішення суперечки; ідентичність стосунків Греції та Туреччини з «Європою» призвели до недосконалої, амбівалентної інтерналізації європейської ідентичності.

Після 1990-тих рр. розвиток подій дозволив ЄС відігравати позитивну роль у грецько-турецьких відносинах завдяки рішенням Гельсінської ради 1999 р. «пряник» щодо членства в ЄС повернув довіру Туреччині; завдяки демократизації та розвитку громадянського суспільства в Греції і в Туреччині: бажання Греції приєднатися до міжнародної організації (ЄЕС) і рішення Гельсінської ради 1999 р. про надання Туреччині статусу кандидата стали каталізаторами для легітимізації альтернативної політики, спрямованої на зменшення конфліктів.

Список посилань/References

1. Cihan, Dizdaroglu. (2022). Turkish-Greek Relations. Foreign Policy in a Securitisation Framework. Hardbacki, 196 p.
2. Vedat, Yorucu & Ozay, Mehmet. (2022). Small Islands in Maritime Disputes: Greek Turkish Energy Geo-politics, 17–44.
3. Bilge, A. Suat (2000). Buyuk Dus: Turk-Yunan Siyasi Iliskileri [Megali Idea: Turkish- Greek Political Relations], Ankara: 21. Yuzyil Yayinlari, 15–53.
4. Rumelili, Bahar (2002). Politics of Identity and Enduring Conflicts: Turkey and Greece in Cyprus. Conference paper, presented at the First Conference of the Southeast European Studies Association, University of North Carolina — Chapel Hill, 20–21 April, 51–58.
5. Diez, Thomas, Stephan, Stetter & Mathias, Albert (2003). The European Union and the Transformation of Border Conflicts: Theorizing the Impact of Integration and Association. Paper for presentation at the BISA Annual Conference, University of Birmingham, 15–17 December 2003, 71–81.
6. Adamson, Fiona B. (2001). Democratisation and the Domestic Sources of Foreign Policy: Turkey in the 1974 Cyprus Crisis. Political Science Quarterly, 116(2), 277–303.
7. Athanassopoulou, Ekavi (1997). Blessing in Disguise? The Imia Crisis and Turkish- Greek Relations. Mediterranean Politics, 2 (3), 76–101.
8. Couloumbis, Theodore A. & Prodromos Yannis (1994). Greek Foreign Policy Priorities for the 1990s' in Kevin Featherstone and Kostas Ifantis

- (eds.) *Greece in a Changing Europe: Between European Integration and Balkan Disintegration?* Manchester: Manchester University Press, 160–175.
9. Pridham, Geoffrey (1991). 'Linkage Politics Theory and the Greek-Turkish Rapprochement' in Dimitri Conostas (ed.) *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, New York: St. Martin's Press, 73–88.
 10. Stephanou, Constantine and Charalambos Tsardanides (1991). 'The EC Factor in the Greece-Turkey-Cyprus Triangle' in Dimitri Conostas (ed.) *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, New York: St. Martin's Press, 207–230.
 11. Birand, Mehmet Ali (1991). 'Turkey and the Davos Process: Experiences and Prospects' in Dimitri Conostas (ed.) *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences*, New York: St. Martin's Press, 27–39.

Oleg Batrymenko

Doctor of Political Sciences, Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-0211-248X>

e-mail: batrymenko@ukr.net

Dmytro Nelipa

Doctor of Political Sciences, Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-5363-3990>

e-mail: nelipa_dv@ukr.net

Oleg Tkach

Doctor of Political Sciences, Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-3131-1533>

e-mail: tio19@ukr.net

THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS ON THE RESOLUTION OF THE GREEK-TURKISH POLITICAL CONFLICT

Abstract

The article analyzes the influence of the European Union on the Greek-Turkish international political conflict. The set of scientific studies of Greek-Turkish relations is relevant in several dimensions: attention is focused on the nature of conflict communications, which provides a dimension of relations with the European Economic Community (EEC) and the European Union (EU); turning points and periods of positive changes began in the Greco-Turkish conflict. The article is a theoretically grounded review of opinions and approaches about the causes, means, and consequences of EU participation in Greek-Turkish relations. It was determined that there is a lack of research devoted to the analysis of the impact of the EU on the ongoing Greek-Turkish conflict. The notions of Greek-Turkish

relations about the role of the EU remain insufficiently theorized, remain analytical bases that consider all possible sources of EU influence, connect them with proitic, economic factors and conditions. It is proved that there is a gap filling. It was found out that, by specifying and alternatively applying the criteria of confusion about crucial turning points, the nature, scale of change can be corrected through defining the complex structure of your EU influence pathways.

Keywords: politics, democracy, political conflict, national identity, conflict resolution methods, Greek-Turkish relations, international conflict, international relations.

Стаття надійшла до редакції 10.10.24

© Батрименко О. В. , Неліпа Д. В. , Ткач О. І. , 2024

Петренко Вікторія Василівна

Кандидат політичних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-5348-1803>

e-mail: vvv-556@ukr.net

Лященко Ірина Анатоліївна

Кандидат політичних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-5444-3470>

e-mail: iral@ukr.net

Тукаленко Інна Анатоліївна

Кандидат філософських наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-4169-6457>

e-mail: innet@online.ua

ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ КРАЇН ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ

Резюме

У статті висвітлюються особливості формування та функціонування політичних режимів в країнах Південного Кавказу. Розглянуто становлення політичних режимів Азербайджану, Вірменії та Грузії з моменту проголошення незалежності цих країн, а також тенденції політичного життя цих країн, що вплинули на формування даних режимів, та характерні особливості кожного з них, що дозволило визначити їхні типи.

З'ясовано, що в Азербайджані існує досить стабільний авторитарний режим, а у Грузії та Вірменії — гібридні режими. При цьому в останні роки гібридний режим Вірменії демонструє тенденцію до покращення демократичних показників, а в Грузії — навпаки до погіршення.

Виявлено, що в Грузії та Вірменії зміна влади на більш демократичну відбулася внаслідок революцій. Обидві країни є парламентськими республіками з домінуючими політичними партіями. В Грузії все ще мають місце порушення прав і свобод людини та громадянина, негаразди зі свободою слова, вплив олігархічних структур на владу, роздрібнена опозиція, переслідування опозиційних політиків та партій, проблеми в судовій гілці влади, корупція. У Вірменії частими є протести з боку суспільства та існують проблеми з конкурентними та прозорими виборами, зі свободою слова, політичним впливом на судову владу, корупцією.

Встановлено, що в Азербайджані під керівництвом сім'ї Алієвих сформувався авторитарний режим, де влада сконцентрована в руках однієї родини та наближеної до неї групи осіб. Опозиція в країні перебуває під постійним тиском та відсутні чесні, конкурентні вибори.

Ключові слова: політичний режим, Південний Кавказ, Вірменія, Грузія, Азербайджан, опозиція, права людини, свобода ЗМІ, гібридний режим, авторитаризм.

Вступ

Упродовж століть регіон Південного Кавказу чи Закавказзя, як його ще називають, був не лише перехрестям торгових шляхів, але й перехрестям впливів різних регіональних гравців. Персія, Туреччина, Росія вели боротьбу за контроль над нинішньою територією Вірменії, Грузії та Азербайджану. Тепер світові лідери змагаються за контроль над енергетичними шляхами, що вже проходять або тими які планується, що будуть проходити через ці країни. Сьогодні Південний Кавказ переживає геополітичну трансформацію. Вирішення нагірно-карабахського конфлікту між Вірменією та Азербайджаном, перегляд відносин цих країн з Росією означає, що регіон вступає в нову епоху і тому важливо розібратися в тих політичних процесах, які там відбуваються.

Методи дослідження

Метою статті є розкриття особливостей політичних режимів країн Південного Кавказу. В процесі дослідження було застосовано ряд методів, зокрема такі методи як системний та історичний. Історичний підхід був використаний для розгляду в хронологічному порядку подій політичного життя Азербайджану, Грузії та Вірменії, що дозволило прослідкувати основні політичні тенденції, які склалися в цих країнах за період їх незалежності. За допомогою системного підходу було проаналізовано сукупність різних аспектів, які характеризують політичні режими досліджуваних країн, що дало можливість визначити їхні типи.

Результати дослідження

Серед країн Південного Кавказу вирізняється політична система Азербайджану. Вважається, що сьогодні в цій країні існує спадкова авторитарна система управління державою. На початковому періоді незалежності держави (1990—1993 рр.) в Азербайджані ще намагалися сформувати демократичні інститути з дієвою системою стримування й протидії. Проте згодом вектор розвитку політичної системи Азербайджану змінився в бік авторитарних тенденцій, які нівелювали демократичні інститути та посилили владу президента.

З 1993 року і до своєї смерті главою Азербайджану був Гейдар Алієв, який керував країною протягом 10 років. За часів його правління у 1995 році була ухвалена нова Конституція, згідно з якою в країні сформувалася президентська республіка, де глава держави очолює виконавчу гілку влади.

Чинний президент країни Ільхам Алієв прийшов до влади в 2003 році завдяки своєму батьку Гейдару Алієву. Він вже п'ять разів перемагав на президентських виборах. В 2009 році в країні був проведений конституційний референдум, який скасував обмеження президентських термінів і дозволив Ільхаму Алієву балотуватись на третій, четвертий та п'ятий терміни. Востаннє він був обраний президентом Азербайджану на позачергових виборах 7 лютого 2024 року.

Законодавчу владу в Азербайджані представляє однопалатний парламент Міллі Меджліс. Провідною партією країни є пропрезидентська сила «Новий Азербайджан», яка має більшість із 125 мандатів в парламенті. Разом із значною частиною безпартійних депутатів вона формує парламентську більшість. Чинна влада активно використовує безпартійних депутатів для демонстрації дієвості законодавчого органу, хоча насправді парламент в Азербайджані не впливає на важливі політичні рішення в країні.

В Азербайджані існують і декілька опозиційних партій. Найбільш помітною опозиційною силою є «Партія громадянської солідарності» (3 депутата в парламенті), яка представляє націонал-демократичні сили. Проте більшість її лідерів репресовано азербайджанською владою, що унеможлиблює потрапляння опозиції до уряду. Інші опозиційні партії теж мають мінімальне представництво в Міллі Меджлісі (по 1 мандату).

Опозиція в Азербайджані перебуває під постійним тиском. Так, у 2023 році в країні було ухвалено закон, який передбачає розпуск партії, якщо в ній налічується менше 5000 членів. Окрім цього, забороняються будь-які мітинги або фінансові операції з ними. Тому деякі політичні сили зокрема «Республіканська альтернатива» та «Мусават», перебувають на межі зникнення через новий закон щодо партій [1].

Загалом всі гілки влади в країні несуть декоративний характер, так само як і вибори. Головні інструменти управління країною сконцентровано в

руках команди президента Ільхама Алієва. В країні побудована широка кланова система, яка тримається на сім'ї Алієвих. Місця в парламенті та держустановах розподіляються за клановим принципом, майже відсутні процедури відбору на різні політичні посади. Фактично родина Ільхама Алієва контролює всі сфери політичного та економічного життя країни через посередників або тіньовим способом. Наприклад, дружина нинішнього президента Мехрібан Алієва є першою віце-президенткою Азербайджану та заступником голови правлячої партії «Новий Азербайджан», а інші родичі контролюють найбільші медіа та держкомпанії. Таким чином, в Азербайджані під керівництвом Алієвих сформувався авторитарний режим, де влада сконцентрована в руках однієї родини та наближеної до неї групи осіб.

Сусідкою Азербайджану є Вірменія. Конфлікт між цими двома країнами за Нагірний Карабах мав важливий вплив на політичну систему обох країн.

На початку незалежності Вірменії впливову роль в політичному житті цієї країни відіграла політична партія «Вірменський національний рух», яка отримала більшість місць в парламенті першого скликання. В 1991 році її лідер Левон Тер-Петросян став першим президентом Вірменії. Незважаючи на демократичність свого обрання, згодом він вибудував жорстку президентську владу, зібравши всі нитки державного управління в своїх руках. В оточенні Л. Тер-Петросяна сформувалась еліта, характерною рисою якої була клановість, що з роками набирала обертів та породжувала конкуренцію між цими кланами. Так на довгі роки у Вірменії утвердилась президентська форма правління з домінуванням влади президента.

Наступним президентом Вірменії в 1998 році став Роберт Кочарян, який теж зосереджував владу в своїх руках, демонструючи такий стиль керівництва як «залізна рука». Р. Кочаряна звинувачують у вбивстві в 1999 році його політичних опонентів під час теракту в парламенті країни. Тоді від дій групи терористів загинули спікер парламенту, прем'єр-міністр та їх заступники, а також депутати та міністри. Дослідники вважають, що фактично це було вигідно тодішньому президенту, а також в цій справі журналісти та політологи вбачають російський вплив, проте справжнього замовника вбивств не знайдено. Вважається, що ця подія дала поштовх зміцненню влади Р. Кочаряна. Останнім проявом його «залізної руки» став силовий розгін протестів в 2008 році.

З 2008 р. наступним президентом Вірменії теж на подальші десять років став Серж Саргсян. Його обрання на посаду президента було підтримано Р. Кочаряном і його вважають наступником і продовжувачем політики попереднього президента.

Домінування президентів у Вірменії також підкріплювалося домінуванням провладних політичних партій в парламенті. Спочатку це була партія «Вірменський національний рух» при Тер-Петросяні, а згодом «Республіканська партія Вірменії» при наступних двох президентах, яка фактично з 1999 року і до 2018 року була провладною.

В 2015 році до Конституції Вірменії були внесені зміни, (вступили у дію в 2018 році), які запроваджували нову форму державного правління — парламентську республіку. Цей важливий крок для Вірменії мав свій «підтекст»: опозиція виступала проти нього, адже вважала, що це дає можливість для тодішнього президента С. Саргсяна після закінчення двох термінів президентства залишитись при владі вже в якості прем'єр-міністр. Так згодом і сталося в 2018 році. Тоді це спричинило масові протести, які закінчились перемогою опозиції й призначенням на посаду прем'єр-міністра представника опозиції Нікола Пашиняна. Згодом на дострокових парламентських виборах, більшість місць у парламенті Вірменії отримав новий політичний альянс «Мій крок», лідером якого був Н. Пашинян. З 2018 року і по сьогодні він залишається прем'єр-міністром Вірменії.

Однією з характерних особливостей політичної системи Вірменії є верховенство відносно великих партій на тлі майже повного зникнення середніх і дрібних політичних сил. Причиною цього є, з одного боку, використання адміністративного ресурсу і зв'язки з бізнесом перших, з іншого, — відсутність чіткої ідеологічної установки та брак фінансово-організаційних ресурсів у других [2, с. 266].

Однією з найбільших проблем політичної системи Вірменії є порушення виборчого процесу, який час від часу стикався з фальсифікаціями як під час президентських, так і парламентських виборів. Зокрема, президентські вибори, під час яких всі три президенти балотувались на другий термін, відбувались з порушеннями та спричиняли протести. Парламентські вибори також супроводжувались фальсифікаціями, забезпечуючи таким чином довгострокове перебування при владі певних політичних партій. В свій час домінувала «Республіканська партія Вірменії», лідером якої був колишній президент С. Саргсян, а нині домінує партія «Громадянський договір», лідером якої є нинішній прем'єр-міністр Н. Пашинян.

Хоча останнім часом ситуація з виборами покращилася і дострокові парламентські вибори 2018 та 2021 років, хоча й теж супроводжувались порушеннями, проте міжнародними спостерігачами та Конституційним судом Вірменії були визнані вільними та конкурентними. Крім того, згідно зі звітом «Freedom House» Свобода в світі за 2023 рік у Вірменії відбулося зменшення втручання уряду та правлячої партії в мирну політичну діяльність конкуруючих партій і рухів, включаючи передвиборчу агітацію [3].

Потрібно також звернути увагу на положення опозиції у Вірменії. Довгий період часу вона мала досить мало шансів для отримання перемоги на виборах, хоча й була представлена в усіх скликаннях парламенту. Сплеск діяльності опозиції відбувся під час виборів в 2008 році, і відтоді вона не полишала надій прийти до влади, аж доки не досягла свого в 2018 році.

Ще одна особливість вірменської політики — це часті протести з боку суспільства. Загалом, громадяни у Вірменії є досить активними, беруть участь

в мітингах, проте нерідко ці мітинги розганялися силовими структурами. В історії Вірменії є чимало прикладів таких силових розгонів протестувальників. Перший стався після оголошення результатів президентських виборів у 1996 році, коли на протести вийшло близько 200 тисяч людей, а коли опозиційні сили намагались проникнути в парламент Вірменії, поліція вдалася до розгону із залученням сльозогінного газу та водометів.

Проте один з найвідоміших протестів відбувся в 2008 році за часів президентства Р. Кочаряна. Тоді десятки тисяч людей вийшли на антиурядовий протест, який став трагічним, оскільки влада наказала розігнати протестувальників, внаслідок чого були загиблі та поранені. Було чимало заарештованих, деякі з яких перебували у в'язниці ще кілька років після цих подій. Серед них був і Н. Пашинян, який на той час був головним редактором опозиційної газети.

В 2018 році суспільство та опозиція знову повстали тільки вже проти президента С. Саргсяна. Ці події назвали «Вірменською оксамитовою революцією». І хоча під час цих протестів втручання силових структур було набагато меншим ніж в 2008 році, проте до мітингувальників все одно застосовувалась сила. Тоді опозиція перемогла й С. Саргсян пішов у відставку, а згодом були призначені дострокові парламентські вибори, завдяки яким Н. Пашинян став прем'єр-міністром. Розгони протестів також відбувались і в наступні роки. Наприклад, протести також відбувались в 2020—2021 роках тепер уже щодо відставки прем'єр-міністра Н. Пашиняна. Під час цих протестів також було чимало постраждалих та затриманих. Як бачимо, протести для Вірменії — це звичне явище.

Також для Вірменії традиційними є проблеми зі ЗМІ та свободою слова. Протягом певного часу свобода слова в країні була на неналежному рівні, зазнаючи обмежень з боку влади. За часів, коли країною керували президенти, більшість приватних ЗМІ належали лояльним до них бізнесменам, тому вони зрідка критикували владу. Відчутним тиск влади був на телебаченні, особливо в роки президенства Р. Кочаряна. Представники телебачення Вірменії називали цей період одним із найважчих, адже ефірний час тоді найчастіше отримували представники провладної партії. Також представники ЗМІ зазнавали ушкоджень з боку правоохоронних органів під час протестів. З приходом до влади Н. Пашиняна відбувається поступове зменшення обмеження доступу до мережі Інтернет, але журналісти все ще стикаються з переслідуваннями за критику влади. Згідно зі звітом «Freedom House» Свобода в світі у Вірменії у 2023 році 15 журналістів зазнали фізичного насильства [3]. Тож, ситуація зі свободою слова в країні, як бачимо, є неоднозначною.

Судова гілка влади в країні й досі стикається з проблемами політичного впливу та корупції. Корупція як явище вже в незалежній Вірменії набуло поширення за першого президента й досі залишається однією з ключових проблем країни. Судді стикаються з переслідуваннями та тиском, а міжнародна

правозахисна організація «Freedom House» вважає, що незалежність судової влади є на дуже низькому рівні.

Тож бачимо, що Вірменія має низку проблем, які гальмують її демократизацію.

Ще однією країною Південного Кавказу, яка має схожий із Вірменією політичний режим є Грузія. Так само як і у Вірменії, в Грузії трансформаційні процеси почалися в кінці 80-х років XX століття і початок демократизації цієї країни пов'язаний з конфліктами в середині країни. Тоді в Грузії відбувся сплеск націоналізму, що посприяв приходу до влади антикомуністичної коаліції на чолі з Зв. Гамсахурдією. Згодом внаслідок військового перевороту до влади прийшов Едуард Шеварднадзе, який в 1995 році офіційно став президентом Грузії й утримував у своїх руках владу до 2003 року. В цей період в конституції закріплюється президентська форма правління, на парламентських виборах перемагає створена Е. Шеварнадзе політична партія «Громадянський союз Грузії» і відбувається концентрація влади в його руках. В часи правління Е. Шеварнадзе утверджується певна стабільність і при цьому відбувається придушення свободи слова та переслідування опозиції, розвивається корупція, з'являється чимало економічних проблем, послаблюються демократичні інститути та знижується рівень довіри до влади. Саме за президенства Е. Шеварднадзе відбулось утвердження шляху Грузії в бік Європейського Союзу та НАТО. Точкою руйнування тогочасного режиму стали парламентські вибори 2003 року, які відбулися із значними фальсифікаціями, що призвело до початку «Революції троянд». Внаслідок неї до влади приходить відомий «тріумвірат» — Н. Бурджанадзе стає головою парламенту, З. Жванія - прем'єр-міністром, а М. Саакашвілі — президентом Грузії.

Після революції розпочалося реформування державних інститутів та фіскальної політики, реформи, які мали відношення щодо боротьби з корупцією. Відбувалися також і конституційні зміни, зокрема президент перестав бути главою виконавчої гілки влади, отримав можливість розпуску парламенту, а також призначати міністрів силових структур, і в Грузії фактично утвердилася президентсько-парламентська республіка. Згодом задля збереження своєї влади М. Саакашвілі оголосив про чергові зміни в грузинській політиці, які передбачали посилення ролі парламенту. І в 2010 році були прийняті поправки до Конституції Грузії, згідно з якими частина повноважень президента зменшувалась на користь парламенту, і відповідно, форма правління змінилась на парламентсько-президентську.

За президентства М. Саакашвілі відбулися певні позитивні зміни в країні, особливо в економічному секторі, Грузію почали сприймати як повноцінну державу, яка має перспективи перетворитися на країну європейського типу [2, с. 253]. Однак з роками демократичність режиму М. Саакашвілі почала зменшуватися і задля здійснення необхідних реформ відбулося посилення влади президента.

Через це йому багато хто, закидає спробу створення орієнтованого переважно на особистий піар авторитарного режиму, контроль над ЗМІ, що призвело до протистоянням влади і опозиції, яка вважала, що обіцянки «Революції троянд» не були виконані. Крім того, ще одним викликом в той час стала війна Росії проти Грузії в 2008 році, яка поглибила політичну та економічну кризу. Однак вона ще більше підштовхнула владу Грузії до подальшої європейської інтеграції.

Все це призвело до втрати влади М. Саакашвілі та його політичною партією «Єдиний національний рух» і приходу до влади в 2012 році політичної партії «Грузинська мрія» на чолі з політиком та олігархом Б. Іванішвілі. В 2013 році почали діяти внесені в 2010 році поправки в Конституцію, які розширювали повноваження парламенту, що допомогло укріпити владу нової правлячої партії, яка домінує в Грузії й до сьогодні.

Дослідники вважають, що нинішня влада Грузії, якою фактично керує Б. Іванішвілі, що хоча й залишив посаду прем'єр-міністра у 2013 році, але все одно продовжує впливати на політичні процеси в Грузії, практично знищила всі досягнення попередньої влади, судова система в країні знову стала заангажованою та антидемократичною, на фоні чого відбувається поновлення корупційних скандалів та погіршення економічного стану країни [4, с. 22—23].

В період з 2012 року, відколи до керма влади прийшла політична партія «Грузинська мрія», парламент Грузії поступово скорочував повноваження президента. Наразі, президент виконує функції церемоніального глави держави та головнокомандувача збройними силами. Відповідно до конституційних змін, ухвалених у 2017 році, нинішній президент, який був обраний загальнонародним голосуванням у 2018 році, обійматиме цю посаду шість років. Надалі наступних президентів обиратиме вже колегія виборців із 300 членів, яка буде складатися з депутатів парламенту, регіональних і місцевих чиновників. Також в цей час, незважаючи на загалом проєвропейський курс Грузії, уряд намагався поліпшити зв'язки з Росією, для нормалізації відносин в першу чергу в економічній сфері.

Загалом, аналізуючи політичний режим Грузії варто звернути увагу на деякі його аспекти. В цілому в країні проводяться регулярні конкурентні вибори, а також активні медіа та громадянське суспільство. У всі роки незалежності Грузії опозиція була і є досить активною та впливовою. Хоча опозиція і займає чільне місце в політичному житті Грузії, проте вона є певним чином подрібненою. Також мали і мають місце переслідування щодо опозиційних політиків та партій.

В Грузії також час від часу відбуваються порушення прав і свобод громадян. Одним із проявів цього є силові розгони мітингувальників. Так, силові структури були залучені до розгону антиросійських протестів в 2019 році, які були пов'язані з приїздом російських депутатів в Грузію. Також силові

розгони відбулися під час протестів 2023—2024 років, коли суспільство та опозиція повстали проти законопроекту про «іноземних агентів».

Також в Грузії є певні негаразди зі свободою слова, які проявляються в перешкоджанні діяльності ЗМІ та переслідуванні журналістів. Існує політичний вплив на ЗМІ та їх представників, в першу чергу під час виборчих кампаній задля дискредитації опозиції. Крім того, в грузинських ЗМІ виявляють російський контент, за допомогою якого розповсюджується фейкова інформація. Однією із перешкод щодо вступу Грузії до ЄС є боротьба грузинської влади зі свободою слова, на що вказує прийнята в 2022 році резолюція Європейського парламенту щодо порушення свободи.

Є ряд проблем також і з судовою владою в Грузії, зокрема вказують на проблеми з прозорістю, зловживання суддями своєю посадою, заангажованість. На це звертають увагу міжнародні правозахисні організації та омбудсмен Грузії. В 2023 році США вперше наклали санкції на суддів та членів Вищої ради юстиції Грузії, яких підозрюють в корупції. За даними опозиції Грузії, судді, проти яких ввели санкції, монополізували контроль над судовою гілкою. Крім того, питання реформування судової системи є одним із основних пунктів Єврокомісії щодо отримання Грузією статусу кандидата в члени ЄС. Як бачимо, Грузія продовжує стикатись з чималими перешкодами на шляху до демократії. Внаслідок цього Грузія, подавши заявку на отримання статусу кандидата в члени ЄС в 2022 році, отримала відмову та цілий перелік пунктів, над якими потрібно попрацювати.

Отже, огляд політичної ситуації в країнах Південного Кавказу дає нам підстави вважати політичний режим Азербайджану авторитарним, а Вірменії та Грузії — гібридним. Про це свідчать і дослідження від організацій Economist Intelligence Unit та Freedom House.

Індекс демократії в країнах світу за версією Economist Intelligence Unit (The Economist Democracy Index) (має - 10 балів)

Країна	Тип режиму	Місце в рейтингу (2023 р.)	2023	2022	2021	2020	2019
Вірменія	Гібридний режим	84	5.42	5.63	5.49	5.35	5.54
Грузія	Гібридний режим	89	5.20	5.20	5.12	5.31	5.42
Азербайджан	Авторитаризм	130	2.80	2.87	2.68	2.68	2.75

Джерело: Democracy Index [5].

Індекс стану політичних і громадянських свобод в країнах світу за версією Freedom House (Freedom in the World) (макс — 100 балів)

Країна	Тип режиму	2023	2022	2021	2020	2019
Вірменія	Частково вільна	54	55	55	53	51
Грузія	Частково вільна	58	58	60	61	63
Азербайджан	Невільна	7	9	10	10	11

Джерело: Global Freedom Status [6]

Індекс розвитку демократії в країнах перехідного періоду за версією Freedom House (Nations in Transit) (макс — 100 балів)

Країна	Тип режиму	2023	2022	2021	2020	2019
Азербайджан	Консолідований авторитарний режим	1	1	1	2	1
Вірменія	Перехідний чи гібридний режим	35	34	33	33	32
Грузія	Перехідний чи гібридний режим	34	35	36	38	38

Джерело: Democracy Status [7]

Висновки

Отже, вже більше як 30 років в Азербайджані існує авторитаризм, а у Грузії та Вірменії — гібридні режими і, як свідчать показники згаданих індексів, в останні роки Азербайджан має досить стабільний авторитарний режим, гібридний режим Вірменії має тенденції до покращення показників демократії, а в Грузії — навпаки до погіршення.

Грузія та Вірменія є парламентськими республіками з домінуючими політичними силами: у Вірменії — партія «Громадянський договір», а в Грузії — партія «Грузинська мрія». В обох країнах в певний період часу існувала недемократична влада, яка мала авторитарні тенденції. Зміна влади на більш демократичну відбулася в обох країнах внаслідок революцій

(2008 рік — Революція троянд в Грузії, а 2018 рік — Оксамитова революція у Вірменії), завдяки яким до влади прийшла опозиція.

Сьогодні в Грузії проводяться регулярні конкурентні вибори, а також активні медіа та громадянське суспільство. Однак країна все ще продовжує стикатися з порушеннями прав і свобод людини та громадянина, має певні негаразди зі свободою слова, вплив олігархічних структур на владу, роздрібнену опозицію, переслідування опозиційних політиків та партій, проблеми в судовій гілці влади, корупцію. На відміну від Вірменії, в Грузії за останні роки дещо знизився рівень демократії.

Ключовою проблемою Вірменії, яка все ще має вплив на політичну систему цієї країни, є конфлікт з Азербайджаном щодо території Нагірного Карабаху. Однією з найбільших проблем Вірменії було порушення виборчого процесу, хоча починаючи з 2018 року ситуація з виборами покращилася і вони були визнані вільними та конкурентними. Особливістю вірменської політики є часті протести з боку суспільства. Також для Вірменії традиційними є проблеми зі свободою слова, політичним впливом на судову владу, корупцією. Однак показники демократичності після 2018 року у Вірменії покращуються.

Політична система Азербайджану відрізняється від двох інших країн Південного Кавказу. Сьогодні в цій країні існує авторитарний режим з посиленою владою президента, за якого влада сконцентрована в руках родини Алієвих та наближеної до неї групи осіб, що контролює політичне та економічне життя країни. Парламент в Азербайджані не впливає на важливі політичні рішення в країні, а опозиційні партії не мають можливості потрапити до уряду. Загалом, опозиція в країні перебуває під постійним тиском, більшість її лідерів репресовані владою, вибори й демократичні інститути мають декоративний характер.

Список посилань

1. Посткарабаський Азербайджан: час триумфу чи проблем? URL: <https://adastra.org.ua/blog/postkarabaskij-azerbajdzhan-chas-triumfu-chi-problem>
2. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору: монографія /Ред. А. Г. Бульвінського. Київ: Ін-т всесвіт. історії НАН України, 2017. 288 с.
3. Armenia. Freedom in the World 2024. URL: <https://freedomhouse.org/country/armenia/freedom-world/2024>
4. Дунаєва Л. М. Політична трансформація Грузії у постбіполярний період. Політичне життя. 2021. Вип. 1. С. 20—24.

5. Democracy Index URL: https://www-eiu-com.translate.google.com/campaigns/democracy-index-2023/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc
6. Global Freedom Status URL: <https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=fiw&year=2024>
7. Democracy Status URL: <https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=nit&year=2024>
8. Шубітідзе К. , Тевдорадзе Т. Порівняльний аналіз політичних систем країн Південного Кавказу. Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2018. Т. 37—38. С. 99—109.

Referenses

1. Post-Karabakh Azerbaijan: a time of triumph or problems? URL: <https://adastra.org.ua/blog/postkarabaskij-azerbajdzhan-chas-triumfu-chi-problem> (in Ukrainian)
2. Peculiarities of socio-political modernization of post-Soviet countries: monograph. (2017). /Ed. A. H. Bulvinskyi. Kyiv: University of the Universe. of History of the National Academy of Sciences of Ukraine, 288 p. (in Ukrainian).
3. Armenia. Freedom in the World 2024. URL: <https://freedomhouse.org/country/armenia/freedom-world/2024>
4. Dunaeva, L. M. (2021). Political transformation of Georgia in the post-bipolar period. Political life, Issue 1, 20—24. (in Ukrainian).
5. Democracy Index URL: [tps://www-eiu-com.translate.google.com/campaigns/democracy-index-2023/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc](https://www-eiu-com.translate.google.com/campaigns/democracy-index-2023/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc)
6. Global Freedom Status URL: <https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=fiw&year=2024>
7. Democracy Status URL: <https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=nit&year=2024>
8. Shubitidze K. & Tevdoradze T. (2018). Comparative analysis of Southern Caucasus countries' political systems. Modern Historical and Political Issues: Journal in Historical & Political Sciences. Chernivtsi: Chernivtsi National University, Vol. 37—38, 99—109.

Viktoriia Petrenko

*Candidate (PhD) in Political Science, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0001-5348-1803>
e-mail: vvv-556@ukr.net*

Iryna Liashchenko

*Candidate (PhD) in Political Science, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0001-5444-3470>
e-mail: iral@ukr.net*

Inna Tukalenko

*Candidate (PhD) of Philosophical Sciences, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0003-4169-6457>
e-mail: innet@online.ua*

POLITICAL REGIMES OF THE COUNTRIES OF THE SOUTH CAUCASUS

Abstract

The article highlights the peculiarities of the formation and functioning of political regimes in the countries of the South Caucasus. The formation of the political regimes of Azerbaijan, Armenia and Georgia since the declaration of independence of these countries, as well as the trends of the political life of these countries, which influenced the formation of these regimes, and the characteristic features of each of them, which made it possible to determine their types, were considered.

It was found that there is a fairly stable authoritarian regime in Azerbaijan, and hybrid regimes in Georgia and Armenia. At the same time, in recent years, the hybrid regime in Armenia has shown a tendency to improve democratic indicators, and in Georgia, on the contrary, to a deterioration.

It was revealed that in Georgia and Armenia, the change of power to a more democratic one took place as a result of revolutions. Both countries are parliamentary republics with dominant political parties. Violations of human and citizen rights and freedoms, problems with freedom of speech, influence of oligarchic structures on the government, fragmented opposition, persecution of opposition politicians and parties, problems in the judicial branch of government, and corruption are still taking place in Georgia. Public protests are frequent in Armenia, and there are problems with competitive and transparent elections, freedom of speech, political influence on the judiciary, and corruption.

It was established that an authoritarian regime was formed in Azerbaijan under the leadership of the Aliyev family, where power is concentrated in the hands of one family and a group of people close to it. The opposition in the country is under constant pressure and there are no fair, competitive elections.

Keywords: political regime, South Caucasus, Armenia, Georgia, Azerbaijan, opposition, human rights, media freedom, hybrid regime, authoritarianism.

Стаття надійшла до редакції 17.10.24

©Петренко В. В. , Лященко І. А. , Тукаленко І. А. , 2024

Сімонов Микита Андрійович

Аспірант філософського факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0001-6728-2215>

e-mail: Simonov.Myka@gmail.com

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН КНР ТА США

Резюме

У статті представлено ретроспективний аналіз еволюції та змін політичних відносин між Китайською Народною Республікою і Сполученими Штатами Америки в період з 1949 по 2024 рік. Дослідження висвітлює ключові етапи, такі як створення КНР у 1949 році, її подальша напруженість із США за часів холодної війни та нормалізація дипломатичних відносин після візиту президента Ніксона до Китаю в 1972 році. Проаналізовано вплив подій на площі Тяньаньмень у 1989 році та загострення американо-китайських відносин, що призвело до впровадження міжнародних санкцій. Окреслено суть економічних реформ Китаю під керівництвом Ден Сяопіна, які відкрили країну для іноземних інвестицій та істотно розширили економічні зв'язки зі США. Обґрунтовано, що приєднання Китаю до Світової організації торгівлі (СОТ) у 2001 році стало ключовим моментом у американо-китайських відносинах, оскільки країни стали глибоко економічно взаємозалежними. Розглянуто розвиток американо-китайських відносин під час президентства Барака Обами, Дональда Трампа та Джо Байдена, зосереджуючись на таких питаннях як торгова війна та розробка окремих конкурентних стратегій проти Китаю на фоні політичної та економічної присутності КНР у світі. Доведено, що незважаючи на тривалі політичні розбіжності, обидві країни підтримують складні, але важливі відносини, які характеризуються як співпраця, так і конкуренція на глобальній арені.

Ключові слова: КНР, США, американо-китайські відносини, політичні відносини.

Вступ

Відносини між Китайською Народною Республікою і Сполученими Штатами Америки постають найбільш неоднорідними та суперечливими у сучасній політичній науці. Вони сформувалися на тлі різних протиріч - у першу чергу, політичних та ідеологічних, що виникли після утворення КНР у 1949 році. Перші десятиліття цих відносин були позначені холодною війною, в ході якої обидві країни виступали як учасники геополітичного конфлікту з двома найбільшими його проявами – Корейською та В'єтнамською війнами. Після історичного візиту президента США Річарда Ніксона до Пекіна у 1972 році розпочався процес поступової нормалізації відносин між державами, кульмінацією якого стало встановлення офіційних дипломатичних зв'язків у 1979 році. Попри періоди політичної напруженості, зокрема після жорстокого придушення протестів на площі Тяньаньмень у 1989 році, обидві країни залишаються стратегічними партнерами. Економічні реформи під керівництвом Ден Сяопіна та поступова інтеграція Китаю у світову економіку призвели до стрімкого зростання двосторонньої торгівлі та інвестицій, що особливо активізувалося після вступу КНР до Світової організації торгівлі (СОТ) у 2001 році. Незважаючи на істотне зближення економічних інтересів, США і КНР станом на сьогодні продовжують протистояти одне одному в політичній та ідеологічній площинах.

Мета статті - проаналізувати ключові етапи трансформації відносин між КНР і США з 1949 по 2024 рік, звертаючи увагу на ключові події у цей період. Оцінка цих подій дозволяє зрозуміти динаміку сучасних відносин між двома центрами сучасної політики та економіки, їхнє значення для глобальної стабільності та безпеки.

Методи дослідження

Робота виконана з використанням ретроспективного аналізу як основного методу дослідження з використанням таких методологічних підходів як критичний, міждисциплінарний та системного аналізу. Також дослідження базується на загальнонаукових принципах об'єктивності та історизму, які й дозволили здійснити ретроспективний аналіз трансформації політичних відносин КНР та США.

Результати дослідження

Історія офіційного існування Китайської Народної Республіки починається 1 жовтня 1949 року. Громадянська війна на території Китаю, перемога Мао Цзедуна і вигнання націоналістичного уряду на чолі з партією Гоміньдан і її лідером Чан Кайші на острів Тайвань прискорив офіційне утворення нової соціалістичної держави. На той час адміністрація Президента США Гаррі Трумена, що раніше у 1947 році прийняла програму зі стримування поширення соціалізму в світі та, у першу чергу, впливу Радянського Союзу, підтримувала уряд китайських націоналістів під час громадянської війни в Китаї

та відмовлялася визнати легітимність нового комуністичного режиму в континентальному Китаї і згодом підтримувала дипломатичні відносини з Республікою Китай (Тайвань). Це змусило Мао Цзедуна зробити перший зовнішньополітичний крок, який ідеологічно об'єднав два комуністичні режими, – офіційно зустрітися з радянською делегацією та лідером СРСР Іосіфом Сталіним 16 грудня 1949 року. Незважаючи на те, що Мао проголосив мирну паузу на 3–5 років для відновлення економіки і соціального порядку в країні, менш ніж через рік почалася Корейська війна - подія, яка призвела до прямого протистояння між КНР і США. Втручання Китаю в Північну Корею для підтримки Кім Ір Сена проти очолюваних США багатонаціональних сил ООН призвело до затяжного конфлікту та, як наслідок, ще більше погіршило політичні відносини між КНР і США. Так Сполученими Штатами було запроваджено торгове ембарго щодо Китаю та здійснювалися намагання стримати поширення комунізму у Східній Азії за допомогою альянсів, зокрема таких як Організація договору Південно-Східної Азії (SEATO). Показовим є також розвиток зовнішньополітичної доктрини Дуайта Ейзенхауера, яку можна справедливо назвати еволюційним розвитком Доктрини Трумена. Відповідно до Доктрини Ейзенхауера, будь-яка країна могла вимагати від американської сторони економічної чи збройної допомоги, якщо їй загрожувала військова агресія з боку іншої держави [1, р. 407]. Це положення в умовах холодної війни було, в першу чергу, спрямоване на боротьбу проти Радянського Союзу, але принцип дозволу Сполученим Штатам «забезпечувати та захищати територіальну цілісність і політичну незалежність таких націй, які вимагають такої допомоги проти відкритої збройної агресії з боку будь-якої нації, контрольована міжнародним комунізмом» свідчить, серед іншого, про можливість підтримки іншої держави в боротьбі, наприклад, з комуністичним Китаєм у разі військового конфлікту, що характеризує ідеологічне значення доктрини Ейзенхауера [2].

Протягом 1960-х років Сполучені Штати Америки проводили політику ізоляції щодо КНР, відмовляючись визнавати комуністичний уряд у Пекіні. Натомість США продовжували підтримку дипломатичних відносин з урядом Республіки Китай на Тайвані. Ця політика «двох Китаїв» відображала динаміку холодної війни та продовжувала ідеологічне протистояння з комунізмом. Одним із її проявів стала, зокрема, війна у В'єтнамі — невдала і суперечлива військова кампанія США, яка, подібно до Корейської війни, до початку 1970-х років через свою довготривалість та значні людські втрати залишалася найбільшою внутрішньополітичною проблемою США, що відобразилося як у поширенні протестних настроїв всередині держави, так і в засуджуючому відображенні тих подій в американській культурі та мистецтві [3, р. 126].

Генрі Кіссінджер - радник з національної безпеки 37-го президента США Річарда Ніксона - став ключовою фігурою, що відкрила двері для

діалогу з КНР. У межах «трикутної (тристоронньої) дипломатії» (triangular diplomacy), зовнішньополітичної стратегії США, що, на відміну від Доктрини Ейзенхауера, полягала у використанні суперництва та напруги між СРСР та КНР для посилення власної політичної гегемонії, він разом з Ніксоном розробив стратегію можливого встановлення американо-китайських відносин; результатом її став таємний візит Кіссінджера до Пекіна в липні 1971 року. Під час цього візиту було домовлено, що Ніксон відвідає Китай у лютому 1972 року. На переговорах Річард Ніксон визнав Тайвань територією Китаю і погодився вивести американський військовий контингент у разі зниження напруженості у В'єтнамі. Основу нормалізації відносин між США і КНР заклало Шанхайське комюніке, яке визнало принцип «єдиного Китаю» і відкрило шлях до остаточного встановлення офіційних дипломатичних відносин [4].

Після візиту Ніксона американо-китайські відносини вступили в період політичної нормалізації. Активізувалися дипломатичні контакти, кульмінацією яких стало встановлення офіційних дипломатичних відносин у 1979 році за адміністрації 39-го президента США Джиммі Картера. Ця подія остаточно заклала основи для проведення нової стратегії, як політично, так і економічно вигідної для США. У результаті встановлення дипломатичних відносин КНР була офіційно визнана єдиним легітимним урядом Китаю, що призвело до розриву офіційних відносин з Китайською Республікою (Тайвань). Однак, незважаючи на офіційну втрату Тайванем міжнародної суб'єктності, «Акт про відносини з Тайванем» був підписаний для підтримки неофіційних відносин з Тайванем і гарантування безпеки острову в разі втручання КНР [5; 6].

Впродовж 1980-х років політика КНР зазнала значних змін. Під керівництвом Дена Сяопіна Китай підтримував прагматичний підхід до політичного управління, що був орієнтований на реальні результати, під гаслами «пошуку істини у реальних фактах» і «соціалізм з китайською специфікою». Дані принципи допомогли Китаю відійти від ідеологічної абстракції, яка раніше домінувала у внутрішній та зовнішній політиці, і зменшити вплив полеміки, що виникла через радянсько-китайський розкол. Відмова від догматизму дозволила Китаю зосередитися на економічному зростанні, модернізації та розбудові стратегічних партнерств, зокрема з США. У період після нормалізації відбулося значне розширення економічних зв'язків між Сполученими Штатами та Китаєм. Економічні реформи Ден Сяопіна відкрили Китай для іноземних інвестицій і торгівлі, що, у свою чергу, призвело до швидкого економічного зростання та інтеграції у світову економіку. США стали найбільшим торговим партнером Китаю зі збільшенням інвестиційних потоків і зростанням транснаціональних корпорацій, що працюють у Китаї [7].

Разом з дипломатичним зближенням КНР та США, збільшувалося й протистояння СРСР. За оцінкою Генрі Кіссінджера, співпраця між Китаєм та Сполученими Штатами була результатом раціональної гри двох великих

держав, спрямованої на стримування Радянського Союзу — спільного геополітичного противника у тривалій холодній війні. Продовжуючи трикутну дипломатію, Сполучені Штати, незважаючи на відсутність спільних ідеологічних основ, діяли з КНР, радше, як стратегічні союзники, об'єднані проти більшої загрози. Це корелює з думкою американського політолога Джона Міршаймера: таків відносини обумовлені суто стратегічною необхідністю, а не спільністю цінностей чи інтересів. Як наслідок, під час китайсько-в'єтнамської війни (1979 рік) СРСР надавав розвідувальні дані уряду В'єтнаму; відповідно, як США, так і КНР під час Війни в Афганістані 1979–1989 років - воєнно-технічну допомогу афганським моджахедам [8, 47 р.].

1989 рік став відомий світовій спільноті «подіями 4 червня». На площі Тяньаньмень пройшла серія протестів проти політики КПК, рушійною силою яких була студентська громада. Цей протестний рух став серйозним випробуванням для китайського уряду, а подальше насильницьке придушення протесту за допомогою Китайської народно-визвольної армії з багатьма жертвами серед протестувальників загострило відносини між США та Китаєм. Результатом цих подій стало введення санкцій проти Китай та припинення військового співробітництва, а також критика з боку США та міжнародної спільноти щодо дотримання китайською владою прав людини та політичних свобод. Варто зазначити, що події на площі Тяньаньмень використовуються американськими політиками і сьогодні: за словами держсекретаря Ентоні Блінкена, сьогодні нинішній уряд КНР, забороняючи акції в підтримку протестувальників та їх ідей, пригнічує пам'ять про ті події. [9].

Розпад СРСР, який призвів до закінчення холодної війни, відкрив нові можливості для американо-китайських відносин. Однією з ключових подій, що наблизили Китай до міжнародної спільноти, став вступ країни до Світової організації торгівлі (СОТ) у 2001 році. Завдяки вступу до такої організації Китайська Народна Республіка стала офіційно інтегрованою у світову торговельну систему та відкрила міжнародні можливості для КНР [10].

Характеризуючи майбутні відносини між Китаєм і Сполученими Штатами, під час повноважень президента Барака Обами було закладено основу для політичної взаємодії між Сполученими Штатами та Китайською Народною Республікою на наступні роки. Слід зазначити, що політика США щодо Китаю відзначається пошуком балансу між стратегією економічного та політичного співробітництва та стратегією системного стримування. У свою чергу, Пекін наголошує на необхідності зміцнення взаємної довіри та правильного розуміння Китаю, який не збирається відступати від курсу на партнерство зі США. Прихід Дональда Трампа до влади як нового президента США спричинив значні зміни в акцентах зовнішньополітичної стратегії США. Президентська виборча кампанія в США 2016 року супроводжувалася гучними заявами, особливо щодо економічної присутності Китаю в

США. Модернізація зовнішньополітичної стратегії США викликала певне охоплення американо-китайських відносин. Наприклад, 14 листопада 2016 року новообраний президент США Дональд Трамп провів телефонну розмову з лідером КНР Сі Цзіньпіном. Сторони обговорили розвиток відносин між Пекіном і Вашингтоном і продовження дотримання політики «єдиного Китаю». Однак пізніше, у грудні 2016 року, Дональд Трамп провів телефонну розмову з Цай Інвєнь, чим порушив дипломатичні домовленості з КНР щодо даної політики. З 1979 року це був перший офіційний контакт між представниками адміністрації Тайваню та президентом США. У результаті МЗС КНР направило Дональду Трампу офіційний протест у зв'язку з офіційним спілкуванням з представництвом КНР [11].

Одна з ключових стратегій протидії зростаючому впливу Китаю передбачала зміцнення альянсів з партнерами в Індійсько-Тихоокеанському регіоні та Європі. Центральним у цьому підході було поглиблене співробітництво з країнами, вразливими до економічного тиску Китаю, такими як Індія, Австралія та Японія, що стало основою для відновлення QUAD - чотирьох-стороннього діалогу з безпеки, заснованого у 2007 році Прем'єр-міністром Японії Сіндзо Абе за підтримки Прем'єр-міністра Австралії Джона Говарда, Прем'єр-міністра Індії Манмохана Сінгха та Віце-президента США Діка Чейні за доби президентства Барака Обами. Ця стратегія сприяла формуванню ширшого підходу до геополітичного змагання з Китаєм, об'єднуючи зусилля союзників для підтримки регіональної стабільності [12].

Ще одним важливим елементом підходу Трампа до відносин з КНР стала політика «економічного тиску». Торгова війна, розпочата його адміністрацією, мала на меті скоротити дефіцит торгівлі США з Китаєм, обмеживши при цьому можливість Китаю фінансувати флагманську інфраструктурну ініціативу КНР - "Пояс і шлях", яка позиціонується як стратегія створення та ведення нового типу глобалізації за рахунок використання китайських інвестицій у розвитку інфраструктурних проєктів країнами-партнерами КНР. Асоціюючи Китай з головним економічним і стратегічним конкурентом, адміністрація Трампа запровадила мита на китайські товари та обмеження на діяльність китайських компаній у США, що, у перспективі, мало б послабити позиції Китаю на світовому ринку. Ескалація напруженості між США та Китаєм у добу президентства Дональда Трампа значно вплинула на стратегічну позицію Китаю. Таким чином, мита Трампа опосередковано заохочували Китай зміцнювати та розширювати економічні зв'язки з країнами-членами ініціативи "Пояс і шлях", пом'якшуючи економічний вплив торговельних заходів США шляхом поглиблення торгових мереж у межах "Поясу і шляху". Ця ескалація відображала ширшу стратегічну мету США щодо врівноваження впливу Китаю.

Незважаючи на економічну взаємозалежність і закінчення торговельної війни в 2020 році, а також перемогу кандидата в Президенти США від Демократичної Партії Джозефа Байдена, двосторонні зв'язки між Китаєм і Америкою залишаються напруженими. У відповідь на просування ініціативи «Пояс і шлях» влада США взяла участь у реалізації інфраструктурних проєктів: у 2019 році, ще за каденції Д. Трампа, був утворений «Blue Dot Network», кінцевою метою якого є обмеження інфраструктурних ініціатив, що не відповідають стандартам, закладеним даним проєктом; у 2021 році, під час каденції 46-го президента Джо Байдена — «Build Back Better World», а роком пізніше — «Partnership for Global Investment and Infrastructure», який зберіг принципи останнього: прозорість і підзвітність, вирішення клімату зміни, охорона здоров'я, цифрові технології, нерівність доходів і питання гендерної рівності [13; 14].

Характеризуючи подальшу зовнішню політику Сполучених Штатів щодо КНР, варто зосередити увагу на стратегічному принципі «зниження ризиків» (de-risking). Він спрямований на зменшення залежності від китайських технологій і постачань, не вдаючись до повного «розмежування» (decoupling). Проте, на думку дослідника з Центру стратегічних та міжнародних досліджень (CSIS) Скотта Кеннеді, мають зберігатися широкі економічні зв'язки та відновлення широкого діалогу. Також стратегія “зменшення ризиків” має супроводжуватися більш конкретним узгодженням або гармонізацією щодо реалізації економічної безпеки в ряді секторів (наприклад, напівпровідники, електромобілі та критичні мінерали тощо), правилами, пов'язаними з цифровою економікою, виконання зобов'язань, взятих на останній Конференції ООН зі зміни клімату, відновлення співпраці в межах COT і утримання світової торгівлі від краху [15].

Інцидент через шпигунський китайський аеростат у повітряному просторі США у 2023 році став піком напруги у відносинах, що спонукав до пошуку політичного діалогу, зокрема, проведення спільного саміту у Сан-Франциско між Джо Байденом і Сі Цзіньпіном. Основною метою зустрічі було стабілізувати двосторонні відносини, зокрема через відновлення військових контактів, обговорення питань боротьби з поширенням наркотичних речовин і підготовку до оновлення угоди про науково-технічну співпрацю. Незважаючи на ці зусилля, зберігається глибока недовіра між обома сторонами, а також скепсис щодо можливості досягнення довгострокового прогресу [16].

Перемога Дональда Трампа на виборах, з іншого погляду, створює нові виклики для американо-китайських відносин. Можливо припустити, що період стане більш напруженим і динамічним, аналогічно до президентського терміну Трампа у 2016–2020 роки. Між лідерами у Вашингтоні та Пекіні може зберегтися обережне взаєморозуміння, хоча Китай продовжуватиме демонструвати свої довгострокові амбіції. Водночас перспективи стабільного

діалогу між країнами залишаються невизначеними. Здобувши значну перемогу під час нещодавніх президентських виборів, Трамп, скоріш за все, не пом'якшить свою риторику, спрямовану на зображення Китаю як головного джерела економічних і соціальних проблем Сполучених Штатів. Це опосередковано підтверджується майбутніми призначеннями відомих критиків на ключові посади, наприклад Марко Рубіо в якості Державного секретаря США, який наразі перебуває під китайськими санкціями [17].

Говорячи про перспективи розвитку американо-китайських відносин, можна навести думку американського політолога Аарона Фрідберга, який описував один із варіантів їх розвитку. У 2011 році у своїй праці "A Contest For Supremacy" автор зазначає, що, в перспективі, ліберально-демократичний Китай, на відміну від чинної комуністичної влади, не має підстав боятися своїх демократичних партнерів і застосовувати проти них силу, оскільки кінцевою метою американської стратегії, якщо відкинути дипломатичні тонкощі, є прискорення революції, навіть мирної, здатної покласти край однопартійному авторитарному правлінню в Китаї та побудувати на його місці ліберальну демократію [18, р. 263].

З одного боку, судячи з даної тези, можна зробити висновок, що Аарон Фрідберг є прихильником ліберально-демократичної теорії, згідно з якою, демократичні держави за своєю природою не воюють між собою, а демократизація має, відповідно, сприяти мирному співіснуванню світового суспільства. І дійсно, Аарон Фрідберг зауважує у своїй роботі, що США прагнуть до демократичних перетворень у Китаї як способу зменшення напруги у двосторонніх відносинах між державами. Проте стратегія США щодо підтримки Тайваню на сьогодні є більш явною та ризикованою: на тлі вже існуючої напруги внаслідок дипломатичного візиту Ненсі Пелосі, спікера Палати представників США, у 2022 році та посилення військових навчань КНР біля Тайваню виникає ризик ескалації війни між острівним Китаєм та материковим. Для посилення протидії КНР, Тайвань планує в наступному 2025 році витратити 2,2 млрд доларів США на американську зброю. Так, за даними медіа, був закладений 21 проєкт із закупівель на загальну суму 716,6 млрд тайванських доларів [19].

Висновки

Відносини між США та КНР перебувають у постійній динаміці та трансформації під впливом зовнішніх подій та стратегії представників державної влади. З 1949 по 1972 рік США і КНР не мали офіційних політичних відносин і виступали як протиборчі сили в Корейській і В'єтнамській війнах, американський уряд у той час дипломатично підтримував Китайську Республіку на острові Тайвань. У 1972 році завдяки офіційному візиту Річарда Ніксона до Китаю настав етап нормалізації відносин між Сполученими Штатами і Китайською Народною Республікою, який заклав основу для подальшого

формування дипломатичних відносин у 1979 році при президентстві Джиммі Картера, для відносин між КНР та США стало очевидним посилення економічного партнерства. Розгін протестувальників на площі Тяньаньмень у 1989 році став вагомим приводом для критики китайської влади через недотримання прав людини в країні. Згодом, до 2016 року особливим щодо відносин Китаю та США був пошук балансу між економікою та політикою, вершиною якого стало входження КНР до СОТ. Однак проблематичним став пришвидшений політико-економічний розвиток Китаю, що, в подальшому, призвів до загострення конкуренції між Сполученими Штатами та КНР під час каденції Дональда Трампа. Її проявами стали як окремі політичні кроки (порушення принципу «єдиного Китаю»), так і торгова війна, яка тривала з 2018 по 2020 рік, і розробка конкурентних стратегій проти Китаю на фоні політико-економічної присутності КНР у світі. Подолання поточної напруги та викликів, які існують у двосторонніх відносинах між Сполученими Штатами та Китайською Народною Республікою, вимагають стратегічної співпраці між державами та пошуку консолідації для побудови глобальної стабільності.

Список посилань / References

1. Kissinger, H. (2011). On China. New York, 608 p.
2. The Eisenhower Doctrine (1957). Office of the Historian. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://history.state.gov/milestones/1953-1960/eisenhower-doctrine>
3. Kissinger, H. (1979). White House years. Boston, 805 p.
4. Joint Communiqué of the United States of America and the People's Republic of China (1972) Wilson Center Digital Archive. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/joint-communic-between-united-states-and-china>
5. Oberdorfer D. (1979) Trade Benefits for China Are Approved by Carter. The Washington Post. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1979/10/24/trade-benefits-for-china-are-approved-by-carter/febc46f2-2d39-430b-975f-6c121bf4fb42/>
6. Taiwan Relations Act (1979). GovInfo. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-93/pdf/STATUTE-93-Pg14.pdf#page=1>
7. Mearsheimer, J. J. (2001). The tragedy of great power politics. New York: W. W., 555 p.
8. Kinsella, W. (1992). Unholy Alliances: Terrorists, Extremists, Front Companies and the Libyan Connection in Canada. Lester Publishing, 250 p.
9. The 33rd anniversary of Tiananmen Square (2022). U. S. Department of State. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.state.gov/the-33rd-anniversary-of-tiananmen-square/>

10. On December 11, 2001, China officially joined the WTO. What achievements have China made in trade facilitation since China's WTO accession? (2021) Ministry of Commerce People's Republic of China. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://english.mofcom.gov.cn/article/pressconferencehomepage/foreigntrade/202202/20220203283237.shtml>
11. Smith, S. A. (2021) The Quad in the Indo-Pacific: What to Know. Council on Foreign Relations [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.cfr.org/in-brief/quad-indo-pacific-what-know>
12. Mullen, J. (2018) China blasts Trump's new trade tariffs. CNN Business. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://money.cnn.com/2018/01/22/news/economy/trump-trade-tariffs-china-reaction/>
13. Addition of Entities to the Entity List (2019). Federal Register. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.federalregister.gov/documents/2019/05/21/2019-10616/addition-of-entities-to-the-entity-list>
14. Factsheet on the G7 Partnership for Global Infrastructure and Investment (2022). Ministry of Foreign Affairs of Japan. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.mofa.go.jp/files/100506918.pdf>
15. Kennedy, S. (2024) U. S. -China Relations in 2024: Managing Competition without Conflict. Center for Strategic and International Studies. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.csis.org/analysis/us-china-relations-2024-managing-competition-without-conflict>
16. Readout of President Joe Biden's Meeting with President Xi Jinping of the People's Republic of China (2023). The White House. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/11/15/readout-of-president-joe-bidens-meeting-with-president-xi-jinping-of-the-peoples-republic-of-china-2/>
17. Fenby, J. (2024). US-China relations; Storms ahead; but then a re-set? SOAS China Institute [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://blogs.soas.ac.uk/china-institute/2024/11/18/us-china-relations-storms-ahead-but-then-a-re-set/>
18. Friedberg, A. (2011). A Contest for Supremacy: China, America, and the Struggle for Mastery in Asia. New York: W.W. Norton & Company, 384 p.
19. Chung, L. (2024). Taiwan plans to spend US\$2.2 billion on American weapons next year. South China Morning Post. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.scmp.com/news/china/military/article/3287096/taiwan-plans-spend-us22-billion-american-weapons-next-year>

Mykyta Simonov

Postgraduate student of the Faculty of Philosophy

Taras Shevchenko Kyiv National University, (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0001-6728-2215>

e-mail: Simonov.Mykyta@gmail.com

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE TRANSFORMATION OF POLITICAL RELATIONS BETWEEN THE PRC AND THE USA (1949-2024)

Abstract

This article presents a retrospective analysis of the evolution and changes in political relations between the People's Republic of China and the United States of America between 1949 and 2024. Key episodes such as the establishment of the PRC in 1949, its subsequent tensions with the US during the Cold War and the normalization of diplomatic relations after President Nixon's visit to China in 1972 are highlighted. The impact of the events on Tiananmen Square in 1989 and the worsening of Sino-American relations, which led to the introduction of international sanctions, are analyzed. China's economic reforms under Deng Xiaoping, which opened the country to foreign investment and significantly expanded economic ties with the United States are explained. It is well-founded that China's accession to the World Trade Organization (WTO) in 2001 became a key moment in Sino-American relations, the latter country becoming deeply economically interdependent. The development of Sino-American relations during the presidencies of Barack Obama, Donald Trump and Joe Biden is examined, focusing on issues such as the trade war and the development of certain Trump competitive strategies against China against the background of China's political and economic presence in the world. It is proved that, despite persistent political and ideological differences, both countries maintain a complex but important relationship characterized by both cooperation and competition on the global stage.

Keywords: China, United States, Sino-American relations, political relations.

Стаття надійшла до редакції 29.10.24

© Сімонов М. А., 2024

Academic journal

Наукове видання

Політологічний вісник Politology Bulletin

Випуск 93 2024 рік

Issue 93 (2024)

Над випуском працювали:

Редактор Микола Хилько

Технічний редактор та
верстальник Євген Товмаш

The issue was worked on by:

Editor Mykola Khylyko

Technical editor and layout designer
Yevhen Tovmash

Веб-сайт журналу: <http://zpv.knu.ua/>

Journal homepage: <http://zpv.knu.ua/>

Журнал доступний на академічних
веб-ресурсах:

<http://www.nbuv.gov.ua> (ЦНБУ ім. В. І.
Вернадського);

<http://www.library.univ.kiev.ua> (Наукова
бібліотека ім. М. Максимовича).

The journal is available on the websites of
the academic databases and libraries:

<http://www.nbuv.gov.ua>
(Vernadsky National Library of Ukraine);
<http://www.library.univ.kiev.ua>
(Maksymovych Scientific Library).

Формат 70×100/16. Гарнітура Cambria
Ум. друк. арк. 21. Обл.-вид. арк. 21,0.
Наклад 100 пр.

Format: 70x108/16. Font: Cambria
Conventional printed sheets: 21; accounting
publishing sheets: 21.0; circulation: 100.

Адреса редакції:

«Політологічний вісник»,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, вул.
Володимирська, 60, аудиторія 308-А
(Кафедра політології), м. Київ, 01601

Тел.: (+38044) 239 3383.

Web: <http://zpv.knu.ua/>.

E-mail: mykola.khylyko@gmail.com

Editorial:

“Politology Bulletin”,
Taras Shevchenko National University of
Kyiv, auditorium 308-A (Department of
Political Science), 60 Volodymyrska str.,
01601, Kyiv, Ukraine

Phone: (+38044) 239 3383.

Web: <http://zpv.knu.ua/>.

E-mail: mykola.khylyko@gmail.com

Publisher:

“Vadex” Ltd.,

9 Berezhanska str., 04074, Kyiv, Ukraine

Phone: (+38067) 502 2242. Web: <http://vadex.com.ua>. E-mail: tovmash_d@ukr.net

Certificate of registration in State register of publishers

DK #4285 of 27.03.2012